

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

HALEP TÜRKMENLERİ (1918-2008)

(DOKTORA TEZİ)

Ahmet Emin DAĞ

İSTANBUL, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

HALEP TÜRKMENLERİ (1918-2008)
(DOKTORA TEZİ)

Ahmet Emin DAĞ

DANIŞMAN:
PROF. DR. ZEKERİYA KURŞUN

İSTANBUL, 2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Ahmet Emin Dağ'ın "Halep Türkmenleri (1918-2008)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Zekeriya Kurşun
Üniversitesi Marmara

.....

Üye : Prof.Dr. Cemal Yıldız
Üniversitesi Marmara

.....

Üye : Prof.Dr. Süleyman Beyoğlu
Üniversitesi Marmara

.....

Üye : Yrd.Doç.Dr. Ali Satan
Üniversitesi Marmara

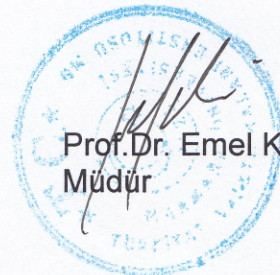
.....

Üye : Doç.Dr. Süleyman Kızıltoprak
Üniversitesi Mimar Sinan

.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 20/09/2010 tarih ve 2010/95 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

ÖNSÖZ

GİRİŞ

Halep Türkmenleri: Geleneğin Kökenleri	1
--	---

I. Mekan olarak Halep kenti	2
-----------------------------------	---

II. Türkmen ve Halep Türkmeni.....	5
------------------------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

Tarih İçinde Halep Türkmenleri

I. İlk Göçler ve Oluşum Evresi.....	12
II. Selçuklu Dönemi	19
III. Emirlikler Dönemi	27
IV. Memlûklüler Dönemi	31
V. Osmanlı Dönemi	35
VI. Modern Dönem Halep Türkmenleri	65
VII. Milli Mücadele’de Halep Türkmenleri	67
VIII. Manda Dönemi	74
IX. Bağımsız Suriye Dönemi	82

İKİNCİ BÖLÜM

Saha Araştırması: Teknik Analiz ve Nitel Bulgular

I. Genel Değerlendirme	95
1. Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi	96
2. Anket Araştırmasının Amacı	96
3. Yöntem ve Teknikler	97
3.1. Nitel (Kalitatif) Araştırma	97
3.2. Nicel (Kantitatif) Araştırma	98
3.2.1. Araştırmanın örneklem tekniği	98
3.2.2. Araştırmanın denek sayısı ve zorluklar	99
3.2.3. Araştırmanın hata payı	100
3.2.4. Araştırmanın güven aralığı	100
3.2.5. Araştırmanın yöntemi	101
3.2.6. Araştırmanın tekniği	101
3.2.7. Araştırmanın hedef kitlesi	101

II. Nitel Saha Araştırması Sonuçları	102
1. Halep Türkmenlerine İlişkin Durum Tespiti	103
2. Sosyal Yapı	105
3. Ekonomik Yapı.....	111
4. Eğitim	114
5. Siyasi Durum	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Günümüzde Halep Türkmenleri: Nicel Saha Araştırması

1. Saha çalışmasının kimliği	121
2. Demografi, Gelenekler, Aile, Din, Sosyal Yapı	128
3. Ekonomi, yaşam kalitesi, mülkiyet	155
4. Eğitim, Kültür, Okula devam	191
5. Sağlık	200
6. Siyasi ve Etnik Algılar, Özgürlükler, Ayrımcılık	208
7. Türkiye'ye bakış ve ilişkiler	221
8. Saha Araştırmadan Çıkan Genel Sonuçlar	225

SONUÇ

BİBLİYOGRAFYA

1. Kitaplar	232
2. Makaleler	248
3. Belgeler/Raporlar	268
4. Ansiklopediler	269

ÖNSÖZ

Sosyal tarih araştırmaları, Cumhuriyet döneminde milli sınırlar dışında kalmış Türk kökenli azınlık grupların yüzyıllara yayılmış tarihsel mirasını ortaya koyma bakımından önemli bir alandır.

Bu çerçevede, Halep bölgesine gelişleri üzerinden neredeyse bin yıl geçmiş olan Türkmenlerin bu tarihsel birikimi canlı bir şekilde yaşatıp yaşatmadıklarını anlamak, kültürel kimlik ve geleneklerindeki değişimin hangi boyutlarda olduğunu görmek bilimsel bir merak konusu olmanın ötesinde tarihimizin sürekliliğini görmek açısından kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Halep kenti içinde yaşayan Türk asıllı iki ana topluluk bulunmaktadır. Halep'teki Türk azınlık, kendine erken dönemde yerleşik hayat kurmuş ve Arap toplumu ile karışmış bir toplumsal kitle iken, “*Halep Türkmenleri*”, göçebe kültürden gelmiş ve geç dönemde yerleşik yaşama geçmiş aşiretlerden oluşmaktadır. Tezimiz, tarih boyunca kendini “Türkmen” olarak isimlendirmiş ve kayıtlara bu şekilde geçmiş olan grubu içermektedir. Bu ayrımın ana nedeni elimizin altındaki Türkmen halkı ile ilgili tarihi kayıtların var olması ve bunun üzerinden hareket imkanı sağlamasıdır.

Türk ve Arap havzaları arasında, adeta coğrafi ve kültürel bir tampon bölgede yaşayan Halep Türkmenleri konusunda, önceki yıllarda yapılmış Osmanlı arşiv belgelerine dayalı telif eserler, kendi alanları ile ilgili önemli bir boşluk doldurmuştu. Bunlar arasında Faruk Sümer, Ali Sevim ve İlhan şahin gibi tarihçilerinin yapmış oldukları çalışmalar konuya ilişkin doyurucu bilgiler taşıymaktaydı. Ancak, bu uzmanlarımızın bıraktığı noktadan konuyu ele alıp, Halep'teki Türkmenler hakkında yakınçağ ve *Cumhuriyet* dönemine ilişkin doyurucu bilimsel çalışmalar ne yazık ki yapılmamıştır.

Bu konuda hazırlanmış kimi akademik tezler, bütüncül bir incelemeden daha çok, spesifik alanlara yoğunlaşan yada Osmanlı arşiv kayıtlarının belirli bir dönemini incelemeyele sınırlı çapta çalışmalar olarak kalmıştır. Bunlar arasında, İki ayrı telifi ile *XVI ve XVII. Yüzyıl Halep eyaleti ve Türkmenlerini* inceleyen Enver akar; *1597 Tarihli Mufassal Yörük Defterlerine Göre Halep Türkmenlerini* ele alan Orhan Kılıç, “*Suriye’de Türk Varlığı*” teziyle Zafer Kaya, “*Halep Türkmenleri*

Boy ve Oymaklar (XVI. Yüzyıl Tapu Tahrir Kayıtlarına Göre)” adlı teziyle Işıl Bostancı, göze çarpmaktadır. Neredeyse tamamı iki yüzyıllık bir dönemi inceleyen bu çalışmalara ilave olarak Halep kent tarihine ilişkin birkaç tez çalışması olmakla birlikte bunlar da Halep Türkmenlerini doğrudan konu etmemektedir.

Halep Türkmenlerinin başlangıç evresinden Cumhuriyet dönemine gelen süreç içinde yaşadıkları ve bugün içinde bulundukları koşulları bir “saha çalışması” ile ortaya koyacak bilimsel veriler henüz ortaya konmuş değildir. Bu doktora tezi, Halep Türkmenlerinin, başlangıçtan günümüze kadarki tarihsel sürecini, disiplinler arası yöntemleri kullanarak, bilimsel ve kapsamlı bir çalışmayla ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tezimiz giriş hariç üç ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, mekan olarak Halep kentinin tarih boyunca hangi sınırları içine aldığı ve burada yaşayan *Türkmen* dediğimiz topluluğun kimlerden oluştuğu tarihi verilerle çerçeveleniyor.

Birinci bölüm, Halep’teki Türkmen toplumunun ilk dönem tarihsel evresi diyebileceğimiz periyodu kapsamaktadır. Bölgeye yapılan ilk Türkmen göçleri ve yerleşimlerden itibaren (1060) XX. Yüzyılın başlarına (1918) kadar geçen uzun tarihi süreci ortaya koyan bölümdür. Burada, Halep Türkmenlerinin siyasi, kültürel ve ekonomik durumları ortaya konulurken, bu alanda çok değerli çalışmalar yapmış Türk tarihçilerinin eserlerinden yararlanılmıştır. Erken dönem Türk tarihi ve Selçuklu dönemi hakkında zengin bir kaynakça bulunurken, Batılı ve Arap kimi tarihçilerin bu periyodu konu alan eserlerinden de istifade edilmiştir.

Tezimizin konusu ağırlıkla günümüz Halep Türkmenleri olduğundan, Osmanlı dönemine ilişkin birincil arşiv belgeleri, daha önce yapılmış akademik çalışmalara referansla kullanılmıştır. Belgelerin orijinallerinin taranması birbirinden bağımsız onlarca tezin konusu olacak kadar geniş hacimli olduğundan ve Cumhuriyetin başlangıcından bu güne Halep Türkmenlerinin içinde bulunduğu koşulları doğrudan doğruya etkilemediğinden böyle bir yöntem takip edilmiştir. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayımlanan devlet salnameleri ile vilayet salnamelerinden de aynı yöntemle istifade edilmiştir.

İkinci bölüm Osmanlı Devletinin dağılması ardından oluşan yeni siyasi ve toplumsal gerçekliğin gölgesinde Halep Türkmenlerinin durumunu, bağımsız Suriye dönemi dahil yakın döneme kadar ele almaktadır. Burada, dağılma sürecinde ve Türkiye’deki bağımsızlık mücadelesinde Halep Türkmenlerinin durumu, Fransız

manda dönemi ve bağımsızlık sonrası Suriye'deki koşulları, sosyal tarih çerçevesinde ortaya konulacaktır. Modern döneme ilişkin kaynakların büyük bölümü bölgeyi işgali altında bulunduran Avrupalı güçlerin kendi dilleri ile oluşturulduğundan, yararlanılan literatürün önemli bir bölümü, Batılı müellif ve akademisyenlerin çalışmalarından oluşmaktadır.

Üçüncü bölüm ise Halep Türkmenlerinin sosyal tarihine ilişkin çerçeveyi tamamlayacak şekilde, Türkmenlerinin bugün içinde bulundukları koşulları belirlemek üzere yapılan saha çalışmasından oluşmaktadır. Bu saha çalışması sırasında, yukarıda bahsi geçen tarihsel sürekliliğin izleri bulunmaya gayret edilmiş ve Halep Türkmenlerinin geçmişin birikimlerini ne oranda taşıdıkları, kültürel, demografik, sosyal ve diğer alanlar açısından ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Böyle bir saha çalışmasının en önemli açmazlarından biri; seçilen örneklerin toplumun genelini ne oranda temsil edeceği ile ilgilidir. Bu negatif ihtimali minimuma indirmek için saha araştırmalarında uzman kuruluşlarla birlikte çalışılmış ve cevap verecek katılımcı seçimleri yapılırken, coğrafi dağılım, aşiret çeşitliliği, cinsiyet dengesi gibi temel değişkenler sıkı bir şekilde uygulanmıştır. Sonunda saha çalışmamızın güvenilirliği, %3 hata payına kadar düşürülmüştür.

Böyle bir çalışmanın ortaya çıkması kuşkusuz iyi bir yönlendirme ve nitelikli danışmanlık sayesinde gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, hemen her hafta değerli vakitlerinin bir bölümünü bana ayırıp birlikte çalışan değerli danışman hocam Prof. Dr. *Zekeriya Kurşun*'a teşekkür ediyorum. Yine, çalışmanın şekillenmesinde yararlı görüşlerini esirgemeyen değerli hocalarım, Prof. Dr. *Süleyman Beyoğlu*'na ve Prof. Dr. *Cemal Yıldız*'a, teknik alt yapı ve yanıt analizleri konusunda desteğini esirgemeyen saha çalışması uzmanı *Mustafa Şen* beyefendiye ve saha çalışmasının tamamlanmasında arazide benimle çalışma nezaketini gösteren Halep'ten *Tarık Sulo* ve *Ziyad Mustafa*'ya teşekkür ediyorum.

Başlangıçtan bugüne Halep Türkmenlerinin sosyal tarihini bütüncül bir şekilde değerlendirip, bu tarihi sürecin bugün gelmiş olduğu noktayı saha çalışması ile tamamlamayı amaçlayan tezimizin, kendi tarihimizin anlaşılmasında mütevazı bir katkı olmasını diliyoruz.

ÖZET

Halep bölgesine gelişleri üzerinden neredeyse bin yıl geçmiş olan Türkmenler, geçen süre içinde önemli bir tarihsel birikim ortaya koymuşlardır. Anadolu merkezi coğrafyasının gölgesinde kalmış olsa da bu birikim, günlük yaşamdaki birçok pratikle hayatiyetini sürdürmektedir. Bu tez ile birlikte, kültürel kimlik ve geleneklerindeki değişimin hangi boyutlarda olduğunu gösterilmeye çalışılmıştır.

Bölgede insanlarla yapılan görüşmelere dayalı “saha çalışması” ve disiplinler arası yöntemler sayesinde Halep Türkmenlerinin Cumhuriyet dönemi boyunca yaşadıkları süreç ve bugünkü durumları kendi ifadelerine dayalı olarak ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Halep; Türkmen; Halep Türkmeni, Suriye

SUMMARY

Turkmens who came to Aleppo area nearly a thousand years ago, have produced a significant historical and cultural accumulation. Although overshadowed of central Anatolian geography, This cultural accumulation, continues in many practical vitality in daily life. In this thesis, it is studied that what size the change in cultural identity and traditions is continuing.

Based on interviews with people in the region, "field work" and thanks to interdisciplinary methods, Turkmens' life style and their social status put forward during the Republican era.

Key words: Turkoman, Aleppo, Turkoman of Aleppo, Syria.

GİRİŞ

Halep Türkmenleri: Geleneğin Kökenleri

“Halep Türkmenleri”nin siyasal ve toplumsal bir birim anlamında başlangıçtan modern döneme kadarki tarihsel sürekliliğini ortaya koymamız, araştırma konumuz olan bugünkü sosyo-ekonomik durumlarını anlamada temel altyapıyı sunacaktır. Tarihi süreçte, Halep kentinin sınırlarının sabit olmadığı ve Halep’teki Türkmen toplumunun yapısının da önemli değişim geçirdiği fark edilecektir. Bu değişim göz önüne alındığında tezimizde, “*Türkmen*” kavramının içerdiği boyutlar ile “*Halep*”in ifade ettiği coğrafi alanın nereleri kapsadığı ve hepsinden önemlisi “*Halep Türkmenleri*” ile kastettiğimiz topluluğun geçmişte ve günümüzde kimlerden oluştuğu sorunsallarını tartışmak temel çerçevenin çizilmesinde zorunludur.

Temel problematik alanlarımızın başında, Türkmen kitlesinin homojen bir yapıdan oluşmaması, bir bölümünün yerleşik iken bir bölümünün konar-göçer hayat gereği sürekli yer değiştirmeleri sebebiyle sayısal olarak boyutlarını tespit etmenin zorluğudur. Geçmiş dönemlere ilişkin nüfus bilgilerinin etnik verileri elde etmeye yarayacak kriterlerde olmaması bir diğer zorluğu oluştururken, tespit edilmiş boy, aşiret, cemaat vs. yapılarının da zaman içinde değişmiş olması ayrı bir zorluk oluşturmaktadır.

Tezimizdeki bir diğer problem alanı Halep’in coğrafi sınırlarına ilişkin tanımlamadır. Bölgede meydana gelen siyasi, idari değişikliklere paralel olarak zaman içinde Halep’in coğrafi boyutlarının daralıp genişlemesi sürecinde, bu kentte yaşayan Türkmenlerin niceliksel yapısında değişim yapıp yapmadığı cevaplanması gereken bir başka konudur.

Tezimize ilişkin bu temel problematikleri iki başlık halinde tartışıp kapsam ve çerçeve çizilmiştir. Çalışmamızın doğru sonuçlara ulaşması için önce kavramsal alt yapısı ve problemleri ele alınmıştır. Asıl araştırmamız ise “saha çalışması” ile neticelendirilmiştir. Tezimin anlaşılması için öncelikle bazı mekan ve kavramların tespitine de ihtiyaç duyulmuştur.

I. Mekan Olarak Halep Kenti

İlk defa, M.Ö. 4000’li yıllarda küçük bir yerleşim olarak kurulan¹ Halep kenti², konumu itibariyle ticaret yollarının kesişim noktası durumunda olduğundan, 4 bin yıllık aşan tarihi boyunca çok sayıda devlet ya da imparatorluğun hakimiyetinde kalmıştır.³

Halep kentinin siyasal, ekonomik, sosyal ve demografik olarak belirleyen bu tarihi süreç içinde,⁴ Bizans etkisinin azalmasına paralel olarak başlayan XI.

¹ Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb* 660/1262, I, s. 14;

² Halep kent tarihi ile ilgili olarak bkz: Şevki Şaat, *Haleb – Tarihuha ve Mealimuha el-Tarihiyye*, Halep, 1991; Trudy Ring, (ve Robert M. Salkin, Sharon La Boda). *International Dictionary of Historic Places*, Chicago, 1996, s. 44-46; *The Encyclopaedia of Islam*, (Ed: B. Lewis, V. L. Menage, Ch. Pellat, J. Schacht), London, 1971, III; Talip Yazıcı, “Halep”, *İslam Ansiklopedisi*, DİA, XV, s. 239; *İslam Ansiklopedisi*, MEB, V, Eskişehir, 2001, s. 117; David Commins, *Historical Dictionary of Syria*, Scarecrow, 1996, s. 30. Abdullah Al-Houlu, *Tahkikat Tarikhiyye Lugaviyye fi'l-Esma el-Coğrafiyye el-Suriyye*, Beyrut, 1999, s. 226; P. Dhorme “*La plus ancienne histoire d'Alep*”, *Syria*, Institut Francais du Proche-Orient, T. 8, Fasc. 1 (1927), s. 34-41; Henri Seyrig. “*Antiquités syriennes*”, *Syria*, Institut Francais du Proche-Orient, T. 34, Fasc. 3/4 (1957), s. 249-261; Nadav Na'aman. “*The Historical Introduction of the Aleppo Treaty Reconsidered*”, *Journal of Cuneiform Studies, The American Schools of Oriental Research*, Vol. 32, No. 1 (Jan., 1980), s. 34-42. Mustafa Talas, *El-Mu'cemu el-Coğrafi li el-Kutru el-Arabi el-Suri*, Şam, 1992, III, s. 95-103. Halep kent kültürü ile ilgili bkz: Osman Mehmalat, *Haleb el-Turas*, Halep, 1994.

³ Bu ülkeler sırasıyla, Hitit, Asur, Pers (M.Ö XX-IV yy), İskender (M.Ö 333-64), Roma-Bizans (M.Ö 65 – M.S. 637), Arap (Emevi/Abbasi 637-945), Hamdani (945-1002), Fatımi (1013-1024), Mirdasiler (1025-1080), Büyük Selçuklu Nüfuzu (1080-1095), Halep Selçuklu Sultanlığı (1095-1117), Artuk Hanedanı (1117-1129), Zengi Hanedanı (1129-1183), Eyyubiler (1183-1260), Moğol istilası (1260-1261), Memlûklüler (1261-1516), Osmanlı Devleti (1516-1918), Faysal Devleti (1918-1920), Fransız Mandası (1920-1946), Modern Suriye (1946’dan bugüne). Bkz: *The Encyclopaedia of Islam*, “*Halab*” maddesi; *İslam Ansiklopedisi*, DİA, XV, s. 239; Eski isimleri: Akkad tabletlerinde “*Halaba*”, “*Halman*”, “*Halwan*”, Hititler döneminde; “*Khalapa*”, “*Halpa*”, Helenistik dönemde; “*Beroia*”, Mısır dilinde, “*Khrb*” Bkz. Michael C. Astour. “*Place-Names from the Kingdom of Alalah in the North Syrian List of Thutmose III: A Study in Historical Topography*”, *Journal of Near Eastern Studies*, The University of Chicago, Vol. 22, No. 4 (Oct., 1963), s. 220-241; *İslam Ansiklopedisi*, MEB, V, s. 117; Marc Van De Mieroop, *Antik Yakındoğu Tarihi (İÖ 3000-323)*, (çev. Sinem Gül), Ankara, 2006, s. 195-200; Dönemin Suriye coğrafyası içinde Halep için bkz: Şemsettin Günaltay, *Suriye ve Filistin*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 45.

⁴ Kentin sosyo kültürel dönüşümü ve yapısı konusunda derinlikli bir tartışma için bkz: Andre Raymond, “*Islamic City, Arab City: Orientalist Myths and Recent Views*”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 21, No. 1 (1994), s. 3-18; Janet L. Abu-Lughod. “*The Islamic City--Historic Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance*” *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 19, No. 2 (May, 1987), s. 155-176.

Yüzyıldaki ilk Türkmen girişi, kentin bulunduğu kuzey Suriye bölgesinin Selçuklu hakimiyetine geçmesiyle birlikte artarak sürdü.⁵

Tezimizde Halep Türkmenlerinin yaşadığı coğrafi alanın sınırlarını belirlerken, Halep bölgesini; X. Yüzyıldan sonraki dönem için eski kaleyi çevreleyen kent ve çevresi, XVI. Yüzyıldan itibaren, 10 sancaktan oluşan Osmanlı idari birimi olarak belirleyeceğiz.⁶ Bir yönetim merkezi haline gelmiş olması sonrasında sınırları değişen, kimi zaman daralıp kimi zaman genişleyen Halep vilayeti, XIX. Yüzyıl başlarında 16 kaza ve 12 nahiyeden oluşan bir idari birim olmuştur.⁷ 1864 Vilayet Nizamnamesi ile kentin sınırları yeniden belirlenirken, vilayet sınırları içine Halep, Adana, Kozan, Maraş, Urfa ve Zor sancaklarının dahil olduğu geniş bir coğrafya alınmıştır.⁸ 1908 yılındaki yeni düzenleme ile Halep

⁵ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, s. 27; *Syria: a Country Study*, Federal Research Division, 2004, s. 27-31; Philip Khuri Hitti, *History Of Syria: Including Lebanon And Palestine*, New Jersey, 2004, s. 231; Şemseddin, Sami. *Kamusü'l-A'lam*, s. 1974; Halep'te artan Türkmen nüfuzunun kronolojisine ilişkin farklı kaynaklar bulunmaktadır. Bu tarihsel süreçte Hamdaniler dönemi için bkz: Şevki Şaat, *Haleb – Tarihuha ve Mealimuha el-Tarihiyye*, Halep, 1991, s. 41; Clifford Edmund Bosworth, *The New Islamic Dynasties: a Chronological and Genealogical Manual* (Edition: 2), Edinburgh University, 2004, s. 85; *İslam Ansiklopedisi*, MEB, s. 118; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, I, s. 23-25; Selçuklu dönemi için bkz: Emin Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 1999, s. 65; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 121-122; 412-469; Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, s. 315; Ali Sevim (vd), *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 53-60; 372-374; 395-398; Mehmet Aydın, *Bayat-Bayat boyu ve Oğuzların tarihi*, İstanbul, 1984, s. 60. Zengiler ve Eyyubi dönemi için bkz: *İslam Ansiklopedisi*, s. 242-243; Nagendra Singh, *International Encyclopaedia of Islamic Dynasties*, New Delhi, 2002, s. 511-523. Josef W. Meri, (ve Jere L. Bacharach), *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, New York, 2006, s. 28-29; Yaser Tabbaa, *Constructions of power and piety in medieval Aleppo*, *Pensilvanya*, 1997, s. 15-52. Kargaşa yılları ve Osmanlı'ya kadarki dönem için bkz: Peter Jackson, (ve Laurence Lockhart), *The Timurid and Safavid Periods (Cambridge History of Iran)*, Vol. 6, Cambridge University, London, 1986, s. 76; Osmanlı dönemi ve idari yapılanması için bkz: Ö. Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1939*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2004, s. 9; Commins, *Historical Dictionary of Syria*, s. 30; *İslam Ansiklopedisi*, s. 244.

⁶ Bu sancaklar: Halep, Adana, Azaz, Balis, Birecik, Hims, Hama, Kilis, Maarra ve Selemiyedir. Bkz: Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, V, s. 593. Bu idari yapıdan önce Kanuni döneminin ilk başlarında 6 sancaktan oluşuyordu. Bunlar: Halep, Kilis, Maarra, Uzeyr, Balis ve Adana idi. Bkz: Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, IV, s. 430. Bundan bir asır sonra sınırları değişen Halep, şu sancakları içine alıyordu: Halep, Adana, Azaz, Balis, Birecik, Kilis, Maarra, Mümbiç ve Türkman. Bkz: *Koçi Bey Risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1985, s. 136.

⁷ Bunlar, 1811 tarihli Avarız defterlerinde geçtiği şekliyle; Halep, Antakiye, Eriha, Sermin, Derguş, Membiç, Harim, Tizin, Cebeli Berişa, Maarra, Ravendan, Şeyhül-Hadid, Cebelü Badiye, Maarrütü'n-Mısr, İdlübü's-Sügra ve İskenderun'dan oluşurken, 1815 tarihinde bölgede yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle, İskenderun ve Payas'ın sonradan Halep'ten ayrıldığı görülmektedir. Bu dönemde Antep geçici bir süreliğine bağlı kaldığı Halep vilayetine, 1829'dan sonra tamamen bağlanmıştır. Avarız defterlerinin analizi için bkz: Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Vilayeti'nin İktisadi Vaziyeti*, (Doktora Tezi) Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ, 1999, s. 18.

⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (Hazırlayan Cavid Baysun), Ankara, 1986, Tezkire 36, s. 220-225; 1311 tarihli salname. Bkz: Cengiz Eroğlu (vd.) *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, s. 163. Halep'in coğrafyasını detaylı bir şekilde betimleyen Şemseddin Sami'nin *Kamus'u'l-A'lam*'ında Halep'in XIX. Yüzyıl sonundaki sınırları şu şekilde izah edilmektedir: “Vilayeti Osmaniye'nin Asya'daki en büyüklerinden olup, Suriye kıtasının kısmi şimalisi ve Anadolu ve Cezire'nin küçük parçasından ibarettir. İskenderun körfezinin altında yani ciheti cenubisinde bir miktar sahili olup, iç taraf şimal ve cenuba doğru tevessü eder. Garben Adana vilayetiyle Akdeniz'le cenubi garbi cihetinden Beyrut ve Suriye vilayetleriyle cenubi şarki cihetinden Zor müstakil

Vilayeti; Halep kenti, Urfa, Antep, Maraş, Kilis, Antakya ve İskenderun illeri ve bugün Suriye içinde yer alan çok sayıda taşra kasabasını içine alacak şekilde kısmi bir daralma göstermiştir.⁹

Halep kentinin 1918 tarihinde ilan edilen Suriye devletinin ilk ve tek kralı Faysal el-Haşimi'nin kısa döneminde sınırları bugünkü kent merkezi ile taşra kasabalarından oluşmaktaydı.¹⁰ 1920'deki Fransız işgalinden sonra başlayan dönemde Halep kenti, Suriye Devletler Federasyonu'nu oluşturan 5 devletten biri olarak kurulan ve kendi ismini alan *Halep Devleti*'nin başkenti idi. 1925 yılına kadar süren bu statü sırasında devletin sınırları İskenderun, Rakka, Deyrizor ve Haseki kentleri ile Fırat nehrinin geçtiği tüm havzayı içine alıyordu.¹¹

İlk Türkmen göçlerini esas aldığımız dönemden bu yana Halep kentinin yüzölçümü değişen koşullara göre önemli farklılıklar göstermiş, dolayısı ile “*Halep*” tanımı değişmiştir. Ancak Halep Türkmenleri olarak nitelendireceğimiz Türkmen boylarının yaşadıkları alanı belirlerken bu değişimi çok fazla dikkate almadan, tarihi Halep kenti ile bugünkü devamı olan modern Halep kenti ve taşrasındaki Türkmenlerin anlaşılması gerektiği açıktır. Zira, tarihi süreç içinde Halep kentinin sınırları değişkenlik göstermekle birlikte, *Halep Türkmeni* olarak isimlendirilen boylara yeni eklemeler yapılmamıştır.¹²

Bugün Halep kenti, Suriye'nin kuzey ucunda, 18 bin 500 km karelik bir alana sahip, 8 ilçesi bulunan ve yaklaşık 4 milyon 64 bin¹³ nüfuslu bir kenttir. Tezimize konu olan Halep Türkmenleri, bugünkü Suriye sınırları içinde kalmış olan Halep kenti ve taşrasında yaşayan ve ataları asırlardır bölgede yaşamış olan Türk asıllı küçük azınlık grubudur.

sancağıyla, şimali şarki cihetinden Diyarbekir, şimalen dahi Mamuratü'l-Aziz ve Sivas vilayetleriyle muhat ve muhaddettir.”, Mehran Matbaası, İstanbul 1308 (1891), s. 1976.

⁹ Eroğlu (vd.) *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, s. 39-40.

¹⁰ Daniel Pipes, *Greater Syria: The History of an Ambition*, Middle East Forum, Philadelphia 1990, s. 22-26; Ö. Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1939*, s. 349-446.

¹¹ Ardatat Sumeyan, *Tarihi Halep (1925-1940)*, Halep, 2003; Pipes, *Greater Syria: The History of an Ambition*, s. 24.

¹² Örneğin, XVI. yüzyılda; 10 sancaktan (Halep, Adana, Azaz, Balis, Birecik, Hıms, Hama, Kilis, Maarra, Selemiyeye) oluşan yaklaşık 80 bin kilometre kareyi aşan Halep'e, yüzyılın sonlarına doğru Trablus ve Sayda'nın eklenmesiyle yaklaşık 200 bin kilometre karelik bir genişliğe ulaştığı halde yeni coğrafyalarda bulunan *Türkmen boyları* Osmanlı arşiv belgelerinde *Halep Türkmenleri* olarak isimlendirilmemiştir. Yine benzer şekilde XX. yüzyılın başında Osmanlı'nın elinden çıkmadan önceki son yıllarında (1908) Halep kenti ve çevresi ile Urfa, Maraş, Kilis, Antakya ve İskenderun'u içine aldığı halde, örneğin Urfa'daki Türkmen boyları hiçbir zaman Halep Türkmenleri çerçevesinde ele alınmamıştır.

¹³ *Syria Central Bureau of Statistics*, www.cbssyr.org.

II. Türkmen ve Halep Türkmeni

Türkmen adı, anlamı ve etimolojik kökeni konusunda bir hayli araştırma ve bir o kadar görüş bulunmaktadır.¹⁴ Etimolojik tartışmalara girmeksizin tarih bilimi çerçevesinde bakıldığında, Türkmenlerin kökeninin, büyük Türk boylarından¹⁵ biri olan Oğuzlara¹⁶ dayandığı kabul edilmektedir. İlk dönem Oğuz Türkleri, Hazar ile Aral arasında ve Sir Derya'nın kuzey bölgelerinde yaşayan geniş bir topluluk durumunda idi.¹⁷

Türkler, IV. ve X. yüzyıllar arasında *Orta Asya'nın farklı bölgeleri*, *Avrupa ve Ortadoğu (Mezopotamya, Küçük Asya ve Akdeniz)* olmak üzere üç ana güzergaha göç etmişlerdi. Bu göçlerde, Oğuz boyları, Aral steplerinden gelerek daha güneye, Ortadoğu yönüne, hareket etmişler ve İslam imparatorlukları (*Emevi, Abbasi*) ile sınır komşusu olmuşlardır.¹⁸

Halep Türkmenlerinin de temelini oluşturacak Ortadoğu yönündeki göçlerde Oğuz ana kütlesi içindeki Selçuk Bey'e bağlı olan Oğuz boyları, liderlerinin

¹⁴ Türkmen kelimesinin etimolojik kökeni konusundaki tartışmalar için bkz: Faruk Sümer, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatları ve Destanları*, İstanbul, 1980, s. 92-138; İbrahim Kafesoğlu, *Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*, (Jean Deny Armağanı'ndan ayrı basım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1958; *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1983, s. 42-44; "Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti", (*Türkler* içinde), Ankara, 2002, IV, s. 580; Zuev Yu, "Early Turks: Essays on history and ideology", Almaty, 2002, s. 157. Bununla bağlantılı olarak Türk ismi konusundaki izahat için bkz: Tuncer Baykara, *Türk, Türklük ve Türkler*, İstanbul 2006, s. 113-175.

¹⁵ Türk boyları için bkz: Ahmet Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 1-2, 44-54; Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, İstanbul, 1984, s. 158.

¹⁶ İlhan Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", (*Türkler* içinde) VI, s. 246; Tufan Gündüz, "Oğuzlar/Türkmenler", (*Türkler* içinde), II, s. 263; Salim Koca, "Sir Derya Boylarından Anadolu'ya Oğuzlar/Türkmenler", (*Türkler* içinde), IV, s. 230, (*Genel Türk Tarihi* içinde), III, s. 61; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984, s. 7-13; Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, s. 212-231. Sümer, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatları ve Destanları*, İstanbul, 1980, s. 92-138.

¹⁷ Sümer, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatları ve Destanları*, s. 105; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1983, I, s. 360; Rasonyi Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 162-3. Oğuz toplumunun kimliği ve Selçuklu'ya geçiş dönemine ilişkin güncel bir çalışma yapılmıştır. Bkz: Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya Boy, Konat ve Devlet*, İstanbul, 2005.

¹⁸ Oğuzların erken dönem tarihleri ve göçler konusunda bkz: Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, s. 230-231; Koca, "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları", (*Genel Türk Tarihi* içinde), I, s. 461; Vasilii Vladimirovich Bartold, *Four Studies on the History of Central Asia*, Leiden, 1962, s. 78-100; Claude Cahen, *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev: Yıldız Moran), İstanbul, 1984, s. 25 (Güncel baskısı, 2002'de "*Osmanlılardan Önce Anadolu*" adıyla yeniden yapılmıştır.); Rene Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, Rutgers University, New Jersey, 1988, s. 141-164 ve 255-292; Svatopluk Soucek, (ve Svat Soucek), *A History of Inner Asia*, Cambridge University, Londra, 2000, s. 46-70 ve 93-103; A. H. Dani, (ve V. M. Masson, Janos Harmatta, C. E. Boaworth) *History of Civilizations of Central Asia*, Yeni Delhi, 2003, s. 61-77; Findley Carter, *The Turks in World History*, Oxford University, Ekim, 2004, s. 21-55; Asya kaynaklarına göre Türklerin ilk dönem kökenlerine ilişkin doyurucu bir çalışma bulunmaktadır. Bkz: Edward Harper Parker, "The Origin of the Turks" *The English Historical Review*, Oxford University, Vol. 11, No. 43 (Jul., 1896), s. 431-445.

denetiminde İslam gazilerinin toplandığı bir uç şehri olan Cend'e gelip yerleştiler.¹⁹ Oğuzların İslam'la tanışmasından çok önceleri, farklı Türk boyları ile hilafet merkezindeki Abbasiler döneminden zaten alışık olunan bir ilişki de mevcut bulunuyor²⁰ ve Türkler arasında İslamiyet'e giriş neredeyse küçük gruplar halinde 1,5 asırdır sürüyordu.²¹

Türklerin memlûk ya da ücretli asker olarak batıdaki Abbasi halife ordularına alınmaları, Kayıgılı, Kıpçaklı, Karluklu, Azgışoğlu, Yamakoğlu ve daha sonradan da Oğuzlar'ın başını çektiği doğu-batı yönündeki bu göç dalgasını adeta teşvik etmişti. Öyle ki; "*Samarra Devri*" olarak isimlendirilen 836-892 yılları arasında, Abbasi askeri kadroları tamamen Türk hassa askerlerinin kontrolünde bulunuyordu.²² Böyle bir dönemin hemen sonrasında 960 yılında Oğuzlardan Selçuk Bey ve maiyetinin İslam'a girişi tamamlanmış ve tedrici olarak yaklaşık 200 bin kişi Müslüman olmuştur.²³

Selçuk Beyin bağlı olduğu Oğuzlar; Bozok ve Üçok olmak üzere iki koldan oluşuyordu.²⁴ Oğuz Kağanın "Gün, Ay, Yıldız" isimli çocuklarından *Bozok*; "Gök, Dağ, Deniz" isimli çocuklarından da *Üçok* kolu türemiştir. Bu 6 çocuğun her birinden olan dörder oğuldan gelen boylar tüm Oğuz toplumunu temsil ediyordu.²⁵

¹⁹ Hakkı Dursun Yıldız, "Türkler ve İslamiyet", (*Makaleler* içinde), (Hazırlayan Semih Yalçın ve Selçuk Duman), Ankara, Şubat, 2007, I, s. 183; *Türklerin Müslümanlığı Kabulü*, s. 504; *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 96-97; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 10; Laszlo, *Tarihte Türklük*, s. 163.

²⁰ Pipes, *Slave Soldiers and Islam: the Genesis of a Eilitary System*, Middle East Forum, 1981, s. 51; Mehmet Azimli, "Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu", (*Türkler* içinde), IV, s. 364; Ralph W. Brauer, *Boundaries and Frontiers in Medieval Muslim Geography*, Pennsylvania, 1995, s. 53-64; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, III, s. 333-353; Ira Marvin Lapidus, *Arap Halkları Tarihi*, (çev. Yavuz Alogan), İstanbul, 1997, s. 61.

²¹ Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, s. 270; Cahen, *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 37; Abdülkerim Özeydin, "Türklerin İslamiyeti Kabulü", (*Genel Türk Tarihi* içinde), II, s. 615; Türklerin İslam'a girmeden az önceki durumlarına ilişkin nitelikli bir çalışma bulunmaktadır: J. B. Bury. "The Turks in the Sixth Century" *The English Historical Review*, Oxford University, Vol. 12, No. 47 (Jul., 1897), s. 417-426.

²² Azimli. "Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu", s. 365; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, s. 44-45. Türklerin Abbasi ordularındaki artışı ve İslamiyete girişleri konusunda detaylı bir inceleme için bkz: Ramazan Şeşen, *Selçuklulardan Önce Şam*, (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı 65, İstanbul, 1990, s. 141; Yıldız, "İslamiyet ve Türkler", (*Makaleler* içinde), s. 166; Zekeriya Kitapçı, *Ortadoğu'da Türk Askeri Varlığı'nın İlk Zuhuru*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987, s. 44.

²³ Yıldız, *Türklerin Müslümanlığı Kabulü*, (*Makaleler* içinde), s. 491-507; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969, s. 43; John Joseph Saunders, *A History of Medieval Islam*, London, 1978, s. 143; Koca, Salim. "Sir Derya Boylarından Anadolu'ya Oğuzlar (Türkmenler)", (*Türkler* içinde), IV, s. 230; Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, s. 278.

²⁴ Kafesoğlu, "Oğuzlar" (*Türk Dünyası El Kitabı* içinde), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 156.

²⁵ **Bozoklar:**

Gün Han:	Kayı, Bayat, Alka-evli, Kara-evli
Ay Han:	Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı
Yıldız Han:	Avşar, Kızık, Beğdili, Karkın

İşte, Maveraünnehr bölgesindeki Müslümanlarca, Oğuz kavimlerinden İslam'ı kabul etmiş olan bu kesimlere onları eski dinlerinde devam eden etnik kardeşlerinden ayırmak için “*Türkmen*” adı verildi. Bu isimlendirme, Bir süre Oğuz ismi ile birlikte kullanılmış olsa da, XIII. Yüzyıl başlarına gelindiğinde artık tüm bölgelerde Oğuz isminin yerini almıştır.²⁶

Bu genel *Türkmen* kitlesi içinde ilk nesil *Halep Türkmenlerinin*²⁷ liderlerinin isimlerinden yola çıkarak kimliği konusunda bilgiler veren kaynaklar, Selçukluların Batıya hareketlerinde²⁸ ve özellikle 1040 yılındaki Dandanakan savaşından²⁹ sonra, birçok Türkmen boyunun Suriye'nin kuzey kesimlerine yerleştiği konusunda neredeyse ittifak halindedirler.³⁰ Oğuz boylarının farklı cemaatlerini bünyesinde barındırdığından dolayı *Halep'teki Türkmenler* demenin daha doğru olacağı bu topluluğun erken dönem boyutlarının tespiti mümkün değildir.³¹

Üçoklar:

Gök Han:	Bayındır, Beçenek, Çavuldur, Çepni
Dağ Han:	Salur, Eymür, Ala-yundlu, Yüreğir
Deniz Han:	İğdır, Bügdüz, Yıva, Kınık

Detaylı bilgi için bkz: Koca, “Türklerin Soy Kütüğü”, (*Türkler içinde*), I, s. 262; Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, s. 112; Gündüz, “Oğuzlar/Türkmenler”, (*Türkler içinde*), II, s. 263.; Şahin, “Anadolu’da Oğuzlar” (*Türkler içinde*), VI, s. 246.

²⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 9; Cahen, *Osmanlıdan Önce Anadolu’da Türkler*, s. 28; Şahin, “Anadolu’da Oğuzlar”, (*Türkler içinde*) VI, s. 246; Cem Tüysüz, “Türkmenler” (*Türkler içinde*) IV, s. 552. Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VI, s. 40-42.; Sümer, “Oğuzlar”, (*Türkler içinde*), II, s. 308. İsimlendirmede Müslüman olma bağlantısına itiraz eden, İbrahim Kafesoğlu, Türkmen kelimesinin siyasi bir tanımlama olduğunu söyler. Bkz: Kafesoğlu, *Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*, s. 581; Gündüz, “Oğuzlar/Türkmenler”, (*Türkler içinde*), II, s. 263. Faruk Sümer, “*Türkmen*” kelimesinin Müslüman olmuş Türkleri diğer etnik kardeşlerinden ayırmak için kullanıldığı yönündeki görüşü benimserken, (Sümer, “*Oğuzlar*” s. 308.) Osman Turan ise, Oğuzların bir kısmının o dönemde yerleşik yaşama geçmiş olduğunu hatırlatıp göçebe olup İslam'ı kabul etmiş olanların *Türkmen* adını aldığını belirtmektedir. Bkz: Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 78. Diğer yorumlar için bkz.: Orhan Türkdoğan, *Etnik Sosyoloji*, İstanbul, 1997, s. 149-179; *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, İstanbul, 1996, 339-351; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 2004, s. 187; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984; Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1990, s. 24-28; Cahen, *Osmanlıdan Önce Anadolu’da Türkler*, s. 28.

²⁷ Bölgedeki Türkmen boylarını tanımlamak üzere, XVI. Yüzyılda ilk defa “*Halep Türkmenleri*” şeklinde kullanılan tabirin yanı sıra, tarihi kaynaklarda, “*Şamlular*”, “*Etrak-ı Şam*” ve “*Türkman-i Şam*” gibi isimlendirmeler de kullanılmaktadır. Bkz: Sümer, *Safavi Devletinin Kuruluş ve Gelişiminde Türklerin Rolü*, Türk Tarih Kurum, Ankara, 1992, s. 47 ve 172.

²⁸ Bu hareketler için bkz: Ali Sevim, (ve Erdoğan Merçil). *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 30-31.

²⁹ Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 121-122.

³⁰ Kafesoğlu, “Oğuzlar” (*Türk Dünyası El Kitabı içinde*), s. 284; Sevim (vd), *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, s. 58-59; Şahin. “*XVI. Asırda Halep Türkmenleri*”, s. 689; Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul, 2005, s. 176-200.

³¹ Ortaçağ dönemi Ortadoğu nüfusuna ilişkin tartışmalar için bkz: David Ayalon, “Regarding Population Estimates in the Countries of Medieval Islam”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Leiden, Vol. 28, No. 1 (1985), s. 1-19.

Osmanlı yönetimine girdiği dönemdeki ilk tahrirlerde tasnifleri yapılan *Halep Türkmenleri*, konar-göçer hayatın gereği olarak kış aylarını adını aldıkları Halep Eyaleti çevresinde, yaz aylarını ise Sivas taraflarına kadar uzanan orta-güney Anadolu bölgesindeki yaylalarda geçiren aşiretler idi.³² Göçer yaşam tarzı sebebiyle, Halep vilayetinin kent merkezinden, güneyde Şam'a, kuzeyde Sivas'a kadar geniş bir alana yayılmış vaziyette *Halep Türkmeni* yaşardı. XVII. Yüzyıldan itibaren devletin aşiretleri yerleşik hayata geçirme çalışmaları sebebiyle sayısal ve yapısal olarak büyük bir değişim yaşanmaya başlamıştır. XVIII. Yüzyılda da yoğun olarak devam eden bu süreç içinde XX. Yüzyıla kadar aşiretlerin büyük bölümü ya Anadolu'ya geri dönerek ya da Suriye'nin değişik bölgelerinde yerleşik yaşama geçmiştir.³³

Sayısal açıdan bakıldığında³⁴ Halep'te ilk Türkmen göçlerinin başladığı XI. Yüzyıl ve yakın tarihlerde yaklaşık nüfusu 14.000 olarak tahmin edilmektedir. Bu

³² Bunlar; Beğdili, Bayad, Köpeklü Avşarı, İnallu, Gündüzlü Avşarı, Beyliklü, Harbendeli, Peçenek, Şah Melekli, boyları ve bunlara bağlı cemaatlar ile, Oyratlu, Osmanlu, Köseceli, Tohtemürlü, Bayındır, Akaşlı, Acurlu, Aşıklı, Avşar, Bahadırı, Büğdüz, Çalıslu, Çepni, Çoğun, Dimaşklı, Eymirlü, Fakılar, Haleb Döğeri, Hama Döğeri, Haylı Yıva, Kacılı, Kara Yıvalı, Kayıksuzlu, Kurt Beğli, Müteferrik, Porenklü, Ruclu, Sağırluca Salur, Sofıyanlı, Şarklular, Şeyh Hamzalı, Keçe Beğli, Kınık, Kızık, Kızıl Eymirlü, Üç, Yüreğir, cemaatları idi. Bkz: Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep*, s. 171-207; Başlıbaşına XVI. Yüzyıl Halep Türkmenleri ile ilgili diğer çalışmalar için bkz: Şahin, "XVI. Asırda Halep Türkmenleri", *İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, İstanbul, 1982, s. 17; Çakar, "XVI Yüzyılda Suriye Türkmenleri", (Türkler içinde), X; Orhan Kılıç, "1597 Tarihli Mufassal Yörük Defterine Göre Halep Türkmenleri", Türk Dünyası Araştırmaları, Aralık, 1996, s. 59-76. 391 nolu Tapı Tahrir Defteriyle ilgili hazırlanmış çalışma için bkz: Işıl Bostancı, "*Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*" Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Elazığ, 1998

³³ Halaçoğlu; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991, s. 84-87, 25-27; Çakar, "XVI. Yüzyılda Suriye Türkmenleri", (Türkler içinde), X, s. 413; Bostancı, *Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*, s. XI. Osmanlı'daki konar göçerlik konusunda detaylı bilgi için bkz: Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol I; Empire of Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1290-1808*, Cambridge University, Londra, 1976, s. 112-167. (Türkçe baskısı "*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*" adıyla İstanbul'da 2004 yılında yapılmıştır.); Halaçoğlu, *XIV-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 95-105; Ekmeleddin İhsanoğlu (vd), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, 1994, s. 480; Şahin, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Anadolu Göçebelerinin İdari ve Sosyal Yapısı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1997, s. 258.

³⁴ Tarihi nüfus kayıtlarında hane halkının kaç kişiden oluştuğu sorunsalı önemli bir tartışma konusudur. Bu sorunsalın tartışması ile ilgili bkz: David Ayalon, "Regarding Population Estimates in the Countries of Medieval Islam", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 28, No. 1 (1985), s. 1-19. Kimi kaynaklar hane halkı ortalamasında Anadolu'da 5-6, Balkanlarda 4.5, İstanbul merkezde 4, Halep ve Trablus gibi Arap eyaleti olarak geçen kentlerde 5.5 ile 7.5 rakamlarını baz almıştır. Bkz: Donald Quataert, *Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge University, London 2005, s. 113. Farklı uzmanlar ise Müslüman ve Hristiyanlar arasında genel farka işaret ederek, Müslüman aile ortalamasının 5, Hristiyan ortalamasının 6 olduğunu belirtmektedir. Bkz. J. C. Russell, *Late Ancient and Medieval Population*, Transactions of the American Philosophical Society, New Series, Vol. 48, No. 3 (1958), s. 1-152; Kemal Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History*, Leiden, 2002, s. 185. Halep özelinde ise, Andre Raymond, her hanede 8 kişi kabul ederken (bkz: "The Population of Aleppo in the Sixteenth and Seventeenth Centuries According to Ottoman Census Documents", *International Journal of Middle East Studies*, November, 1984, s. 453) Abraham Marcus sonraki dönemlere ilişkin hane başına 6,8 kişi hesaplamaktadır. bkz: Marcus, "*The Middle East on the Eve of Modernity- Aleppo in the Eighteenth Century*" New York, 1999, 201. Halep nüfusu konusunda çalışma yapmış başka bir grup araştırmacı da bir haneyi 7 kişi olarak saymaktadır. Bkz: Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Doğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ, 2003, s. 139. Ancak Ortadoğu

rakam içinde, gerek kayıtların etnik esaslara göre tutulmamış olması gerekse, sürekli yaşanan göçler sebebiyle Türkmenlerin ne oranda olduğunu tespit etmek mümkün değildir.³⁵

İlk düzenli tahrirlerin tutulmaya başlandığı XVI. Yüzyılda nüfusu yaklaşık 80.000 olan³⁶ Halep kent nüfusu içinde Türkmenlerin nüfusu 63.362 idi.³⁷ XVII. Yüzyılda Halep'in nüfusu yaklaşık 115.000'e³⁸ çıkarken, göçler sebebiyle artan bu rakam içinde Türkmenlerin sayısal oranı düşmüş ve 40.918'e gerilemiştir.³⁹

XVIII. Yüzyılda iskan çalışmaları ve Anadolu'ya tersi göçler nüfus mobilizasyonu üzerinde önemli etki yapmıştır.⁴⁰ Yüzyılın sonunda Halep kent nüfusu, 120.000 düzeyinde olsa da, Türkmenlerin tam sayısı bunun beşte birine yakındı.⁴¹

XIX. yüzyıl sonlarındaki vilayet salnamesi kayıtları ve nüfus sayımı sonuçlarıyla belirlenen farklı rakamlar, tüm Halep sancağında Müslüman nüfusu

özelinde nüfus çalışması yapan uzmanların bir bölümü de 4 ile 5,5 arasındaki rakamları kabul etmektedir. Bkz: Jeffrey R. Zorn "Estimating the Population Size of Ancient Settlements: Methods, Problems, Solutions, and a Case Study", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, The American Schools of Oriental Research No. 295 (Aug., 1994), s. 31-48. Biz ise, bu tez çalışmamızdaki nüfus sayısının tespiti bakımından, hane nüfusunun çarpımlarında Türkmenler için genel ortalamaya çok yakın olan 8 rakamını kat sayı olarak esas alacağız. Zira saha çalışmamız sırasında bölgede ailelerin çocuk sayısının ortalama 8 ile 10 arasında olduğu gözlenmiştir.

³⁵ Russell, "Late Ancient and Medieval Population", Transactions of the American Philosophical Society, New Series, American Philosophical Society, Vol. 48, No. 3 (1958), s. 101.

³⁶ Raymond, "The Population of Aleppo in the Sixteenth and Seventeenth Centuries According to Ottoman Census Documents", *International Journal of Middle East Studies*, November, 1984, s. 453; Masters, "Aleppo: The Ottoman Empire's Caravan City", (*The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, Cambridge University, London, 1999. içinde), s. 36. (Türkçe baskısı; *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, İstanbul, 2003); Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, (çev. Yavuz Alogan), İstanbul, 1997, s. 144.

³⁷ Şahin, "XVI. Asırda Halep Türkmenleri", *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1982, sayı 12, s. 708. (7.824 Hane x 8 = 62.592 + 770 mücerret = 63.362); Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı*, İstanbul, 2008, s. 66.

³⁸ Raymond. "The Population of Aleppo in the Sixteenth and Seventeenth Centuries According to Ottoman Census Documents", s. 453. (14.375 hane x 8 = 115.000) XVII. Yüzyılda Halep Türkmenlerinin listesi XVI. Yüzyıldaki listeden biraz farklılık arzeder. Katip Çelebi'de yer alan 8 taife: Zulkadiriye, Özeriye, Döğerler, Ramazanoğlu, Avşar, Varsak, Bayat ve Köpekli. Bkz. Sümer; *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatları ve Destanları*, s. 622.

³⁹ Vergi nüfusu rakamlarına göre 5097 hane ve 142 mücerred olmak üzere oplam vergi nüfusu 5239 idi. Buna göre Halep Türkmenlerinin nüfusu en az 41.000 idi. (5097 x 8 = 40.776 + 142 = 40.918). Çakar, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, F.Ü. Ortadoğu Araştırma Merkezi, Elazığ, 2006, s. 173; Masters ise, Halep'in toplam 100.000'e yakın verdiği genel nüfusu içinde Türkmen, Arap ve Kürt Müslüman nüfusunu 81.200 olarak verir. Bkz: Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, Cambridge University, 2004, s. 53.

⁴⁰ Geri dönüşlerle ilgili bkz: Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İskan Siyaseti ve Aşiretlerin İskanı*, s. 84-87.

⁴¹ Leila T. Erder, (ve Suraiya Faroqhi), "The Development of the Anatolian Urban Network during the Sixteenth Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Leiden, Vol. 23, No. 3 (Oct., 1980), s. 265-303; Marcus, "Privacy in Eighteenth-Century Aleppo: The Limits of Cultural Ideals", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 18, No. 2 (May, 1986), s. 167; Halil İnalçık, (vd.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge University, 1997, s. 654.

613.065 ile 921.345 arasında değiştiğini göstermektedir. Bu nüfus içinde Türkmenlerin oranı %8 civarında kalmıştır.⁴²

Kamusü'l-A'lam, Halep'in Müslüman nüfusu 1891 yılında 674.555 olarak vermiş ve sancakta ağırlıklı nüfusun ana dilinin Arapça olsa da, kuzey ve kuzey-batı yöndeki yerleşimlerde Türkçe konuşulduğu belirtilmiştir.⁴³ Ancak bu kaynağın bilgilerine de ihtiyatla yaklaşmak gereklidir.

1908 yılındaki yeni düzenleme ile Halep vilayeti, bugünkü Halep kenti ve çevresi ile Urfa, Maraş, Kilis, Antakya ve İskenderun illerini içine alacak şekilde yeniden düzenlendiğinde 771.000 olan Müslüman nüfus içinde, illerin demografik özelliklerinden dolayı, Türkmenlerin nüfusunun hatırı sayılır bir oranda yükseldiği rahatlıkla söylenebilir.⁴⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki rakamlara bakıldığında ise vilayetin 611.000'i bulan Müslüman nüfusunun ne kadarının Türkmen olduğu kargaşa yılları ve göçler sebebiyle net olmasa da, rakamın 110.000'den fazla olduğu söylenebilir.⁴⁵

Araştırma konumuz olan günümüzde ise, Halep'in toplam 4 milyonu aşkın nüfusu⁴⁶ içinde Türkmen nüfusunu resmi rakamlarla ortaya koymak mümkün görünmemektedir.⁴⁷ Bunun siyasi ve teknik sebepleri olmakla birlikte, genel anlamda bölgedeki devletlerin hemen tümünde etnik unsurlara ilişkin istatistiklerin yayınlanması konusundaki isteksizlik önceki araştırmacıların çalışmalarını da

⁴² Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Tezkire 36, s. 222; Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 9, No. 3 (Oct., 1978), s. 325-338. Farklı bir nüfus değerlendirmesi için bkz: Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Vilayeti'nin İktisadi Vaziyeti*, s. 27-29. Nüfusun bir bölümünün Türkçe konuşmasından yola çıkarak Türkmen sayısının yüksek olduğu tahmini, resmi dilin ve yazışmaların Türkçe olması ve bölgede birçok Arap ve Kürt asıllı Osmanlı vatandaşının bile Türkçe konuşması sebebiyle, çok da geçerli görünmemektedir. Bkz. Eroğlu (vd.), *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, s. 45-52. 1868 tarihli Salnamede Halep vilayeti Müslüman nüfusunun 329.599 çıkması, göçler ve coğrafi sınırlardaki daralma ile açıklanabilir. Rakamları düşük gösteren dönemin Fransız kaynakları da 1850'lerin ortasında tüm Suriye bölgesindeki Türklerin nüfusunu 80.000 olarak vermektedir. Bunların büyük bölümünün Antep, Hatay, Halep gibi kuzey bölgelerinde yoğun bulunduğunu kaydetmektedir. Bkz. Richard Edwards, *La Syrie 1840-1862*, Amyot Libraire Editeur, Paris, 1862, s. 15.

⁴³ Şemseddin Sami, *Kamusü'l-A'lam*, s. 1974. 1895 tarihli *Halep Vilayet Salnamesinde* vilayetin nüfusu 697.044 olarak kaydediliyor. Bkz: Eroğlu (vd.), *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, s. 170.

⁴⁴ Eroğlu (vd.), *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, s.165. (1326 tarihli Salname içinde s. 504). XX. Yüzyıl başında Halep kent merkezinin nüfusu 120.000 idi. Bkz: Michael Dumper, (ve Bruce E. Stanley, Janet L. Abu-Lughod), *Cities of the Middle East and North Africa: A Historical Encyclopedia*, Santa Barbara, 2006, s. 23.

⁴⁵ Meir Zamir, "Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919", *Middle Eastern Studies*, Vol. 17, No. 1 (Jan., 1981), s. 85-106; Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı (1914 Nüfusu)*, İstanbul, 2008, s. 202.

⁴⁶ *Syria Central Bureau of Statistics*, www.cbssyr.org.

⁴⁷ Gabriel Baer, *Population and Society in the Arab East: The Sociology of Development*, New York, 2003, s. 93-94.

olumsuz etkilemiştir.⁴⁸ Ancak, eldeki bilimsel verilere göre Halep'teki Türkmen nüfusun yüzde 10'lar düzeyinde olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁴⁹

Etnik nüfusun belirlenmesindeki zorluklar konusunda yukarıda saydığımız siyasi ve teknik faktörlere ilave olarak, sosyal faktörler ve dini inanç da etkilidir. Çoğunlukla kırsal bölgelerde yaşayan ve tarımla uğraşan Türkmenler, Sünni inanca mensup oldukları için çevrelerindeki Sünni Arap toplumu içinde adeta erimişlerdir.⁵⁰

Böylesi belirsizlik koşulları içinde sözlü anlatımlarda, Türkmen toplumunun bugünkü nüfusunun, 250.000 ile 400.000 arasında değişen bir sayı olduğu tahmini yapılabilir. Bununla birlikte, Suriye'deki etnik dağılım ile ilgili bilimsel olarak sağlıklı hiçbir veri yoktur.⁵¹

⁴⁸ Onn Winckler, *Demographic developments and population policies in Ba'athist Syria*, Lancaster, 1998, s. 9; *Arab Political Demography: Population Growth And Natalist Policies*, East Sussex, 2005, s. 21.

⁴⁹ Pipes, *Greater Syria: The History of an Ambition*, Oxford University, 1992, s. 151. Suriye'nin tamamında 500 bin Türk asıllı nüfus yaşamakta ve bunların önemli bir bölümü Halep'te bulunmaktadır. Bkz: Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 2002.

⁵⁰ *Syria: a Country Study*, Federal Research Division, Montana, 2004, s. 27-31.

⁵¹ Winckler, *Arab Political Demography*. s. 23.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH İÇİNDE HALEP TÜRKMENLERİ

I. İlk Göçler ve Oluşum Evresi

Orta Asya'da başlayan göçler dolayısıyla Türklerin kölemen ya da ücretli asker olarak batıdaki halife ordularına alınmaları, Kayıgılı, Kıpçaklı, Karluklu, Azgışoğlu, Yamakoğlu ve daha sonradan da Oğuzlar ve Tokuzoğuzlar'ın başını çektiği bir Türkmen akışını getirmişti.⁵² Daha Abbasiler döneminde başlayan bu göçlerde binlerce Türk savaşçı,⁵³ kendi komutanlarının liderliğinde Kuzey Suriye ve Anadolu'nun orta kesimlerine yerleşmeye başlamıştı.⁵⁴

Türklerin Halep bölgesinde rol oynamaya başlamaları, İslam devrinde Emevi hükümdarı Abdülmelik zamanına kadar dayanır.⁵⁵ Abbasiler zamanında Türkler ve Araplar arasındaki yardımlaşma Türklerin İran unsurunun yerini almasıyla kuvvetlenmiş, farklı Türk boylarının askeri ve siyasi faaliyetlerinin

⁵² Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1983, s. 141-147; Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye Tarihi*, s. 7-21; Dönem içinde Türklerin durumuna ilişkin genel bir değerlendirme için bkz: J. B. Bury. "The Turks in the Sixth Century" *The English Historical Review*, Oxford University, Vol. 12, No. 47 (Jul., 1897), s. 417-426.

⁵³ Mehmet Azimli, "Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu", (*Türkler içinde*), IV, s. 364; Bu dönem Abbasi ordusu için 4000 Türkmen savaşçının geldiği belirtilmektedir. Bu konuda Harvard Üniversitesinde bir doktora tezi yapılmıştır. Bkz: Pipes, *Slave soldiers and Islam: the genesis of a military system*, Middle East Forum, 1981, s. 51. Yine *Türkmen* askerlerin sayısına ilişkin güncel bir çalışma için bkz: Farda Asadov, "VIII-X. Yüzyıllarda Abbasi Ordusundaki Türk Muhafızların Sayısı ve Onlar İçin Yapılan Harcamalar" (*Türkler içinde*), IV, s. 375; Osman S. Ismail, "Mu'taşim and the Turks", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 29, No. 1 (1966), s. 15-16.

⁵⁴ Kafesoğlu, "Oğuzlar" (*Türk Dünyası El Kitabı içinde*), s. 156-159; Sümer, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 92-138; göçlerin Türk tarihi açısından ifade ettiği anlam ve Ortadoğu'da Türk nüfusun artışı konusunda bkz: Sevim, (vd.), *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 29. Ira Marvin Lapidus, *A History of Islamic Societies*, Cambridge University, 2002, s. 248; Bu dönem Türklerin kuzey Suriye bölgesine yerleşmesi konusuna farklı bir açıdan bakan Turan'a ait makale bulunmaktadır. Bkz: Turan, "The Ideal of World Domination among the Medieval Turks" *Studia Islamica*, Paris, No. 4 (1955), s. 77-90.

⁵⁵ İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", (*Türkler içinde*), IV, s. 317. Türklerin Müslüman olma süreciyle bağlantılı olarak ilk dönem Emevi-Türkmen ilişkilerine ilişkin bir çalışma da mevcuttur. Bkz. Adem Apak, "Emeviler Dönemi Türk-Arap İlişkileri ve Türklerin İslamlaşma Sürecinin Başlangıcı", (*Türkler içinde*), IV, s. 324.

artması sayesinde iyice yerleşmiştir.⁵⁶ Türk boyları ile hilafet merkezindeki Abbasiler döneminden var olan askeri ilişkiler, Türkmen boylarının bölgede hareketlerini kolaylaştırmıştı.⁵⁷

Bozkır halklarının gelişi olarak nitelendirilen Türkmen boylarının batı yönündeki hareketleri⁵⁸ aslında, merkezi hükümetlerin zayıflaması ile doğru orantılı bir süreci ifade etmektedir. Şöyle ki, XI. Yüzyılın öncesinde ortaya çıkan ve bir dizi özerk bölgesel hanedan, halifelerin bulunduğu başkentteki siyasi otoriteden bile güçlü hale gelmişti. Bu aynı zamanda Bizans'tan ve İran'dan devir alınan temeller üzerinde İslam imparatorluğunun kurduğu idari ve politik yapının tümünün çökmesi ile aynı ana denk gelmekteydi.⁵⁹ Her ne kadar Fatımi halifeliği Mısır'dan Batı Arabistan'a ve Suriye'ye kadar uzanan büyük bir güç olsa da, iktidarını çöl temelli yerel bedevi hanedanlarıyla paylaşıyordu.⁶⁰ Böylesi bir dönemde Türklerin, biri kuzeyde Doğu Avrupa'ya diğeri güneyde İran üzerinden Mezopotamya ve Akdeniz yönüne olan iki büyük göçü bölgeyi değiştiren bir etki dönemi başlatmıştı.⁶¹

Halep kalesi çevresine kurulu tarihi kent sınırları içinde yılın bir dönemi ikamet eden Türkmen boyların, konar-göçer hayatın gereği çoğunlukla hareket halinde bulunmuş olmaları, erken dönem boyutlarını tespit etmeyi imkansız kılsa da, önemli ölçüde Türkmen boyunun bu dönemde bölgeye yerleştiği

⁵⁶ Şeşen, *Selçuklulardan Önce Şam, (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü*, s. 141; Yıldız, "İslamiyet ve Türkler", (Makaleler içinde), s. 166; *Büyük İslam Tarihi*, s. 44; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 14, 19; Dominique Sourdel, *Medieval Islam* (Fransızca'dan: *L'Islam médiéval*), London, 1983, s. 147.

⁵⁷ Brauer, *Boundaries and Frontiers in Medieval Muslim Geography*, s. 53-64; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, III, s. 333-353; Ismail, "Mu'tasim and the Turks", s. 15-16; Lapidus, *Arap Halkları Tarihi*, s. 61; Bu dönemin siyasi ilişkileri için bkz: Süleyman Genç, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbasi İlişkileri" (*Türkler* içinde), IV, s. 639; Bu ilişkinin İslam tarihindeki yeri konusunda bkz: Corci Zeydan, *İslam uygulamaları Tarihi*, İstanbul, 2004, s. 217-219.

⁵⁸ "The Westerly Drifting of Nomades, from the Fifth to the Nineteenth Century. Part VII. The Thukie or Turks Proper, and the Hoeitche or Uzes." *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 1, (1872), s. 242.

⁵⁹ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb* s. 27; Clement Augustus de Bode, "On the Races of the Southern Shores of the Caspian Sea" *Journal of the Ethnological Society of London (1848-1856)*, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland Vol. 4, (1856), s. 155-175; Sami, *Kamusü'l-A'lâm*, s. 1974; Hitti, *History Of Syria: Including Lebanon And Palestine*, s. 231; *İslam Ansiklopedisi*, s. 240-41; *Syria: a Country Study*, s. 27-31; Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, s. 65.

⁶⁰ Rowton, M. B. "Urban Autonomy in a Nomadic Environment", *Journal of Near Eastern Studies*, The University of Chicago, Vol. 32, No. 1/2 (Jan. - Apr., 1973), s. 201-215.

⁶¹ Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, s. 230-231; Cahen, *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 25; Dani (vd.). *History of Civilizations of Central Asia*, s. 61-77; Findley, *The Turks in World History*, s. 21-55; Bartold. *Four Studies on the History of Central Asia*, s. 78-100; Clement, "On the Races of the Southern Shores of the Caspian Sea", s. 159; Soucek (vd). *A History of Inner Asia*, s. 46-70; Grousset. *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, s. 141-164; Lewis, *Ortadoğu (Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi)*, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1996, s. 68-70.

anlaşılmaktadır.⁶² Bu erken dönem göçler sonrasında Selçuklular sayesinde daha yoğun bir biçim alacak olan Türkmen yerleşmesi özellikle, 1040 yılındaki Dandanakan zaferinden sonra Suriye'nin kuzey bölgelerindeki Türkmen varlığını geniş toplumsal yapılara dönüştürmüştür.⁶³

Giriş bölümünde çizilen çerçevede olduğu gibi, Halep Türkmenlerinin toplumsal anlamda oluşumunu belirlerken, bu boyların *tarihi Halep* kenti ve çevresine yerleşmesini üç dönem halinde incelemek gerekmektedir. Türk komutanların Kuzey Suriye'ye girişinden Selçuklu Sultanı Melikşah'ın saltanatının ikinci yarısına kadarki dönem Türk iskanının birinci dalgasını;⁶⁴ XIII. Yüzyılda Moğol istilası nedeniyle Türkistan, Horasan ve Anadolu'dan göç ederek gelen yerleşimcilerin bölgeye iskan edilmeleri ikinci dalgayı oluşturmaktadır.⁶⁵ Bölgenin XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin denetimine geçmesi ardından bölgede iskan edilen boyların yerleşme süreçleri de üçüncü aşamayı oluşturmuştur.⁶⁶

İran üzerinden olan göç dalgasında,⁶⁷ Tuğrul Bey liderliğindeki Selçuklular, 1040 yılından sonra Batıya ilerlemeye başladıklarında, birçok Türkmen boyu da Suriye'nin kuzey kısımlarına yerleşti.⁶⁸ Hanoğlu Harun isimli Türk kumandanı da

⁶² Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklu Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 25; Şahin, "XVI. Asırda Halep Türkmenleri", s. 689; Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış" s. 511; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 3; Sevim (vd.), *Türkiye Tarihi (Fetih, Selçuklular ve Beylikler Dönemi)* s. 39; Dönemi ve Türklerin siyasi durumunu izah eden iyi bir çalışma bulunmaktadır. Bkz: Richard Frye, (ve Aydın M. Sayılı). "Turks in the Middle East before the Saljuqs", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 63, No. 3 (Jul. - Sep., 1943), s. 194-207; Halep'in içinde bulunduğu kuzey Suriye'nin Türkmen göçlerle Türk yurdu haline gelmesi sürecinde Türkmen kadınların rolünü inceleyen bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bkz: Sema Yumuk, *Suriye'de Türkmen Hanımların Faaliyetleri ve Emine Hatun*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya, 1998.

⁶³ Sevim, (ve Merçil). *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, s. 30-31; Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, s. 55; Sümer, *Oğuzlar Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 101; Bostancı, *Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*, s. 13; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 121-122. Abbasi dönemi kuzey Suriye bölgesine Türkmen yerleşmesinde farklı bir çalışma için bkz: Faruk Söylemez, "Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi", İstanbul, 2007.

⁶⁴ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, s. 295; Sevim, "Kuzey Suriye'de Görünen İlk Türk Emiri Han Oğlu Harun", (Makaleler içinde), s. 365-380; *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, s. 339; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 174; Şeşen, *Selçuklulardan Önce Şam, (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü*, s. 145.

⁶⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar" s. 144; Saunders, *The History of the Mongol Conquests*, s. 17; Moğol saldırıları Türkmenleri batıya sürerken birçok demografik ve sosyal değişime neden olmuştu. Moğolların bölge coğrafyasında yaptığı sarsıntı için bkz: Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket), İstanbul, 2001.

⁶⁶ Şahin, "XVI. Asırda Halep Türkmenleri", s. 693; Bostancı, *Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*, s. 43.

⁶⁷ Bu göç hareketi ve etkileri ile ilgili olarak bkz: John Masson Smith, "Turanian Nomadism and Iranian Politics", *Iranian Studies*, Vol. 11, No. 1/4, *State and Society in Iran* (1978), s. 57-81.

⁶⁸ Yıldız, *Türkler ve İslamiyet*, (Makaleler içinde), I, s. 183; "Türklerin Müslümanlığı Kabulü", (Makaleler içinde) s. 504; *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 96-97; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 10; Laszlo, *Tarihte Türklük*, s. 163; Farklı müellifler de sonraki döneme ilişkin araştırmaları içinde bu ilk dönem göçlere işaret etmektedir. Bkz: Şahin, "XVI. Asırda Halep Türkmenleri", s. 689; Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış" s. 511; Göçlerin siyasi ve toplumsal yönünü inceleyen

bu tarihte bölgeye gelen ilk Türkmen grubun lideri olarak bilinmektedir. 1063 yılından sonra, Halep'te hüküm sürmekte olan Mirdasoğulları'nın Emiri Esedüddavle Atıyye ile Karahanlıların batı kolu hükümdarı I. Tağmaç Han'ın oğlu Harun'un yolları, bir iç iktidar çekişmesi sebebiyle birleşmişti.⁶⁹

Diyarbakır taraflarında Bizans sınır bölgelerinin savunmasında görev yapmaktayken, Halep Mirdasoğulları emirliği⁷⁰ tahtında bulunan Esedüddavle Atıyye tarafından, öz yeğeni Mahmud'a karşı yardıma çağrılan Harun, maiyetindeki Türkmen askerlerle birlikte Halep'e gelmiş ve el-Hazır bölgesinde konaklamıştı. Harun ile birlikte 1000 kadar atlı Türkmenin bölgeye yerleştiği belirtilmektedir.⁷¹ Doğudan gelen Türkmen savaşçılar açısından bölgeyi tanıma konusunda bir anlamda ilk göç olarak görülen bu geliş, sadece Atıyye'ye Halep'te iktidarını sağlamlaştırma imkanı vermedi. Aynı zamanda, Harun'a da, denetimindeki Oğuzlarla birlikte Antakya'ya akınlar düzenleyerek nüfuz alanını genişletme fırsatı sağlamıştı.⁷²

Bir süre sonra Harun'un askeri gücünden kuşku duyan Atıyye'nin Türkmen askerlere ihanet ederek saldırması, Harun'un bu kez Mahmud'la işbirliği yaparak, eski müttefiki Atıyye'ye karşı yeni bir ittifak ilişkisi kurmasına neden oldu.⁷³ Mirdasi Emiri Atıyye'nin ihaneti ile gelen bu yeni işbirliği bir anlamda Türkmen öncülerin yerleşme sürecini pekiştirici rol oynarken, öte yanda Türkmen yerleşimcilerin yerel yöneticileri korkutacak boyutlarda arttığını göstermektedir. Bu dönemde Harun'un emrinde bin kadar savaşçı olduğu belirtilmektedir.⁷⁴ Halep

eserler de bulunmaktadır. Bkz: Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 3; Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklu Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 25; Sevim (ve Yücel), *Türkiye Tarihi (Fetih, Selçuklular ve Beylikler Dönemi)*, s. 39.

⁶⁹ Sevim, "Kuzey Suriye'de Görülen İlk Türk Emiri Han Oğlu Harun", s. 365-380; Bu konuda yapılmış bir yüksek lisans tezi, söz konusu döneme ilişkin bilgileri derlemiştir. Bkz: Zafer Kaya, *Suriye'de Türk Varlığı*, Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987, s. 2. Hanoğlu Harun'un kimliği ve yaptıkları konusunda detaylı bilgi için bkz: Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 239-246.

⁷⁰ Şaat, Şevki, *Haleb – Tarihi ve Mealimuha el-Tarihiyye*, Halep, 1991, s. 42; Bosworth, *The New Islamic Dynasties: a Chronological and Genealogical Manual*, s. 66; Stanley Lane-Poole, *The Mohammadan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions*, Boston, 1925, s. 114-115.

⁷¹ Sevim, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, s. 43.

⁷² Sevim, "Kuzey Suriye'de Görülen İlk Türk Emiri Han Oğlu Harun", s. 370; Dönemin siyasi gelişmeleriyle birlikte Türkmenlerin bölgedeki faaliyetleri için bkz: Sümer, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 92-138; *İslam Ansiklopedisi*, MEB, s. 119.

⁷³ Kaya, *Suriye'de Türk Varlığı*, s. 3; *The Encyclopaedia of Islam*, III, "Halab" maddesi, s. 86; Bölgede ilk dönem Türkmen komutanların çalışmaları ve siyasi sonuçları konusunda bkz: William Harris, *Levant Bir Kültürler Mozaği*, (çev: Ercan Ertürk), İstanbul, 2005, s. 77.

⁷⁴ İbnü'l Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 10.

merkezde bunlar olurken, çevre coğrafyada Karategin ve Afşin beylerin de emirlerindeki Türkmenlerle birlikte bölgeye yönelik saldırıları vardı.⁷⁵

1065 sonlarında Halep'te, her biri önemli askeri güce sahip aktörlerden oluşan üçlü bir koalisyon ve iktidar paylaşımı oluşmuştu. Bir yanda Emir Mahmud, diğer yanda bölünmüş Arap Kilaboğulları kabilesi⁷⁶ ve üçüncü taraf olarak da Harun liderliğindeki Oğuzlar. Bu paylaşımında Harun'un payına düşen, Maarratü'n-Nüman bölgesi olmuştu. Ancak Emir Mahmud, gücü giderek artan Harun'dan kurtulma ve Türkmenlerin gücünü zayıflatmak üzere liderlerini merkezden uzaklaştıracak bir formül bularak, başka bir bölgeyi ikta' olarak vermiştir.⁷⁷

Harun'un bir süre sonra emrindeki Türkmen askerlerle birlikte Halep savunmasında stratejik bazı kaleleri Bizans'tan ele geçirmesi, Romen Diogenes'i de harekete geçirdi. Halep'e saldırı düzenleyen Diogenes, Türkmen-Arap ittifak güçleri tarafından geri püskürtülmüş olsa da, stratejik kalelerin tümünü Harun'dan geri almayı başardı.⁷⁸

Harun'un Mirdasi emirleri arasındaki iç çekişmede yardımcı unsur olarak bölgeye girişi ardından başlayan Türkmen göçleri, Bekçioğlu Afşin'in, beraberindeki Türkmenlerle beraber 1068 yılında Halep'e gelmesi ile sürdü.⁷⁹ Selçuklu Emiri Gümüştekin'den kaçtığı için Halep'e giden Afşin, bir süre sonra geri dönse de, sonraki dönemde Sunduk et-Türki kendi buyruğundaki Türkmenlerle

⁷⁵ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 192; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 20; Türkmen beylerin bu ilk dönem kuzey Suriye'deki faaliyetlerine ve Türkmen göçmenlere ilişkin biyografik detaylarla desteklenmiş mükemmel bir çalışma bulunmaktadır. Bkz: Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 13-32.

⁷⁶ Kilaboğullarının bölgeye gelişi ve faaliyetleri ile ilgili olarak bkz: Rowton, "Urban Autonomy in a Nomadic Environment", *Journal of Near Eastern Studies*, The University of Chicago, Vol. 32, No. 1/2 (Jan. - Apr. 1973), s. 210.

⁷⁷ İbnü'l Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 10; Sevim, "Kuzey Suriye'de Görünen İlk Türk Emiri Han Oğlu Harun", s. 375. İкта düzeni ve iktaların dağılımı ile ilgili bkz: Tsugitaka Sato, *State and Rural Society in Medieval Islam*, Leiden, 1997.

⁷⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s. 56-61; Sevim, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, s. 49; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 345-346; Bu dönem Selçuklu-Bizans ilişkilerine dair detaylı bir çalışma bulunmaktadır. Bkz: Erol Kürkçüoğlu, "Başlangıçtan Malazgirt Savaşına Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri" (*Türkler içinde*), IV, s. 694.

⁷⁹ Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, s. 25; Salim, "Sir Derya Boylarından Anadolu'ya Oğuzlar (Türkmenler)", (*Genel Türk Tarihi içinde*), III, s. 61. Afşin, Alp Arslan'dan kaçıp kuzey Suriye'de akınlara çıktığında ilk olarak 1067 yılında Halep'e girmiştir. Bu ilk girişte, elindeki tutsakları Halep'te satmış ve geri çekilmiştir. Bkz: Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi Türkiye Türkleri Uluşunun Oluşması*, İstanbul, 1998, s. 78.

beraber 1069 yılında Halep çevresine yağma saldırıları yapmaya başladı. Tüm bu gelişmeler bölgedeki Türkmen göçünün sürekliliğini sağladı.⁸⁰

Nitekim 1070 yılında da, Navekiye Türkmenlerinin yoğun biçimde geliş söz konusudur. Harun, Afşin ve Sunduk gibi Türk beylerin öncülüğünde Halep merkezli nüfus hareketliliği sürerken, Filistin'i yurt tutmuş olan Navekiye Türkmenlerinin bölgeye yönelik akınları ve göçleri önemli basamaklardan biri oldu.⁸¹

1071 yılında Kurlu Bey, emrindeki Navekiye Türkmenleri ile Mirdasilerden Atıyye ve Mahmud arasındaki rekabette Mahmud'a destek amacıyla bin atlı askerle Halep'e gelmişti. Bir süre burada yerleşen bu boylar daha sonra Filistin'e geri dönmüş olsa da, yukarıdan beri sıralan tüm bu seferler sırasında kuzey Suriye bölgesindeki ve özellikle de tarihi Halep kentindeki Türkmen varlığı geri dönülemeyecek şekilde pekişiyordu.⁸²

Bu dönem Türkmenler, Mirdasi emirlerinin hizmetinde bölgeye girmişlerse de, gerek ganimet gerekse siyasi nüfuz için bölgede serbest hareket etmekten çekinmiyordu.⁸³

Kuzey Suriye bölgesinde bunlar yaşanırken, yakın coğrafyada doğan yeni bir güç Türkmenlerin yerleşmesini kolaylaştıran rol oynadı. Selçukluların giderek artan nüfuzu ve Türkmen kitlelerin bölgedeki etkinliği, Halep Emiri Mahmud'u (tabi olduğu Fatımilerden uzaklaştırarak) bölgenin yeni siyasi gücüne yaklaştırdı. 1070 yılında ilk Sünni hutbenin okunmasıyla da Halep'in tarihiyle birlikte, demografisi de Türkmenlerin lehine köklü bir değişmeye başlamıştır.⁸⁴

⁸⁰ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 11-16. Sevim, "Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi", s. 23-24; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 350; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 20; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 192; *İslam Ansiklopedisi*, DİA, XV; Bostancı, *Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*, s. III.

⁸¹ Sevim, "Suriye'de Navekiye Türkmenleri" (*Makaleler* içinde), s. 71; Uvakoğlu Atsız ve Şöklü beylere bağlı Türkmenlerin geliş ardından XII. Yüzyılın başından sonra Navekiye Türkmenleri muhtemelen bölgede kalmamışlardı. Bkz: Sümer, *Oğuzlar Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 133.

⁸² Sümer, *Oğuzlar Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 101; Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo, 1004-1094*, Beyrut, 1971, s. 9-17; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 346-350; Bu nüfuz artışında yaşanan siyasi gelişmeler için bkz: İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 11-12; Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, s. 23-24.

⁸³ Sümer, *Oğuzlar Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 133; Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, s. 35; S. Joseph Ha-Kohen (ve Julius H. Greenstone), "The Turkoman Defeat at Cairo", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, The University of Chicago, Vol. 22, No. 2 (Jan., 1906), s. 144-175; Abdurrahman Hamira, *Muhafazatu Haleb*, Menşuratü Vizaretü's-Sekafe, Dimaşk, 2006, s. 34-36; Bölgedeki Mirdasi emirleri için bkz: Saat, *Haleb – Tarihuha ve Mealimuha el-Tarihiyye*, s. 42.

⁸⁴ Köymen, *Selçuklu Dönemi Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1982, s. 98; Lapidus, *A History of Islamic Societies*, s. 287; Anatoly Khazanov Michailovich, (vd.). *Nomads and the Outside World*, Univ of Wisconsin, 1994, s. 263-273; Kuzey Suriye'de iktidar değişimini tartışan bir çalışma için bkz: Hüseyin Kayhan, "Selçuklular-Fatımi Halifeliği İlişkileri", (*Türkler* içinde), IV, s. 753; Philip K. Hitti, *İslam Tarihi*, İstanbul,

Bu hamle Harun'un konumunu sağlamlaştırdığı kadar, Arap asıllı Beni Kilab kabilesinden Salih bin Mirdas'ın Mirdasi devletinin 1079 yılında Beni Akil kabilesinden Müslim tarafından yıkılmış olması,⁸⁵ Türkmenler açısından yeni bir durum ortaya çıkardı. Hanedan içi iktidar çekişmelerinde bölgeye yeni gelmeye başlamış olan Türkmen toplulukları bu çekişmelerde iyi birer müttefik olmanın avantajını, bölgede kökleşerek kullanmışlardı. Bu çekişmeler sırasında Halep ve tüm kuzey Suriye'de hareket imkanı bulan Türkmenler, bölgenin etnik değişimini başlattılar. Bir süre sonra Mirdasiler içindeki bu Türkmen etkinliği ve nüfuzu, Mirdasi emirlerini Selçuklu tabiyetine geçmeye adeta zorlamış ve Halep'teki Mirdasi Emirliği, Selçuklu Sultanı ve Abbasi halifesi adına hutbe okuyarak bir anlamda Selçuklu vesayetinde bir emirlik haline gelmiştir.⁸⁶

1981, IV, s. 1017. Bu tarihte emir Mahmud, Selçuklu lideri Alp Arslan'a sadakatini bildirip Selçuklu liderliğine teslim etmişti. Bkz: Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 22; Sümer, *Oğuzlar Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 101; Zakkār, *The Emirate of Aleppo, 1004-1094*, s. 183. Özellikle konuyu Mirdasi emirlerinin Selçuklu tabiyetine geçişi konusunda incelemek için bkz: Sevim (vd.), *Türkiye Tarihi (Fetih, Selçuklular ve Beylikler Dönemi)*, s. 17.

⁸⁵ Türkmen göçleri sırasındaki Arap aşiretlerin durumuna ilişkin bağımsız bir çalışma için bkz: M. A. Hiyari, "The Origins and Development of the Amirate of the Arabs during the Seventh/Thirteenth and Eighth/Fourteenth Centuries", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 38, No. 3 (1975), s. 509-524; Rowton, "Urban Autonomy in a Nomadic Environment", *Journal of Near Eastern Studies*, The University of Chicago, Vol. 32, No. 1/2 (Jan. - Apr., 1973), s. 201-215

⁸⁶ Aydın Çelik, "Fatımi-Selçuklu Münasebetleri", (*Türkler içinde*), IV, s. 749; *İslam Ansiklopedisi*, DİA, XV, s. 241; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 69-73; Sevim (vd), *Türkiye Tarihi (Fetih, Selçuklular ve Beylikler Dönemi)*, s. 17.

II. Selçuklu Dönemi

İslam'ı kabul ederek değişik Müslüman hanedanlara asker olarak hizmet eden Oğuz torunları, Gazneliler'den ayrılarak, Horasan'da büyük kentleri ele geçirdiklerinde kendi adlarına hareket etmeye de başlamışlardı.⁸⁷ Doğudan Batıya kadar tüm İran topraklarını fethederek hilafet merkezine ulaşan bu kabileler daha da Batıya hareketlerinde bu kez önlerindeki en önemli engel olan Bizans sınırına yaklaştılar.⁸⁸

Türkmen göçerlerin öncülük ettiği bu akım siyasi sonuçları da beraberinde getirmişti. Nitekim, bunlardan biri olan Tuğrul Bey, 1055'te Bağdat'a girerek Büveyh emirlerinden kenti alıp, yeni bir imparatorluk kurdu. Bu dönemde (özellikle 1079'a kadar) zaten Türkmen boylarının yerleşmeye başladığı Suriye ve Filistin'i yerel hükümdarların ve Fatımilerin elinden alarak, Anadolu'nun içlerine kadar ilerledi. Böylece, bugün Ortadoğu denilen bölge, Selçuklu idaresi altında, Abbasilerden sonra yeniden tek bir otorite gölgesinde birleşmiş oldu. Bunun doğrudan bir sonucu, oluşan görece istikrarın yeni Türkmen yerleşimlerini kolaylaştırmış olmasıydı. Sünni olan Selçuklular, siyasi ve askeri anlamda tek otorite durumuna gelmekle birlikte, halifenin itibari onurunu hep korudular. Egemenlikleri altına aldıkları yerlerde, halifeliğin gücünü artırmış olsalar da siyasi gücü hep ellerinde tuttular.⁸⁹

Liderleri Tuğrul Bey'den sonra Selçuklu Sultanı olan Alp Arslan da öncü Türk ve Türkmen göçlerinin kolaylaştırdığı yayılma fırsatını değerlendirmişti. Eemrindeki beylerle birlikte 1064 yılında Anadolu seferine çıkarak, sonraki dönemin temellerini atacak fetihler dönemini başlattığında, tüm Ortadoğu

⁸⁷ Yıldız, "Türklerin Müslümanlığı Kabulü", (*Makaleler içinde*), s. 491-507; Oğuzların ilk dönem siyasi ve sosyal değişimleri için bkz: Koca. "Sir Derya Boylarından Anadolu'ya Oğuzlar (Türkmenler)", (*Türkler içinde*), IV, s. 230; Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, s. 278; Turan. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 43.

⁸⁸ Sevim (vd). *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, s. 339; Smith. "Turanian Nomadism and Iranian Politics", s. 57-81. Dönemin siyasi olayları ve Türkmen yayılması için bkz: Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 239; Bu yakınlaşmanın genel Türk tarihi içindeki önemine ilişkin tartışma için bkz: Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 174; Bu değişimin bölge dengelerindeki değişimi için bkz: Şeşen, *Selçuklulardan Önce Şam, (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü*, sayı 65; Hristiyanlar açısından yayılmanın ifade ettiği anlam için bkz: Bat Ye'or, (ve Miriam Kochan), *The decline of Eastern Christianity under Islam: from Jihad to Dhimmitud : seventh-twentieth century*, Fairleigh Dickinson Univ, 1996, s. 52.

⁸⁹ Said A. F. Ashour, "Türklerin İslam Dünyasını Birleştirme Gayretleri", (çev: Zekeriya Kurşun), *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1990, sayı 5, s. 151-164; Bu gelişmelerin genel Ortadoğu tarihi bakımından önemi konusunda bkz: Lewis, *Ortadoğu (Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi)*, s. 71.

bölgesinde Türk kökenli unsurların sayısal artışı kendini hissettirdi.⁹⁰ Bu tarihte Alp Arslan Gürcistan ve Arran bölgelerinde fütihat gerçekleştirirken, Karategin ve Afşin Beyler'in Halep'e akınları devam ediyordu.⁹¹ Alp Arslan 1070 yılında Urfa üzerinden Halep'i ele geçirmek için ilk girişimini yaptıysa da, bölgeye yoğun Türkmen göçü için 1071 yılındaki Malazgirt zaferini beklemek gerekecektir.⁹²

Halep bölgesine hatırı sayılır sayıdaki Türkmen göçü ve iskanı Selçuklularla birlikte olmuş, Arap emirlerin kaygılarına rağmen bölgedeki Türk varlığı sonraki yıllarda da sürmüştür.⁹³ Özellikle yukarıda bahsi geçen Anadolu'dan akınlarıyla Selçuklu komutanları liderliğindeki Türkmenlerin Halep'e yönelik yürüyüşleri devam etmiştir.⁹⁴

1069 yılından itibaren Kurlu, Atsız ve beraberindeki Türkmen beylerin liderliğinde, tüm Suriye'de Türk varlığı yayılmış, kıyı kesimi ve Filistin'i de içine alacak şekilde genişlemişti. Bu nüfus, Halep Türkmenlerinin de temel siyasi gücünü oluşturacak olan Suriye Selçuklu devletinin ilk nüvelerinden biriydi.⁹⁵ Böylece, Türk yerleşmesi Asi Irmağı boyunca, Hama, Humus ve Şam bölgelerine kadar yayılmıştı. 1077 yılında Suriye Selçuklu Devleti'ni kurmaya başlayan Tutuş, Halep

⁹⁰ Sevim, (vd.), *Türkiye Tarihi (Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 49.

⁹¹ Sevim (vd.), *Türkiye Tarihi* s. 65; Fetihçi Selçuklu komutanlarının bölge çalışmaları için bkz: Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artık ve Aksungur*, s. 12-31; Göçmenler açısından bkz: Sümer, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 133; Dönemin tarihi olayları bakımından bu genişlemenin etkileri konusunda bkz: Hitti, *İslam Tarihi*, s. 1020; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 192.

⁹² Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 76; Tufan Gündüz, "Oğuzlar", (*Genel Türk Tarihi* içinde), II, s. 47. Bölge gelişmelerinin geniş bir izahı için bkz: Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 121-122; 412-469; Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, s. 315; Sevim (vd.), *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 53-60; 372-374; 395-398; Hitti, *History Of Syria: Including Lebanon And Paletsine*, s. 610; Bu genişleme ve göçlerin Bizans ile diğer müttefik güçleri açısından sonuçları için bkz: Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s. 49; Türkmen göçleri ve kuzey Suriye açısından bkz: Bostancı, *Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*, s. 20-22.

⁹³ Selçuklu dönemi Halep kentinin tüm sosyal, ekonomik ve siyasi durumu bir doktora tezi ile incelenmiştir. *Halep Türkmenleri* hakkında değerli bilgilerin de bulunduğu tez için bkz: Emin Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 1999; Ayrıca Halepli ünlü tarihçi *İbnü'l Adim*'in Halep tarihini yazdığı eserinde Selçuklular hakkındaki bilgiler Ali Sevim tarafından derlenmiştir. Bkz: Sevim, "İbnul Adim'in 'Bugyetü'l Taleb fi Tarihi Haleb'indeki Selçuklularla İlgili İlginç Kayıtlar", *XII. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, 12-16 Eylül 1994, Türk Tarih Kurumu, Ankara, II, s. 563-576.

⁹⁴ İbnül'-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 11-16. Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artık ve Aksungur*, s. 18; Sevim aynı konuya farklı makalelerinde de değinmiştir. Bkz: "Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi", s. 23-24; "Suriye'de Navekiye Türkmenleri" (*Makaleler* içinde); Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 350; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 510; Muhammad Damin, *İmarat Haleb fi Ahdi'l-Selacika Beyne 479-522: Siyasiyen, İctima'iye, İktisadiyen*, Amman, 1990.

⁹⁵ Sevim, *Suriye Selçukluları Devleti (Tarihte Türk Devletleri içinde)*, Ankara, 1987, s. 407. Sevim, "Suriye Selçuklu Melikliği" (*Türkler içinde*), IV, s. 764. Türkmen beyler aracılığı ile devam eden bu yayılmada özellikle Atsız beyin biyografik çalışması için bkz: Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 351-365.

hariç tüm bölgede etkin olurken, Kutalmışoğlu Süleyman da, Çukurova ve Antakya'yı ele geçirip Suriye içlerine inmeye başlamıştı.⁹⁶

İki yönden süren bu nüfuz mücadelesi sırasında değişik Türkmen boylarının bölgeye göçleri için zemin daha uygun hale geldi. Halep'te Arap Mirdasioğullarını yenilgiye uğratan Süleyman, sadece Halep'te değil, tüm kuzey Suriye'de Türk siyasal hakimiyetini yerleştirmeye başladı.⁹⁷ Siyasal anlamda Süleyman'ın rakibi durumundaki Melik Tutuş, 1078 tarihinde emrindeki Türkmenlerle beraber Halep'i kuşattıysa da başarılı olamadı.⁹⁸

XI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, bölgedeki Türkmen varlığına yönelik Arap aşiretlerin tepkisi karşı hamle getirdi. 1079'da Halep'i ele geçiren ve tüm Suriye bölgesine hakim olmaya çalışan Ukayoğullarından Müslim, Halep'in değişik bölgelerindeki Türkmenleri bertaraf etmeye girişti. Buna karşın bölgedeki Türkmen beylerin de Suriye ve Filistin Selçuklu meliki Tutuş'tan yardım istemeleri üzerine Müslim-Tutuş çekişmesi uzun yıllar sürecek bir rekabeti başlattı.⁹⁹

Yaşanan ilk dönem göçlerde Türkmenlerin Suriye'nin kuzey bölgelerindeki beşeri yığılması sürerken, bu tüm bölgeye hakim olmaktan daha çok, sadece Halep kent merkezi ile taşrasındaki bir oluşumu ifade ediyordu.¹⁰⁰ Bu dar alanlı nüfuzun çevresinde, Suriye'nin kuzey bölgeleri değişik emirlerin denetiminde, Asi vadisi Arap emirlerinden Şeyzer ve Mungiz oğullarının kontrolünde, Toros'ların güneyi Ermenilerin yoğun etkinliğinde ve Fırat vadisi de bedevi Arapların kontrolünde bulunuyordu.¹⁰¹

⁹⁶ Sevim, "Suriye Selçukluları Devleti" (*Tarihte Türk Devletleri* içinde), s. 408; Axel Havemann, "The Vizier and the Rais in Saljuq Syria: The Struggle for Urban Self-Representation", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 21, No. 2 (May, 1989), s. 234.

⁹⁷ Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, 126; "Suriye Selçuklu Melikliği", (*Türkler* içinde), IV, s. 765-766; Dönemin siyasi olayları bu nüfuz artışının etkileri için bkz: "Suriye Selçukluları Devleti" (*Tarihte Türk Devletleri* içinde), s. 408; Kaya, *Suriye'de Türk Varlığı*, s. 4.

⁹⁸ *İslam Ansiklopedisi*, DİA, XV, s. 241.

⁹⁹ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 99; "Suriye Selçukluları Devleti" (*Tarihte Türk Devletleri* içinde), s. 408; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, s. 372.

¹⁰⁰ Göçerlerin sosyo-ekonomik durumları ve Selçuklu dönemi hukuki statüleri ile ilgili olarak Batıda yapılmış mükemmel bir çalışma bulunuyor. Bkz. Michailovich, (vd.), *Nomads and the Outside World*, Univ of Wisconsin, 1994, s. 263-273.

¹⁰¹ Hitti, *İslam Tarihi*, s. 1018; Hamira, *Muhafazatu Haleb*, s. 35; Lapidus, *A History of Islamic Societies*, s. 248; Dönemin etnik ve demografik gelişmeleri konusunda nitelikli bir çalışma bulunmaktadır. Bkz: Hiyari, M. A. "The Origins and Development of the Amirate of the Arabs during the Seventh/Thirteenth and Eighth/Fourteenth Centuries", s. 520. Hassan Hallāq, *Al-Alāqāt al-Haḍarīyah Bayna al-Sharq wa-al-Gharb fi al-Uṣūr al-Wusṭā: al-Andalus, Şiḡillīyah, al-Shām*, Beyrut, 1986. Özellikle dönemin Hristiyan demografisi açısından bkz: John Joseph, *Muslim-Christian Relations and Inter-Christian Rivalries in the Middle East: The Case of the Jacobites in an Age of Transition*, State University of New York, 1983, s. 15-17; Ermeni Selçuklu ilişkileri açısından bir değerlendirme için bkz: Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 67-69.

Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş ve Anadolu Selçuklu Sultanı Süleymanşah arasındaki çekişme de, paradoksal olarak, Türkmen yerleşmesine olumlu katkıda bulundu. Her ikisi de Büyük Selçuklu tahtına giden sürecin Kuzey Suriye ve Irak hattını denetim altına almaktan geçtiğini bildiklerinden politikalarını bu bölgeye yöneltmişlerdi. Doğal olarak iki taraf da emrindeki Türkmen askerlerle birlikte Halep'i ele geçirme mücadelesine tutuştuklarında birbirlerini zayıflatsalar da Türkmenlerin nüfus varlığı güçleniyordu.¹⁰²

Tutuş'un 1078 yılındaki Halep kuşatması başarısızlıkla biterken, 1080 yılında Mirdasi hanedanlığının sona ermesinden sonra Anadolu Selçuklu Sultanı I. Süleymanşah ile Şam'dan ülkeyi yöneten Tutuş arasında Halep için çıkan savaş, Tutuş'un galibiyeti ile sonuçlandı.¹⁰³ Ancak kısa süre sonra kardeşi Melikşah, iktidar savaşına giriştiği Tutuş'un faaliyetlerini denetleyecek bir adım atıp, Halep, Urfa ve Antakya'yı 1086 yılında ele geçirdi ve kendi valilerini buralara atadı.¹⁰⁴

Bu rekabetin bir tarafındaki, Anadolu Selçuklu liderliği ile Suriye'deki Selçuklu liderliği arasındaki çekişmede Suriye'deki Türkmenlerin coğrafi mensubiyetlerine uygun olarak Anadolu'daki soydaşlarına karşı bir pozisyon almaları önemli bir rol oynadı. Ancak tüm bu siyasi çekişmelerin temel oyuncularının Türk asıllı ordular olması, Halep bölgesindeki etnik hakimiyeti Türkmen boyunda gelen hanedanlara geçirdi.¹⁰⁵

Türkmenlerin artan etkinliği ardından Selçuklu melikleri arasındaki çekişmelerde sık sık el değiştiren Halep, bu siyasi çekişmelerin yanı sıra, dışta haçlı içte de Şiilik ve Batnilik gibi mezhebi unsurların değişim baskısını hep hissetti.¹⁰⁶

¹⁰² Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 107-126; *Suriye Selçukluları Devleti (Tarihte Türk Devletleri içinde)*, s. 409; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, s. 384. Bu çekişmede Süleymanşah'ın kısa dönemli Halep hakimiyeti için bkz: Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 73, 81. Bu rekabeti besleyen tüm Suriye'ye hakim olma stratejileri konusunda bkz: Ross Burns, *Damascus: A History*, New York, 2007, s. 136-144.

¹⁰³ Sevim, "Suriye Selçuklu Melikliği", (*Genel Türk Tarihi içinde*), III, s. 171; Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması*, s. 88.

¹⁰⁴ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 127-136; Harris, *Levant Bir Kültürler Mozaği*, s. 79.

¹⁰⁵ Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye Tarihi*, s. 57, 73-76; Bostancı, *Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*, s. 33. Bu çekişme öyle boyutlara vardı ki, kimi zaman Türkmen beyler, emirlerindeki Türkmen askerlerle beraber birbirleriyle çok kanlı hesaplaşmalara girdi. Halep bölgesindeki Arap kabileler ile ittifak yaparak birbirlerine giren Tutuş ile Emir Sabık'ın çatışmaları için bkz: Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 366-369.

¹⁰⁶ Sevim, "Suriye Selçuklu Melikliği" s. 768-771; Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, s. 338; Sevim (vd), *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 363; Hitti, *History Of Syria: Including Lebanon And Palestine*, s. 578; Mehmet Aydın, *Bayat-Bayat boyu ve Oğuzların Tarihi*, Ankara, 1984, s. 60; Özellikle Batnilerin Halep ve genel olarak Suriye'deki faaliyetleri ile ilgili İsmaililik Enstitüsü'nün yayınladığı detaylı bir araştırma bulunmaktadır. Bkz. Peter Willey, *Eagle's Nest: Ismaili Castles in Iran and Syria*, London, 2005, s. 40-51. Lewis'in Halep ve tüm Suriye'deki Batniler konusunda detaylı bir kaynakça çalışması bulunmaktadır. Bkz: Lewis, "The Sources for

Ancak aynı süreç içinde Türk yerleşiminin hız kazanmasıyla birlikte şehirdeki Batıni egemenliği kırılarak Sünni İslam inancının yerleşmeye başladığı söylenebilir.¹⁰⁷ Hanoğlu Harun'un da çabaları ile Halep'te ilk Sünni hutbenin Temmuz 1070 tarihinde okutulması ardından sona ermeye başlayan Fatımilerin sembolik hakimiyeti, artan Sünni Türkmen yerleşmesi ardından değişen dengeyle de nihai olarak bitirilmiş oldu.¹⁰⁸

İslam dünyasında bütünleştirici politikalar güden Selçuklu hakimiyetinin¹⁰⁹ kendini iyiden iyiye hissettirdiği dönemde Mirdasi Emiri Mahmud'un yönetiminde bulunan Halep, Selçuklu'ya bağlı bir vasallık olmayı sürdürmüştü. Ancak aynı Mahmud iktidarı, Halep kentinde Arap nüfuzunun azalması ve Türk hakimiyeti konusunda da dönüm noktasıdır.¹¹⁰ Kentteki Türk yerleşmesi ve siyasal nüfuzunda, Melikşah'ın bölgeye yönelik seferleri önemli rol oynamıştı. Halep çevresinde daha önceki tarihlerde başlayan bu süreç, bu kez şehir merkezi için söz konusu olmuş ve Türkmen yerleşmesi sağlamlaştırmıştır. Bu dönemde Halep ve Antakya doğrudan Selçuklu merkezine bağlanmıştır.¹¹¹

Selçukluların Halep'teki ilk valisi Aksungur'dur.¹¹² Onun döneminde bölge bayındır hale gelip önemli bir kalkınma sürecini yaşadığı gibi, Türkmen etkinliği de

the History of the Syrian Assassins", Speculum, Medieval Academy of America, Vol. 27, No. 4 (Oct., 1952), s. 475-489.

¹⁰⁷ Robert Fossier (vd.), *The Cambridge illustrated history of the Middle Ages*, Cambridge University, 1997, s. 158; Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, s. VI. Bölgede Sünniliğin yükselişi için bkz. Yaser Tabbaa, *The Transformation of Islamic Art During the Sunni Revival*, London, 2002, s. 11-25; Damin, Muhammad. *İmarat Haleb fi Ahdi'l-Selacika Beyne 479-522: Siyasiyen, İctima'iyen, İktisadiyen*, Amman, 1990. Burns, *Damascus: A History*, s. 144-145. Türkmen göçlerinin yaşandığı döneme ilişkin Ortadoğu'daki mezhebi durum konusunda bağımsız bir çalışma bulunmaktadır. Bkz: Monique Bernards, (ve John Nawas). "The Geographic Distribution of Muslim Jurists during the First Four Centuries AH", *Islamic Law and Society*, Leiden, Vol. 10, No. 2, The Madhhab (2003), s. 168-181.

¹⁰⁸ De Lacy O'Leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate: Trubner's Oriental Series*, New York, 2001, s. 243; Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, s. 25. Ashour, *Türklerin İslam Dünyasını Birleştirme Gayretleri*, s. 159; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 392; Daha detaylı bir Fatımi dönemi taraması için bkz: Paul Ernest Walker, *Exploring an Islamic Empire: Fatimid History and Its Sources*, London, 2002.

¹⁰⁹ Ashour, *Türklerin İslam Dünyasını Birleştirme Gayretleri*, s. 151-164.

¹¹⁰ Zakkār, *The Emirate of Aleppo, 1004-1094*, s. 183.

¹¹¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 73-76; Shaw, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*, s. 6-10; Axel Havemann, "The Vizier and the Rais in Saljuq Syria: The Struggle for Urban Self-Representation", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 21, No. 2 (May, 1989), s. 233-242; Harris, *Levant Bir Kültürler Mozaïği*, s. 79; Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, s. 43.

¹¹² Aksungur'un geniş bir biyografisi için bkz: Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afsin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, s. 72-97. Havemann, "The Vizier and the Rais in Saljuq Syria: The Struggle for Urban Self-Representation", s. 234; Aksungur'un tasfiyesindeki siyasi gelişmeler için bkz: Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 144.

iyice pekişmiştir. Selçuklular döneminde genişleyen kentin geneline bakıldığında önemli bölümü Türkmenlerden oluşan 73 yerleşim yerinden bahsedilmektedir.¹¹³

Selçuklu dönemi içinde bölgedeki etnik ve dini denge oldukça karışık bir görünüm arz etmektedir. Kilab ve Tay kabilesi mensupları ağırlıkta olmak üzere Arap kabileler,¹¹⁴ Navekiyye ve Yarukiyye Türkmenleri,¹¹⁵ Rum asıllı Hristiyanlar,¹¹⁶ İran kökenli bir grup ve Yahudiler¹¹⁷ kentin belirgin etnik ve dini unsurlarıydı. Selçuklular dönemi ile birlikte kentte Sünni inancın yerleşmesi, Türkmenlerin nüfuzu ile doğru orantılı olarak ağırlık kazanmıştır.¹¹⁸ Yine farklı coğrafyalardan göçmenler önemli bir yer işgal etmekteydi.¹¹⁹

1092 yılında Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra oğulları arasında başlayan iç savaş, Kirman, Irak, Suriye, Anadolu'da ayrı Selçuklu monarşilerinin kurulması ile sonuçlanmıştı.¹²⁰ Halep'in o sırada Melikşah'ın elinde bulunmuş olmasından rahatsızlık duyan Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk, Sultan'dan bölgenin denetimini Türkmen komutan Aksungur'a vermesini istemiş, sultan bu öneriyi uyararak söz konusu bölgenin 1094 yılına kadar Aksungur'un denetimine kalmasına göz yummuştur.¹²¹

Halep, Tutuş liderliğindeki Suriye Selçuklularının nüfuzu altında olduğundan doğal olarak Selçuk akraba topluluğu Türkmenlerin bölgede yerleşmesi

¹¹³ Selçuklu dönemindeki Halep yerleşim birimlerinin geniş bir listesi için bkz: Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, s. 206-214

¹¹⁴ Lewis, *The Arabs in History* (edition: 6), Oxford University, 2002, s. 70; Maxime Rodinson (ve Arthur Goldhammer), *The Arabs* (Edition: 2), University of Chicago, 1981, s. 7-10. M. A. Hiyari, "The Origins and Development of the Amirate of the Arabs during the Seventh/Thirteenth and Eighth/Fourteenth Centuries", s. 518.

¹¹⁵ Sevim, "Suriye'de Navekiye Türkmenleri" (*Makaleler* içinde); Özellikle, El-Hazır semti ile Yarukiyye mahalleleri Türkmenlerin ağırlıkta olduğu semtlerdi. Bkz: Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, s. 206-214

¹¹⁶ Halep'teki Hristiyan demografisi açısından bkz: Joseph, *Muslim-Christian Relations and Inter-Christian Rivalries in the Middle East: The Case of the Jacobites in an Age of Transition*, State University of New York, 1983, s. 15-17; Ye'or (vd.), *The decline of Eastern Christianity under Islam: from Jihad to Dhimmitud : seventh-twentieth century*, s. 396-398; Ermeni Selçuklu ilişkileri açısından bir değerlendirme için bkz: Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 67-69.

¹¹⁷ Ortaçağ Halep'inde Yahudi demografisi için bkz: Michael Goodich, *Other Middle Ages: Witnesses at the Margins of Medieval Society*, University of Pennsylvania, 1998, s. 73; E. Ashtor, "Prolegomena to the Medieval History of Oriental Jewry", *The Jewish Quarterly Review*, New Series, University of Pennsylvania, Vol. 50, No. 1 (Jul., 1959), s. 55-68.

¹¹⁸ Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, s. VI; Saunders, *A History of Medieval Islam*, New York 1978, s. 159-161; Robert Fossier (vd.), *The Cambridge Illustrated History of the Middle Ages*, Cambridge University, 1997, s. 158; Tabbaa., *The Transformation of Islamic Art During the Sunni Revival*, s. 11-25.

¹¹⁹ Hitti, *İslam Tarihi*, s. 1018; Hamira, *Muhafazatu Haleb*, s. 35; Lapidus, *A History of Islamic Societies*, Cambridge University, 2002, s. 248.

¹²⁰ Douglas Arthur Howard, *The History of Turkey*, London, 2001, s. 33-34.

¹²¹ Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artık ve Aksungur*, s. 72-97; Ann K. S. Lambton, *Continuity and Change in Medieval Persia: Aspects of Administrative, Economic, and Social History, 11th-14th Century*, New York, 1988, s. 38. Özellikle Nizamülmülk'ün siyaseti ile ilgili olarak bkz: Carla L. Klausner, *The Seljuk Vezirate: A Study of Civil Administration, 1055-1194*, Harvard University, 1973.

kolaylaşmıştı. 1095 yılında Tutuş'un ölümü ardından Suriye Selçuklu devletinin Halep ve Şam olarak ikiye bölünmesi üzerine, kargaşa yılları bu yerleşmeyi güvenlik yönüyle olumsuz etkilemiş olsa da, sosyal ve siyasal açıdan Türk akraba toplulukların bölgedeki varlığı kesintiye uğramadan sürmüştür.¹²²

Halep kenti Rıdvan liderliğinde "Halep Selçuklu Melikliği" haline gelerek Berkıyaruk liderliğindeki Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na tabi bir meliklik olurken Şam'daki emirlik ise kardeşi Dukak'ın denetiminde idi.¹²³ Rıdvan'ın başarısız idaresi, Cenahüddle Hüseyin, Yağsıyan, Artukoğlu Sökmen, İlğazi, Abdüddle Abak ve Abakoğlu Yusuf gibi değerli Türkmen emir ve komutanlarının kendi hizmetinden ayrılmalarına neden olmuştu. Bu ise bölgedeki Türkmen askeri ve siyasal gücünün görece zayıflamasında önemli rol oynamıştır.¹²⁴

İki kardeş arasındaki Kinnesrin savaşı'nın Halep emirinin lehine bitmesi, bölgedeki siyasal otoriteyi olduğu kadar, demografik değişimi de etkilemiştir. 1097 yılında Suriye Selçukluları arasındaki bölünmüşlük ve iktidar mücadelesi, Rıdvan'ı Fatimilere yaklaştırmakla kalmamış kentteki Batınilerle de sıkı işbirliği yapmasına neden olmuştu.¹²⁵ Halep'te Şii halifeleri adına hutbe okunarak Mısır-Fatımi nüfuzu artmaya başlaması olumsuz görünen sonuçlara yol açmışsa da bir süre sonra Abbasi halifeliği ve Büyük Selçuklu imparatorluğu adına hutbe okutmaya yeniden dönmüştür.¹²⁶

Diğer tarafta bu iç kargaşa dönemini iyi değerlendiren Haçlılar 1096'da doğu Akdeniz'de kurdukları prenslikler sayesinde Halep'i çepeçevre kuşatmışlardı.¹²⁷ Haçlı tehdidi sebebiyle bölgeden göç etmeye hazırlanan halkı

¹²² Kafesoğlu, *Türk Dünyası El Kitabı*, s. 284; Youssef M. Choueiri, *A Companion to the History of the Middle East*, Maiden, 2005, s. 156-158; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 412.

¹²³ Sevim, "Suriye Selçuklu Melikliği" (*Türkler içinde*), IV, s. 767-768; Lewis (vd.), *The Cambridge History of Islam*, Cambridge University, 1977, s. 195-196. Rıdvan ve Dukak arasındaki siyasal ilişkiler için bkz: Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 166; Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, s. 338-339; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s. 61.

¹²⁴ Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 102; Hamira, *Muhafazatu Haleb*, s. 35. Rıdvan'ın başarısız yönetimi ve Türkmenlerin genel durumu konusunda bkz: Gürün, *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, s. 340.

¹²⁵ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 173; Shakib Saleh, "The Use of Bāṭinī, Fidā'ī and Ḥaṣhīshī", *Studia Islamica*, Paris, No. 82 (1995), s. 35-43; Şevki Şaat, *Haleb – Tarihu ve Mealimuha el-Tarihiyye*, Halep, 1991, s. 43.

¹²⁶ Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 423. Şii nüfuzu ve bu nüfuzun en önemli göstergesi olan fiziki yapıtlar konusunda mükemmel bir makale bulunmaktadır. Bkz: Sauvaget, "Deux sanctuaires chiites d'Alep", *Syria*, Institut Francais du Proche-Orient T. 9, Fasc. 3 (1928), s. 224-237.

¹²⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, s. 247-251; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 189-199; Zaydi Mofid, *Mawsū'at Tārīkh al-Hurūb al-Salībīyah*, Amman, 2004. Halep çevresinde kurulan bu yerel prenslikleri konusunda ayrıntılı bir inceleme için bkz: Bırsel Küçükspahioğlu, "Haçlı Devletleri", (*Türkler içinde*), VI, s. 687; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler" (*Türkler içinde*), VI, s. 656-658.

yerinde tutmak üzere Rıdvan, devlet arazilerini ucuz fiyata halka satmak dahil köklü önlemler almak zorunda kaldı.¹²⁸

Haçlı saldırıları karşısında gerileyen Anadolu Selçukluları Antakya'yı kaybettiğinde doğrudan Haçlılarla karşı karşıya kalan Rıdvan ve gerekse kendisinden sonraki halefleri açısından kenti savunmak büyük bir sorun oldu.¹²⁹ Türkmen göçlerini de olumsuz etkileyen oldukça çalkantılı bir dönem yaşayan Halep Selçuklu Sultanlığı, gerek Haçlı baskısı, gerekse bölgesel emirlerle girdiği rekabet ve içerideki idarecilerin ihtirasları sebebiyle çok uzun yaşayamadı.¹³⁰

Melik Rıdvan'ın ölümünden sonra Halep Melikliği'nin başına 16 yaşındaki oğlu Alparslan el-Ahras geçirilmişti. İstikrarsızlık ve iç çekişmelerin zirve yaptığı ve Türkmen varlığının riske girdiği böylesi bir dönemde idare tamamıyla Atabeyi Hadım Lü'lü'nün elinde bulunuyordu.¹³¹ Lü'lü 1004 yılında Halep'teki yönetimi Fatımilerin yardımıyla ele geçirdiğinde Sünni Türkmenler için olumlu görünüm, kısa süreliğine de olsa tersine dönmüştü.¹³²

Küçük yaştaki bir idarecinin yönetimde bulunmasının etkisiyle, Halep'te Bâtınîlerin nüfuzunun artmış olması, dönemin iç çekişmeleriyle birleşince büyük Selçuklu yönetimi açısından büyük bir risk oluşturuyordu. Selçuklu Sultanı Mehmet Taparın bir elçi göndererek Bâtınîlere karşı harekete geçilmesi emri üzerine başlatılan sindirme kampanyasına arasında Türkmenlerin bulunduğu tüm Halep halkı katılarak kanlı bir hesaplaşma süreci başladı.¹³³

Ayağının altındaki zeminin kaydığını hisseden Atabey Lü'lü'nün 1117'de Türkmenler tarafından öldürülmesi ile gelen yeni kargaşa döneminde¹³⁴ Halep şehri

¹²⁸ Sevim, *Suriye Selçukluları Devleti*, s. 409; "Suriye Selçuklu Melikliği" (*Türkler içinde*), IV, s. 769-972; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi* VII, s. 448. Özellikle Türkmen yayılmasının ve daralmasının boyutlarını anlamak için bkz: Hilal Sürsal, "Ortadoğu'da Selçuklu Varlığı" (*Türkler içinde*, çev: Bülent Keleş), IV, s. 778.

¹²⁹ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 189, 210; Mofid, *Mawsû'at Tārīkh al-Hurūb al-Salībīyah*, s. 103; Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul, 2007, s. 142; Harris, *Levant Bir Kültürler Mozağı*, s. 83; Hitti, *İslam Tarihi*, IV, s. 10-25; Warren T. Treadgold, *A history of the Byzantine state and society*, Stanford University, 1997, s. 613-637.

¹³⁰ Kafesoğlu, "Selçuklular" (*Türk Dünyası El Kitabı içinde*), s. 284; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 412-454; Hallāq, *Al-Alāqāt al-Hadārīyah Bayna al-Sharq wa-al-Gharb fī al-Usūr al-Wustā: al-Andalus, Siqillīyah, al-Shām*, Beyrut, 1986.

¹³¹ Sevim, *Suriye Selçukluları Devleti*, s. 410; Lü'lü'nün kurduğu dikta yönetimi ve özellikleri konusunda bkz: Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 231; Dönemin siyasi olayları ile ilgili olarak bkz: Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 455-469.

¹³² Şaat, *Haleb – Tarihu ve Mealimuha el-Tarihiyye*, Halep, 1991, s. 41.

¹³³ Sevim, *Suriye Selçukluları Devleti*, s. 409; Saunders, *A History of Medieval Islam*, s. 161-163; Bâtınîlerin faaliyetleri için bkz: Hitti, *History Of Syria: Including Lebanon And Palestine*, s. 610.

¹³⁴ Lü'lü, rakibi Şam Emiri Tuğ-Tegin'e yakınlaşmasından korktuğu Alparslan'ı 1114 tarihinde öldürtüp Halep'in başına Alparslan'ın yerine 6 yaşındaki Sultan-şâh'ı tahta çıkardı. İdareyi bir anlamda ele almış görünse

Haçlıların yağma ve istilâsından kurtulamayacak bir durumda görüldüğünden Artuklu İlgazî 1117'de Halep Melikliği'ne son verip yönetimi ele geçirdi.¹³⁵

Rıdvan'ın ölümü ile başlayan çöküş süreci, yukarıda işaret edilen Halep üzerindeki kanlı iktidar mücadelesi ile hızlanınca emirliğin yıkılışı kaçınılmaz olmuştu. Bu ise bölgeye yönelik Türkmen göçlerini ve ilgisini en azından geçici bir süreliğine de olsa kesintiye uğratacaktır. Nitekim. Sonraki tarihlerde başlayan kısa Artuklu hakimiyeti¹³⁶ ve ardından 1125 yılında Atabeyler döneminde Selçuklu zamanına göre kıyaslanmayacak bir gerileme olmuştur.¹³⁷

Selçuklu dönemi, Türkmenler açısından yatay (coğrafi) ve dikey (siyasal ve ekonomik nüfuz) genişlemede ciddi bir dinamizm getirmişti. Türklerin yönetimindeki devlet ve imparatorlukların fetih hareketleri, batı yönünde sürerken bu harekette Türkmen savaşçılar ön cephe hattını oluşturuyordu. Dışa karşı oynanan bu rol genişlemeyi sağlarken, içeride de, Şii'liğe karşı Türkler eliyle İslam dünyasındaki Sünni canlanış güçlenmiştir.¹³⁸

III. Emirlikler Dönemi

Türkmenler, bölgeye yerleşmeleri üzerinden bir asır geçtiği halde halen yerel emirlerin¹³⁹ bir yanda hanedan içindeki rakipleri ile diğer yanda Bizans ve Fatımilere karşı verdikleri mücadelede yardımcıları durumunda idiler. Ancak sonraki süreçte Türkmen emirler güçlerinin artmasına paralel olarak kendi aralarında da rekabete başladılar. Bu rekabetler sürecinde Halep kenti de sık sık el değiştirdi. Selçuklular'dan sonra "Halep Melikliği", ardından "Artuklar", "Atabey

de kudretli bir melikin yokluğu ve ordusunun sayıca az olması, Halep Melikliği'ni çok zayıflatmıştı. Bkz: Lapidus, *A history of Islamic societies*, Cambridge University, 2002, s. 289-291.

¹³⁵ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 239-41; Lapidus, *A History of Islamic Societies*, s. 289.

¹³⁶ Sevim (vd.), *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklular ve Beylikler Dönemi*, s. 214. Özellikle Halep çevresinin hakimiyeti konusunda Artukluların yanı sıra, diğer Türkmen beylikleri ve Bizans arasındaki çekişme için bkz: Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VIII, s. 171-187.

¹³⁷ Sevim, *Suriye Filistin Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 122.

¹³⁸ Gündüz, *Anadolu Selçukluları ve Türkmenler*, (ed: Ahmet Yaşar Ocak, Ali Uzay Peker, Kenan Bilici, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2006, s. 265-273; Muhammad Damir, *İmarat Haleb fi Ahdi'l-Selacika Beyne 479-522: Siyasiyen, İctima'iyen, İktisadiyen*, Amman, 1990. Bu dönem Sünniliğin yükselişi konusunda ayrıca bkz: Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, University of Chicago, 1977, s. 255-292; Lewis, *Ortadoğu (Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi)*, s. 74.

¹³⁹ Bölgede kurulmuş emirlikler konusunda nitelikli bir çalışma bulunmaktadır. Bkz: Hiyari, M. A. "The Origins and Development of the Amirate of the Arabs during the Seventh/Thirteenth and Eighth/Fourteenth Centuries", s. 515; Halep'i içine alan Suriye bölgesinde kurulmuş tüm emirliklerin listesi için bkz: Bosworth, *The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual*, s. 60-83; Abbas, İhsan *Tarikh Bilad al-Sham fi Ahd al-Atabikah wa'l-Ayyubiyyin 490-650*, Amman, 1998.

Aksungur el Porsuki”, “Zengiler” ve 1183 yılında “Eyyubiler”in kısa süreli denetimine giren kent 1261’den sonra da “Mamluklular”ın hakimiyetine geçmiştir.¹⁴⁰

Oğuz akraba topluluklarından biri olan Artukoğulları hanedanlığı, her ne kadar Halep merkezli bir yönetim kurmamış olsa da, bölgesel yayılmalarında Halep kenti önemli bir üs olmuştur. Kudüs’ü korumak gibi önemli bir misyonla başlayan siyasi yükselişleri, Selçuklu liderliği ile tutuştukları kavgayı başarılı biçimde yürütmeleri ile bağımsız bir yerel emirlik haline dönüşmelerini sağlamıştı. Halep’in 1118 yılında Artukoğullarının denetimine girmesi,¹⁴¹ çok kısa ömürlü olan bu emirliğin, hayatta kalabilmek amacıyla Musul atabegî Zengi’nin nüfuzuna girmesi ile yerini yeni bir yönetime bırakmakta gecikmedi.¹⁴²

Bu dönemin başlarında, Haçlılara karşı savaşmak üzere beraberindeki Türkmen askerlerle birlikte Halep’e davet edilen Artuklu lideri İlgazi ile birlikte bölgeye çok sayıda Türkmen aile ve aşiret gelip yerleşmişti. Ancak emirliğin kısa ömrü gibi buraya yeni gelen Türkmenlerin varlığı da adeta geçici kalmıştı.¹⁴³

Bundan sonra da Halep bölgesine Türkmen göçleri durmamıştır. Halep’e hakim olan Aksungur el-Porsuki’nin yaptığı siyasi düzenlemeler, kentte istikrar yerine gerilim getirmiştir. Bu düzenlemeler, Mamluklar arasındaki yerel iktidar çekişmelerinde durumun kötüleşmesine neden oldu. Nitekim, Porsuki’nin oğlu Mesut’un kısa iktidarından sonra kente hakim olan mamluk Hutluğ’un iktidarı da uzun sürmedi.¹⁴⁴ Sonunda yerel emirlerin iktidar mücadelesine el koyan Zengi hanedanlığı, kentte denetimi sağladı. Kudüs’ün düşmesi dahil birçok cephede

¹⁴⁰ Ring, (vd.). *International Dictionary of Historic Places*, s. 44-46; *The Encyclopaedia of Islam*, “Halab” maddesi, (Ed: Lewis, vd.) III; *İslam Ansiklopedisi*, DİA, “Halep” maddesi, XV, s. 239; *İslam Ansiklopedisi*, MEB, “Halep” maddesi, V, s. 117; Commins, *Historical Dictionary of Syria*, “Aleppo” maddesi, s. 30.

¹⁴¹ Coşkun Alptekin, “Artuklular”, DİA, III, s. 415-417; Sevim (vd), *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklular ve Beylikler Dönemi*, s. 214; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, VIII, s. 171-187; Abbas, *Tarikh Bilad al-Sham fi Ahd al-Atabikah wa’l-Ayyubiyin 490-650*, s. 32.

¹⁴² Carole Hillenbrand, “The Establishment of Artuqid Power in Diyār Bakr in the Twelfth Century”, *Studia Islamica*, Paris, No. 54 (1981), s. 129-153.

¹⁴³ Mofid, *Mawsū’at Tārīkh al-Hurūb al-salībīyah*, 2004; *İslam Ansiklopedisi*, DİA, s. 242-243; Singh, *International Encyclopaedia of Islamic Dynasties*, s. 511-523. Josef W Meri (ve Jere L. Bacharach), *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, New York, 2006, s. 28-29; Sevim. “Temürtaş’ın Halep Hakimiyeti”, (Makaleler içinde), s. 59.

¹⁴⁴ Yaklaşık 10 yıl kadar süren bir kargaşa döneminde, yerel emirlerin birbirleriyle mücadelesi kentin savunmasında büyük bir zaaf oluştururken, Selçuklu ordu komutanı Aksungur el-Porsuki gelen yardım talepleri üzerine kenti haçlı-müslüman emirler ittifakına karşı kurtarmıştı. Onun ölümü ardından da, Selçuklu Sultanı Mahmud, Halep kentini Haçlılar karşısında kahramanlıkları ile ün yapmış olan İmadüddin Zengi’ye 1129 tarihinde verdi. 1146 yılında ölümü ardından oğlu Nureddin Mahmud Zengi dönemi geldi. Bkz: Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi 521-541/1127-1146*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Erzurum, 1978, s. 30-58; Harris, *Levant Bir Kültürler Mozaği*, s. 88-89; Singh, *International Encyclopaedia of Islamic Dynasties*, s. 511-523.

görülen gerileme karşısında Halep ve Şam'ı elinde bulunduran Selçuk beyleri bir şey yapamadıysa da, bunların emrindeki bir Türk savaşçısı olan Zengi 1127'de Musul'u alarak güçlü bir devletin temellerini attı.¹⁴⁵

İşte bir diğer yoğun Türkmen yerleşmesi bu dönemde, Musul Atabegi Aksunguroğlu Zengi tarafından haçlılara karşı savaşmak üzere çağrılan Yaruklu Türkmenlerinin bölgeye yerleştirilmesi ile yaşandı. Zengi, Halep bölgesinde kontrolü ele aldığı anda sistemli bir politika olarak Haçlılarla mücadelede destek alacağını hesap ederek, Erbil bölgesindeki Yıvaların (Yarukiyye) önemli bir bölümünü de Halep bölgesine yerleştirmek için çabaladı. Burada önemli toprak parçaları Yaruklu Türkmenlerinin oldu.¹⁴⁶

Başları Yaruk'a nispetle Yarukiyye adıyla anılmış olan Suriye Yıvaları, Halep'te kendilerine tahsis edilen büyük bir mahalleye yerleşmişler ve bölgede kalıcı bir iz olarak çok sayıda, cami, medrese, hastane ve zaviye bırakmışlardır.¹⁴⁷ Bu Türkmen kitlesi sonraki dönemde İzzettin Keykavus'un ölümünden sonra siyasi önemlerini kaybetmişler ve Halep şehrinde oturarak kendilerine tahsis edilen dirlikler ile geçinmişlerdir.¹⁴⁸

Yine aynı dönemde Doğuda Artuklu beyliğinin parçalanması ve Musul Atabeyliğinin zayıflaması ardından Halep'e yeni bir Türkmen göçü dalgası yaşandı.¹⁴⁹ Ardından gelen dönem boyunca Suriye'ye yönelik gerçekleştirilen

¹⁴⁵ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, II, s. 238; Abbas, *Tarikh Bilad al-Sham fi Ahd al-Atabikah wa'l-Ayyubiyyin 490-650*, s. 27; Hitti, *İslam Tarihi*, IV, s. 1035. Zengiler döneminde Halep kenti müreffeh ve istikrarlı bir dönem yaşadı. Zengi Atabeyliği'nin sınırları büyük ölçüde Halep idari sınırları olarak düşünülebilir. Ki bu dönemde Halep'in sınırları içine kuzey doğuda Membic'den batıda Azaz'a, kuzeyde Ayıntab'dan (Antep) güneyde Hama'ya kadar uzanan geniş bölge bulunuyordu. Bkz: Lane-Poole. *The Mohammadan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions*, s. 142; Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, s. 67; Zengilerin Haçlılara karşı başarıları konusunda bkz: Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 272-288; Zengiler döneminde bölgenin kültürel gelişmesi konusunda bkz: Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, XIV, s. 240-244.

¹⁴⁶ Sümer. *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 134; "Oğuzlar" (*Türkler içinde*), s. 600; Sauvaget, *Alep: essai zur le developpement d'une grande ville Syrienne 1369/1950*, Paris, 1941, s. 118; Anne-Marie Eddé, *La principauté Ayyoubide d'Alep: (579/1183-658/1260)*, Stuttgart, 1999, s. 40-43, 63; Kaya, *Suriye'de Türk Varlığı*, s. 5.

¹⁴⁷ XII. yüzyıl Endülüs Seyyahlarından İbni Cübeyr 1183 yılında çıktığı Ortadoğu seyahatindeki notlarda Halep'e ilişkin geniş bir coğrafi betimleme, kale, çarşı, cami gibi fiziki bilgilerin yanı sıra, sosyal yaşama ilişkin bilgiler verir. Bu betimlemeler, erken dönem olmasına rağmen o yüzyılda bile kentin ne kadar planlı ve güzel bir şekilde yapılmış olduğunu, insanların zenginliğe işaret eder. Bkz: İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, (çev. İsmail Güler), İstanbul, 2003, s. 184.

¹⁴⁸ Turan. *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih- Alparslan'dan Osman Gazi'ye 1071-1318*, İstanbul, 2004, s. 510.

¹⁴⁹ Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, s. 161; *İslam Ansiklopedisi*, MEB, s. 120. Özellikle bölgeyi Sünnileştirme çabalarının bir gereği olarak Türkmenlerin göçü önemli bir unsurdu. Zengi'nin bu yöndeki çabaları için bkz: Tabbaa, *The Transformation of Islamic Art During the Sunni Revival*, s. 21-24; S. Donald Richards, "Imad al-Din el-Isfahani, Administrator, Litterateur and Historian" (*Crusaders and Muslims in*

kalabalık Türkmen göçleri başta Halep olmak üzere bölgenin siyasi ve sosyal yapısını tamamen değiştirmiştir.¹⁵⁰

Harzemşahları yıkan Moğollar tarafından sürülen Kanglı ve Kıpçak boylarına mensup Harezmli askerlerin bir bölümü 1231 yılında Anadolu'ya doğru kaçarken, bunların bir bölümü Suriye'ye gidip Eyyubilerin himayesine girmiş diğer bir bölümü de Alaaddin Keykubat'a hizmet arz etmişti. İmadüddin Zengi'nin parlak iktidar yıllarında Atabeglerin denetimi, Halep başta olmak üzere tüm Suriye bölgesine yayılırken, Zenginin ölümünden sonra devleti iki oğlu arasında bölündü. Oğullarından Seyfeddin, Musul'a, Nurettin ise Halep'e hakim olarak ülkeyi paylaştılar.¹⁵¹

Halep yönetimini ele geçiren Oğlu Nurettin¹⁵² 1154 yılına kadar bir yanda tüm Suriye'de hakimiyetini sağlamlaştırırken, diğer yanda Haçlılara karşı mücadelenin en sıcak temas noktası haline gelmiş olan Halep bölgesinde Türkmen göçünün önünü açtı. Tıpkı babası gibi Türkmenlerin yoğun desteği ile ordusunu kuran Nurettin döneminde, Haçlılara karşı önemli başarılar¹⁵³ elde edilmiş, Şiilik geriletilmiş, Sünni gelenek yeniden yerleşmiş ve Batınlık inancına karşı mücadele sayesinde sosyal ve kültürel bütünleşmenin temelleri sağlamlaştırılmıştır.¹⁵⁴

Eyyubi hanedanının giderek gücünü arttırdığı bir dönemde, Zengi hanedan mensupları arasındaki iç kargaşanın da etkisi ile, Selahaddin Eyyubi'nin kuşatması ardından Haziran 1183 tarihinde Halep'te Zengiler dönemi kapanarak, Eyyubiler dönemi başladı.¹⁵⁵

Twelfth-century Syria: Papers Presented at a Conference Held Nov. 1988, Ed: Maya Shatzmiller, University of Western Ontario, 1993), s. 133.

¹⁵⁰ Sümer, *Oğuzlar*, s. 134. Eddé, *La principauté Ayyoubide d'Alep: (579/1183-658/1260)*, s. 266.

¹⁵¹ Lapidus, *A history of Islamic societies*, s. 290; Trudy Ring (ve Robert M. Salkin, Sharon La Boda). *International Dictionary of Historic Places*, Chicago, 1996, s. 524; Muhammed K. Ali, *Hitatu el-Şam*, Şam, 1925, II, s. 38.

¹⁵² Halep Meliki Nurettin'in biyografik bir incelemesi için bkz: Önder Kaya, "Bir Selçuklu Meliki'nin Portresi: Melik Efdal Nureddin Ali b. Selahaddin Eyyubi", Tarih İncelemeleri Dergisi, XXI, sayı 2, Aralık 2006, İzmir, s. 139-176.

¹⁵³ Mofid, *Mawsû'at Tārīkh al-Hurūb al-salībīyah*, s. 76; Jean Richard, *The Crusades, c.1071-c.1291*, Cambridge University, Londra, 1999, s. 125; Hamira, *Muhafazatu Haleb*, s. 36; Hitti, *İslam Tarihi*, IV, s. 1035; Tsugitaka Satō, *State and Rural Society in Medieval Islam: Sultans, Muqta's, and Fallahun*, Leiden, 1997, s. 50-52; Nurettin Zengi'nin Haçlılara karşı mücadelesi ve başarıları için bkz: Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, s. 272.

¹⁵⁴ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, II, s. 308-310. Eddé, *La principauté Ayyoubide d'Alep: (579/1183-658/1260)*, s. 347. Türk hakimiyetini başlatabileceğimiz 1086 tarihinden, Nureddin Zengi'nin öldüğü 1174 yılına kadar geçen yaklaşık 90 yıllık süre içinde kentte 8 tane medrese, 2 darülhadis, çok sayıda cami, hangah ve çarşılar yapılmıştır. Ahalinin çoğunluğu da Sünni Müslüman haline gelmiştir. Bkz: Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, XIV, s. 240; Meri (vd.), *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, s. 28-29.

¹⁵⁵ Tabbaa, "Circles of Power: Palace, Citadel, and City in Ayyubid Aleppo" *Ars Orientalis*, Vol. 23, *Pre-Modern Islamic Palaces* (1993), The Smithsonian Institution and Department of the History of Art, University

Aslında 1174 yılından sonra tüm bölge Selahaddin Eyyubi'nin denetimine girmeye başladığında bu sürecin sonu o tarihten belli olsa da, hanedanlar arasında yaşanan çatışmalar ve güç dengeleri kaçınılmaz sonu biraz geciktirmişti.¹⁵⁶ Önceki yerel emirliklerin ya da bölgesel güçler arasında el değiştirmesi sırasında Halep'te Türkmen askeri ve sivil varlığı değişmez bir unsur olmayı sürdürmüştür. Sadece Halep'te değil tüm kuzey Suriye bölgesindeki Türkmen gücü önemli bir unsur idi.¹⁵⁷ Zira, Selçuklu devlet geleneklerinin devam ettiği Eyyubiler döneminde de hassa ordularının Türkmenlerden oluşması uygulaması sürmüştür.¹⁵⁸

Bu dönemde Halep'e bir diğer Türkmen akını 1236 yılında oldu. Eyyubilerin Selahaddin Eyyübi'nin ölümü sonrasında iktidar mücadelesine başladıkları ve otorite boşluğu olan bir dönemde, Kongur adlı bir Türkmen beyi ile, Duduoğlu adlı ikinci bir Türkmen beyi, birkaç yıl arayla Halep'e saldırılarda bulunmuştu. Bu saldırılar sırasında da Türkmen aşiretlerin bir bölümü bölgeye yerleşti.¹⁵⁹ Yine bu dönemde yaşanan Sünni restorasyon ve gelişmeler Türkmenlerin geleneksel varlığını güçlendiren etkiler yapmıştır.¹⁶⁰

IV. Memlûklüler Dönemi

Eyyubilerin dağılması ardından onların ordusunun ana kolunu oluşturan Kıpçak Türkmenleri idareyi ele almışlar ve Memlûk devletini kurmuşlardı. Bu yüzden Memlûk devleti aslında, süreç içinde belirli bir asimilasyona uğramış ikinci ve üçüncü nesil Türkmenler tarafından kurulmuştu. Türkmen devleti olmasından dolayı Halep'e ve buradaki halka Haçlılara karşı savunma hattında bulunmalarından

of Michigan s. 181-200; Abbas, *Tarih Bilad al-Sham fi Ahd al-Atabikah wa'l-Ayyubiyin 490-650*, s. 93; *The Encyclopaedia of Islam*, (Halab) maddesi, III; Tabbaa, *Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo*, s. 30; Hitti, *İslam Tarihi*, IV, s. 1048. Halep'in Selahaddin Eyyubi'nin denetimine geçmesi ve Haçlılara karşı mücadelesi konusunda ayrıntılar için bkz: Sauvaget, *Alep: essai zur le developpement d'une grande ville Syrienne 1369/1950*, Paris, 1941, s. 131; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, s. 341. Eddé, *La principauté ayyoubide d'Alep (579/1183-658/1260)*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1999. Freiburger Islamstudien.

¹⁵⁶ Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlûklüler (1193-1260)*, İstanbul, 2007, s. 48-54; Malcolm Cameron Lyons (vd.), *Saladin – The Politics of the Holy War*, Cambridge, 1984, s. 173.

¹⁵⁷ Eddé, *La principauté Ayyoubide d'Alep: (579/1183-658/1260)*, s. 40-43; Muhsin M. Huseyin, *El-Ceyşu el-Eyyubi fi Ahdi Selahaddin*, Beyrut, 1982, s. 117.

¹⁵⁸ Şeşen, "Eyyubiler" (*Türkler içinde*), V, s. 70; Tabbaa, *Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo*, s. 15-52; Huseyin, *El-Ceyşu el-Eyyubi fi Ahdi Selahaddin*, s. 148; Singh, *International Encyclopaedia of Islamic Dynasties*, s. 511-523.

¹⁵⁹ Sümer, *Oğuzlar*, s. 598; Kaya, *Suriye'de Türk Varlığı*, s. 5-6. Eddé, *La principauté Ayyoubide d'Alep*, s. 269; Dönemin siyasi gelişmelerinin özeti için bkz: Muammer Gül, "Önasya'da Bir Türk Devleti: Eyyubiler" (*Türkler içinde*), V, s. 77; Şeşen, "Eyyubiler" (*Türkler içinde*), V, s. 67.

¹⁶⁰ Şaat, *Haleb – Tarihuha ve Mealimuha el-Tarihiye*, s. 44. Bu dönemin tüm özellikleri için bkz: Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, İstanbul, 1987.

dolayı özel bir önem verilmekteydi.¹⁶¹ Bu yüzden Atabey Zengi zamanında getirilen Kıpçak Türkmenlerinin yayıldığı coğrafi alan içinde tarihi Halep kenti önemli yerleşim birimlerinden biri durumundaydı.¹⁶²

1243 yılında Anadolu Selçuklularının (Kösedağ Savaşı ile) Moğollar karşısında yenilmesi sonrasında yaşanan Moğol etkisi, birçok Türkmen boyunun Halep başta olmak üzere Suriye'nin kuzey bölgelerine göç etmelerine neden oldu.¹⁶³ Yıkıcı Moğol saldırılarının devamında, 1260 yılında işgal edilen Halep bölgesinde büyük bir katliam gerçekleştirilmişti.¹⁶⁴ Tüm Doğu-İslam dünyasında ciddi bir yıkıma yol açan bu akınlardan kaçan Türkmen toplulukların bir bölümü, Anadolu ve Halep'i içine alan Kuzey Suriye'nin görece güvenli bölgelerine yerleşmişlerdi.¹⁶⁵

Suriye'nin tüm bölgelerinde etkin olmaya başlayan Memluk Sultanlığı (özellikle Baybars zamanında¹⁶⁶) bölgeye Moğol saldırıları sırasında gelen Türkmen göçlerini önlemediği gibi, bilakis Türkmenlerin en fazla toplandığı dönem

¹⁶¹ P. M. Holt, "The Mamluk Institution", (ed: Youssef M. Choueiri, *A Companion to the History of the Middle East*), Oxford, 2005, s. 154-169; Suheyl Zekkar, *Mudunu'ş-Şam fî el-Asri el-Memluki*, Şam, 1985, s. 315; Ali, *Hitatu el-Şam*, II, s. 135.

¹⁶² Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlüklüler (1193-1260)*, s. 307-309; Adil A. Hamzah, *Niyabat Halab fî Asr Salatin al-Mamalik, 1250-1517 (648-923 H)*, Kahire, 2000, II, s. 21; A. N. Poliac, "The Influence of Chingiz-Khan's Yasa Upon General Organization of the Mamluk State", (Ed. Gerald R. Hawting, *Muslims, Mongols and crusaders: an anthology of articles published in the Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, New York, 2005, s. 31-32; Kazım Yaşar Koprman, "Mısır Memlüklüleri (1250-1517)", (Türkler içinde), s. 102; J. C. Russell, *Late Ancient and Medieval Population*, Transactions of the American Philosophical Society, New Series, Vol. 48, No. 3 (1958), s. 101; *The Encyclopaedia of Islam*, (Halab) maddesi, III; Hamira, *Muhafazatu Haleb*, s. 38. 14. yüzyılda Memlük devlet adamlarına bilgi vermek için yazılan *et-Teksif* adlı yapıtta "Halep Türkmenleri"nden bahsedilmektedir. Bölgedeki Türkmenlerden bahseden bu en eski kaynak günümüzde kayıptır. Bkz: *AnaBritanica Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, X, "Halep Türkmenleri" Maddesi. Memlük dönemi Halep için bkz: Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages* (Edition: 2), Cambridge University, 1984, s. 32-38. Memlüklüler dönemi idari yapılanmasında Halep kenti, 7 niyabetten (Gazze, Safed, Karak, Şam, Trablusşam, Hama ve Halep) biri idi. Bkz: L. Carl Brown, *İmparatorluk Mirası, Balkınlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2000, s. 173. Memlük dönemi genel değerlendirmesi için bkz: Thomas Philipp, (ve Ulrich Haarmann). *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, Cambridge University, 1998.

¹⁶³ Sümer. *Anadolu'da Moğollar*, s. 144; Bu göçler sırasında 1 milyona yakın göçebe Türkmen Batı yönüne yönelmiştir. Bkz. Smith. "Turanian Nomadism and Iranian Politics", *Iranian Studies*, Oxford, Ltd., Vol. 11, No. 1/4, *State and Society in Iran* (1978), s. 57-81; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 510-511; Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", (Türkler içinde) VI, s. 248; Umar. *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması*, s. 205; Saunders. *The History of the Mongol Conquests*, s. 17-43.

¹⁶⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri*, III, s. 260; Halep kentinin Moğolların eline geçmesi ve sonrasındaki olaylar için bkz: Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 338.

¹⁶⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 819-820; Lewis, "The Mongols, the Turks and the Muslim Polity" *Transactions of the Royal Historical Society*, Fifth Series, Royal Historical Society Vol. 18, (1968), s. 49-68; Koprman, "Mısır Memlüklüleri (1250-1517)", (Türkler içinde) V, s. 101.

¹⁶⁶ Lewis, "The Mongols, the Turks and the Muslim Polity", s. 50; Hitti, *İslam Tarihi*, IV, s. 1054; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, s. 268-278; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-İlkhānīd War, 1260-1281*, Cambridge University, 1995, s. 49.

Memlûklûler dönemi oldu.¹⁶⁷ 1260 tarihinde Moğol ordusunu yenerek Memlûklû devletinin sultanı olan Baybars'ın dayandığı en önemli askeri güç Türkmenlerden oluşuyordu.¹⁶⁸ Bu dönemde Baybars, 40.000 çadırılık büyük bir Türkmen topluluğunu, kendi reislerinin idaresi altında, küçük parçalara ayırıp başta Halep olmak üzere 1264 yılında farklı bölgelerde iskan etmiştir.¹⁶⁹

Türkmenlerin önemli bir bölümünün yerleşmesi Moğolların kendi içlerinde iktidar hesaplaşmaları yüzünden zayıfladıkları bir sırada yaptıkları göç hareketleri sırasında yaşanmıştır. Öyle ki XIII. Yüzyılın ikinci yarısında Suriye'nin kuzey kısımları tamamen Türk yurdu haline gelmişti. Bozok ve Üçok şeklinde teşkilatlanmış Türkmenlerden Bozoklar Halep çevresinde, Amik ovasında ve Ası ırmağı boyunca; Üçok'lar ise Amik ovasından güneye doğru kıyı boyunca Filistin'e kadar yerleşmişlerdi. Memlûklûler döneminde Halep eyalet sınırları da kuzey istikametinde Anadolu içlerine kadar uzanmış, Antakya da Halep'e bağlanmıştı.¹⁷⁰

Memlûklûler döneminde toplumsal tabakalar içinde halkın sosyo ekonomik durumu oldukça kötü olduğundan, bölgedeki tüm insanlarla birlikte Türkmenlerin durumu da “vergi kaynağı” olmaktan öte bir anlam taşımıyordu.¹⁷¹

Halep'in etnik yapısı zaman içinde yeni göçlerle oldukça çeşitlilik arz eden bir duruma gelmiştir.¹⁷² Farklı halk grupları ile Arapların kaynaşması,

¹⁶⁷ Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı: (XIV. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1961, s. 25, 36.

¹⁶⁸ Ayalon, “Studies on the Structure of the Mamluk Army”, (Ed. Gerald R. Hawting *Muslims, Mongols and Crusaders: an Anthology of Articles Published in the Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, New York, 2005, s. 111-112.), Amitai-Preiss, “The Fall and Rise of the Abbâsîd Caliphate”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 116, No. 3 (Jul. - Sep., 1996), s. 490-491.

¹⁶⁹ Kafalı, *Suriye Türkleri*, s. 33; Bostancı, *Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*, s. 40. Hasan Celâl Güzel (ve Ali Birinci) *Genel Türk tarihi*, 2002, X, s. 301. Bölgede Baybars'ın siyaseti için bkz: Harris. *Levant Bir Kültürler Mozağı*, s. 110; Hamzah. *Niyabat Halab fî Asr Salatin al-Mamalik, 1250-1517 (648-923 H)*, Kahire, 2000, II.

¹⁷⁰ Hayati Beşirli (vd.), *Anadolu'da Yörükler: Tarihî ve Sosyolojik İncelemeler*, Ankara, 2007, s. 91. Bu dönemdeki Bozoklu Türkmen aşiretleri; Bayat, Avsar, Beğdili, Döğer, Harbendeli, İnallar, Göndüzlü, Karkın, Kızık, Peçenek boylarından oluşurken, Üçok Türkmen aşiretleri ise: Yüregir, Yıva, Kınık, Bayındır, Salur, Eymür boylarından meydana gelmekteydi. Bkz: Kafalı. *Suriye Türkleri*, s. 32; Sümer. “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1963, I, s. 8-9; Bethany J. Walker, “Militaryization to Nomadization: The Middle and Late Islamic Periods”, *Near Eastern Archaeology*, The American Schools of Oriental Research, Vol. 62, No. 4 (Dec., 1999), s. 202; *XIII Türk Tarih Kongresi tebliğleri*, Ankara, 2002, s. 1472.

¹⁷¹ Suheyl Zekkar, *Mudunu 'ş-Şam fî el-Asri el-Memluki*, Şam, 1985, s. 137-138.

¹⁷² A. S. Triton, “The Tribes of Syria in the Fourteenth and Fifteenth Centuries”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Cambridge University, Vol. 12, No. 3/4, (1948), s. 567-573.

Türkmenlerin Araplarla kaynaşması gibi çapraz oluşumlar yeni akraba topluluklarının ortaya çıkışını veya mevcut özelliklerini yetirmelerini beraberinde getirmiştir.¹⁷³

Şu açık bir gerçektir ki, bölgeye ilk gelişleri ardından üç asır geçtiğinde Türkler ve akraba toplulukları Halep'in değişmez yerlileri olmuşlardı bile. Hatta, XIII. yüzyılda sadece Halep'i çevreleyen Ortadoğu bölgesi değil, Akdeniz'den (Mısır'daki imparatorluğu devam ettiren Memlükler dahil) Orta Asya ve Hindistan içlerine kadar yayılmış olan alanda Türkler ve Moğollar hakimdi.¹⁷⁴

Halep kentinin 1400 yılında Timur'un hakimiyetine girmesi ardından kent yeni bir yağmayla karşılaştığında, Türkmen ahalinin bir bölümü göç etti.¹⁷⁵ 1402 yılından sonra Yıldırım'ın yenilmesi ile birlikte Anadolu'daki Karatatarların Türkistan'a geri dönüşleri bölgede bir boşluk oluşturduğunda, Suriye'nin güney bölgelerindeki Türkmenlerin bir bölümü Yozgat'a geri döndüler. Bu dönüşlerde Halep Türkmenleri daha az rol alırken, güneydeki Şam Türkmenleri yoğun olarak Anadolu'ya geri dönmüş oldular.¹⁷⁶

Türkmen aşiretleri konar göçer olmakla birlikte Halep bölgesi ve çevresinde Ak Koyunlu döneminde de varlıklarını pekiştirdi. Üstelik bu konar göçer unsurlar Ak Koyunlu yöneticilerinin dayandığı en önemli insan unsurlarından birini oluşturuyordu.¹⁷⁷ Yine bu dönemde çöl merkezli Arap aşiretlerle merkezi hükümet arasındaki güç çekişmesinde denge unsuru olarak Türkmenlere bazı bölgeler verilmesiyle yeni yerleşmeler sağlanmış oldu.¹⁷⁸

¹⁷³ Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages: the early Mamluk Sultanate 1250-1382*, New York, 1986, s. 17-18. Örneğin, el-Hazır bölgesindeki Türkmenler için Araplaşmış anlamında "Müsta'rebe" tabiri kullanılmıştır. Dönemin Halep bölgesi sosyal ve siyasi değerlendirmesi için bkz: Hassanein Rabie, "Political Relations Between the Safavids of Persia and the Mamluks of Egypt and Syria in the Early Sixteenth Century", *Journal of the American Research Center in Egypt*, Vol. 15 (1978), s. 75-81.

¹⁷⁴ Lewis, *Ortadoğu (Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi)*, s. 79. Dönemin sosyal değişimini yansıtan iyi bir çalışma bulunmaktadır. Bkz: Ulrich Haarmann, "Rather the Injustice of the Turks than the Righteousness of the Arabs: Changing 'Ulamā' Attitudes Towards Mamluk Rule in the Late Fifteenth Century", *Studia Islamica*, Paris, No. 68 (1988), s. 61-77.

¹⁷⁵ *Aşıkpaşazade Tarihi*, (Hazırlayan: Kemal Yavuz, Yekta Saraç), İstanbul, 2003, s. 409-410; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 26; Timur'un Halep'teki politikası için bkz: Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 83-120; Justin Marozzi, *Timurlenk*, (çev: Hülya Kocaoluk), İstanbul, 2004, s. 314; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, s. 391. Timur devletinin yapısı ve uygulamaları konusunda güncel bir çalışma için bkz: Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatih*, (çev: Zuhul Bilgin), İstanbul, 2006.

¹⁷⁶ Özellikle, Bayat ve İnallu oymakları, XV. yüzyıl başında Halep valisi Çikem'in zulmünden kaçarak Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman'a (1402) sığınmışlardır. Bkz: *AnaBritanica Ansiklopedesi*, X, "Halep Türkmenleri" Maddesi.

¹⁷⁷ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen aşiretleri: Bozulus Türkmenleri, 1540-1640*, Ankara, 1997, s. 33-39.

¹⁷⁸ Triton, "The Tribes of Syria in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", s. 571.

Kısaca, tüm göç ve tersi göçlerle inişli çıkışlı bir seyir izleyen Halep'teki Türkmen yerleşmesi, köklü bir siyasi değişiklik öncesinde dağınık ve bir o kadar farklı boyları bünyesinde barındırıyordu. Yaşanan olumsuzluklara rağmen XV. Yüzyıl boyunca yerel rekabetlerde sürekli el değiştiren Halep, uzun Osmanlı Devleti hakimiyeti arefesinde hatırı sayılır bir Türkmen varlığına sahip görünüyordu. Bu da Bizans tehlikesinin tamamen bittiği ve artık siyasi çekişme dinamiklerinin Müslüman emirliklerin kendi aralarındaki ihtilaflara dayandığı bölgede değişmeyen temel sosyal gerçekliklerden biri Türkmen nüfus ve etkinliğinin artışı olmuştur.¹⁷⁹

V. Osmanlı Dönemi

I. Selim, 1516 tarihinde Memlük sultanı Kansu Kavri'yi Mercidabık'ta yenince Halep Osmanlı Devlet idaresine girmiş ve bölgede 400 yıl sürecek olan yeni bir hakimiyet dönemi başlamıştır.¹⁸⁰

Otoritenin el değiştirdiği bu geçiş öncesinde Osmanlı ve Memlük yönetimlerinin sınır boylarındaki çatışmanın yaşandığı yerlerin başında Halep geliyordu. Böylesi bir gerilimin ortasında aktörlerden biri de bu bölgede yaşayan Türkmen boylarıydı.¹⁸¹

Osmanlı Devleti, hakimiyetine aldığı dönemde bir bölümü bölgede bulunan bir kısmı da sonradan yerleştiren Türkmen taifelerini, "*Halep Türkmenleri*" adıyla siyasi bir teşekkül olarak yapılandırmış¹⁸² ve bölgede üçlü bir eyalet sistemi kurmuştur: Şam, Halep ve Trablus.¹⁸³

¹⁷⁹ Saat, Şevki. *Haleb – Tarihuha ve Mealimuha el-Tarihiyye*, Halep, 1991, s. 46.

¹⁸⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)*, II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, s. 279. Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge University, 1984, s. 33-42; Ayalon, "The End of the Mamlük Sultanate: Why did the Ottomans Spare the Mamlüks of Egypt and Wipe out the Mamlüks of Syria?", *Studia Islamica*, Paris, No. 65 (1987), s. 125-148. Osmanlı'nın Kahire'ye kadar uzanan hakimiyet stratejisinde, yol üzerinde bulunan Halep, Şam, Nablus ve Gazze önemli hale gelirken, bu aynı zamanda İstanbul'un Arap yarımadasına doğru nüfuz genişletme ve hac güzergahını denetime alma politikasının bir sonucuydu. Bkz: Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi*, s. 8. İlk dönem Halep'te Osmanlı kent imajı oluşturmada uygulanan siyaset için bkz: Heghnar Zeitlian Watenpugh, *The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries*, Leiden, 2004. Halep kenti stratejik düzenlemeleri için bkz: Harris, *Levant Bir Kültürler Mozaïği*, s. 120-121. Hamira, *Muhafazatu Haleb*, s. 41.

¹⁸¹ Sauvaet, *Alep: essai zur le developpement d'une grande ville Syrienne 1369/1950*, Paris, 1941, s. 186-239; Kamal S. Salibi, "Middle Eastern Parallels: Syria-Iraq-Arabia in Ottoman Times", *Middle Eastern Studies*, Oxford, Vol. 15, No. 1 (Jan., 1979), s. 70-81

¹⁸² Şahin, "*XVI. Asırda Halep Türkmenleri*", s. 693-708; Sümer, *Safavi Devletinin Kuruluş ve Gelişiminde Türklerin Rolü*, s. 47; Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb (1516-166)*, s. 165; Bostancı, "*Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*", s. 43. Osmanlı'nın aşiret gruplandırmasında sıralama şu şekilde idi: Boy (veya Taife), Cemaat,

Önceki yüzyıllarda yaşanan göçler sebebiyle tipik bir Türk-İslam şehri haline dönüşen Halep'te, tüm kent kültürü, bu demografinin gerektirdiği değişimi yansıtıyordu.¹⁸⁴ Halep Türkmenleri olarak isimlendirilen topluluk, Şam'dan başlayıp Antakya, Kilis ve Antep'in kuzey bölgelerine kadar yayılmış olan geniş coğrafyadaki Türkmen aşiretleri ifade ediyordu.¹⁸⁵ Bu Türkmen topluluklarının Halep bölgesinde, Osmanlı idaresi öncesinde mevcut olanlara ilave olarak belirli bir stratejinin gereği olarak sonradan bölgeye yerleştirilenleri de bulunuyordu.¹⁸⁶

1526 yılındaki rakamlara göre Halep kenti Osmanlı Devletinin denetimine girdiğinde Türkmenlerin nüfusu yaklaşık 63.000'den fazla idi.¹⁸⁷ Aynı tarihte Halep kenti genel nüfusunun yaklaşık 80.000¹⁸⁸ olduğu göz önünde tutulursa, Osmanlı

Oymak, Mahalle, Oba. Halep Türkmenleri, il ve ulus adı altında toplanan diğer konar-göçer aşiretler gibi, boy, cemaat, oymak, mahalle, oba şeklinde bölümlere ayrılmıştı. Boylar, "boybeyleri", cemaatlar "kethüdalar" tarafından idare edilmekteydi. Halep Türkmenlerinin müstakil bir kadıları da bulunmaktaydı. Bkz: İhsanoğlu (vd). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, s. 480-481.

¹⁸³ Osmanlı dönemi Halep'in siyasi ve hukuki statüsü, dört farklı aşamadan geçmiştir. Buna göre; 1517-1524 arası "*Sancak*" (Arap Vilayetine bağlı), 1524-1832 arası "*Eyalet*" (Halep Eyaletine bağlı), 1832-1840 arası "*Eyalet*" (Mısır'a bağlı), 1865'ten itibaren de "*Vilayet*" (Halep vilayetine bağlı). Bkz: Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 221; Osmanlı, başlarda Memlük idari teşkilatını bozmadan Halep'in yönetimini Şam'a bağlı (*Arap Vilayeti* adıyla) bir idari birim olarak sürdürdü. Ancak kısa süre sonra "*Halep eyaleti*" ihdas edilerek, miri miran rütbesiyle Karaca Ahmet Paşa ilk beylerbeyi olarak atanmıştır. Bkz: Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi*, (Hazırlayan: Vadi Çabuk), Ankara, 1989, II, s. 56; Syria: a Country Study, s. 37; *İslam Ansiklopedisi*, "*Halep*" maddesi, DİA, s. 245; Halep'e bağlı sancak listeleri Eyalet-i Şam ve Eyalet-i Arab olarak kaydedilmiştir. Halep eyaleti bu dönemde; Adana, Azaz (ve Kilis), Balis (Banyas), Birecik, Halep kenti, Humus, Hama, Kilis, Ma'ara ve Selemiy'e'yi içine alan 10 sancaktan oluşuyordu. Bkz: Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul, 1990, III, s. 486. Bu mülki ve idari bölümler, kimi ufak değişikliklere uğramış olmakla birlikte XIX. Yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Bkz: Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, s. 17. Genel anlamda Osmanlı İdari yapılanması için bkz: İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara, 2007. Brown, *İmparatorluk Mirası Balkanlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, s. 173.

¹⁸⁴ Masters, "Aleppo: The Ottoman Empire's Caravan City", (*The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, içinde), s. 18. Osmanlı'nın Halep kentindeki dönüşüm çalışmaları için bkz: Heghnar Zeitlian Watenpaugh, *The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries*, I. Bölüm. Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Halep kentine ilişkin bilgiler vermektedir. Bkz: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Türkçeleştiren Zuhuri Danişman), İstanbul, 1971, XIII, s. 210. Halep'in Osmanlı dönemindeki önemi konusunda farklı bir görüş için bkz: Suraiya Faruqi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, İstanbul, 1995, s. 43-45. XVI. Yüzyılda kentin sosyal yaşantısına ilişkin bir İngiliz seyyahın hatıraları önemli bilgiler vermektedir. Bkz: Geral Maclean, *Doğuya Yolculuğun Yükselişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)*, İstanbul, 2004, s. 120; Bkz: Üçel-Aybet, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İstanbul, 2003, s. 589-597.

¹⁸⁵ Şahin, "*XVI. Asırda Halep Türkmenleri*", s. 695; *Anadolu'da Oğuzlar*, (Türkler içinde) VI, s. 256; Halep Türkmenleri; Halep, Şam, Antep, Birecik, Azaz, Hama, Süruc, Ravendan, Menbiç, Rum Kala, Gündüzlü, Bakras, Behinsi, Kınık ve Malatya'ya kadar yayılmıştı. Sümer, "*XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış*", s. 512; Bostancı, "*Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*", s. XI. Bölgede o dönem yaşamış diğer etnik unsurlar için bkz: Abdul-Rahim Abu-Husayn, "Problems in the Ottoman Administration in Syria during the 16th and 17th Centuries: The Case of the Sanjak of Sidon-Beirut", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 24, No. 4 (Nov., 1992), s. 665-675.

¹⁸⁶ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 43-124.

¹⁸⁷ Şahin, "*XVI. Asırda Halep Türkmenleri*", *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1982, sayı 12, s. 708. "*Anadolu'da Oğuzlar*", (Türkler içinde) VI, s. 256; $(7.824 \text{ Hane} \times 8 = 62.592 + 770 \text{ mücerret} = 63.362)$; Çakar, *XVI. Yüzyıl Halep (1516-166)*, s. 169.

¹⁸⁸ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s. 144; Masters, "Aleppo: The Ottoman Empire's Caravan City", s. 36; J. M. Wagstaff, "The Origin and Evolution of Towns: 4000 BC to AD 1900", (ed: Gerald Henry Blake, *The*

Devletinin denetimine girdiği tarihlerde bölgenin büyük bölümünün Türkmenlerden oluştuğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁹ Halep kent nüfusu içinde Türkmenlerin ağırlıkta bulunduğu yerler kuzey ve batı kesimleridir. Halep'teki Türkmen nüfusu, XVI. Yüzyılın ilk çeyreğindeki rakamlara göre 10.000'den fazla artarak son çeyrekte (1570) 72.457'ye ulaşmıştır. Bunda, bölgeye yapılan göçlerin teşvik edilmesi önemli etkeni.¹⁹⁰

Halep Türkmenleri has (padişah hassı) reayası idiler ve bu statü onlara görece bir serbestlik sağlıyordu.¹⁹¹ Halep Türkmenleri XVI. Yüzyılın ikinci yarısından sonra idari olarak sancak şeklinde teşkilatlandırılmışlardır. Hukuki olarak Halep Türkmenlerinin davalarına, göçerlerle birlikte hareket eden ve bir anlamda seyyar mahkeme diyebileceğimiz Türkmen kadıları bakardı.¹⁹² XVI. Yüzyılda Türkmenlerin vergilerinin toplanmasında bir emin olarak *Türkmen beyleri* görevli iken, yüzyılın ortalarından itibaren vergilerin toplanmasında hükümet tarafından tayin edilmiş *Türkmen ağası* sorumlu olmaya başlamıştır.¹⁹³

Changing Middle Eastern City, Oxford, 1980) s. 23. Gerçeğe en yakın rakamı veren Raymond, hane halkını 8 kişi olarak baz aldığı için XVI. Yüzyıl Halep nüfusunu 80.000'in üzerinde hesaplamaktadır. Bkz: Andre Raymond, "The Population of Aleppo in the Sixteenth and Seventeenth Centuries According to Ottoman Census Documents", *International Journal of Middle East Studies*, November, 1984, s. 453.

¹⁸⁹ Halep'in vilayet olarak genel nüfusu 792.500 olarak tahmin edilmektedir. Bkz: Josiah C. Russell, "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Leiden, Vol. 3, No. 3 (Oct., 1960), s. 268.

¹⁹⁰ Raymond, "The Population of Aleppo in the Sixteenth and Seventeenth Centuries According to Ottoman Census Documents", s. 453; Çakar, *XVI. Yüzyıl Halep (1516-1566)*, s. 171; Bostancı, "*Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*", s. 65. Osmanlı döneminde birçok kentin nüfusunda saptanan yüzde 50'ye varan artışlar, sadece Halep'te değil, Kahire ve Şam gibi kentlerde de rastlanan bir durumdur. Bkz: Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi*, İstanbul, 1998. Dönemin nüfus hesaplaması ve rakamları ile ilgili tartışmalar için bkz: Rhoads Murphey, "Ottoman Census Methods in the Mid-Sixteenth Century: Three Case Histories", *Studia Islamica*, Paris, No. 71 (1990), s. 115-126; Russell, "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", s. 265-274. Kanuni dönemine ait kayıtlarda Halep Türkmenlerinin vergi nüfusu 9316 hane olarak verilmektedir. Bu da diğer vergi sınıfları ile birlikte yaklaşık 75.000 kişilik bir nüfusa işaret eder. Sümer, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 173. İlhan Şahin, 69.000 rakamını verir. Bkz: Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", (*Türkler* içinde) VI, s. 256.

¹⁹¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahilleri*, V, s. 632; Halep, miri rejimin uygulandığı eyaletlerdendi. Bu nedenle arazilerin büyük bölümü devlete ait olduğundan, tımar ve mukataa şeklinde işletilmektedir. Margaret L. Venzke, "Aleppo's Mülkân-Divânî System", *Journal of the American Oriental Society*, American Oriental Society Vol. 106, No. 3 (Jul. - Sep., 1986), s. 451-469.

¹⁹² Çakar, *XVI. Yüzyıl Halep (1516-1566)*, s. 165. Halep kentini de içine alan Suriye bölgesindeki Şeriye sicilleri konusunda yapılmış bir çalışma için bkz: Jon E. Mandaville, "The Ottoman Court Records of Syria and Jordan", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 86, No. 3 (Jul. - Sep., 1966), s. 311-319.

¹⁹³ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 21. "Adet-i Ağnam" (Ağnam resmi), "Şanül Mera" (Otlak resmi) olmak üzere Halep Türkmenleri iki çeşit vergi verirdi. Bkz: Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep*, s. 166. Bunlara ilave olarak standart vergiler olan, "*bennak resmi*", "*mücerred resmi*" gibi vergiler de alınırdı. Halep Türkmenlerinin ödedikleri vergilerin tafsilatlı ve Türkmen aşiretlerine göre dağılımlı rakamları için bakınız: Bostancı, *Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*, s. 79-96. Bu dönem Halep sancağındaki vergi hesaplama yöntemi ile vergi sınıfları konusunda detaylı bir çalışma bulunmaktadır. Venzke, "Special Use of the Tithe as a Revenue-Raising Measure in the Sixteenth-Century Sanjaq of Aleppo", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 29, No. 3 (Oct., 1986), s. 239-334.

Osmanlı Devletinin kontrolüne girdiği tarihlerde Halep Türkmen halkının neredeyse büyük bölümü konar-göçer bir yaşam tarzına sahip iken, yüzyılın sonunda yerleşik hayata geçiş başlamıştır. Halep Türkmenleri, konar-göçer hayatın gereği olarak kış aylarını adını aldıkları Halep vilayetinin çevresinde, yaz aylarını ise Sivas taraflarına kadar uzanan bölgedeki yaylalarda geçiriyorlardı.¹⁹⁴ Türkmenler, kışın Halep bölgesinde sınırlı da olsa zirai faaliyetle, yazın ise yüksek yaylalarda hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Ancak asıl kimliklerini hayvancılık belirliyordu.¹⁹⁵

Hayvancılıkla uğraşmanın sonucunda dokumacılık en canlı ekonomik alan haline gelirken, aşiretler arasında halı, kilim, çul ve benzeri dokumaları neredeyse bilmeyen yok gibiydi. Dericilik de önemli bir yer tutmaktaydı.¹⁹⁶ Doğuda Hindistan, güneyde Arabistan, Mısır ve Suriye içleri ile kuzeyde Anadolu, Karadeniz ve Balkanlar arasındaki altın, gümüş ve diğer değerli maden ticaretinin merkezi de Halep olduğundan, bu ekonomik canlılık, insan yerleşmesi bakımından olumlu bir rol oynamaktaydı.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Şahin, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu Göçebelerinin İdari ve Sosyal Yapısı”, s. 255; “XVI. Asırda Halep Türkmenleri”, s. 702; “Göçebeler”, (Osmanlı içinde), IV, Ankara, 1999, s. 132-139; Sakin, *Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler*, İstanbul, 2006, s. 65; Bostancı, “Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)”, s. IV; Mustafa Öztürk, *16. Yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Fırat Üniversitesi. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ, 2004, s. 17. İnalçık, (vd.). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 1600-1914*, s. 444; Bostancı, *Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*, s. 100. Halep Türkmenleri olarak isimlendirilmese bile, kışın Halep dolaylarına inen farklı Türkmen boyları da bulunuyordu. Bunlar için bkz: Cem Tüysüz, “Türkmenler”, (Türkler içinde), IV, s. 570; Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 136-137; O tarihte Halep, Trablus, Şam ve Bağdat gibi bölgenin büyük kentlerinde toplamda 369.000 hane halkından 87.000’ini göçebe nüfus oluştuyordu. Bkz: Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler: İncelemeler, Araştırmalar*, İstanbul, 2006, s. 42.

¹⁹⁵ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 19; Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskan Teşebbüsü*, s. 20; Bostancı, *Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*, s. 77.

¹⁹⁶ A. H. Lybyer, “The Ottoman Turks and the Routes of Oriental Trade” *The English Historical Review*, Oxford University, Vol. 30, No. 120 (Oct., 1915), s. 577-588; XVI. Yüzyılın ikinci yarısında, Doğu ve Batı arasındaki ticarete en önemli duraklardan biri olmak bir yana, Halep, hayvancılık, madencilik ve mamül birçok ürünün Anadolu ve Balkanlara dağıtım merkezi durumundaydı. Bkz: Masters, “Aleppo: The Ottoman Empire’s Caravan City”, s. 19; A. Abdel Nour, “Le réseau routier de la Syrie ottomane (XVIe-XVIIIe siècles)”, *Arabica*, Leiden, T. 30, Fasc. 2 (Jun., 1983), s. 172; Lapidus, *Muslim cities in the later Middle Ages* s. 33; John Malcolm Wagstaff, *The Evolution of Middle Eastern Landscapes: An Outline to A.D. 1840*, New Jersey, 1985, s. 77; Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Stefanos Yerasimos Anısına, İstanbul, 2006, s. 170.

¹⁹⁷ R. Murphey, “Conditions of Trade in the Eastern Mediterranean: An Appraisal of Eighteenth-Century Ottoman Documents from Aleppo”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Leiden, Vol. 33, No. 1 (1990), s. 35-50; İnalçık, (vd.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 1600-1914*, s. 56-57; 338-340, 486-493. Halep’in Osmanlı ve bölge ticareti içindeki yeri için bkz: Douglas Carruthers, “The Great Desert Caravan Route, Aleppo to Basra”, *The Geographical Journal*, London, 1929, 52, No. 3 (Sep., 1918), s. 157-184; Wagstaff, *The Evolution of Middle Eastern Landscapes: An Outline to A.D. 1840*, s. 239. Mustafa Talas, *El-Mu’cemu el-Coğrafi li el-Kutru el-Arabi el-Suri*, Şam, 1992, III, s. 106. Halep bir anlamda Batılı tüccarlar ile doğulu tüccarların buluşma yeri idi ama Halepliler bu ticaretin tüm getirisini kendi kazançları haline dönüştüremiyordu. Bkz: Faruqi, “Towns, Agriculture and the State in Sixteenth-Century Ottoman Anatolia”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Leiden, Vol. 33, No. 2 (1990), s. 125-156; Abdel Nour, “Le réseau routier de la Syrie ottomane (XVIe-XVIIIe siècles)”, s. 172.

Osmanlı Devletinin Halep'teki siyaseti sadece kentte büyük bir gelişme sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bu kentteki Türk varlığını da pekiştiren bir rol oynamıştır.¹⁹⁸

XVI. Yüzyıldaki Osmanlı arşiv belgeleri sayesinde dönemin Halep Türkmenlerine ilişkin yüzyılın farklı tarihlerine ilişkin detaylı kayıtlar bulunsa da, sonraki yüzyıllarda cemaatler gerek nitelik ve gerekse nicelik olarak önemli değişimler geçirdiğinden aynı cemaat isimlerine rastlamak çoğu zaman mümkün değildir. Özellikle yerleşik hayata geçiş konusundaki devlet politikaları bu yapıların önemli bir bölümünü etkilemiştir. Halep kent nüfusu 1683 tarihli kayıtlarda yaklaşık 113.000'dir.¹⁹⁹ Bu nüfus içinde Türkmenlerin sayısı yaklaşık 42.000'dir.²⁰⁰ Burada 100 yıl önce 72.000'i aşan Türkmen nüfusunun nasıl olupta 30.000'e yakın bir azalma gösterdiği sorusunun cevabı XVII. Yüzyıldaki gelişmelerle ilgilidir.

Bunların başında yüzyılın erken döneminde yaşanan mali buhran ve 1603-07 yılları arasında Antep ile Halep arasında patlak veren Canpolatoğlu Ali Paşa ayaklanması gelmekteydi. İsyan, bölgeyi yoğun kargaşa içine soktuğu gibi, birçok yerleşim yerinin boşaltılmasını ve nüfusun farklı bölgelerdeki şehirlere sığınmasını beraberinde getirdi.²⁰¹

Buna güneyden Arap saldırıları da eklenince bölgede nüfus azalmaya başladı. Arabistan'ın Necid bölgesinden gelen Şammar Arap aşireti Suriye çölünü geçtikten sonra, kuzeydeki Türkmen köylerine baskınlar yapıyordu. Bir süre sonra bu kez başka Arap aşiretlerinin gelmesi Şammarları doğuya kaçmaya zorlarken, Türkmen köyleri bölgesel çatışmalara sahne olmayı sürdürmüştür.²⁰²

Hukuki olarak Halep Türkmen cemaatlerinin başında, XVI. ve XVII. yüzyıllarda *Kethüda* denilen oymak başları vardı. Ancak XVII. Yüzyılda bunlar

¹⁹⁸ Raymond, *La ville Arabe, Alep, a l'époque Ottomane: (XVIe-XVIIIe siècles)*, Damas, 1998, s. 183-191. (Aynı kitabın Arapça baskısı da yapılmıştır: Melike Ebyad, *el-Medinetü'l-Arabiyye Haleb fi'l-asri'l-Osmani - mine'l-karni's-sadis aşer ile'l-karni's-samin aşer-*, Şam, 2007).

¹⁹⁹ Raymond, "The Population of Aleppo in the Sixteenth and Seventeenth Centuries According to Ottoman Census Documents", s. 455, (14.146 hane x 8 = 113.168).

²⁰⁰ (5.239 hane/bennak x 8 = 41.912), Çakar, *17. yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, s. 177.

²⁰¹ Faroqhi, *The Cambridge History of Turkey: The later Ottoman Empire, 1603-1839*, Cambridge University, 2006, s. 191; Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 5. Salibi, "Middle Eastern Parallels: Syria-Iraq-Arabia in Ottoman Times", *Middle Eastern Studies*, Oxford, Vol. 15, No. 1 (Jan., 1979), s. 70-81; Çakar, *17. yüzyılda Halep eyaleti ve Türkmenleri*, s. 43; Harris, *Levant Bir Kültürler Mozaïği*, s. 124. O tarihte bölgede bulunan tüccarların gözünden asayiş sorunu için bkz: Gwilym Ambrose, "English Traders at Aleppo (1658-1756)" *The Economic History Review*, London, Vol. 3, No. 2 (Oct., 1931), s. 246-267.

²⁰² Lapidus, *A History of Islamic Societies*, s. 297; David B. Grigg, *The Agricultural Systems of the World*, Cambridge University, New York, 1974, s. 121.

Türkmen voyvodasının arzı ile tayin edilmeye başlanmıştır. Halep Türkmenlerine ait gelirler, bu yüzyılda yine padişah hassı olup İstanbul'daki Sultan Ahmed Camii'ne vakfedilmişti.²⁰³

Osmanlı idaresinin, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Halep Türkmenlerini belirli yörelere iskana ve yerleşik yaşama zorlaması, bölgedeki cemaat ve aşiret yapılarında değişim sürecini başlattı.²⁰⁴

XVII. yüzyılın sonlarında hızlandırılan bu çalışmalarda 49 cemaat muhtelif bölgelere iskan edilirken, genel nüfus olarak neredeyse Türkmenlerin yarısı Antep, Hama, Humus, Rakka gibi bölgelerde yerleşik hayata geçirilmiş oldu. Ancak yerleşik yaşam için bölgenin güneyinde seçilen yerler, gerek iklim gerekse toprak yapısı bakımından Türkmen aşiretlerin yaşamına uygun değildi. Aynı zamanda Rakka bölgesi rahat durmayan oymaklar için bir sürgün yeri idi. Bundan dolayı bir süre sonra, Türkmenlerin önemli bölümü devlet baskısının hafiflemesi ve aynı zamanda güneyden gelen Arap aşiretlerin baskıları sebebiyle Anadolu'nun değişik bölgelerine dağılarak köy ve kasabalar kurdular. XVII. yüzyıl boyunca Halep Türkmenlerinin kuzey bölgelere ve özellikle Antep, Çobanbey, Azaz ve Bab bölgelerine yerleşmişlerdir.²⁰⁵

Toplumun ekonomik dönüşümü ve dünya ekonomisinde Halep'in rolünün dinamik şekilde dönüşümü bölgedeki tüm nüfusu etkilemekteydi.²⁰⁶ İskan çalışmaları sebebiyle XVIII. Yüzyıldan itibaren Halep bölgesi ve çevresi oldukça yoğun bir insan hareketine şahit oldu. Bu girişimlerde nüfus yapısında da değişimler olmuştur. Bu tarihlerde bir vilayet başkenti olarak Halep kent nüfusu yaklaşık 120.000 tahmin edilmektedir.²⁰⁷

Bunlar içinde 95.000 Müslümandan en az dörtte birini Türkmenler oluşturuyordu.²⁰⁸ Burada sayısal olarak azalma dikkat çekicidir. Bölgeye

²⁰³ Latif Armağan, "Osmanlı Devletinde Konar-Göçerler", (*Osmanlı içinde*), IV, Ankara, 1999, s. 142-148; Çakar, *17. yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, s. 168.

²⁰⁴ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 7-8;

²⁰⁵ Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı" *Türk Kültürü Araştırma Dergisi*, XV/1-2, Ankara, 1976, s. 280; Kafalı, *Suriye Türkleri*, s. 34; Kaya, *Suriye'de Türk Varlığı*, s. 13.

²⁰⁶ Faroqi, *The Cambridge History of Turkey: The later Ottoman Empire, 1603-1839*, Cambridge University, 2006, s. 387.

²⁰⁷ Marcus, "Privacy in Eighteenth-Century Aleppo: The Limits of Cultural Ideals", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 18, No. 2 (May, 1986), s. 167; Abdulhamid Meshlah, *Mıntıkatu'l-Garbiyye li Vilayeti Haleb: Idlib fi's-Samneti Aşar 1700-1800, Dirase İctima'iyye-İktisadiyye-Tarihiyye*, Şam, 2006.

²⁰⁸ Çakar, *17. yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, s. 177. ancak bölgedeki Tüm Türkmenleri Müslüman kategorisinde saymayan, aralarında İslam dışı din ve mezhebe mensup önemli sayıda grup olduğunu söyleyen

yerleştirilmeleri üzerinden 2 asır geçtikten sonra, XVIII. Yüzyıla gelindiğinde Şam'dan Antep'e kadar yayılmış bulunan Halep Türkmen coğrafyasında 38 Türkmen cemaati bulunmaktaydı.²⁰⁹ XVIII. yüzyıldaki nüfus hareketlerinde de, önceki yüzyılda olduğu gibi bölgede aşiretler arası ilişkiler ve baskıları önemli rol oynadı.²¹⁰

Halep bölgesinin Osmanlı Devletinin ekonomik yaşamında XVI. yüzyılda oynadığı rol sonraki iki asır içinde önemli ölçüde sarsıntı geçirdi.²¹¹ Rumeli'de uğranılan bozgunların yol açtığı ekonomik yıkım bir zirai reform ihtiyacıyla birlikte göçer aşiretlerin yerleşik çiftçilere dönüştürülmesini zorunlu bir süreç haline getirmişti. Aşiret iskanlarının XVIII. Yüzyılda yoğunlaşması, merkezi idarenin zayıflaması ile de doğrudan bağlantılıydı.²¹²

İltizam sisteminde başlayan olumsuz değişim özellikle XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından sora tüm Osmanlı topraklarıyla birlikte Halep'te de etkisini gösterdi. Bu olumsuzluk, yerleşik hayata geçirilmiş ve hayatını ziraatla kazanmaya çalışan çok sayıda Türkmenin nüfusunda artış, buna karşın aile başına dağıtılan zirai alanlarda azalma getirdi.²¹³

Tüm bunlara yaşanan doğal afetler ve sonrasındaki demografik çöküş eklendiğinde aralarında Türkmenlerin de bulunduğu Halep genel nüfusu olumsuz etkilemiştir.²¹⁴ Bu dönem toplumsal açıdan istikrarsızlık ve sosyo ekonomik ilişkilerde ciddi bir değişimin başlaması, kentin demografisini oluşturan kesimler arasında gerilimi de tetiklemeye başladı.²¹⁵

araştırmacılar da bulunmaktadır. Tartışma için bkz: Lucette Valensi, "Inter-Communal Relations and Changes in Religious Affiliation in the Middle East (Seventeenth to Nineteenth Centuries)", *Comparative Studies in Society and History*, Cambridge University, Vol. 39, No. 2 (Apr., 1997), s. 251-269.

²⁰⁹ Sümer, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, s. 624.

²¹⁰ Salibi, "Middle Eastern Parallels: Syria-Iraq-Arabia in Ottoman Times", *Middle Eastern Studies*, Oxford, Vol. 15, No. 1 (Jan., 1979), s. 70-81. Türklerin hakimiyetinde olmakla birlikte çöl ve kırsal bölgelerin Arap aşiretlerin denetiminde olduğu yönündeki canlı tanıklık için bkz: Woodbine Parish, "Diary of a Journey with Sir Eyre Coote from Bussora to Aleppo in 1780", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 30 (1860), s. 198-211.

²¹¹ Murphey, "Conditions of Trade in the Eastern Mediterranean: An Appraisal of Eighteenth-Century Ottoman Documents from Aleppo", s. 37.

²¹² Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 5-9, 43-44.

²¹³ Raymond, *La ville Arabe, Alep, a l'epoque Ottomane: (XVIe-XVIIIe siecles)*, Damas, 1998, s. 268.

²¹⁴ Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge University, 2000, s. 113; Faroqhi, *The Cambridge History of Turkey: The later Ottoman Empire, 1603-1839*, s. 388; Dawes, Thomas. "An Account of the Plague, at Aleppo: In a Letter to the Rev. Charles Lyttelton", *Philosophical Transactions (1683-1775)*, The Royal Society, Vol. 53 (1763), s. 39-47.

²¹⁵ Masters, "Aleppo: The Ottoman Empire's Caravan City", s. 30; *İslam Ansiklopedisi*, "Halep" maddesi. s. 246.

XVIII. yüzyıla genel rengini veren en önemli özelliklerden biri Avrupalı tüccarların Osmanlı topraklarında ve özellikle Halep başta olmak üzere ticaret kentlerinde oluşturdukları koloni ve yerleşmelerdir.²¹⁶ Bu yabancı tüccarlar kendilerine yakın gördükleri yerli azınlıklarla ticari ilişkiye ağırlık verirken, sonraki yüzyılda toplumsal hoşnutsuzlukların da zeminini hazırlayacak olan gelir uçurumunun başlangıcını oluşturdu.²¹⁷

Halep Türkmenlerinden Okcu, Beydili ve Tohtemürlü gibi cemaatler XVIII. Yüzyılda şekavet hareketlerine girişirken, bu sebeple zorunlu iskana tabi tutuldular. Halep Türkmeni olmayıp, Anadolu'nun değişik bölgelerindeki cemaatlerden Halep bölgesine iskan edilen, Kılıçbeyli, Bozkoyunlu, Doğanlı, Ali Beyli, Karkın, Dimlekli gibi aşiretler bölgenin demografisini değiştirdi.²¹⁸

XIX yüzyıla gelindiğinde ise, 1822 depremi²¹⁹, salgın hastalıklar, Mehmet Ali Paşa işgali²²⁰ ve hepsinden önemlisi güvenlik sorunları sebebiyle Halep'in içinde bulunduğu bölge yarı yarıya boşalmış ve az sayıda Türkmen göçebenin bulunduğu bir coğrafya durumuna dönüşmüştü.²²¹ Bu Türkmen grubunun bir bölümünü de Halep idarecilerinin emrindeki disiplinden uzak atlı birlikleri oluşturuyordu.²²²

Tüm Halep vilayetinde XIX. ve XX. Yüzyıllar boyunca nüfus inişli bir seyir izlese de, yüzyılın sonunda nüfusta yine de belirgin bir artış gözlenmiştir.

²¹⁶ Sauvaget, *Alep: essai zur le developpement d'une grande ville Syrienne 1369/1950*, Paris, 1941, s. 188; Marcus, "Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in 18th Century Aleppo", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Leiden, Vol. 26, No. 2 (1983), s. 137-163.

²¹⁷ Murphey, "Conditions of Trade in the Eastern Mediterranean: An Appraisal of Eighteenth-Century Ottoman Documents from Aleppo", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Leiden, Vol. 33, No. 1 (1990), s. 35-50. Bu dönem Halep bölgesinin toplumsal dönüşümü konusunda kapsamlı iki çalışma bulunmaktadır. Bkz. Herbert L. Bodman, *Political Factions in Aleppo 1760-1826*, The James Sprunt Studies in History and Political Science, Vol. 45, Chapel Hill: University of North Carolina, 1963; Meshlah, *Mıntakatu'l-Garbiyye li Vilayeti Haleb: Idlib fi's-Samneti Aşar 1700-1800*, Dirase İctima'iyeye-İktisadiyye-Tarihiyye, Şam, 2006.

²¹⁸ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 46, 49, 87, 135.

²¹⁹ Ümit Ekin, "1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, 2007, s. 29-50.

²²⁰ Asad Jibrail Rustum, "Syria under Mehemet Ali", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, The University of Chicago, Vol. 41, No. 1 (Oct., 1924), s. 34-57.

²²¹ Norman N. Lewis, "The Frontier of Settlement in Syria, 1800-1950", *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 31, No. 1, (Jan., 1955), s. 48-60. XIX. yüzyılın başlarında bölgedeki insanların büyük bölümü, Türkçe konuşsa da, bundan hareketle yerleşimcilerin büyük bölümünün Türk asıllı olduğu sonucunu çıkarmak zordur. Yönetim ve askeri resmi dil olan Türkçe'nin bölgedeki Arap, Kürt ve Çerkezlerce konuşulması doğaldır. Bkz. Vere Monro, *A Summer Ramble in Syria: With a Tartar Trip from Aleppo to Stamboul*, R. Bentley, Londra, 1835, s. 232-236; Buckingham, *Travels in Mesopotamia: Including a Journey from Aleppo to Bagdad*, s. 22.

²²² N. Lewis, *The Frontier of Settlement in Syria, 1800-1950*, s. 49.

1867 yılında Halep vilayetinin nüfusu 576.885 kişidir.²²³ Bundan yaklaşık 15 yıl sonra, 1881 yılındaki nüfus sayımında 787.714 olan Halep eyalet nüfusunun 684.599'u Müslümanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır.²²⁴ Bu sıralarda Halep eyaletinin en büyük Müslüman grubunu Araplar teşkil etmekte idi. 295.000 (%30) kişilik Arap nüfusunun ardından 71.453 (%8) kişi ile Türkmen nüfusu ikinci büyük etnik grubu oluştururken, 55.332 (%6) kişi ile Kürtler üçüncü sırada bulunmaktadır. Bu dönemde Arapların büyük bölümü Halep'in güney ve güney batı bölgelerinde bulunurken, Türkler çoğunlukla kuzey kesimlerde yaşamaktaydı.²²⁵

1885 yılında 787.714 olan nüfus, 1897 yılında 921.345'e çıkmıştır. Ancak, XX. Yüzyılın başlarında ise Halep genel nüfusunda keskin bir düşüş başlamıştır. 1906 yılında önce 877.782'e gerileyen sayı, 1914 yılında 617.790'a kadar düşmüştür.²²⁶

Merkezi hükümetin zayıflayan etkisi, yerel güçlerin ve özellikle de Arap aşiretlerin daha özerk hareket etmesini getirmişti. Bu durum, kuzeydeki Türkmen bölgelerine yönelik hareketleri ve baskıları arttırdı. Hatta birçok Türkmen yerleşimci XVII. Yüzyıldan itibaren XIX. Yüzyıla kadar 200 yıla yakın bir süre devam eden Arap aşiretlerin baskısı ardından çöl kıyılarındaki tarımsal alanlara ve kuzeye sürüldü. Bu göçte bir diğer faktör de ekonomik nedenlere dayanıyordu.²²⁷

1833 ile 1840 yılları arasında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın kontrolüne geçen Halep, siyasi buhranın yanı sıra Tanzimat Fermanı'nın getirdiği iktisadi ve sosyal buhranın en yoğun hissedildiği yerlerden biri olmuştur.²²⁸ Bu da Halep bölgesinde yaşayan toplumsal kesimler arasındaki

²²³ Eroğlu (vd.), *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*. XIX. Yüzyılda Halep'te nüfus hareketlerindeki değişimin en önemli sebepleri, kıtlık, salgın hastalıklar, iç isyanlar ve tabi afetlerdir. 1802, 1822, 1831, 1854, 1876 yılında yaşanan depremlerde binlerce kişi hayatını kaybederken, 1813 yılında yaşanan veba salgınında yaklaşık 1000, 1827 yılındaki vaba salgınında 25.000 kişi hayatını kaybetmiştir. 1848'deki veba salgını ile 1876 ve 1890 yıllarındaki kolera salgınları da yine yüzlerce kişinin ölümüne neden olmuştur. 1845, 1878 ve 1898 yıllarındaki kıtlıklar büyük sosyal çalkantı ve kargaşaya yol açtığı gibi birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

²²⁴ Karpat, "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 9, No. 3 (Oct., 1978), s. 237-274.

²²⁵ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Vilayetinin İktisadi Vaziyeti*, s. 32.

²²⁶ Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 9, No. 3 (Oct., 1978), s. 325-338.

²²⁷ N. Lewis, *The Frontier of Settlement in Syria, 1800-1950*, s. 52.

²²⁸ Moshe Maoz, "Syrian Urban Politics in the Tanzimat Period between 1840 and 1861", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Cambridge University, Vol. 29, No. 2 (1966), s. 277-301. Halep'teki ekonomik gerilemenin boyutları için bkz: Haim Gerber, (ve Nachum T. Gross). "Inflation or Deflation in Nineteenth-Century Syria and Palestine", *The Journal of Economic History*, Cambridge University, Vol. 40, No. 2 (Jun., 1980), s. 351-358; Charles Issawi, "De-Industrialization and Re-Industrialization in the Middle East since 1800", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 12, No. 4

ilişkileri olumsuz etkilemiştir.²²⁹ Arap aşiretlerin baskıları sebebiyle boşalan birçok köyü yeniden şenlendirmek isteyen İbrahim Paşa, Halep'teki 150 köye zorunlu yerleşim başlattı idiyse de bu başarılı bir sonuç getirmedi.²³⁰

Bu dönem bölgedeki yönetimin, göçerleri yerleşik yaşama geçirme çalışmalarının yoğunlaşmasına karşın, o sıralarda 9 sancağı bölünmüş olan Halep'te 500'ü bulan köylerin önemli bölümünde temel hedef sorun çıkaran Arap aşiretleri iskan etmek idi.²³¹ Bununla birlikte kendiliğinden gönüllü olarak Halep'e gelenlerin sayısı da azımsanmayacak boyutlarda idi. Tüm olumsuzluklara rağmen Halep ekonomik gerekçelerle göç alabiliyordu. Ancak gelenler ya da yerleşenler artık Türkmenler değildi.²³²

1850 yılı olayları aslında kentte Tanzimat reformları ile güçlendirilmeye çalışılmış otorite sayesinde oluşmuş sosyal uyum görüntüsünün çok yanıltıcı olduğunu göstermiştir. Aralarında Türkmenlerin de bulunduğu öfkeli gruplar ile Hristiyanlar arasında yoğun olaylar yaşanmış ve bu değişmekte olan sosyal dengelerin önümüzdeki yıllarda da gergin bir sürecin habercisi olduğunu göstermiştir.²³³ Nitekim, benzer olaylar 1860 yılında da büyük toplumsal gerilime neden olmuştur.²³⁴

Tanzimat reformlarının Halep'te oluşturduğu olumsuz hava sonrasında, etnik ve dini gruplar arasında siyasi denge bozulmuş, ekonomik istikrarsızlık karamsar havayı tamamlayan bir etki yapmıştır. Böylesi bir ortamda milliyetçi ve

(Dec., 1980), s. 470. İbrahim Paşa dönemi konusunda bağımsız bir çalışma bulunmaktadır. Bkz. Sebahattin Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1995.

²²⁹ Dönemin toplumsal yapısı konusunda ipuçları veren seyahatnamelerden biri için bkz: Faisal Kandari, "The Petition of the People of Aleppo to the Grand Vizier", *International Congress on Bilad al-Sham during the Ottoman Era*, Damascus, 26-30 September 2005. Viscount Pollington, "Notes on a Journey from Erz-Rum, by Mush, Diyar-Bekr, and Bireh-jik, to Aleppo, in June, 1838", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10 (1840), s. 445-454. Etnik ve dini gruplar arasındaki ilişkiler için bkz: Yaron Harel, "The First Jews from Aleppo in Manchester: New Documentary Evidence", *Cambridge University*, Vol. 23, No. 2 (1998), s. 191-202.

²³⁰ N. Lewis, *The Frontier of Settlement in Syria, 1800-1950*, s. 53; Wagstaff, *The Evolution of Middle Eastern Landscapes: an Outline to A.D. 1840*, s.239.

²³¹ *Rural Syria in 1845*, Middle East Journal, Middle East Institute, Vol. 16, No. 4 (Autumn, 1962), s. 508-514.

²³² Christopher Clay, "Labour Migration and Economic Conditions in Nineteenth-Century Anatolia", *Middle Eastern Studies*, London., Vol. 34, No. 4, *Turkey Before and After Atatürk: Internal and External Affairs* (Oct., 1998), s. 1-32.

²³³ Masters, "The 1850 Events in Aleppo: An Aftershock of Syria's Incorporation into the Capitalist World System", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 22, No. 1 (Feb., 1990), s. 3-20. Söz konusu olayların mükemmel bir analizi için bkz: Yaron Harel, "Jewish-Christian Relations in Aleppo as Background for the Jewish Response to the Events of October 1850", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 30, No. 1 (Feb., 1998), s. 77-96.

²³⁴ Haluk Ulman, *1860-1861 Suriye Buhranı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1961.

ayrılıkçı akımların gelişmesine zemin hazırlanmıştır.²³⁵ Tanzimat döneminde birçok taşra bölgesiyle birlikte Halep'te de otorite mahalli güçlerin eline geçmiş ve konar göçerlerden kaynaklanan asayiş sorunları artmıştı. Halep'te Arap aşiretlerin yanı sıra, Türkmen aşiretlerin saldırıları devletin hakimiyetini yok edecek boyutlara gelmişti.²³⁶

Toplumsal sorunların temelinde azınlıkların sahip olduğu ekonomik ve siyasi ayrıcalıklar ile çoğunluğa göre sahip oldukları devasa servet idi. Aslında neredeyse XVII. Yüzyılın başından itibaren azınlıkların mali gücünün açık işaretleri görülmeye başlanmıştı.²³⁷ Halep özelinde düşünüldüğünde transit ticaret yapılan birçok bölgenin taleplerini karşılamak için özellikle göçebelerin ürettiği, hayvan eti ve yün gibi ürünlere talebin bu dönemde büyük artış gösterdiği gözlenmiştir.²³⁸

1864 Vilayet Nizamnamesi ile kentin sınırları yeniden belirlenirken, Halep vilayet sınırları içine Halep kent merkezi, Adana, Kozan, Maraş, Urfa ve Zor sancaklarının dahil olduğu geniş bir coğrafya alınmıştır. Fuat Paşa tarafından getirilen Nizamname ile bölge Suriye ve Halep olmak üzere 2 vilayete bölünmüş ve Halep valiliğine Cevdet Paşa getirilmiştir.²³⁹

Bu tür idari düzenlemelerle sağlanmaya çalışılan istikrar gelmemiş ve Batılı ekonomilerin etkisinin de ciddi anlamda hissedildiği bu dönemde Halep'te toplumsal gerilim ve çatışmalar dindirilememiştir.²⁴⁰

XIX. Yüzyıldan itibaren bölgedeki Türkmenlerin önemli bölümü devlet baskısının hafiflemesi ve aynı zamanda güneyden gelen Arap aşiretlerin baskıları sebebiyle Anadolu'ya geri döndüler.²⁴¹ Yine bu dönemde yerleşik yaşama geçirme

²³⁵ Aişe Debbağ, *Hareketü el-Fikriyye fî Haleb Fi el-Nısfı's-Sani min el-Karni el-Tasi'a Aşar*, Beyrut, 1982, s. 31-47, 119-190. Bu dönem Suriye'de kurulan milliyetçi oluşumlar için bkz: Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri*, İstanbul, 1992.

²³⁶ Abdullah Saydam, "Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri" (*Osmanlı içinde*), IV, Ankara, 1999, s. 180-187.

²³⁷ Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University, 2000, s. 79.

²³⁸ Sarah D. Shields, "Sheep, Nomads and Merchants in Nineteenth-Century Mosul: Creating Transformations in an Ottoman Society" *Journal of Social History*, Peter N. Stearns, Vol. 25, No. 4 (Summer, 1992), s. 773-789.

²³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (Hazırlayan Cavid Baysun), Ankara, 1986, Tezkire 36, s. 220-225. 1800'lü yılların sonuna yaklaşıldığında Halep vilayeti 23 kaza, 64 nahiye ve 4541 köyden oluşan devasa bir idari birim görünümündeydi.

²⁴⁰ L. Schatkowski Schilcher, "The Hauran Conflicts of the 1860s: A Chapter in the Rural History of Modern Syria", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 13, No. 2 (May, 1981), s. 159-179. Dönemin çekişme tarafları konusunda detaylı bir araştırma bulunmaktadır. Bkz: Herbert L. Jr. Bodman, *Political Factions in Aleppo, 1760-1826*, University of North Carolina, 1963.

²⁴¹ Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı" *Türk Kültürü Araştırma Dergisi*, XV/1-2, Ankara, 1976, s. 280; Kafalı, *Suriye Türkleri*, s. 34; Kaya, *Suriye'de Türk Varlığı*, s. 13. Bu dönem iskan çalışmaları konusunda yerel bir çalışma olmakla birlikte bölgenin geneli hakkında geniş fikir veren bir çalışma

çalışmaları tüm bölgede belirleyici bir siyaset durumundadır.²⁴² Türkmenler bu dönem yerel ağaların kontrolünde bulunurken, bir bölümü yarı göçebe hayata devam etmektedir.²⁴³ Toplumsal yaşam olarak ise, Türkmenler tam bir ata erkil Osmanlı toplumu özelliği taşımaktaydı. Ölen aile reisi yerine evin büyük oğlu tüm sorumluluğu üzerine alır ve tüm ailenin işleri ondan sorulurdu.²⁴⁴

Devlet aldığı kararlar göçerlerin kendi bulundukları kaza ve sancak dışında yaylak ya da kışlak yapmalarına sınırlama getirdi.²⁴⁵ Tüm göçebe aşiretlerin yerleşik yaşama geçirilmesi çabalarında, binlerce kişi toprak sahibi yapılarak iskan edilmeye çalışıldı.²⁴⁶

XIX. yüzyılda aşiretlere çeki düzen verme çabalarından biri de bunların mülki idare içinde yer almaları uygulaması idi. Bu çerçevede Halep eyaletinde aralarında Türkmen aşiretlerin de bulunduğu çok sayıda aşiret mülki taksimat içine alınmıştır.²⁴⁷ Yerleşik yaşama zorlanmalarına rağmen, daha XIX. yüzyılın başları gibi çok geç bir zamanda dahi, göçebe Türkmen çadırları Halep'in çevre bölgelerinde yaygın biçimde bulunmaktaydı.²⁴⁸

Hükümetin, otoritenin merkezileştirilmesi çalışmaları yerel ayanın gücünü kırmıştı. Bunun ardından bölgenin yerlisi olan köylülerin ve eski mülk sahiplerinin yeniden mülk edindirilmesi çalışmaları, dışarıdan göçlerin teşvik edilmesi sayesinde yerleşik yaşama geçişe özel önem verildi.²⁴⁹

İttihat Terakki'nin Arap bölgelerindeki kimi politikaları bölgedeki sosyal dokuya şok müdahale anlamı taşıdığından, sorunların çözümünden daha çok

bulunmaktadır. Bkz: Hasan Ayparlar, *19. yüzyılda Gâvur Dağları ve Amik Ovası'nda Islah ve İskân Hareketleri: Derviş Paşa İskânı*, Hatay, 2007.

²⁴² Wagstaff, *The Evolution of Middle Eastern Landscapes: An Outline to A.D. 1840*, s. 258. Dönemin yerleşik yaşama geçirme çalışmaları ve siyaseti konusunda detaylı bir araştırma bulunmaktadır. Bkz: N. Lewis, *Nomads and Settlers in Syria and Jordan, 1800-1980*, Cambridge University, 1987.

²⁴³ Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", *The American Historical Review*, American Historical Association, Vol. 96, No. 5 (Dec., 1991), s. 1379.

²⁴⁴ Margaret Lee Meriwether, *The kin who count: family and society in Ottoman Aleppo, 1770-1840*, University of Texas, 1999, s. 105.

²⁴⁵ Bostancı, "*Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*", s. 106.

²⁴⁶ Dale F. Eickelman, *The Middle East – An Antropological Approach*, New Jersey, 1989, s. 78.

²⁴⁷ Selçuk Günay, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Mülki Yapısında Aşiretler", (*Osmanlı içinde*), IV, s. 190-192.

²⁴⁸ Dağınık ve kendine özgü şekilleri ile dikkat çeken bu çadırlar Arapların çadırlarından ilk bakışta ayırt edilebiliyordu. Yuvarlak, dar girişli çadırların yanlarında hemen her çeşit çiftlik hayvanı bulunmaktaydı. İyi beslendikleri her hallerinden belli olan Türkmen göçerler, arap komşularına göre daha derli toplu görünüyordu. Bkz: Buckingham, James Silk. *Travels in Mesopotamia: Including a Journey from Aleppo to Bagdad*, Londra, 1827, s. 8-9.

²⁴⁹ N. Lewis, *The Frontier of Settlement in Syria, 1800-1950*, s. 53. Andrew G. Gould, "Lords or Bandits? The Derebeys of Cilicia", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 7, No. 4 (Oct., 1976), s. 485-506.

karmaşılaşmasını beraberinde getirmişti. Özellikle Türklerle Araplar arasındaki ilişkilerde hassas bir dönemin yaşandığı 1860-1908 döneminde aristokrat Arap aileler, merkezileştirme siyasetinden hoşnut görünmüyordu.²⁵⁰ Buna rağmen Suriye bölgesinin geneli Türklere karşı bir başkaldırıya kesinlikle isteksiz olsa da²⁵¹ sonraki dönemde Arap milliyetçiliğinin güç kazanması tüm dengeleri bozmakla kalmadı bölgedeki husumeti tetikledi.²⁵²

Yine bölgenin Batılı ekonomilerin ürettikleri malların hızla işgaline girmesi, aralarında Türkmen zanaatkar ve imalatçıların da bulunduğu büyük bir kitleyi mağdur etti. Özellikle kırsal kesimdeki çiftçi sınıfı bundan etkilendi.²⁵³ Bölgede Batılı ülkelerin nüfuzunun artması, önceleri ekonomik alanda başlayan bu etkinin sonraki dönemde yaşanacak siyasi ve askeri işgallerin ön habercisi olduğunu da gösteriyordu.²⁵⁴

Bölgede Türkmenlerin yoğun olarak bulunduğu kırsal kesimdeki sosyal dokunun zayıflamasına ilişkin en önemli göstergelerden biri eğitimdeki gerilemedir. Halep'teki eğitim imkanları, bölgenin diğer kentleri ile karşılaştırıldığında ortaya korkunç bir fark ortaya çıkmaktadır. Halep'in kırsal bölgeleri, 5 adet okul ile, kendisine en yakın Trablus'tan dahi 4 kat daha az sayıda eğitim imkanlarına sahip idi. Bu bir yanıyla XX. Yüzyılın arifesinde Halep'teki Türkmen ve Arap aşiretlerin ne kadar eğitimsiz kaldığını da ortaya koymaktadır.²⁵⁵

Bir yanda İttihat Terakki'nin politikalarına duyulan tepki, diğer yanda merkezi hükümetin siyasi ve ekonomik kontrolü yeniden eline alma konusunda çabaları parlamento seçimlerinde Arap milliyetçilerin gözünü diktiği Halep'i çok

²⁵⁰ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar – Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık – (1908-1918)*, İstanbul, 1998, s. 92. Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 5 (Dec., 1991), s. 1374-1395.

²⁵¹ Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920*, Cambridge University, 2003, s. 11, 58.

²⁵² C. Ernest Dawn, "The Rise of Arabism in Syria", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 16, No. 2 (Spring, 1962), s. 145-168.

²⁵³ Ilan Pappé, *The Modern Middle East*, London, 1995, s. 43, 62; *Adiyatü Haleb*, Halep, 1976, II, s. 165.

²⁵⁴ J. P. Spagnolo, "French Influence in Syria Prior to World War I: The Functional Weakness of Imperialism", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 23, No. 1 (Winter, 1969), s. 45-62; W. O. Henderson, "German Economic Penetration in the Middle East, 1870-1914", *The Economic History Review*, London, Vol. 18, No. 1/2 (1948), s. 54-64; Gordon L. Iseminger, "The Old Turkish Hands: The British Levantine Consuls, 1856-1876", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 22, No. 3 (Summer, 1968), s. 297-316. Bu dönem Suriyesi ile ilgili bkz: Thomas Philipp (ve Birgit Schäbler), *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation : Bilād al-Shām from the 18th to the 20th century*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998. Kimi Arap tarihçiler, bölgedeki Batılı nüfuzunu Kanuni ile Fransa arasında yapılan ticaret anlaşmasıyla Fransız tüccarların bölgeye yerleştiği 1535'e kadar dayandırır. Bkz: Şevki Şaat, *Haleb – Tarihuha ve Mealimuha el-Tarihiyye*, Halep, 1991, s. 48.

²⁵⁵ Henry Diab (ve Lars Wahlin), "The Geography of Education in Syria in 1882. With a Translation of 'Education in Syria' by Shahn Makarius, 1883", *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, London, Vol. 65, No. 2 (1983), s. 105-128.

daha önemli hale getirmişti. Özellikle Arap milliyetçi söylemleri bölgede Türkmenler başta olmak üzere birlikçi siyaseti destekleyen kesimleri boy hedefi haline getirdi.²⁵⁶

Arap milliyetçiliğinin tırmanışa geçtiği XIX yüzyılın son çeyreği ile XX. Yüzyılın ilk yılları aynı zamanda Türkmenlerin merkezi hükümet nezdindeki önemini arttırmıştır. Ancak, daha önceki yüzyıllarda Anadolu'ya yapılan göçler ve Arap baskıları sebebiyle Halep bölgesinde Osmanlı idaresinin istediği oranda Türkmen bulması zorlaşmıştı.²⁵⁷

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı tarihte Halep vilayetinin toplam 790.000 olan nüfusu içinde 611.000'i Müslümanlar oluşturuyordu. Bunlar içinde 431.000 ile Araplar ilk sırada yer alırken, Türkler 110.000 ile ikinci kalabalık grubu oluşturuyordu. Yine aynı kayıtlara göre 93.976 olan yerleşik Türk sayısı bu rakamdan çıkarıldığında bölgedeki Türklerin 16.000'den biraz fazlasının halen göçmen olduğu sonucuna ulaşılabilir.²⁵⁸

XIX. yüzyılın sonlarından Fransız mandasının sona erdiği XX. Yüzyılın ortasına kadar geçen süre içinde bölgenin değişen demografisi oldukça farklı bir görünüm ortaya çıkardı.²⁵⁹ Osmanlı Devletinin elinden çıkış süreci, milliyetçi Arap hükümeti ve sonrasındaki nüfus politikaları, özellikle güneyden gelen Arap aşiretlerin iskanı ve 100 yıllık süre içinde 2 bine yakın yeni köyün kurulması ile birleşince bölgedeki sosyal yapı geçmişle mukayese edilemeyecek bir şekilde dönüşüme uğradı.²⁶⁰

Birinci Dünya Savaşı döneminde bölgeden göçler İttihat ve Terakki idaresi tarafından bölgedeki birimlere gönderilen resmi yazılarla bizzat organize

²⁵⁶ Rashid Ismail Khalidi, "The 1912 Election Campaign in the Cities of Bilad al-Sham", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 16, No. 4 (Nov., 1984), s. 461-474.

²⁵⁷ N. Lewis, *The Frontier of Settlement in Syria, 1800-1950*, s. 52-53; John F. Devlin, *Syria: Modern State in an Ancient Land*, Oxford, 1983, s. 12. Meriwether, "The Notable Families of Aleppo, 1770-1830: Networks and Social Structure" Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania, 1981. Sonraki dönemde İngiliz Dışişleri Bakanı olacak Mark Sykes, 1902 yılında çıktığı bölge seyahatini kaleme aldığı seyahatnamesinde, 1900'lerin başında Halep bölgesinin içinde bulunduğu anarşik duruma işaret ederek "Halep'ten Akabe'ye kadar Suriye'nin tamamı ayaklanmalar ve katliamlarla ile tam bir anarşi içinde idi. Halep-Şam arasında bedeviler, çöllerin kralları gibi dolaşır, yağma yaparlardı. Şehirler Türklerin elinde idi..." der. Bkz: Mark Sykes, *Darü'l-İslam*, (Terc: Yılmaz Tezkan) İstanbul, Şubat, 2000, s. 49-53.

²⁵⁸ Meir Zamir, "Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919", *Middle Eastern Studies*, Oxford, Vol. 17, No. 1 (Jan., 1981), s. 85-106. Shaw ise biraz daha farklı bir rakam vermektedir. Bu farklılık ve gerekçeleri için bkz: Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 9, No. 3 (Oct., 1978), s. 325-338.

²⁵⁹ Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 5 (Dec., 1991), s. 1374-1395; Meriwether, "The Notable Families of Aleppo, 1770-1830: Networks and Social Structure" Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania, 1981, s. 70.

²⁶⁰ Lewis, *The Frontier of Settlement in Syria, 1800-1950*, s. 58.

ediliyordu. 1916'da Halep kenti iskan mıntıkası olmaktan çıkarıldı. Türk kökenli etnik unsurların Antep kentine sevki yoğunlaştı.²⁶¹

Bunun ardından Türk ordusu, 25-26 Ekim 1918 gecesinde Halep'i terk etmiş ve kuzeye çekilmişlerdir. Çekilen son ordu 7. ordu idi ve bu ordunun başında Mustafa Kemal bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk kuvvetleri, Şam'dan Halep'e ricatta son bir hamle olarak Halep'in güneyinde tutunmaya çalışmışlarsa da, arap aşiret ve bedevilerin saldırıları sebebiyle çatışmalar yaşandı.²⁶²

Mustafa Kemal, Antakya'dan başlayarak, Halep'in kuzeyinden geçen ve bugün Türkiye-Suriye sınırını oluşturan hattın kuzeyine çekilerek bir anlamda bugünkü sınırın temelini atmıştır.²⁶³ 3 Kasım 1918 tarihinde 580/20 sayı ile gönderilen gizli bir telgraf metninde Halep'in mevcut sınırları içinde nüfusun dörtte üçünün Türk asıllılardan oluştuğu belirtilerek, bölgenin elde tutulması gereği ayrıca vurgulanıyordu. Buna dayanarak, mütarakenin bazı maddeleri yorumlanırken, Halep'in 100 km güneyine geçilmesi gerektiği etnik yapıdan yola çıkılarak ifade edilmişti.²⁶⁴

İmparatorluk sonrası birçok önemli kent gibi Halep de kargaşa sebebiyle önemli bir nüfus hareketine ve ana yurt olarak görülen Anadolu coğrafyasına dönüşlere sahne oldu. Bu dönüşler bölgede bulunan Türk cemaatlerin Anadolu içlerine hareket etmesine sebep olurken, kentin önemi azalmış ve adeta geleneksel rolünü kaybetmiştir.²⁶⁵

Osmanlı arşiv belgelerine göre 400 yıllık dönemde Halep'te yaşamış olan Türkmenlerin tam listesi şöyledir:

²⁶¹ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İstanbul, 2002, s. 171-172.

²⁶² İsmet İnönü, *Hatıralar*, İstanbul, 2006.

²⁶³ Andrew Mango, "Turkey in the Middle East", *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No. 3, The Middle East (Jul., 1968), s. 225-236.

²⁶⁴ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve sınırlar*, İstanbul, 1994. s. 181.

²⁶⁵ M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University, 2008, s. 197. Tüm Osmanlı dönemi boyunca Halep'teki yöneticiler konusunda nitelikli bir çalışma için bkz: Thomas Pilipp, "The Governors of Aleppo, Damascus, Tripoli in the Otoman Era", *International Congress on Bilad al-Sham during the Otoman Era*, Damascus, 26-30 september 2005.

Cemaat adı ²⁶⁶	XVI. yy ²⁶⁷	XVII. yy ²⁶⁸	XVIII ve XIX. yy
			(iskan edilen) ²⁶⁹ (Dönen/bilinmeyen) ²⁷⁰

Abalu		*	*
Acurlu	*	*	*
Adetlü	*		*
Afşar Kethüda	*	*	*
Afşar	*	*	*
Afşar-ı Diğer	*	*	*
Ağilü			*
Akaşlu	*	*	*

²⁶⁶ Alfabetik olarak hazırlanan liste, boyların ana kolları ile alt gruplarını bir arada vermektedir. Bölgede bizzat varlığına şahit olduğumuz aşiretleri bu listede **bold** (koyu renkle) belirttik.

²⁶⁷ XVI. Yüzyıl *Halep Türkmenleri* üzerine yapılmış aşağıdaki bağımsız çalışmalarda tüm taife, boy ve cemaat detayları Tapu Tahrir numaraları ile birlikte ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Bu sebeple XVI. Yüzyıl Tapu Tahrir kayıtlarına ait bilgiler için daha önce yapılmış olan bu akademik çalışmalardan yararlanıldı. Bkz: Şahin, “*XVI. Asırda Halep Türkmenleri*”, s. 694. Çakar, *XVI. Yüzyıl Halep Sancağı (1516-1566)*, s. 162-208; “XVI. Yüzyılda Suriye Türkmenleri”, (Türkler içinde), X, s. 415; Bostancı, “*Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*”, s. 47; Orhan Kılıç, *1597 Tarihli Mufassal Yörük Defterlerine Göre Halep Türkmenleri*, Türk Dünyası Araştırmaları, Aralık, 1996. Bu spesifik çalışmaların yanı sıra, Osmanlı devleti içindeki tüm aşiret ve cemaatlerin yaşadıkları coğrafi alanlara dayalı olarak indeksli bir liste çalışması yapılmıştır. Bkz: Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul, 2001. Farklı bir cemaat ve aşiret listelemesi için bkz: Orhan Sakin, *Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler*, İstanbul, 2006. Başka bir güncel çalışmayla da XV ile XVII. Yüzyıllardaki tüm aşiret ve cemaatler listelenmiştir. Bkz: Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Türk Tarih Kurumu, I-VI, Ankara, 2009.

²⁶⁸ Çakar, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, s. 182-279; Halaçoğlu, *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar*.

²⁶⁹ Saha çalışmamız sırasında bölgede rastladığımız boy ve aşiretleri iskan edilmiş ya da yerleşmiş olarak kabul ettik. Bu şekilde halen bölgede bulunan boyların yanı sıra Osmanlı arşiv kayıtlarında yerleşik hayata geçirilmiş olarak belirtilen boy isimleriyle birleştirip listeyi oluşturduk. Osmanlı kayıtları için bkz: Çakar, *17. yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, s. 177. Bu dönemde yerleşik yaşama zorlanan Halep Türkmenleri devletin kendilerine verdiği ekonomik kimi roller oynadıkları da gözlenmektedir. Bu rollerden biri Bilecik’ten Bağdat’a giden orduya zahire naklinde yardımcı olmaktır. Bkz: Şahin, “*1638 Bağdat Seferi’nde Zahire Nakline Memur Edilen Yeni İl ve Halep Türkmenleri*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih dergisi, İstanbul, 1982, s. 227.

²⁷⁰ Söz konusu cemaatlerin son iki yüzyıldaki durumlarına ilişkin Osmanlı Arşiv belgeleri (henüz) bulunamadığından, XIX. yüzyıla ilişkin siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri konu alan kaynakların işaret ettiği gerçeklere göre tasnif yapılmıştır. Halep Türkmenlerinin önemli bir bölümünün yaylak olarak kullandıkları Anadolu’daki illere ya da yolları üzerindeki yerleşim birimlerinde yerleşmişlerdir. Türkay’ın çalışması bu konuda Halep Türkmenlerinin nerelere yerleştiği konusunda iyi bir fikir vermektedir. Bkz: Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, Halep indeksi*.

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)
Alabaş	*			*
Alagözlü	*			*
Alayundlu	*			*
Alihan Hacılu	*			*
Alplu Afşarı	*			*
Alplu	*			*
Arab Ömerlü	*			*
Arablar/Arablu	*	*	*	
Arilü			*	
Aşıklı	*			*
Ateşoğulları			*	
Aydoğmuş	*			*
Aykudlu	*			*
Bağlular	*			*
Bahadurlu	*			*
Baharlu		*		*
Bakal	*			*
Balabanlu	*	*		*
Baraklar		*	*	
Basmakuzaklu	*			*
Başbüyüklü	*	*	*	*
Başım Kızdılı Çepni	*	*		*

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)

Bayad	*	*	*	*
Bayatlu	*		*	*
Bayındır/Bayındırlu	*	*	*	
Bayraklu	*			*
Beçelü	*	*		*
Bederlü	*			*
Beg Hacılu	*			*
Beğillü	*	*		*
Begmeşlü	*	*	*	
Beğ Ömerlü	*			*
Beğdili	*		*	
Bekmezlü	*			*
Beleklü	*	*		*
Berilli			*	
Beyler	*			*
Beyliklü	*		*	*
Bıçerlü	*			*
Bıraçlu	*			*
Boranlu	*			*
Bostanlu	*			*
Boynu Kısalu	*	*		*
Bozca Dumanlu	*			*

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)
Bozcalu		*		*
Bozgeyikli	*		*	*
Bozkoyunlu	*	*	*	
Bozlu	*	*	*	
Budaklar	*		*	*
Bunaklu		*		*
Burhan Hacı	*			*
Bügdüz	*	*		*
Büyük Karacalu	*			*
Cadılı	*			*
Caferlü	*			*
Cumalu	*	*	*	*
Çakırlu	*	*		*
Çalıcıyan	*	*		*
Çalışlu	*	*		*
Çapanlar			*	
Çaruklu Eymiri		*	*	
Çavundur	*			*
Çay Basmazlu	*			*
Çeçelü	*			*
Çepni	*	*		*
Çıplaklu	*	*		*

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)
Çoban Beglü	*	*	*	*
Çoğun	*			*
Çomatırlü	*			*
Çorapoğlu	*			*
Çünkerlü	*			*
Damlalucalu		*		*
Delüler	*	*		*
Delicelü		*		*
Demircüler	*	*		*
Dergütlü	*			*
Dımaşklı	*		*	*
Diger Hayliyi Yıva	*			*
Dimleklü	*	*	*	
Dillücelü		*		*
Dişirci	*			*
Doğanlu	*	*	*	
Dokuz	*			*
Dukuzçün Harbendelü			*	
Doymuş Oğlu	*			*
Döger-i Hama	*		*	*
Dögerlü	*	*	*	
Döneklülü	*			*

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)
Durabeğlü			*	
Duyuranlı	*			*
Dündarlu Eymiri		*	*	
Eğil Beg Hacılu	*		*	*
Eminliklü	*	*		*
Emir Ali Obası	*			*
Eylemişlü	*			*
Eymir	*	*	*	
Eyüblü	*	*		*
Fakılar	*			*
Gariblü		*		*
Gayırgın			*	
Gedikler	*			*
Genceli	*		*	
Gök Pirlu	*			
Gökçelü	*			*
Göngü Karkın	*			*
Gün/Günlü	*	*		*
Gündüzlü Afşarı	*			*
Güneç	*	*	*	*
Gürdilü Karakoyunl.	*		*	*
Güvan	*			*

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)

Güneş		*	*	
Habillü	*			*
Hacı Güzel	*			*
Hacılar		*	*	*
Halacılı	*			*
Haleb Döğeri	*	*		*
Haliceli	*	*		*
Haliyi Yıva	*		*	*
Hamza Bey	*			*
Hama Döğeri		*	*	
Haracılı	*			*
Harbendeli	*	*		*
Hatal Bayadı		*		*
Hatib Hacılu	*			*
Hayli Yıva	*	*		*
Hemenli	*			*
Hızır Hacılu	*			*
Hoca Ali Şeyh	*			*
İbrahim Şahlu	*			*
İğdir		*		*
İkizli	*			*
İlalmuşlu	*			*

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII (iskan edilen)	XIX. yy (Dönen/Bilinmeyen)
İlbeyli	*	*	*	*
İldeliklü	*			*
İlyas Hacılu	*			*
İmanlu	*	*		*
İmranlu	*			*
İnallu	*	*	*	
İsa Hacılu	*			*
İslamlu	*			*
Kabaksazlu	*			*
Kabaklu		*		*
Kacılı	*			*
Kadılar	*			*
Kadılı/Kazlu	*			*
Kadirlü		*	*	
Kapanlu	*			*
Kara Afşar			*	
Kara Burc	*	*		*
Kara Dağ Bahadurlusu		*		*
Kara Hasanlu	*	*		*
Kara Hisarlu	*			*
Kara Koyunlu	*	*	*	*
Kara Şeyhli	*	*	*	

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)

Kara Tohtemürlü		*	*	
Kara Yakublu	*			*
Kara Yıvalı	*			*
Karabaş Kethüda	*			*
Karabegmeşlü	*			*
Karacalu	*			*
Karacıklı	*			*
Karagözlü Eymiri	*		*	
Karkın Deveciyan	*			*
Karkın İslamlı	*			*
Karkın	*	*	*	
Kasım Hacılu	*			*
Kayıksızlu	*			*
Kazlu	*	*	*	
Keçe Beglü	*	*		*
Keçilü	*	*	*	
Keleklü	*			*
Kevan	*	*		*
Kınık	*	*	*	
Kırımlı	*			*
Kıyanlı	*			*
Kıyaklı		*		*

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)
Kıyaslu	*	*	*	
Kızık Eymürlü	*			*
Kızık	*	*	*	*
Kızıl Ali Tohtemürlü		*	*	
Kızıl Eymirlü	*			*
Kızkapanlu	*	*		*
Kilis Oturağı		*		*
Koçilü		*		*
Konurlu	*			*
Korcu	*			*
Kotanlu	*	*		*
Kozanlu Diğer	*			*
Kozanlu	*			*
Kömür Selek		*		*
Körüklü	*			*
Köpeklü Afşarı		*		*
Köse Oğul Şarklu			*	
Kösecelü/Oyratlu	*	*		*
Kubatlu	*			*
Kurşunlu	*			*
Kurt Beğlü	*			*
Kurtulmuşlu	*			*

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)
Kuyumculu	*			*
Kuzucaklu	*	*		*
Küçük Karacalu	*			*
Kürdiler	*	*		*
Kürdilu	*			*
Kürt İsmail	*			*
Mahmudlu	*	*		*
Maksud Kethüda	*			*
Melek Hacılu	*	*		*
Melüklü	*			*
Merzuman Bahadırlu		*		*
Mezbur Tabi Beyliklü	*			*
Mezbur	*			*
Mihmad Hacılu	*			*
Müderrişoğulları			*	
Müteferrik	*			*
Musa Şeyh Oğulları			*	
Naiblü	*	*		*
Nazar Kethüda	*			*
Necmeddinlü	*			*
Odamişlu	*	*		*
Okçu			*	

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)

Orduyu Emenlek Bey	*			*
Orduyu Bozcalı	*			*
Oruçlu	*	*		*
Ömeranlu	*			*
Papuncu Yeni Yer	*			*
Pehlivanlu	*	*		*
Piri Beglü	*			*
Porenklü	*			*
Pörçeklü	*			*
Pürneklü	*	*		*
Reyhanlu	*			*
Ruclu	*			*
Rum Kale Çepni		*		*
Saçlı/Seçenlü	*	*		*
Sağırlıca Salur	*			*
Saadiliyanlu	*			*
Salahaddinlü	*			*
Salavatlu	*			*
Sargaç	*			*
Saylak	*	*		*
Seçenlü		*	*	
Sekiz Afşarı	*	*		*

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)
Selahdinlü	*			*
Sevindik Obası	*			*
Sipahiyan	*	*		*
Sofuyanlu	*	*		*
Soyuldu	*			*
Sulalı Eminlikli	*			*
Sulu Beğlü	*			*
Sungur Beğlü	*			*
Sülayi	*			*
Süllü	*			*
Şah Meleklü	*			*
Şarklular	*	*	*	*
Şemeklü	*	*		*
Şerefliüler	*			*
Şeyh Hamzalu	*			*
Şeyhler	*	*	*	
Şeyhlüyi İnbeneklü	*			*
Taksutlu/Taksaklu	*			*
Taşbaş	*	*		*
Tatalu/Tatlu	*	*		*
Tatar			*	
Tohtemür Kethüda	*			*

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)

Tohtemürlü	*		*	
Topaklu	*	*		*
Ukaş Diğer	*			*
Ukaş	*		*	*
Ulamışlu	*			*
Ulaşlu	*		*	*
Uluca		*		*
Uşaklu		*		*
Uzun Karacalu *				*
Üç/ Üçlü	*	*		*
Üç-i Diğer	*			*
Ürpek	*			*
Üşenli		*		*
Üveyc		*		*
Yabanlu	*	*		*
Yağlı Kefer/Yağlular	*			*
Yağrincalu	*			*
Yalunuzlu	*			*
Yalvaç	*	*		*
Yeni Karalu	*			*
Yensar Hocalu	*			*
Yıvacıklar	*			*

Cemaat adı	XVI. yy	XVII. yy	XVIII	XIX. yy
			(iskan edilen)	(Dönen/Bilinmeyen)

Yunsurlu		*		*
Yusuf Hacılu	*			*
Yüreğir	*	*		*

VI. Modern Dönem Halep Türkmenleri

Daha I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Fransızlar tarafından imzalanan gizli anlaşmalarla Ortadoğu'nun paylaşım haritaları çoktan hazırlanmıştı. Bu haritalara göre Türkmenlerin yaşadığı Halep'i içine alan bölge Fransızların denetimine kalıyordu.²⁷¹ Ancak Fransız işgalinin başlamasından önce aynı bölge Arap imparatorluğu kurmak üzere Şerif Hüseyin ailesine söz verildiğinden dolayı 1918 yılında kent, İngilizlerin desteğindeki Arap güçlerinin denetimine girdi.²⁷²

Suriye'nin fiili işgali 1920 yılında başlamış olsa da bölgedeki Fransız ilgisi ve nüfuzu XIX. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Bir yandan Hristiyanların ve milliyetçilerin desteklenmesi diğer yandan ekonomik nüfuz olarak hissedilen bu sürecin yaşandığı yerlerden biri de Halep kenti idi.²⁷³ Buna karşın Osmanlı Devletinde merkezî yönetim de, Batılıların bölgedeki azınlıklar üzerinden kurmaya çalıştığı sosyal ve ekonomik nüfuza karşı benzer yöntemlerle yerel Müslüman kesimlere ekonomik teşvikler yapmıştır.²⁷⁴

Osmanlı idaresi sonrasında bölgede ortaya çıkan tablo, birbirinden siyasi ve toplumsal anlamda kopuk, her biri kendi içinde bağımsız toplumsal kesimler ve kargaşa ortamı idi. Türkmenlerin de fazlasıyla etkilendiği böylesi bir siyasi

²⁷¹ C. G. Smith, "The Emergence of the Middle East", *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No. 3, The Middle East (Jul., 1968), s. 3-17; Edward Peter Fitzgerald, "France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918", *The Journal of Modern History*, The University of Chicago, Vol. 66, No. 4 (Dec., 1994), s. 697-725; Ömer O. Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye – 1908-1938*, Ankara, 2004, s. 346; Eliezer Tauber, "The Struggle for Dayr al-Zur: The Determination of Borders between Syria and Iraq", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 23, No. 3 (Aug., 1991), s. 361-385.

²⁷² Şaat, *Haleb – Tarihuha ve Mealimuha el-Tarihiyye*, s. 50; Ali Sultan, *Tarihu Suriye – Hükmü Faysal bin el-Hüseyin*, Şam, 1987, s. 251. Şerif Hüseyin ile İngilizler arasındaki ilişkilerin temel göstergesi olan yazışmalar için bkz: Arnold Toynbee (ve Isaiah Friedman), "The McMahon-Hussein Correspondence: Comments and a Reply", *Journal of Contemporary History*, Vol. 5, No. 4 (1970), s. 185-201.

²⁷³ J. P. Spagnolo, "French Influence in Syria Prior to World War I: The Functional Weakness of Imperialism", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 23, No. 1 (Winter, 1969), s. 45-62; Yoram Shalit, "European Foreigners in Damascus and Aleppo During the Late Ottoman Period", (ed: Moshe Maoz, Onn Winckler ve J. Ginat, *Modern Syria: from Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*) Brighton, 1999, s. 150; *Adiyatü Haleb*, Halep, 1976, II, s. 165. XIX. yüzyılda Osmanlı toprakları üzerinde yaşanan Avrupalı sömürge rekabetindeki araçlardan biri olan misyoner okulları, sadece Fransa'nın değil tüm Batılıların kullandığı yöntemlerden biri durumundaydı. Bu amaçla yüzyılın başlarında Halep, Maraş, Urfa, Antep, Deyrizor kentlerinden oluşan Halep vilayetinde 312 Müslüman okuluna karşın, 115 gayrimüslim okulu açılmıştı. Vilayet içinde Hristiyanlar nüfusun yüzde 13'ünü oluşturmalarına karşın, okulların yüzde 30'u Hristiyanların elinde bulunuyordu. Bkz: Shorrock, "The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 1, No. 2, (Apr., 1970), s. 139; Eroğlu (vd.), *Osmanlı Vilayet Salmelerinde Halep*, s. 61-63.

²⁷⁴ Masters, "The Sultan's Entrepreneurs: The Avrupa tucaris and the Hayriye tucaris in Syria", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 24, No. 4 (Nov. 1992), s. 579-597.

belirsizlik içinde topluma yön veren milliyetçi liderlik, İngilizlerin desteğini almaya çalışan Sünni Arap elit ile, yerel ve şehirli üst-orta sınıf soylu kesimlerdi.²⁷⁵

Osmanlı idaresi sonrasında devralınmış olan siyasal ve toplumsal kimlikler aslında tarihi ve köklü bir tabana dayanmıyordu. Yeni oluşumun başlangıçtaki kimliği politik üst yapısal aidiyetlerden daha çok alt katmandaki kent aidiyeti, aşiret aidiyeti ya da boy aidiyeti ile Müslümanlık ortak paydasından yola çıkarak Ümmet olma aidiyeti gibi unsurlara dayanıyordu.²⁷⁶

Siyasi idarede başlayan bu değişim, Halep'teki etnik gruplar arasında ilişkileri kökten etkilemiş ve geçiş dönemi çalkantılarını beraberinde getirmişti. Bir yanda kendi çıkarlarını Batılı çıkarlar ile özdeşleştiren azınlık grupları, diğer yanda Osmanlı Devletinin sadık vatandaşı olarak kalmak isteyen Türkmenler, öte yanda bağımsızlık yanlısı milliyetçiler arasında ayrışma başladı. Osmanlı Devleti sonrasında ortaya çıkarılmaya başlanan ve dinden daha çok dil ve tarihi Emevi merkezîyetçiliği hayaline dayanan Arap milliyetçiliği hareketinin talepleri, Suriye devletinin kuruluşu öncesinde Türklerle bir arada ama Arap otonomisine dayalı olarak yaşama ilkesiyle şekillenmişti.²⁷⁷

Osmanlı Devleti sonrası siyasi ayrılış sürecinde, Türkmen önderler Arap milliyetçilerden ciddi baskılar gördü. Faysal döneminde 100'den fazla Türkmen, faaliyetleri sebebiyle Tedmür'deki hapisanede hapis ve işkence cezası çekti.²⁷⁸

Fransa, henüz bölgeyi işgale başlamadığı dönemde, Arap milliyetçilerinin lideri Faysal bin Hüseyin ile görece iyi bir ilişkiye sahipti. Hatta Halep'teki bazı Türklerin Anadolu'ya göçlerinin yaşandığı 1918 ile 1920 yılları arasında bu ikili arasında çıkar yakınlaşmasından dahi bahsedilebilir. Ama bu durum, Fransa'da

²⁷⁵ Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", (ed: İsmail Soysal. *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Sempozyum Tebliği), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 179; William I. Shorrock, "The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914", s. 133-153; Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 5 (Dec., 1991), s. 1374-1395; James L. Gelvin, "Demonstrating Communities in Post-Ottoman Syria", *Journal of Interdisciplinary History*, Cambridge, Vol. 25, No. 1 (Summer, 1994), s. 23-44.

²⁷⁶ Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", s. 1374-1395.

²⁷⁷ Raymond Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, London, 2002, s. 18. Bu dönem siyasi gelişmeleri ve milliyetçilik akımları konusunda bkz: Zekeriya Kurşun, *Yol Ayırımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul, 1992; Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*, University of California, 1997. s. 86.

²⁷⁸ Saha çalışmamız sırasında kendileriyle görüştüğümüz Türkmen büyüklerinin sözlü anlatımlarına göre bu uygulamalar bir defada değil, değişik zamanlarda farklı kişilere karşı yapılmıştır. (Mülakat tarihi Temmuz 2009).

hükümetin ve siyasal tutumun değişimi ile yerini düşmanlık politikasına bıraktı.²⁷⁹ Yeni Fransız hükümeti, Türkiye'deki ulusal kurtuluş mücadelesinin Suriye'nin kuzeyindeki nüfuzundan çekiniyordu. Yine aynı şekilde Faysal ile Mustafa Kemal arasında başlayan diyalog da Paris yönetimini kaygılandırıyordu.²⁸⁰

Daha devlet sınırları dahi net olmayan Faysal döneminde uygulamaya konulan amatör milliyetçi politikalar, bölgede sayıları giderek azalan Türk topluluğunda olduğu kadar Çerkez, Kürt gibi toplumun diğer kesimlerinde de yabancılaşmayı beraberinde getirmiş ve yönetime olan güveni sarsmıştır. Devlet kontrolündeki milliyetçi gösteriler Araplar dışındaki etnik kesimleri, yeni hükümetten uzaklaştırırken, kuşklarını derinleştirmiştir.²⁸¹

VII. Milli Mücadele'de Halep Türkmenleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı Devleti mütareke imzalamaya mecbur kalırken, 7. ordu komutanı Mustafa Kemal Paşa ateşkes emrini aldığı Halep'in yakınlarındaki dağlarda halen direnmekteydi. Mütarekenin imzalandığını ve kendisinin Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na atandığını, karargah olarak kullandığı Baron Otel'de öğrenmişti.²⁸²

Mondros Mütarekesinden sonra (30 Ekim 1918) başlayan süreçte Suriye bölgesinin elden çıkışı hızlanmıştı. Mütarekenin 16. maddesi Suriye'deki birliklerin Halep'in kuzeyine Anadolu içlerine çekilmesinden ve terhisinden bahsederken, Halep'teki Türkmenlerle resmi anlamda kopuşun ilk startı verilmiş oluyordu.²⁸³

Türk ordularının bulundukları mevziler gelecekte sınır hattını oluşturacağından, Mustafa Kemal Paşa da, olabildiğince fazla yeri elde tutmayı hedefliyordu. Bu amaçla, Suriye'nin boşaltılmasını öngören ateşkesi yorumlayan bir yönergesinde Suriye'nin kuzey sınırının Lazkiye'yi Han Seyhun'a bağlayan ve oradan doğuya uzanan hat olduğunu yani Halep'in yüz kilometre güneyinden

²⁷⁹ Sultan, *Tarihi Suriye – Hükmü Faysal bin el-Hüseyn*, s. 319; Abdul Latif Tibawi, *A Modern History of Syria, Including Lebanon and Palestine*, London, 1969, s. 328.

²⁸⁰ Eldar, "France in Syria: The Abolition of the Sharifian Government, April-July 1920", s. 495; Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, I, s. 189-202.

²⁸¹ Ma'oz, "Attempts at Creating a Political Community in Modern Syria", *Middle East Journal*, Vol. 26, No. 4 (Autumn, 1972), s. 389-404; Itamar Rabinovich, "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-1945", *Journal of Contemporary History*, Vol. 14, No. 4, A Century of Conservatism, Part 2, (Oct., 1979), s. 695; Gelvin, "Demonstrating Communities in Post-Ottoman Syria", s. 35.

²⁸² Lord Kinross, *Atatürk-Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, (çev: Necdet Sander), İstanbul, Mart 2006, s. 163.

²⁸³ Mütarekenin Türkçe tam metni için bkz: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, I, s. 12-14.

geçtiğini söylüyordu. Yine aynı yönergede, Halep'teki Türkmen varlığına işaret ederek, Halep nüfusunun dörtte üçünün Arapça konuşan Türkler olduğunu hatırlatıyor ve elde tutulmasının zorunluluğuna işaret ediyordu.²⁸⁴

Halep'in henüz işgalci Fransızlar tarafından ele geçirilmesinden önce bölgede Faysal'a bağlı bir bağımsız Arap hükümeti kuruldu.²⁸⁵ Faysal yönetiminin milliyetçi siyaseti Halep'teki Türk azınlık için olumsuz etkiler oluşturmuştur. Ancak kısa süren bu dönem Avrupalı güçlerin kendi aralarındaki anlaşmalarıyla yıkılıp yerini Fransız işgaline bırakmıştı. Tarihi süreç içinde, sistemli bir şekilde güçlendirilen Fransa nüfuzu, bir süre sonra siyasi ve ekonomik alanlara genişlerken, bu dikey genişlemeyle paralel bölgedeki birçok gelişmeyle işgal için bir anlamda doğal zemin oluşmuştu.²⁸⁶

Sevr Anlaşması, çok sayıda Türkmenin yaşadığı Halep bölgesini Fransa'ya veriyordu. Bununla beraber, Amasya genelgesinin yayınlanması ardından Erzurum ve Sivas Kongrelerinin de benimsediği Misakı Milli sınırlarında Halep milli sınırlar içinde belirtiliyordu. Birinci maddede yer alan Halep kentini de içine alan bölgelere ilişkin hükümlere göre, ateşkes anlaşması sırasında düşman orduların işgali altında kalan ve Arap çoğunluğun yaşadığı bölgelerin kaderi halk oylamasıyla belirlenecekti.²⁸⁷

Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kuzey Suriye bölgesinin işgali, aralarında yerel Türkmen beylerinin de bulunduğu halkı lokal direniş grupları oluşturmaya itti. İşgalin başlamasından hemen sonra Suriye tarafında kalmış olan Türkler, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetleri kurmuşlardı. Bunlar içinde Halep'teki

²⁸⁴ Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu)*, (çev: Şirin Tekeli), İstanbul, Mayıs 1995, s. 181.

²⁸⁵ Yağub Yüsf Kürîyah, *Inkilz fî Hayât Faysal al-Awwal*, Amman, 1998, s. 17.

²⁸⁶ Osmanlı son döneminde Halep kentindeki Fransız nüfuzunun artışı konusunda bkz: Yoram Shalit, "European Foreigners in Damascus and Aleppo During the Late Ottoman Period", (Ed: Moshe Maoz, Joseph Ginat, Onn Winckler. *Modern Syria: From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*, London, 1999 içinde), s. 150-170; Spagnolo, "French Influence in Syria Prior to World War I: The Functional Weakness of Imperialism", s. 45-62; *Adiyatü Haleb*, Halep, 1976, II., s. 165.

²⁸⁷ Sonyel, *Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008, I, s. 641-654; *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1919-1920)*, İstanbul, 2003, VI, s. 161-164; Isaiah Bowman, "A Note on the Political Map of Turkey", *Foreign Affairs*, Vol. 1, No. 2 (Dec. 15, 1922), s. 158-161; Sevr Anlaşması'nın tam metni için bkz: Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1953. s. 525-691; Anlaşmanın İngilizce metni için bkz: *The Treaties of Peace 1919-1923*, Vol II, Carnegie Endowment of International Peace, New York, 1924; M. S. Anderson, *The Great Powers and the Near East 1774-1923, Documents of Modern History*, London, 1970, s. 170. Mustafa Kemal'in görevden alınması ve merkeze çağrılmasıyla sonuçlanan işgal karşıtı tutumu, Fransız işgaline karşı bölgede direniş tohumları ekmeyi başarmıştı. Bkz. William Cleveland, "Atatürk Viewed by His Arab Contemporaries: The Opinion of Sati al-Husri and Shakib Arslan", *International Journal of Turkish Studies*, Vol 2/2, Wisconsin, 1982.

Türklerin kurduğu cemiyet, oynadığı rol itibarıyla en önemlisi ve Suriye’deki diğer cemiyetleri yönlendiren bir konumda idi.²⁸⁸

Suriye ve Filistin Kuvva-yı Milliye-i Osmaniye adıyla örgütlenen bölgedeki direnişin reisi “Özdemir” takma ismini kullanan Ali Şefik Bey idi.²⁸⁹ Bunun uzantısı konumuyla Halep’teki direniş *Halep Heyei-i Merkezi* adıyla örgütlenmiş ve başında Bilal Bey bulunduğu halde, gerek bölgedeki aşiretler ve gerekse Fransızların faaliyetlerine karşı düzenli bilgi akışı sağlamıştır.²⁹⁰ Özdemir Bey, 2. Kolordu Komutanlığı ile işbirliği halinde direniş faaliyetlerini organize ederken, bu kapsamda Suriye’ye akıncı müfrezeleri de gönderildi. Burada Halep’teki Türklerin organize ettiği direniş cephesi, savaşçıların naklinde, çetecilerin kontrol altına alınmasında, halkın zarar görmesini önlemede, ulaşım ve haberleşmede stratejik bir rol oynamıştır.²⁹¹ Bu dönem içinde de Halep Türkmenleri bölgeye gelmeye çalışan Fransızlara karşı çarpışarak önemli başarılar elde etmişti.²⁹²

Böylece, Fransızların işgal ettiği Anadolu topraklarında değişik Kuvva-yı Milliye teşkilatları kurulurken, Halep Türkmenleri de onlarla eş zamanlı teşkilatlanmış ve direniş eylemlerine girişmiş oldular.²⁹³ Ankara hükümeti tarafından bölgedeki Türklerin Anadolu’dakine benzer Müdafaa-yı Hukuk cemiyetleri kurmaları sadece tavsiye düzeyinde kalmamış, bizzat Halep’teki Türklerin örgütlenmelerine destek olunmuştu. Hatta, Kuvva-yı Milliye birlikleri Halep bölgesindeki Türklerle omuz omuza Fransızlar’a karşı doğrudan çatışmalara girmişti.²⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa tarafından kolordulara gönderilen bir talimatta,

²⁸⁸ *Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1966, s. 21. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, s. 189-202.

²⁸⁹ Mehmet Birol Güngör, *Antep Harbi*, İstanbul 2004, s. 200-335.

²⁹⁰ İlbeyli büyüklerinden Bilal bey, sonraki dönemde Türk askerleri ile Nüveyran beyin ortaklaşa yaptığı bir operasyonla öldürüldü. Öldürülme sebebi ise Fransızlarla işbirliği yapma iddiası idi. Ancak Fransızlarla işbirliği olarak nitelendirilen konu, Fransızların Türkmenleri tek bir kişi üzerinden muhatap alma politikaları gereği yaptıkları seçimle ilgili görünmektedir. Bilal beyi işbirlikçi olarak suçlamaya götüren süreç, ihanet anlamındaki bir işbirliğinden ziyade Fransızlarla muhatap olma anlamında bir tutumla ilgili görülmektedir.

²⁹¹ *Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi*, s. 27-33. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, s. 198. Halep’te o dönemde Türkler tarafından çok sayıda cemiyet kurulmuştu: *Halep Cemiyet-i Esamiyesi Heyet-i Merkeziyesi*, *Necat-ı Cemiyeti Vataniye*, *İstikbal Cemiyeti*, *Milli İsyen Partisi*, *Şark Karib İhtilası Cemiyeti*. Bunların her biri farklı alanlarda ama işgal karşıtı faaliyetler yürütüyordu. *Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi*, s. 38-42.

²⁹² Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, s. 189-202. Bu dönem Fransızlarla ilişki konusunda Türkmen beyleri arasında ayrışmalar olmuştur. Saha çalışmamız sırasındaki sözlü anlatımlarda, Fransız manda döneminde kimi Türkmen aşiretlerin pasif kaldığı, hatta kimilerinin işbirliği yaptığı söylenmiştir. (Mülakat tarihi: Temmuz 2009).

²⁹³ Mustafa Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (Atatürk Dönemi)*, İstanbul, 2007, s. 195.

²⁹⁴ Dan Eldar, “France in Syria: The Abolition of the Sharifian Government, April-July 1920”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 29, No. 3 (Jul., 1993), s. 487-504; Mehmet Akif Okur, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye” (Ed. Türel Yılmaz, Mehmet Şahin. *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*), Ankara, 2004, s. 18.

“Halep Kuvva-yı Milliyesi’nin Islahiye vasıtasıyla tesis edilecek irtibatla yardımlaşmanın temin edilmesi” istenmekte ve bölgedeki direnişe destek örgütlenmekteydi.²⁹⁵

Suriye’de Fransızlara karşı milliyetçi düşünceye dayalı mücadele bir şekilde ivme kazanırken, söz konusu mücadelenin Türkiye’deki milli mücadele ile aynı zamana denk gelmesi Halep ve çevresindeki mücadeleyi Anadolu’daki direnişin bir devamı gibi şekillendirdi. Halep’teki direnişçilere cephane tedariki için Telaşir’deki Vakıf köyünde lojistik merkezi kurularak, buradan çok sayıda askeri malzeme nakledildi.²⁹⁶

Bu dönem Türk direnişi karşısında oldukça zorlanan Fransa’nın Halep’ten geçen tren yolu aracılığı ile Anadolu’ya takviye ve ikmal gönderme talebinin Faysal tarafından olumsuz karşılanması Türk milliyetçileri ile Arap milliyetçileri arasında sınırlı bir dönem de olsa yakınlaşma olduğunu ortaya koyuyordu.²⁹⁷ Hatta bu dönemde Türkiye ile birleşme Halep’teki en güçlü siyasi eğilimi oluşturuyordu.²⁹⁸ Öyleki, Halep’te 1920 yılındaki çatışmalarda Fransızlara büyük zayıflık verdiren Arap güçler, Türk bayrağını çekmek istemişler ve Türk hükümetinden başka bir hükümet kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi.²⁹⁹

Halep’te bu sıralarda mücadele veren direnişçi sayısı 800 civarında bulunuyordu. İhtiyaç halinde bu rakam dört katına kadar çıkıyordu.³⁰⁰ Halep’teki Türklerin direnişi, sadece bölgenin bağımsızlaşması için değil, aynı zamanda Anadolu’nun güneyini işgal eden Fransızlara takviye gönderilmesini engellemek için demiryollarının tahrip edilmesi gibi eylemlerle kendini gösterdi. Bu eylemler öylesine etkili olmuştur ki, Fransızlar hırpalanan birliklerin bir bölümünü bölgeden çekip Beyrut’a nakletmek zorunda kalmıştı.³⁰¹

²⁹⁵ Z. Kaya, *Suriye’de Türk Varlığı*, s. 15. Umar, “Suriye Türkleri”, (*Türkler içinde*), XX, s. 594-602; Tamim 24 Ocak 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından Halep’teki direnişçilere gönderilmişti. Bkz: *Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi*, s. 68-72.

²⁹⁶ *Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi*, s. 34-37, 88.

²⁹⁷ Bıyıklı, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (Atatürk Dönemi)*, s. 196; Sultan, *Tarihi Suriye – Hükmü Faysal bin el-Hüseyin*, s. 339.

²⁹⁸ Rabinovich, “The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 14, (Oct., 1979), s. 703.

²⁹⁹ İsmail Özçelik. “*Milli Mücadele’de Anadolu Basınında Güney Cephesi – Adana, Antep, Maraş, Urfa -*, (1919-1921), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 52.

³⁰⁰ Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ, 2003, s. 99.

³⁰¹ *Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi*, s. 85, 121.

Halep Türkmenleri, Antep'e bağlı İkizkuyu, Akçakoyunlu ile Suriye tarafında kalan Carablus savaşlarında başarı kazandılar. Fransızların Antep'i işgal sürecinde ikmal ve yiyecek temin etmek üzere Suriye'yi kullanmaları bu geçiş yolu üzerindeki Türkmenlere önemli bir fırsat verdi. Türkmenler, Fransızların ikmal ve hareket yollarını önemli ölçüde sabote ediyorlardı. Burada Çözenoğullarından Nüveryan Oğuz emrindeki Türkmenler özellikle geceleri Fransızlara ciddi zayıat verdiriyorlardı.³⁰²

Bu dönem Fransızlara karşı çete örgütlenmesi şeklinde direnen Türkmen aileler arasında Araplı oymağına mensup Salih Polat, Kasım Şahbudak, Nüveryan Oğuz aileleri ile, Bekmişli, Gümeç ve Karaşihli oymağından Mehmet Ağa ve Nagbalı Ahmet, Kazlı ve Kadirli oymaklarından Cekeli Mecit Ağa, Kilis'te Okçuizzettin aşiret reisi Şeyh İsmailzade Hoca, Hanan Ağa komutalarında çarpışmalara katılmışlardır. Direniş kuvvetlerine Asım Bey, Necip Bey, Mustafa Ağa, Hacı Hüseyin ve Bedri Bey gibi yerel komutanlar da idarecilik yapmıştı.³⁰³

Kurtuluş Savaşı boyunca bölgedeki Türkmen direnişinin temel hedefi Türkiye'ye katılmaktı. Şubat 1919 tarihinden 22 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'na kadar bölgede Fransızlara karşı sayısız çatışma ve taarruz yaşanmış, bu çatışmalarda çok sayıda işgal askeri öldürülmüş veya esir alınmıştır.³⁰⁴ Hatta denilebilir ki, Halep'teki direniş, Fransa'nın yeni Türkiye devletini tanımada rol oynayan unsurlardan biri oldu. Zira Arap milliyetçileri ile başı oldukça ağrıyacak olan Fransa için Halep'teki Türkmen direnişi ciddi bir zaaf oluşturduğundan, Paris yönetimi, direniş üzerinde nüfuzu olan Ankara ile barışı hızlandırmak istiyordu.³⁰⁵

Halep bölgesinde tüm bunlar yaşanırken, Kuvva-yı Milliye güçlerinin bölgedeki faaliyetlerine yönelik karalama kampanyaları yoğun bir şekilde hissediliyordu. Milli mücadele döneminde Kuvva-yı Milliye güçlerinin Halep taraflarında, Batılı hayır kurumlarının çalışanlarına yönelik saldırılarda bulunduğu söylentileri bunların başında geliyordu. Direniş sözcüleri tarafından yapılan

³⁰² Z. Kaya, *Suriye'de Türk Varlığı*, s. 18.

³⁰³ Umar, "Suriye Türkleri", (*Türkler içinde*), XX, s. 598. Yazılı kaynaklarda fazla yer bulmamakla birlikte sözlü anlatımlarda, dönemin diğer direnişçi önderleri arasında Kargen Polat Dişo, Feris Polat, Ahmed Doğan, Mustafa Şahbudak ve Ahmed Şahbudak gibi Türkmen beylerin ismi de geçmektedir.

³⁰⁴ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, s. 198; Z. Kaya, *Suriye'de Türk Varlığı*, s. 22-29.

³⁰⁵ Sonyel, *Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, II, s. 1228.

açıklamalarda, bu yöndeki haberler kesin bir dille yalanlanmış ve bunların kötü maksatlı kişilerce yayıldığı belirtilmiştir.³⁰⁶

Arazide tüm bunlar yaşanırken, masa başında da yoğun pazarlıklar sürüyordu. Bu çerçevede, Halep Türkmenlerinin kaderini de belirleyecek olan Türkiye-Fransa görüşmelerinin ilk aşaması, oldukça erken bir dönem olan 7 Aralık 1919 tarihinde Fransız delege George Picot ile Mustafa Kemal arasında gerçekleştirilmişti. Bu görüşmelerde ciddi bir ilerleme sağlanamazken, ikinci önemli temas, 20 Mayıs 1920 tarihinde yaşandı. Söz konusu tarihte, Fransız delege Robert de Caix'ın Ankara'ya yaptığı ziyaret ardından iki taraf arasında 20 günlük ateşkes imzalanmışsa da, Fransızların ihlali sebebiyle bunda da ciddi bir kazanım sağlanamamıştır.³⁰⁷

Yaptığı siyasi hamleler ile bir yanda Türkleri öte yanda Arapları idare etmeye çalışan Fransızların gerçek gündemi olan işgal planları da yürüyordu. Nitekim işgalin geleceğine ilişkin ön görüler büyük bir doğruluk ile dönemin bölge gazetelerinde açıkça ifşa edilmiş ve daha Kasım 1919 tarihinde Halep'in elden çıkacağı haber verilmişti.³⁰⁸

Bölgenin geleceği açısından en önemli dönüm noktalarından biri olan ve Halep'in ve dolayısı ile buradaki Türkmenlerin Misakı Milli dışında kalmasıyla sonuçlanan ilk anlaşma, Bekir Sami-Briand anlaşmasıdır. Fransız Başbakanı Aristide Briand ile Londra'da 9 Mart 1921 tarihinde bir araya gelen dönemin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, daha sonraki Ankara ve Lozan anlaşmalarında da aynen kabul edilecek olan şu ifadelerle imza atmıştır:

“Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, İskenderun Körfezinde Payas kazasının hemen güneyindeki bir noktadan hareket ederek hemen hemen düz bir çizgi halinde Meydan-ı Ekbez'e ulaşacak, buradan Marsova'yı Suriye'ye, Karnaba ve Kilis'i Türkiye'ye (Halep'i Suriye'ye) bırakacak şekilde Güneydoğu'ya yönelecek ve Çobanbey istasyonunda Bağdat demiryoluna kavuşarak Nusaybin'e kadar demiryolunu takip edecek, ancak demiryolu platformu Osmanlı topraklarında

³⁰⁶ İ. Özçelik, “*Milli Mücadele’de Anadolu Basınında Güney Cephesi – Adana, Antep, Maraş, Urfa -*, (1919-1921), s. 56. Yine benzer şekilde bölgedeki bazı köylere yapılan eşkiyalık hareketleri Türklerin üzerine atılmıştı. Yine dönemin yerel basınına verilen bilgiler ve propaganda çalışmaları ile bu iddialar da çürütülmüştü.

³⁰⁷ Jan Karl Tanenbaum, “France and the Arab Middle East, 1914-1920”, *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series, American Philosophical Society, Vol. 68, No. 7 (1978), s. 1-50.

³⁰⁸ İ. Özçelik, “*Milli Mücadele’de Anadolu Basınında Güney Cephesi – Adana, Antep, Maraş, Urfa -*, (1919-1921), s. 33-39; Dan Eldar, “France in Syria: The Abolition of the Sharifian Government, April-July 1920”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 29, No. 3 (Jul., 1993), s. 487-504.

kalacaktır. Daha sonra Azek'in kuzeyinde Dicle'nin dirseğine ulaşacak olan sınır çizgisi, Ceziretü'l-Ömer'e kadar Dicle'yi takip edecektir.”³⁰⁹

TBMM tarafından reddedilse de, daha sonraki uluslar arası anlaşmalarda hep referans olarak kabul edilecek bu hat aslında Sevr anlaşmasında dayatılan sınırdan çok da farklı görünmüyordu. Gizli celse görüşmelerinde yoğun biçimde eleştirilen bu anlaşma vesilesiyle Fransızlara terk edilen Halep gibi birçok kentteki Türkmen nüfusun mukadderatının ne olacağı yoğun biçimde tartışılmıştır.³¹⁰

20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile yapılan anlaşma uyarınca Hatay hariç Türkiye'nin güney sınırları tespit edilmiş ve Halep ili Fransızların denetimindeki Suriye tarafında bırakılmıştır.³¹¹ Aslında Ankara İtilafnamesi ile daha önce imzalanmış olan Bekir Sami-Briand Anlaşması'ndaki hudutlar küçük değişiklikler dışında aynen korunmuştu. Anlaşma, nüfus yoğunluğu yerine demiryolu gibi suni bir hatla belirlendiğinden toplumsal gerçekliği yansıtmasa bile, o anki siyasal ve askeri zorunluluklardan dolayı bölgedeki Türk nüfusu yeni sınırların dışında kalmıştı.³¹²

Ankara İtilafnamesi göre sınır şu şekilde olacaktır:³¹³

“İskenderun körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan-ı Ekbez'e doğru gidilecektir. (Demiryolu istasyonu ve Meydan-ı Ekbez Suriye'de kalacaktır) Oradan Varsova'yı Suriye'ye ve Karnaba ile Kilis kentini Türkiye'ye bırakmak üzere güneydoğuya kayacak ve Çobanbey istasyonunda demiryoluyla birleşecektir. Daha sonra Bağdat demiryolunu izleyecek olan sınır çizgisi (Demiryolu platformu Nusaybin'e kadar Türk toprakları üzerine kalacaktır) Nusaybin ile Ceziretü'l-Ömer arasındaki eski yolu izleyerek Ceziretü'l-Ömer'den Dicle'ye varacaktır. Nusaybin,

³⁰⁹ Bu dönemdeki sınır çiziminin detaylı tartışmaları için bkz: Mehmet Ali Kocabaş, *Türkiye-Suriye Sınır Tespiti ve Tartışmalar (1918-1923)*, Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 1997; “Franco-Turkish Agreement Signed at Angora on October 20, 1921”, *The American Journal of International Law*, Vol. 17, No. 1, Official Documents (Jan., 1923), s. 48-51.

³¹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları 17 Mart 1337 (1921) - 25 Şubat 1337 (1922), II, s. 5-7, 72-78, 310-350.

³¹¹ Isaiah Bowman, “A Note on the Political Map of Turkey”, *Foreign Affairs*, Vol. 1, No. 2 (Dec. 15, 1922), s. 158-161; Robert B. Satloff, “Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 2 (Apr., 1986), s. 147-180. Ankara Anlaşmanın Türkçe tam metni için bkz: Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, I, s. 50-60. İngilizce metni için bkz: *Franco-Turkish Agreement Signed at Angora on October 20, 1921*, s. 48-51.

³¹² S. Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, s. 185. Fransızları Türkiye ile anlaşmaya iten hususlardan biri de Suriye bölgesindeki Arap direnişi arasında Türkiye'ye artan sempati ve destek idi.

³¹³ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 207.

Ceziretü'l-Ömer ve yol Türkiye'de kalacaktır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve garları, demiryolu platformunun parçaları sayılarak Türkiye'ye bırakılacaktır.”³¹⁴

Yukarıdaki sınırlar Mustafa Kemal'in ifadesiyle biraz zoraki kabul edilmiş sınırlardı ve yurt dışında kalmış olan Türk nüfusunun yaşadığı toprakların en kısa süre içinde yeniden Türk topraklarına katılması için gerekli çalışmalar yapılmalıydı.³¹⁵

20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Konferansı'nda Halep kenti ile bu kentteki Türkmenlerin kaderi neredeyse geri dönülemeyecek biçimde kaybedilmiştir. Türkiye ekibi, daha çok Irak sınırı ile Musul konusunda enerji sarf etme yanlısı olduğu için Suriye sınırı neredeyse hiç konu edilmeden kabul edilmiştir. Ankara İtilafnamesi'nin 8. maddesini oluşturan Türkiye-Suriye sınırı, Lozan Anlaşması'nın 3. maddesinde düzenleniyordu.³¹⁶ Burada sakinlerinin önemli bir bölümü Türklerden oluşan önemli toprak parçalarının Fransa işgalindeki Suriye tarafına bırakılması tescillenirken, TBMM'deki tartışmalarda bu tutum müzakere heyetine karşı yoğun eleştiri konusu olmuştur.³¹⁷

Lozan'da Halep'in Fransızlara nihai olarak terk edilmesi bölgede büyük üzüntü yaratmakla kalmadı aynı zamanda direniş fikrini de baltalamış oldu. 31 Ocak 1923 tarihinde Suriye ile sınırlar belirlenirken, Ekim 1921 tarihindeki Türk-Fransız anlaşması temel esas olarak alınmıştır. Sınırın kesin olarak belli olması sonrasında Türkiye topraklarında kalmak isteyen köylerin isyanı olduysa da, bunlar Türkiye'nin desteğine rağmen amaçlarına ulaşamamıştır.³¹⁸

VIII. Manda Dönemi

Daha Birinci Dünya Savaşının devam ettiği sırada varılan İngiliz Fransız anlaşması Halep'in de içinde bulunduğu Suriye topraklarının Fransa'ya

³¹⁴ *Franco-Turkish Agreement Signed at Angora on October 20, 1921*, s. 48-51.

³¹⁵ Mehmet Gönübol, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, İstanbul, 1973, s. 139.

³¹⁶ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, Kolektif (çev: Seha L. Meray), İstanbul, 1993, V, s. 29; Baskın Oran, “Lozan'ın Öncülü Bir Onur Anıtı” (Ed: Soysal, *Çağdaş Türk Diplomasisi Sempozyum* tebliği), s. 269; Ali Naci Karacan, *Lozan*, İstanbul, 2006, s. 555.

³¹⁷ *TBMM Gizli Celse Zabıtları 17 Mart 1337 (1921) - 25 Şubat 1337 (1922)*, I, 205-209; III, s. 1150-1250.

³¹⁸ Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, s. 154, 194-196.

bırakılmasını öngörürken, Sykes-Picot anlaşmasının uygulanması 1920 yılında gerçekleşti.³¹⁹

Fransa'nın Suriye'yi işgalinde söz konusu anlaşmalar tek başına belirleyici bir etken değildi. Zira bölgedeki Fransız nüfuzu çok daha önceki yıllara dayanmaktaydı.³²⁰ XIX. yüzyıldaki Hristiyan dini kurumları ve okulları aracılığı ile bölgede büyük bir nüfuz elde eden Fransa, büyük güçler arasındaki rekabetin yoğunlaştığı dönemde demiryolları inşası gibi somut olarak varlığını ortaya koyan ekonomik ve siyasi etki yollarını da kullandı.³²¹

Birinci Dünya Savaşı, Halep'i içine alan tüm kuzey Suriye ve Kilikya bölgesinde yoğun bir insan hareketi ve göçü meydana getirmişti. Fransızların bölgeye yerleşmesi ile birlikte 1924 yılına kadar Türk ve Kürt silahlı milislerin Türkiye sınırına yakın bölgelerde Fransız manda idaresine yönelik baş kaldırırları sürmüştür. Arap milliyetçi hareketinin gücünü giderek arttırdığı bu dönemde Türkmenler, azınlık olmanın verdiği dezavantajla mücadele ediyordu. Halep'te önemli asayiş sorunları yaşanırken, toplumsal kesimler arasında istikrarsızlık ve belirsizlik insan hareketlerini etkileyen temel sebepti.³²²

Modern dönemin başında Halep, Türkçe konuşan tüm kuzey Suriye bölgesi ile Kilis ve Urfa gibi güney doğu illerini içine alan ve Fırat'a kadar uzanan eyaletin merkezi durumundaydı.³²³ Halep'teki demografik yapı manda idaresi bakımından büyük önem taşıyordu. Çünkü Fransız işgal yönetimine karşı ulusalcı tepkilerin yoğun olduğu yerlerin başında Halep geliyordu.³²⁴

³¹⁹ Jan Karl Tanenbaum, *France and the Arab Middle East, 1914-1920*, s. 1-50. Sultan, *Tarihi Suriye – Hükmi Faysal bin el-Hüseyn*, s. 392; Bowman, "A Note on the Political Map of Turkey", s. 158-161; John F. Devlin, *Syria: Modern State in an Ancient Land*, Oxfordshire, 1983, s. 41; William Yale, *Near East – A Modern History*, University of Michigan, 1958, s. 339.

³²⁰ Tibawi, *A Modern History of Syria, Including Lebanon and Palestine*, s. 135-186. Şaat, *Haleb – Tarihuha ve Mealimuha el-Tarihiye*, s. 48.

³²¹ Shorrock, "The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914", s. 140; Roderic H. Davidson, "The French Language as a Vehicle for Ottoman Reform in the 19th Century", *Varia Turcica*, XVI, Isis, İstanbul, 1990; Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 5 (Dec., 1991), s. 1374-1395.

³²² Joyce Lavery Miller, "The Syrian Revolt of 1925", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 8, No. 4 (Oct., 1977), s. 545-563. Bu yıllardaki ayaklanmalar için detaylı çalışmalar yapılmıştır. Bkz: Michael Provence, *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*, University of Texas, 2005; Nicola A. Ziadeh, *Dirāsāt fī al-Thawrah al-Arabīyah al-Kubrā*, al-Sharikah al-Urdunīyah, 1968; Elizabeth P. MacCallum, *The Nationalist Crusade in Syria*, New York, 1928; Adham El-Jundi, *Tarikh al-thawrat al-suriyyafi 'ahd al-intidab al-faransi*, Şam, 1960; Munir El-Rayyis, *al-Kitab al-dhahabi li'l-thawrat al-wataniyya fi'l-mashriq al-'arabi: al-thawra al-suriyya al-kubra*, Beyrut, 1969.

³²³ Carl L. Brown, *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, s. 172.

³²⁴ Khoury, "Factionalism among Syrian Nationalists during the French Mandate", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 13, No. 4 (Nov., 1981), s. 441-469. Muallim, *Suriye 1918-1958 – el-Tahaddi ve el-Muvacehe*, s. 47.

Fransız manda idaresi, Suriye’yi kontrol altında tutabilmek için Halep, İskenderun, Şam ve Alevi bölgesi mahalli idarelerinden oluşan Suriye Devletler Birliği’ni meydana getirdi.³²⁵ Buna daha sonra Havran Dürzi devleti de katıldı. 1920’de kurulan bu düzen, milliyetçilerin baskısı sebebiyle fazla uzun sürmedi. 1922’de Halep ve Şam devletleri birleşerek Suriye Federasyonu’nu kurdular. Alevi bölgesi 1930, Dürzi bölgesi de 1936’ya kadar muhtariyetlerini korudular.³²⁶

Manda idaresinin başlamasıyla farklı etnik yapıların bulunduğu bölgelerin otonom yapılara ayrılması Araplarla Arap olmayan etnik gruplar arasında gerilimi suni biçimde arttırmıştı.³²⁷ Özellikle yabancı istihbarat servisleri ile işbirliği yapan bedevi Arap aşiretlerin otorite boşluğundan dolayı diğer etnik unsurlara yönelik saldırıları dikkat çekici biçimde artmıştı.³²⁸

Halep’in başlardaki kozmopolit yapısı ve imparatorluk döneminden miras alınan toplumsal iç içe geçmişlik; Türk, Çerkez ve Kürt gibi çeşitli unsurları bir arada tutmuştu. Ama merkezi Arap hükümetine kuşkuyla bakılması, Arap milliyetçilerle başı dertte olan Fransızlara cesaret veren bir rol oynamıştı. Zira Fransız işgal yönetimi, farklı etnik unsurların liderlerine sunduğu cazip iktidar avantajları ile onları birbirlerine ve milliyetçilere karşı kullanma ve güçlerini kırma taktiği uygulamayı planlamaktadır.³²⁹

Tüm sömürge güçleri gibi Fransızlar da, bu nedenle kendileri ile işbirliği yapacak azınlıklar konusuna özel bir önem vermişlerdi. Ancak bu arayışlar sırasında mevcut manda idaresini sürdürmelerine yardımcı olacak heteredoks azınlıklara daha fazla siyasi ayrıcalık verilmiştir. Türk azınlık gibi, Türkiye’ye

³²⁵ Rabinovich. “The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45”, s. 696-698; Bowman, “A Note on the Political Map of Turkey”, s. 160; Devlin, *Syria: Modern State in an Ancient Land*, s. 41; Yale, *Near East – A Modern History*, s. 229-339; Satloff, “Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936”, s. 156.

³²⁶ Kaya, *Suriye’de Türk Varlığı*, s. 58. Velid Muallim, *Suriye 1918-1958 – el-Tahaddi ve el-Muvacehe*, Şam, 1985, s. 29-67. Provence. *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*, s. 47; Ziadeh. *Dirāsāt fī al-Thawrah al-Arabīyah al-Kubrā*, s.60; MacCallum. *The Nationalist Crusade in Syria*, s. 70; El-Jundi. *Tarikh al-thawrat al-suriyyafi 'ahd al-intidab al-faransi*, s. 125.

³²⁷ Rabinovich. “The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45”, s. 696-698; Devlin, *Syria: modern state in an ancient land*, Oxfordshire, 1983, s. 41; Satloff, “Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936”, s. 147-180.

³²⁸ Martin Thomas, “Bedouin Tribes and the Imperial Intelligence Services in Syria, Iraq and Transjordan in the 1920s”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 38, No. 4 (Oct., 2003), s. 539-561

³²⁹ Thomas. *The French empire between the wars: imperialism, politics and society*, s. 223; Onn. *Demographic Developments and Population Policies in Ba'athist Syria*, s. 12; Maoz, “Syria: Creating a National Community” (ed: Leonard Binder, *Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East*), University of Florida, 1999, s. 77-91.

rağmen sadakatlerini garanti altına alamayacağı ve çoğunluğu oluşturan Araplarla aynı Sünni inancı paylaşan azınlık gruplarına ise iyi gözle bakılmamıştır.³³⁰

Bu açıdan, Fransızlar kendileri ile iktidarı paylaşacakları işbirliği gruplarını belirlemek üzere Suriye ve Lübnan'daki etnik durumu yeniden dizayn ettiklerinde Türk azınlık bu anlamda işbirliği yapılacak gruplardan görmüyordu. Fransız mandasının ilk on yılında, köklü bir toplumsal değişim geçiren Halep'teki Türkler yeni dönemde hem milliyetçiler hem de Manda idaresinin gözünde “dikkatli olunması gereken” bir azınlık durumuna düşmüştü.³³¹

Fransız işgalindeki Suriye ile Türkiye sınırının belirlenmesi sonrasında yaşanan demografik değişime de yansıyan bu olumsuz imaj tüm manda idaresi boyunca inişli-çıkışlı bir seyir izleyerek sürecektir. Ancak arada ne tel örgü ne de duvar olduğu için, Türkiye'deki etnik kardeşleri ile köklü bir ayrılma olarak algılanmamış, köyler arasındaki geçişler, çoğu göstermelik gevşek kontrollerle devam etmiştir. 1920'lerden sonra Suriye tarafında yeni köyler ve yerleşim birimleri kurulurken, buralara çok sayıda Arap, Kürt ve Hristiyan göçmen yerleştirildi. 1920 ile 1954 arasında kurulan köy sayısı 2 bini aştı.³³²

Manda döneminde, Türkmenlerin liderliğini Bekmişlilerin Hacı Ali aşiretinden Kel Muhammed yürütüyordu.³³³ Böyle bir liderlik ihtiyacı aslında Fransızların tüm etnik unsurları muhatap almada kargaşayı önleme ve bir kişi üzerinde büyük bir topluluğa ulaşma stratejisinin gereği olarak görülüyordu. Kel Muhammed'den sonra Türkmenlerin lideri Hacı Nasen oldu.³³⁴

Manda idaresinin çalkantılı ilk 10 yılı ardından Halep bölgesi ve buradaki Türk azınlık 1930'ların sonuna kadar görece sakin bir dönem yaşamıştır. Bunda Fransızların bölgedeki aşiret liderlerine, sadakatlerini kazanmak için baskı yapmak

³³⁰ Ofra Bengio (ve Gabriel Ben-Dor). *Minorities and the State in the Arab World*, Colorado, 1999, s. 8. Bununla beraber Manda idaresi döneminde kimi Türkmen aşiretler Fransız idaresinde görev almıştır. Sonradan Türkmenler arasında birbirlerine öfke oluşmasına neden olan bu olgu, Türkmen köylerindeki birçok zulmün Fransız subayların emrindeki kimi Türkmenlerce gerçekleştirilmesine neden olmuştur.

³³¹ Yale, *Near East – A Modern History*, s. 340-343; Rabinovich. “The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45”, s. 696-698; Thomas. *The French Empire Between the Wars: Imperialism, Politics and Society*, s. 223; Onn. *Demographic Developments and Population Policies in Ba'athist Syria*, s. 12.

³³² N. Lewis, *The Frontier of Settlement in Syria, 1800-1950*, s. 60; Samir A. Makdisi, “Syria: Rate of Economic Growth and Fixed Capital Formation 1936-1968”, *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 25, No. 2 (Spring, 1971), s. 157-179. Bu dönem yerleşimlerde kullanılan yöntemlerden biri tarım teşvikleri idi. Tarım politikaları için bkz: *Targeting Research for Poverty Reduction in Marginal Areas of Rural Syria*, Development and Change 37(3), (2006), Institute of Social Studies 2006, s. 627-648.

³³³ Sözlü anlatımlara göre, Kel Muhammed'in Türkiye ile de arası oldukça iyi idi. Hatta şapka devrimini bölgeye taşımak için kendisi bizzat şapka getirip millete giydirmeye öncülük etmişti. Ancak bir süre sonra Fransızlar onu hapse atarak hapiste zehirlediler.

³³⁴ Ancak bu liderlik iddiası tüm Türkmen boyları tarafından kabul edilmemiş, Nasen ailesinin önderliği sınırlı kalmıştır.

yerine, sadece onları yerleşik yaşama geçirme konusuna öncelik vermiş olması önemli bir faktördü.³³⁵ Türkmenlerin bir bölümü de Arap kültürü ve Sünni İslam'la bütünleşmiş olmalarının etkisiyle Araplaşmış göçebeler sınıfından sayılıp yerleşik ya da yarı yerleşik yaşama geçirildi.³³⁶

Etnik unsurların da belirlendiği 1925 sayımlarına göre Suriye bölgesinde tüm Sünnilerin oranı %56,7 çıkmıştı.³³⁷ Bunlar içinde %38,2 ile Araplar en büyük kısmı oluştururken, kalan 18,5'lik kısmı Türk, Kürt ve Çerkez azınlıklar oluşturuyordu. Bunun içinde Türkmenlerin oranı ise %1,9 olarak kayıtlara geçmiştir. 1925 ile 1930 yılları arasındaki rakamlara göre bu nüfus içinde %8,9 ile etnik dağılımları zikredilmeyen göçebeler önemli bir grubu oluşturuyordu. Bu göçerlerin bir bölümü de Türkmen idi. Türkmenlerin önemli bölümünün Halep ve İskenderun'da yoğunlaştığı düşünülürse, manda idaresi başlarında Türkmen nüfusunun Halep'te 20.000'den daha aşağı olmamalıdır.³³⁸

1930'lu yıllarda bölgedeki Arap olmayan Sünnilerin oranı %7,7'ye gerilemiştir. Bunda kuşkusuz göçlerin ve Anadolu'ya geri dönüşlerin etkisi olduğu tahmini yapılabilir.³³⁹ Ancak aynı dönemde Halep'in nüfusunda gözle görülür bir artış olması bölgedeki Arap nüfusun arttığını göstermektedir.³⁴⁰ Nitekim Fransız manda idaresi altında iken Halep nüfusu 2,5 kat artış göstermiş ve 1943 yılında kent merkezinin nüfusu 320.000'e yükselmişti.³⁴¹

³³⁵ Khoury, "The Tribal Shaykh, French Tribal Policy, and the Nationalist Movement in Syria between Two World Wars", *Middle Eastern Studies*, Vol. 18, No. 2 (Apr., 1982), s. 180-193. Dönemin siyasi gelişmelerini etkileyen aktörlerin listesi için bkz: R. Bayly Winder, "Syrian Deputies and Cabinet Ministers, 1919-1959, Part I", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 16, No. 4 (Autumn, 1962), s. 407-429; "Syrian Deputies and Cabinet Ministers, 1919-1959, Part II", *Middle East Journal*, Vol. 17, No. 1/2 (Winter - Spring, 1963), s. 35-54.

³³⁶ Hourani, *Syria and Lebanon – A Political Essay*, Oxford University, 1968, s. 65.

³³⁷ Osmanlı sonrası manda yönetimi altındaki Suriye'de ilk nüfus sayımı 1921 yılında yapıldı. Bkz: Winckler, *Arab Political Demography: Population Growth And Natalist Policies*, s. 14. 1922 yılında ilan edilen rakamlara göre bölgedeki nüfus, Osmanlı dönemindeki rakamlara göre yüzde 30'a yakın bir düşüş göstermiştir. Fransız işgali altındaki tüm Suriye'nin 1922 yılı itibariyle nüfusu 1,5 milyon idi. Bkz: Winckler, *Demographic Developments and Population Policies in Ba'athist Syria*, s. xi; Hana Batatu, *Syria's Peasantry, the Descendants of Its Lesser Rural Notables, and Their Politics*, Princeton University, 1999, s. 5. Osmanlı'nın kontrolünden çıktığı ve henüz Fransız manda idaresi başlamadığı 1918-1920 tarihleri arasında Suriye'nin nüfusu ise 2 milyon 700 bin idi. Bkz: "Les frontières de la Syrie moderne", *Syria*, Institut Francais du Proche-Orient T. 4, Fasc. 1 (1923), s. 81-83.

³³⁸ Halep'teki nüfus 1914 yılında 127.000 iken, bu rakam savaşlar ve göçler sebebiyle düşüş göstermiş ve 100.000'in aşağısına gerilemiştir. Bkz: Martin Thomas, *The French empire between the wars: imperialism, politics and society*, Manchester University, 2005, s. 217.

³³⁹ N. E. Bou-Nacklie, "Les Troupes Speciales: Religious and Ethnic Recruitment, 1916-1946", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 25, No. 4 (Nov., 1993), s. 645-660.

³⁴⁰ Khoury, "The Politics of Nationalism; Syria and the French Mandate, 1920- 1936" Ph.D. diss., Harvard University, 1980, vol. 3, s. 1160-1168. Halep'in 1930'lardaki nüfusu göçler sebebiyle 800.000'e yaklaşmıştı. Bkz: Muhammed Fuad Ayntabi, *Haleb fi Miete Amin 1850-1950*, Halep, 1993, III, s. 201.

³⁴¹ Thomas, *The French empire between the wars: imperialism, politics and society*, s. 218; "Les frontières de la Syrie moderne", *Syria*, Institut Francais du Proche-Orient T. 4, Fasc. 1 (1923), s. 81-83.

İki savaş arası dönemde başlayan modernleşme hamleleri, Halep gibi kentlerde değişik etnik ve sosyal gruplar arasındaki etkileşimi önemli ölçüde değiştirmiştir.³⁴² Seyahat imkanlarının artması, komşu ülkelere gidişlerin görece kolaylaşması, pazar ekonomisinin gelişmesi, köylerden büyük kentlere göçün yoğunlaşması gibi olgular, dar kapsamlı toplumsal ilişkileri ve cemaatsel bağları çözmeye başlarken, büyük çaplı sosyal yapılanmaların oluşumuna zemin hazırlamıştır.³⁴³

Halep bölgesinde yaşayan Türk kökenli azınlığın geleneksel geçim yolları, tarım ve dokumacılığa dayanmaktaydı.³⁴⁴ Fransızların Halep gibi hassas bir sınır bölgesindeki politikalarından biri ekonomik anlamda Türkiye ile aradaki sınır ticaretine darbe vurmak oldu. Bu bölgede Türk azınlığın merkezde bulunduğu ticari faaliyetler darbe yerken, toplumsal anlamda çok olumsuz sonuçlar doğurdu. Bu sonuçların başında işsizlik gelmekteydi.³⁴⁵

Suriye'deki diğer kentlerin aksine, Halep'in imparatorluk döneminde sahip olduğu ekonomik merkez olma rolünü yitirmesi, sosyal anlamda büyük bir sorunu da besledi. Bu sorun, manda idaresi boyunca milliyetçi hareketlerin Halep'teki gücünü etkilediği gibi, kentte bulunan ve büyük bölümü küçük ve orta ölçekli işletmelerde istihdam imkanı bulan Türk kökenliler ile kırsal kesimdeki Türkmenlerin yaşam koşullarına darbe vurdu.³⁴⁶

1930'lara gelindiğinde, Fransızlara karşı Suriye'nin bağımsızlığında Türkiye'nin desteğini önemli gören Arap milliyetçileri ile bölgedeki konumunu sağlama almaya çalışan Fransa arasında Ankara'nın zorlu bir siyaseti vardı.³⁴⁷ Bununla beraber Ankara, Suriye'nin bağımsızlığını prensipte destekliorsa da,

³⁴² Hourani, *Syria and Lebanon: a Political Essay*, Oxford University, 1946, s. 59, 86.

³⁴³ Khoury, "Syrian Urban Politics in Transition: The Quarters of Damascus during the French Mandate", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 16, No. 4 (Nov., 1984), s. 507-540. Ma'oz, "Attempts at Creating a Political Community in Modern Syria", *Middle East Journal*, Vol. 26, No. 4 (Autumn, 1972), s. 389-404. Manda döneminde Fransızların en göze çarpan politikalarından biri yerel şeyh ve ağaların gücünü kırmak üzere, kendi denetimlerinde yükselen yeni soylu-zengin sınıfı ile bu şeyh sınıfı arasında bir maddi bağımlılık ilişkisi oluşturmaya çalıştı. Bu sistemde bankalardan daha kolay ödeme seçeneği sunan zengin sınıfı, kırsal liderlere verdiği borçlarla bu ilişkinin temelini atmıştır. Bkz: Khoury, "The Tribal Shaykh, French Tribal Policy, and the Nationalist Movement in Syria between Two World Wars", s. 187; "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 5 (Dec., 1991), s. 1374-1395.

³⁴⁴ Ayntabi, *Halep fi Miete Amin 1850-1950*, Halep, 1993, III, s. 111.

³⁴⁵ Khoury, "Syrian Urban Politics in Transition: The Quarters of Damascus during the French Mandate", s. 530; Thomas, "Bedouin Tribes and the Imperial Intelligence Services in Syria, Iraq and Transjordan in the 1920s", s. 551.

³⁴⁶ Khoury, "The Syrian Independence Movement and the Growth of Economic Nationalism in Damascus", *Bulletin British Society for Middle Eastern Studies*, Vol. 14, No. 1 (1987), s. 25-36.

³⁴⁷ Soysal, "Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)", (ed: Soysal, *Çağdaş Türk Diplomasisi* içinde), s. 515-525.

Hatay'ın Türkiye'ye birleşmesi sürecinin bu bağımsızlıktan nasıl etkileneceği konusu, Ankara-Şam ilişkilerinin en önemli prüzünü oluşturuyordu. Bu dönem yaşanan asayiş olayları ve can güvenliği sebebiyle yüzlerce kişi Türkiye'ye sığındı.³⁴⁸

Manda idaresinin ömrünü yarılacağı 1930'lu yıllarda, Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler Halep'teki Türk azınlık için büyük bir önem taşıyordu. İsmet İnönü hükümetinin, Halep'ten başlayarak Antakya'ya kadar uzanan bölgenin yeniden Türkiye'ye katılması için resmen dillendirilmese de tarihsel taleplerde ısrarlı olduğu bu dönemde Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler kritik bir dönemeçten geçiyordu.³⁴⁹

Bu dönemeçte, Halep'teki Türkmen azınlık karmaşık bir nüfuz mücadelesinin tam ortasında idi. Suriye'nin bağımsızlığını isteyen Arap milliyetçiliği ile uğraşan Fransa kuzeyde bir de Türk unsurların talepleri ile baş etmek durumunda görünüyordu. Öte yanda Ankara yönetimi de sadece bölgedeki Türk unsurlarla değil aynı zamanda Arap milliyetçilerle de ilişki içinde idi. Yine, Türkiye'yi kendi yanından uzaklaştırmak istemeyen Fransa, Suriye'deki Türk kökenli azınlık ile Arap milliyetçiler arasında bir denge tutturmaya çalışıyordu.³⁵⁰

Suriye Arap liderliği 1933 yılı gibi erken bir dönemde Türkiye ile Fransa'nın Türklerin yoğun olarak bulunduğu Hatay ve Halep'in Türkiye'ye katılması konusunda kendi aralarında anlaştıklarını düşünüyordu.³⁵¹ Bu dönemde aslında Halep ile Türkiye arasında yakınlaşma yok değildi. Zira, Fransız manda idaresinin milliyetçilere ülke yönetiminde biraz daha hak vermeleri, içteki birçok sosyal ve ekonomik sorunda milliyetçilerin başarısız idarelerini açığa çıkarmıştı. Bunun üzerine Şam'ın gölgesinde kalan Halep ahalisi ve liderlerinin büyük bir

³⁴⁸ Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, s. 197-201. Hatay'la ilgili gelişmeler üzerine Suriye hükümetinin teşviki ile tüm kentlerde gösteriler yapılmıştır. Ayntabi, *Haleb fi Miete Amin 1850-1950*, Halep, 1993, III, s. 201.

³⁴⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, 13. Baskı, s. 348-350; Yale, *Near East – A Modern History*, University of Michigan, 1958, s. 349. Bu dönem önemli sorunlardan biri de halen Türkiye ile Suriye arasında göç eden aşiretlerin vergilendirilmesi konusu idi. Çifte vergilendirmeden dolayı gelirlerinin önemli bir bölümünden mahrum kaldıklarını belirten göçebe aşiretler iki ülke arasında anlaşma yapılarak tek vergi verilmesini talep etmişlerdir. Bkz: Thomas. "Bedouin Tribes and the Imperial Intelligence Services in Syria, Iraq and Transjordan in the 1920s", s. 559.

³⁵⁰ Thomas. *The French Empire between the Wars: Imperialism, Politics and Society*, s. 326.

³⁵¹ Khoury. "The Syrian Independence Movement and the Growth of Economic Nationalism in Damascus", *British Society for Middle Eastern Studies*, Vol. 14, No. 1 (1987), s. 25-36; Thomas. *The French Empire between the Wars: Imperialism, Politics and Society*, s. 223; Yehoshua Porath, "Iraq, King Faisal The First and Arab Unity", (*Studies in Islamic History and Civilization: in Honour of Professor David Ayalon*, Moshe Sharon), Leiden, 1986, s. 240.

hayal kırıklığı duyduğu açıktı. Hatay'ın bağımsızlık süreci ve Türkiye'nin ilgisi kısa süre de olsa Halep'teki Türkler arasında umut doğuruyordu.³⁵²

Yine benzer şekilde İngiltere, yaklaşan savaşta Türkiye'yi yanına çekmek için Fransız mandasındaki Halep'in Türkiye'ye verilmesini gizli pazarlıklarda gündeme getirmişti.³⁵³

Hatay'ın ana vatana katılma sürecinde gündeme gelen bölgedeki Türklerin geleceği sorunu sadece sancak bölgesindekileri ilgilendirmediğinden, 1939 yılından sonra Halep başta olmak üzere Suriye'de kalmış olan tüm Türkl kökenli etnik unsurların geleceği yeniden tartışma konusuydu.³⁵⁴

Öncelikle, Hatay'ın birleşmesi sonrasında çok sayıda Arap yerleşimci, göç ederek Suriye'de kalmayı tercih ettiğinde mevcut yönetim tarafından bunların önemli bir bölümü Halep ve çevresine yerleştirilmiştir. Bu yerleştirme sonrasında kentteki Arapçılık siyaseti ivme kazanırken, Hatay'ı bir anlamda kaybetmiş olmanın öfkesi, Halep'teki Türk kökenli azınlığa karşı olumsuz bir tutumla kendini hissettirmiştir.³⁵⁵

Bağımsızlık süreci sırasında Halep'teki Türkler, Antakya'daki direnişe silah ve para gönderdiklerinden, kendilerini hedef haline getirmiş oldular.³⁵⁶ Gerek manda idaresi ve gerekse milliyetçi Arap hükümeti nezdinde Halep Türkleri ve Türkmenleri, ikili ilişkilerde hep bir güvensizlik unsuru olmayı sürdürdü.³⁵⁷

Türkiye ile Halep'teki Türkmen azınlık arasındaki en ciddi yakınlaşma II. Dünya Savaşı sırasında yaşandı. Türkiye'yi bir şekilde yanlarında görmek isteyen müttefiklerin planlarından biri Türkiye'nin Halep dahil tüm Kuzey Suriye'yi işgal etmesi idi. Aslında yıllar önce Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Halep'in ana

³⁵² Okur, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye" s. 24-25.

³⁵³ Rabinovich, "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45", s. 706.

³⁵⁴ Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasi İlişkileri (1936-1939)", Türk Tarih Kurumu, Belleten, No: 193, Ankara, 1985; Hourani, *Syria and Lebanon: a Political Essay*, Oxford University, 1946, s. 207-211.

³⁵⁵ Robert B. Satloff, "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 2 (Apr., 1986), s. 147-180; Keith D. Watenpaugh, "Creating Phantoms: Zaki al-Arsuzi, the Alexandretta Crisis, and the Formation of Modern Arab Nationalism in Syria", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 28, No. 3 (Aug., 1996), s. 363-389.

³⁵⁶ Satloff, "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", s. 162. Umar, *Suriye Türkleri*, s. 594-602. Bu dönemde Hacı Uşağı cemaatinden Ahmed Hoca, 1930'lu yıllar boyunca Halep'teki Türkmenleri örgütlemiş ve Türkiye'ye iltihak için Ankara ile temasa geçmişti. Torunlarından Kemal Hocaoğlu, yaptığımız görüşmede, Ankara'dan "Hatay'la hareket etmenizi tavsiye ederiz" tavsiyesi üzerine silahlı kalkışmadan vazgeçildiğini söyler. (Mülakat tarihi: Temmuz 2009).

³⁵⁷ Avedis K. Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956)", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 10, No. 4 (Autumn, 1956), s. 379-394.

yurda katılması Türkiye'nin de soğuk bakacağı bir seçenek değildi.³⁵⁸ Hatta 1941 yılında Halep'teki Türk kökenli gruplar ayaklanarak, kaleye Türk bayrağı çekmişler ve Türkiye'ye katılma isteklerini ortaya koymuşlardı.³⁵⁹

Bu dönemde Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Müttefikler tarafından yürütülen yoğun temaslar Ankara hükümetinin tereddütleri sebebiyle sürüncemede kaldı.³⁶⁰ Haziran 1941'de müttefiklerin Suriye'yi işgal etmeleri, Halep'in Türkiye'ye katılmasını öngören söz konusu planı gündemden düşürdü.³⁶¹

Manda idaresi dahilinde sadece Halep'te değil, tüm Suriye'de Osmanlı ve Türkiye etkisi XX. Yüzyılın ortalarına kadar kendini hissettirmiştir. Öyle ki, 1947 yılına kadarki Suriye siyaset sahnesine çıkmış kişilerin mezun oldukları okullara ilişkin bir istatistik yapıldığında, İstanbul'dan mezun olanların sayısı Batılı ülkelerden mezun olanlardan iki kat yüksek çıkmaktadır. 40 yıl boyunca Suriye parlamentolarındaki milletvekillerinin %44'ü Türkçe biliyordu.³⁶²

Bağımsızlık mücadelesine kadar Fransa'ya karşı direniş ve müzakerelerle geçen 20 yıl ardından Suriye'ye gelen bağımsızlık aslında içeride oldukça çalkantılı ve toplumsal açıdan bir o kadar belirsiz bir döneme şahitlik etmiştir. Bu toplumsal temeli olan bir mücadeleden daha çok içerideki iktidar mücadelesini yansıttığından etnik ve mezhebi aktörler Fransız mandası döneminde etkisini arttırdı.³⁶³

IX. Bağımsız Suriye Dönemi

Sömürge sonrası Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan devletlerden biri olan Suriye, devlet ve ulus ortaklığını oturtamamanın zaafı ile doğmuştu. 1946 yılında gelen bağımsızlık Suriye toplumundaki birçok bölünmüşlüğü ortaya çıkarmakla kalmamış, ulus olma sürecini henüz tamamlayamamış bu genç ülkenin toplumsal katmanları arasında sancılı bir geçişi de hazırlamıştı. Suriye vatandaşlığı

³⁵⁸ Y. Olmert, "Britain, Turkey and the Levant Question during the Second World War", *Middle Eastern Studies*, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1987), s. 437-452.

³⁵⁹ Umar, *Suriye Türkleri*, s. 594-602. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına kadar Halep'te Türkçe bir gazete yayımlanıyordu. 1939'dan sonra gazeteler kapatılırken, siyasi baskılar artmış. 1950'lerin sonundan itibaren de Türkçe konuşmak dahi yasaklanmıştır.

³⁶⁰ Ahmet Şükrü Esmer, "Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)", (Ed: Soysal. *Çağdaş Türk Diplomasisi* içinde), s. 343; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İstanbul, 1996, s. 141.

³⁶¹ Okur, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye" s. 26.

³⁶² Winder, "Syrian Deputies and Cabinet Ministers, 1919-1959, Part II", s. 35-54.

³⁶³ Muallim, *Suriye 1918-1958 – el-Tahaddi ve el-Muvacehe*, Şam, 1985, s. 29-67. Ayrıca bu dönem yaşanan mücadeleye ilişkin aynı müellifin orijinal resmi yazışmaları da kullandığı farklı bir çalışması bulunmaktadır. Bkz: *Suriye 1916-1946 – el-Tariku ile el-Hürriyye*, Şam, 1988.

kavramının yerleştirilmesini geciktiren bu olgu, başta Türkmen azınlık olmak üzere Büyük Suriye ve Arap Birliği ideallerine adapte olmakta zorlanan etnik kesimlerde daha derin sorun yarattı.³⁶⁴

Modern Suriye devletinin sivil ve asker yönetici sınıfını beliryen Fransız manda idaresi olmuştur. Fransızlar, kendi idareleri altında örgütlenen azınlık grupları, eğitim ve kadro süreçlerinden geçirip gelecekte işbirliği yapacakları bürokrasinin temelini oluştururken, Türkmenler etnik bir azınlık olarak bu yapılanmaya dahil edilmedi. Yeni yapılanma daha çok heteredoks dini azınlıkları kapsıyordu.³⁶⁵ Bağımsızlık sonrasında ise taşra kökenli bu azınlık grupların özellikle 1960'lı yılların başından itibaren yükselişleri hız kazandı. Ancak geçmişin yöneticileri olan şimdinin etnik bir azınlığı durumundaki Türkler ve Türkmenler Sünni olmalarından dolayı çoğunluk kitlesi içinde yok sayılmış ve dezavantajlı duruma düşmüştür.³⁶⁶

Bağımsızlık sonrası ulus inşası sürecinde Türk azınlık başta olmak üzere tüm grupları ortak ulus bilincine entege etmek amacıyla bir program yürütüldü. Bu çerçevede yasal ve pratik anlamda güven verecek düzenlemeler yapıldıysa da, süreç çok inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir.³⁶⁷ Uygulamaya geçmesinde sorunlar bulunsa bile en azından teorik anlamda dahi olsa, Suriye anayasasının 26. maddesi, hiçbir etnik ayrım gözetmeden tüm vatandaşlar arasında tam bir eşitlik öngörmekteydi.³⁶⁸

³⁶⁴ Alasdair Drysdale (ve Gerald H. Blake), *The Middle East and North Africa – A Political Geography*, New York, 1985, s. 182-184. Bunda iki ülke arasında kesin ayrımın XX. Yüzyılın ikinci yarısında olması ve Türkmenlerin Türkiye-Suriye ayrımını geç dönemde hissetmelerinin önemli rolü olmuştur. Soğuk Savaş dönemine kadar Türkiye ile Suriye arasında teknik anlamda tel örgülerle ayrılmış bir sınır dahi söz konusu değildi. Sözlü anlatımlardan Fransızlar dönemi ve bağımsızlığın ilk 10 yılında Suriye ile Türkiye arasında çiftçiler ve hayvancılıklı meşgul olanların sınırdan rahatça geçtikleri anlaşılmaktadır.

³⁶⁵ Batatu, "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for Its Dominance", *Middle East Journal*, Vol. 35, No. 3 (Summer, 1981), s. 331-344; Bu dönem ve sonrasında Suriye'deki toplum yapısıyla ilgili bkz: Richard T. Antoun (ve Donald Quataert), *Syria: Society, Culture, and Polity*, Washington, 1991, 1-12; Derek Hopwood, *Syria 1945-1986*, New York, London, 1988, 166-182; Gordon H. Torrey, "The Ba'th: Ideology and Practice", *Middle East Journal*, Vol. 23, No. 4 (Autumn, 1969), s. 445-470.

³⁶⁶ Nikolaos Van Dam, "Minorities and Political Elites in Iraq and Syria", (ed: Talal Asad ve Roger Owen, *Sociology of 'Developing Societies' The Middle East*, New York, 1983), s. 138; Pierre Rondot, "Minorities in Arab Orient Today", (ed: Jacob M. Landau, *Man, State and Society in the Contemporary Middle East*, New York, 1972), s. 267-281.

³⁶⁷ Örneğin tatbik edilen ulus inşası çalışmalarında atılan adımlardan biri, ortak ideallere bağlı tek bir halk oluşturma gerekçesiyle her etnik grubun parlamentoda temsiline imkan veren uygulamanın kaldırılması oldu. Bkz: Maoz, "Syria: Creating a National Community" (Ed: Leonard Binder, *Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East*, University of Florida, 1999), s. 83. Bu uygulamaların oluşturduğu huzursuzluk 1950'ler boyunca Halep'ten Türk asıllı ailelerin Türkiye'ye kaçmasına neden olmuştur. (Temmuz 2009'da İlbeli büyüklerinden Kemal Hocaoglu ile yapılan mülakat).

³⁶⁸ Vail Enver Bendek, *Mevsuatu'l-Desatir ve el-Enzimetü el-Siyasiyyetü el-Arabiyyetü*, İskenderiye, 2004, s. 201-230.

Ortadoğu'nun diğer ülkelerinde olduğu gibi, Suriye'de de, tek bir ulus oluşturma hedefi ve çabaları, etnik azınlıkların devlete entegrasyonu konusunda sıkıntıları beraberinde getirmiştir.³⁶⁹ Bu bir yanıyla o azınlıkların kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan isteksizlikleri ile ilgili görünürken, diğer yandan dönemin tarihi, ideolojik ve siyasi gelişmeleriyle de ilgilidir. Türk kökenli tüm azınlık gruplarının Halep'teki durumu da, kan bağı ile bağlı olduğu Türkiye'ye yakınlık ve toprak bağı ile içinde bulunduğu Suriye arasında bir tercihle doğrudan alakalı olmanın yanı sıra, bölgede 400 yıl yöneticilik yapmış olmalarına duyulan tarihi hesaplaşma duygularıyla da ilgili olmalıdır.³⁷⁰

Çoğu etnik azınlık grubu için, merkezdeki hükümetin oluşturmaya çalıştığı yeni siyasi ve toplumsal yapı kendileri açısından pek bir anlam taşımıyordu. Kolektif bir azınlık bilincinden daha çok halen dini motiflerle süslü yerel aşiret bağlılıkları önemini koruyordu.³⁷¹

Suriye'de yönetici elitin yaptığı en önemli sosyal proje, bu nedenle ulus inşası sürecinde karşılarına çıkan yerel bağlılık ve geleneksel kurumları yok etmek olmuştur. Türkmen azınlığının da sıkı sıkıya bağlı olduğu bu yerel sadakatler, Baasçı yönetimin en önemli hedeflerinden biri idi. Arap olmayan azınlıklar, Araplaşmayı kabul ettikleri takdirde Baas Partisi'ne alınabildikleri için, Arabizme aykırı görülen her türlü tez bastırılıyordu. Bu nedenle Türklerin içinde bulunduğu etnik azınlıklar, kültürel açıdan olmasa bile, siyasi açıdan ayrımcılığa maruz kalıyordu.³⁷²

Osmanlı toplumsal ve siyasal yapısından farklı bir yapı kurmaya çalışan Fransızlar, temsili kurumsal yapılar oluşturmuş olsalar da, şeyh ve kanaat önderlerinin denetimindeki geleneksel yapıyı tamamen yok edememişlerdi.³⁷³ 1950'li yıllardaki modernleşme süreci, kırsal kesimdeki Türkmenleri geç etkilemiş olsa da, yeni toplumsal ilişkiler onların yapılarını bu dönemde aşındırmaya

³⁶⁹ Maoz, "Syria: Creating a National Community" (Ed: Binder, *Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East*), s. 81.

³⁷⁰ Mordechai Nisan, *Minorities in the Middle East: a History of Struggle and Self-Expression*, McFarland, North Carolina, 2002, s. 11.

³⁷¹ Ma'oz, "Attempts at Creating a Political Community in Modern Syria", *Middle East Journal*, Vol. 26, No. 4 (Autumn, 1972), s. 389-404.

³⁷² Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, İstanbul, 2000, s. 44.

³⁷³ Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", s. 1374-1395.

başlamıştı.³⁷⁴ Bu değişimin temel göstergeleri, yerel bağılıkların gevşeme sürecine girmesi ve toplum yapısında görece çözülme biçiminde ortaya çıkmıştır.³⁷⁵

Bağımsızlık sonrası dönemde ve özellikle 1960'ların ilk yarısından itibaren ideolojik eğitimin yanı sıra, bunu güçlendirmede kullanılan yöntemlerden biri etnik bilinç yerine kent bilincini yerleştirmeye çalışmak olmuştur. Öyle anlaşılmaktadır ki, Türkmenler, diğer azınlık grupları ile karşılaştırıldığında sadakatleri üzerinde soru işaretleri bulunan küçük bir etnik grup olarak görülmekteydi. Otoritenin merkezileştirilmesi sürecinde ikna edilecek gruplardan biri olmadıkları gibi siyasal anlamda temsilleri öncelikli bir problem olarak algılanmamıştır.³⁷⁶

Modern Suriye'de sadece Türkmen azınlık açısından değil, toplumsal yapı olarak geniş bir etnik ve mezhebi çeşitlilik olduğundan ulusal sadakat oluşturma konusu her zaman bir sorun olmuştur. Zira farklı beklenti içindeki etnik ve mezhebi unsurları bir devlet yapısı altında buluşturmak Suriye'nin uzun yıllardır sıkıntısını çektiği demokratik bir çoğulcu anlayışı gerektirdiğinden geçmişte gerçekleşmek bir yana bugün dahi ulaşılması kolay olmayan bir aşamadır.³⁷⁷

1950'lerin sonuna kadar Suriye'deki etkin toplumsal tabanı Sünni İslam belirlediği için tamamına yakını Sünni olan Türkmen azınlık için böylesi bir toplumsal yapı içinde yabancılaşmadan kalmak kolay olmuştur.³⁷⁸ Ancak ülkedeki siyasi rekabete dayalı olarak değişen toplumsal geçişkenlik ve Sünniliğin gerileyen rolü, zaman içinde Türkmenlerin toplumsal bir aktör olma rolünü etkilemiştir.³⁷⁹

Özellikle milliyetçi liderler, kuruluş yıllarında ülkenin temel sorunu olan büyük bir çöküş içindeki ekonomiyi kaldırmak üzere ulusal bir program hazırlamışlardı. Söz konusu program kalkınma için yeni bir toplumsal örgütlenme

³⁷⁴ Hinnebusch, "State and Civil Society in Syria", *Middle East Journal*, Vol. 47, No. 2 (Spring, 1993), s. 243-257.

³⁷⁵ Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", s. 1393.

³⁷⁶ Michael H. Van Dusen, "Political Integration and Regionalism in Syria", *Middle East Journal*, Vol. 26, No. 2 (Spring, 1972), s. 123-136. Yaptığımız mülakatlarda, Halep Türkmenleri, siyaseten geri kalmalarında, kendi içe kapanık yapılarına işaretler, dil ve kültür olarak merkezi hükümetin oluşturmaya çalıştığı toplumsal yapıdan farklı bir hayat sürmelerinin rolü olduğunu vurgulamışlardır. Özellikle toplumda öne çıkmış şahsiyetlerle yapılan mülakatlarda, siyasal temsil konusunda tek suçlu tarafın hükümet olarak görülmesinin sorunu anlamayı zorlaştıracığı belirtilmiştir.

³⁷⁷ Cindy R. Jebb, *Bridging the Gap: Ethnicity, Legitimacy, and State Alignment in the International System*, New York, 2004, s. 51-72.

³⁷⁸ Ofra Bengio (ve Gabriel Ben-Dor), *Minorities and the State in the Arab World*, Lynne Rienner, Colorado, 1999, s. 8. Bununla birlikte Halep'teki Türk kökenli azınlık içinde çok az bir alevi kesim bulunmaktadır. Kadılar, Torunlar ve Sipahiler köylerinde küçük bir alevi Türkmen grubu yaşamaktadır.

³⁷⁹ Pipes, "The Alawi Capture of Power in Syria", *Middle Eastern Studies*, Vol. 25, No. 4 (Oct., 1989), s. 429-450; Mahmud A. Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 2 (Apr., 1984), s. 133-153; Ma'oz, "Attempts at Creating a Political Community in Modern Syria", *Middle East Journal*, Vol. 26, No. 4 (Autumn, 1972), s. 389-404.

gerektirdiği için Halep'teki Türkmen azınlık içindeki toplumsal ilişkilerin değişimi kaçınılmaz görülmekteydi.³⁸⁰ Bununla birlikte birçok bölgedeki kırsal kesim sakinleri, kendilerine daha iyi bir gelecek hazırlamak üzere büyük şehirlere akın ettiğinde henüz böyle bir baskıyı hissetmeyen Türkmenler için göç, birkaç on yıl sonra gündeme gelecektir.³⁸¹

Sosyal anlamda geleneksel yapı korunmakla birlikte uygulanan ekonomi politikaları toplumsal çözümleri hızlandırdığından şehir hayatının hızlı değişimi tüm toplumu etkilemekte gecikmedi. 1940 ve 1950'li yıllardaki politikalar daha çok aralarında Türkmen azınlığın da bulunduğu yarı göçebe durumdaki kırsal kesimi, ticaret ekonomisinin hakim olduğu yerleşik topluma dönüştürme şeklinde kendini göstermiştir.³⁸²

Modern dönemle birlikte Suriye'de aralarında çok az olmakla birlikte Türkmenlerin de bulunduğu birçok göçmen kesimi yerleşik yaşama geçmeye zorlanmıştır. Ülkedeki tarım ve kalkınma politikalarının gereği olarak yapılan bu uygulama ile binlerce kişi kayıt altına alınmıştır.³⁸³ Yine Suriye, kalkınma politikaları çerçevesinde nüfus planlamasını tavsiye etse de, bunu bir devlet politikası olarak uygulamaktan kaçınmış olduğundan, ülkedeki nüfus artış hızı oldukça yüksek seyretmiştir.³⁸⁴

Yarım asır öncesinde tarım ekonomisine dayalı olan Halep, yeni dönemde ülke kalkınmasına en önemli ekonomik girdiyi sağlayan bölgelerin başında geliyordu. Toprak ağalarına bağlı da olsa, Halep'teki Türkmen azınlık iktisadi anlamda kendi içinde yeterli durumda sayılabilirdi. Bu yönelik kent toplumuna geçişi geciktiren bir rol oynamıştır.³⁸⁵

³⁸⁰ Samir A. Makdisi, "Syria: Rate of Economic Growth and Fixed Capital Formation 1936-1968", *Middle East Journal*, Vol. 25, No. 2 (Spring, 1971), s. 157-179.

³⁸¹ Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", s. 1393.

³⁸² Sulayman N. Khalaf, "Land Reform and Class Structure in Rural Syria", (Ed: Richard T. Antoun, Donald Quataert, *Syria: Society, Culture, and Polity*, State University of New York, 1991), s. 63-78; Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, New York, 2002, s. 22.

³⁸³ Khalaf, "Land Reform and Class Structure in Rural Syria", s. 63-78; 17 ve 18. yüzyıllarda Arap göçbelerinin bölgeye yaptığı saldırılar sebebiyle bölgeden birçok göç olmuştu. Osmanlının asayışı sağlamak üzere yaptığı çalışmalar ardından özellikle 1860'lardan sonra kontrol sağlanmıştı. Modern Suriye devletinin kurulmasından sonra ise göçbelerin yerleşik yaşama geçirilmeleri için büyük bir çalışma başlatıldı. Bkz: David B. Grigg, *The Agricultural Systems of the World*, Cambridge University, New York, 1974, s. 121.

³⁸⁴ Gad G. Gilbar, *Population dilemmas in the Middle East: essays in political demography and economy*, New York, 1997, s. 2-10.

³⁸⁵ *Al-Majmū'ah al-Iqtisādīyah: Adad Khās An Ḥalab*, Ghurfat al-Tijārah Ḥalab, 1961; Roger Owen (ve Şevket Pamuk), *A History of Middle East Economies in the Twentieth Century*, London, 1998, s. 150-158.

Suriye’de bağımsızlık sonrasında uygulanan politikalar yine de tüm toplum kesimlerinin yaşam standardında görece bir iyileşme getirmeyi başardı.³⁸⁶ Özellikle sağlık, eğitim ve alt yapı konusunda uygulanan siyaset etnik kesimler arasında bir ayırım olmaksızın uygulandığından Türkmenlerin yaşadığı bölgeler de bundan olumlu etkilenmişti.³⁸⁷ Ancak istikrarsız bir eğilim gösteren bu kalkınma, ülke içindeki siyasi çekişmelere bağlı olarak şekillendi. Özellikle Baas devriminden sonra uygulanan toprak reformu, önceki yıllarda yaşanan olumlu süreci, sekteye uğrattıysa da, 1970’lerde zirveye çıkan bu eğilim 1980’lerde tam tersine döndü.³⁸⁸

Nüfusunun yarısı kırsal kesimde yaşayan Suriye’de ilk on yılda yapılan çabalara rağmen, toplum hala yerel bağılıklarını sürdürürken, 1963’teki Baas darbesinden sonra toplumsal proje tamamen farklı bir yöne kaydı.³⁸⁹ Darbeyle iktidara gelen Baasçı kadroların temel hedefi toplumun alt kesimlerine dayanan yeni bir yapı kurmak ve bu ideallerle dolu bir gençlik yetiştirmektir.³⁹⁰ Halep’teki toplumsal yapının bir parçasını oluşturan Türkmen cemaatler de, sayısal anlamda azınlık olmalarından dolayı, bu Araplaştırma ideolojisinde dönüştürülmesi zorunlu bir kesim olarak hedefte olan toplumsal gruplardan biriydi.³⁹¹

Türkmen azınlığın yaşadığı Halep, Baas iktidarına kadar, geleneksel olarak ülke siyasetini yönlendiren Sünni toprak oligarşisinin ve tüccar kesiminin merkezi sayılmaktaydı. Ama bu statü, Baas devrimi ile çökmüştür.³⁹² 1960’ların başından 1970’lerin sonuna kadar uygulanan politikalar sebebiyle Türkmenlerin ağırlıklı olarak yaşadığı kırsal bölgelerde iki önemli sosyo-ekonomik dönüşüm yaşanmıştır.

³⁸⁶ Samir A. Makdisi, “Syria: Rate of Economic Growth and Fixed Capital Formation 1936-1968”, *Middle East Journal*, Vol. 25, No. 2 (Spring, 1971), s. 157-179.

³⁸⁷ Drysdale, “The Regional Equalization of Health Care and Education in Syria since the Ba’thi Revolution”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 13, No. 1 (Feb., 1981), s. 93-111; *Al-Majmū’ah al-Iqtisādīyah: Adad Khās An Ḥalab*, Ghurfāt al-Tijārah Ḥalab, 1961. Soğuk Savaş dönemi Suriye’nin sosyo-ekonomik politikaları konusunda bkz: Hafızullah Emadi, *Politics of the Dispossessed: Superpowers and Developments in the Middle East*, London, 2001, s. 104-129.

³⁸⁸ Khalaf, “Land Reform and Class Structure in Rural Syria”, s. 64; Volker Perthes, “The Syrian Economy in the 1980s”, *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 1 (Winter, 1992), s. 37-58.

³⁸⁹ Hopwood, *Syria 1945-1986: Politics and Society*, Oxford, 1988, s. 169-175; Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, s. 47.

³⁹⁰ Nabil M. Kaylani, “The Rise of the Syrian Ba’th, 1940-1958: Political Success, Party Failure”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 1 (Jan., 1972), s. 3-23; Maoz, “Syria: Creating a National Community” (Ed: Binder. *Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East*, University of Florida, 1999), s. 85.

³⁹¹ Toplumsal dönüştürme politikaları konusunda bkz: Michael H. Van Dusen, “Political Integration and Regionalism in Syria”, *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 26, No. 2 (Spring, 1972), s. 123-136.

³⁹² Hopwood, *Syria 1945-1986: Politics and Society*, Oxford, 1988, s. 169; Robert Scott Mason, “Syria: The Society and Its Environment”, (Ed: Collelo, Thomas. *Syria: A Country Study*, Washington, 1988), s. 62.

Bunlardan ilki küçük çiftçilerin sayısındaki artış, ikincisi de ücret karşılığı işçilik yapanların oranındaki yükselmedir.³⁹³

Bağımsızlığın başlarında özellikle Arap göçerleri yerleşik yaşama geçirmek üzere çalışmaları yoğunlaştıran yönetim, bunlara başta Halep bölgesi olmak üzere Suriye'nin değişik bölgelerinde arazi tahsisi yapmıştı. Bu yerleştirme çalışmaları içeriğindeki haksızlıklar diğer toplumsal kesimlerin aleyhine olmuştur.³⁹⁴

Uygulanan siyasetin mağdurlarından olan Halep Türkmenleri, devletçi politikalar sebebiyle de önemli ölçüde toprak kaybetmişti. Özellikle 1958 yılındaki kamulaştırma çalışmalarında Türkmen köylerindeki arazilerin önemli bölümü kamulaştırıldı.³⁹⁵ 1972 yılına kadar süren çalışmalarda belirlenmiş toprakların yüzde 85'i orta ve küçük ölçekli çiftçilere dağıtılmıştı.³⁹⁶

1960'lı yılların ortasından itibaren Cumhurbaşkanı Salah Cedit döneminde uygulamaya konulan daha katı Sosyalist, milliyetçi ve etnik azınlık politikası Sünni çoğunlukla birlikte, bu topluluğun doğal üyesi durumundaki Türkmen azınlık arasında da hoşnutsuzluğun artmasına neden olmuştur.³⁹⁷ Sonuçta, kendilerini Sünni çoğunlukla birlikte ayrımcılığa uğramış olarak bulan Türk azınlık için Baas yönetimi hiçbir zaman legal bir varlık olmadı.³⁹⁸

Suriye'de iktidar mücadelesine bağlı olarak etnik ve dini katmanlar arasındaki huzursuzluk katı sosyalist ve milliyetçi politikalarıyla birleştiğinde olumsuzluklar Halep Türkmenlerindeki rejime yabancılaşma eğilimini arttırmıştı. Önceki gerilimlerden farklı olarak bu kez mezhebi bir ağırlık taşıyan bu gerilimlerde Türkmenlerin yaşadığı Halep'te, farklı etnik grupların birbirlerinden intikam saldırıları toplumsal huzuru yok etmişti.³⁹⁹

³⁹³ A. Aziz. Allouni, "The Labor Movement in Syria", *Middle East Journal*, Vol. 13, No. 1 (Winter, 1959), s. 64-76; Elisabeth Longuenesse, "The Class Nature of the State in Syria: Contribution to An Analysis", *MERIP Reports*, No. 77 (May, 1979), s. 3-11. Halep bölgesindeki tarım politikaları konusunda detaylı bir çalışma bulunmaktadır. Bkz: *Targeting Research for Poverty Reduction in Marginal Areas of Rural Syria*, Development and Change 37(3), (2006), Institute of Social Studies, 2006, s. 627-648; Khalaf, "Land Reform and Class Structure in Rural Syria", s. 64.

³⁹⁴ Adnan Mahhouk, "Recent Agricultural Development and Bedouin Settlement in Syria", *Middle East Journal*, Vol. 10, No. 2 (Spring, 1956), s. 166-176.

³⁹⁵ Umar, *Suriye Türkleri*, s. 599; s. 94. David Kushner, "Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations", (Ed: Moshe Maoz ve Avner Yaniv, *Syria Under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks*, London, 1986), s. 85-104.

³⁹⁶ John Galvani, "Syria and the Baath Party", *MERIP Reports*, No. 25 (Feb., 1974), s. 3-16.

³⁹⁷ Ma'oz, "Attempts at Creating a Political Community in Modern Syria", s. 403.

³⁹⁸ Maoz, "Syria: Creating a National Community" (Ed: Leonard Binder, *Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East*, University of Florida), 1999, s. 77-91.

³⁹⁹ Stanley F. Reed, "Dateline Syria: Fin de Régime?", *Foreign Policy*, Carnegie Endowment for International Peace No. 39 (Summer, 1980), s. 176-190; Suriye'de iç siyasetin geniş bir analizi için bkz: Moshe Maoz (ve

Suriye ve Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi (1947-1990) boyunca farklı bloklarda yer alması ve hassas bir coğrafyadaki konumları uzun süre güvensizlik duygusunu beslemiştir.⁴⁰⁰ Türkiye'nin Halep'teki Türk kökenli tüm azınlık gruplarına olan ilgisi, Suriye'nin uygulamaya koyduğu milliyetçi politikalarla çelişik bir durum ortaya çıkarınca bu ülkedeki Türkmen azınlık hep kontrol altında tutulması gereken bir unsur olarak kalmıştır.⁴⁰¹

1950'lerin sonuna kadar uygulanan ekonomi politikalarında Halep bölgesinin Türkiye ile ilişki kurması özellikle önleendiğinden dolayı, bu ilişkide köprü rolü oynayacak Türk azınlığın ekonomik çıkarları da önemli ölçüde darbe yemiştir.⁴⁰²

1960'lı yılların ortalarından itibaren iki ülke ilişkilerinde başlayan görece yumuşama, Suriye'de yaşayan Türk azınlığın durumunu etkileyecek köklü bir yenilik getirmedi. Daha çok Türkiye'nin dış politikada Kıbrıs sorunundan dolayı yaşadığı yalnızlığı aşmak için yürütülen bu yakınlaşma, ileri boyutlara taşınmadığından, Halep'teki Türkmen azınlığın yaşam koşullarının iyileştirilmesi gibi unsurlar hiçbir zaman gündeme gelmedi.⁴⁰³

Resmi ideolojinin kendilerine biçtiği rol itibariyle resmi düzeyde bir hak teslimi söz konusu olmadığı gibi, dönemin Soğuk Savaş koşulları gereği, azınlık cemaatlerin siyasi ve kültürel haklarını savunma konusunda sivil toplum çalışmalarının çok da iyi bir durumda olması mümkün değildi. Suriye'de yönetimin sivil toplum oluşumunu geciktiren politikaları, siyasal çekişmelere dayalı olarak devletin kontrolündeki sivil yapıları çıkardığından başta kırsal kesimdeki Türkler olmak üzere, tüm toplumsal kesimler devlet kontrolündeki kurumsal yapılarda

Joseph Ginat, Onn Winckler), *Modern Syria: From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*, London, 1999, s. 15-78; Hanna Batatu, "Syria's Muslim Brethren", *MERIP Reports*, No. 110, *Syria's Troubles* (Nov. - Dec., 1982), s. 12-20+34+36; Esad hanedanlığı için bkz: Patrick Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, University of California, 1990; Volker Perthes, *The Political Economy of Syria Under Asad*, London, 1995. Kaylani, "The Rise of the Syrian Ba'th, 1940-1958: Political Success, Party Failure", s. 3-23; Pipes, "Radical Politics and the Syrian Social Nationalist Party", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 20, No. 3 (Aug., 1988), s. 303-324; John Galvani, "Syria and the Baath Party", s. 15

⁴⁰⁰ Duygu Bazoğlu Sezer, "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası" (Ed: Soysal. *Çağdaş Türk Diplomasisi* içinde), s. 441-464; Velid Rıdvan, *Müşkiletü'l-Miyah Beyne Suriye ve Turkiya*, Halep, 2004, s. 22.

⁴⁰¹ Kenan Ziya Taş, "Türkiye-Suriye ilişkilerinde Çekişme ve Çatışma Alanlarının Tarihi Arka Planı", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu Tebliğleri*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2003, s. 735-745; *Türkiye Suriye İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 1994, s. 29-44.

⁴⁰² Khoury, "The Syrian Independence Movement and the Growth of Economic Nationalism in Damascus", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, Vol. 14, No. 1 (1987), s. 25-36; Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, New York, 2002, s. 36.

⁴⁰³ Kushner, "Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations", (Ed: Moshe Maoz ve Avner Yaniv, *Syria Under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks*, London, 1986), s. 90.

örgütlenmişlerdi. Bu yapıların başında sendikalar, meslek odaları ve çiftçi birlikleri geliyordu.⁴⁰⁴ Ancak buralardaki temsilin, her azınlık grubunun dahil olduğu toplumsal tabanı yansıttığı söylenemezdi.⁴⁰⁵

1960 ve 1970'ler boyunca, Baas tarafından uygulanan tüm ideolojik programa rağmen Suriye'nin kırsal bölgelerindeki geleneksel yapı varlığını korumuştur. Halen dini ve karizmatik otoriteden güç alan aşiret ileri gelenleri tüm sosyal işlerin düzenlenmesinde son karar mercii olmayı sürdürmüştür.⁴⁰⁶ Halep'teki kırsal kesimin önemli bir bölümünü oluşturan Türkmenlerin de bu dönemde geleneksel yapıyı koruyan bir direnç gösterdiği rahatlıkla söylenebilir.⁴⁰⁷

1970 yılından sonraki süreçte Hafız Esad'ın liderliğinde yeni bir siyasi ve sosyal dönüşüm sürecine giren Suriye toplumunda, parti kadroları ve devlet kurumları diğer azınlık gruplarına açılmıştı.⁴⁰⁸ Ancak, kısa sürse bile Türkmen azınlığın yaşam koşullarının ve siyasi konumlarının olumlu etkilendiği bu süreç sonrasında da Türklerin iktidara yabancılaşması konusunda köklü bir değişim olduğu söylenemez. Bu yabancılaşmanın en temel sebebi, azınlık gücüne dayanan iktidarın kendi mensupları dışındaki tüm etnik ve mezhebi kesimlere zaman içinde mesafe koymuş olmasıdır.⁴⁰⁹

1980'li yıllara damgasını vuran ekonomik kriz ve siyasi çalkantılar tüm halkın yaşam standardını etkilemişti.⁴¹⁰ Bu kriz özellikle Türkmen azınlığın yaşadığı kırsal kesimlerde güçlü birer siyasi aktör olarak sivrilmeye başlayan zengin toprak ağalarını güçlendirdi. Önceki yıllarda yüzde 10'luk bir büyüme gerçekleştiren Suriye ekonomisinin 1980'lerde keskin bir düşüşe geçmesi köyden kente göçü de tetiklediğinden Türkmen çiftçilerin önemli bir bölümü kente göç

⁴⁰⁴ Hinnebusch, "State and Civil Society in Syria", s. 247.

⁴⁰⁵ Dam, "Sectarian and Regional Factionalism in the Syrian Political Elite", *Middle East Journal*, Vol. 32, No. 2 (Spring, 1978), s. 201-210; Antoun, "Ethnicity, Clientship, and Class: Their Changing Meaning", (Ed: Richard T. Antoun, Donald Quataert, *Syria: Society, Culture, and Polity*, State University of New York at Binghamton, 1991), s. 1-40.

⁴⁰⁶ Hinnebusch, "Local Politics in Syria: Organization and Mobilization in Four Village Cases", *Middle East Journal*, Vol. 30, No. 1 (Winter, 1976), s. 1-24; Dam, "Sectarian and Regional Factionalism in the Syrian Political Elite", *Middle East Journal*, Vol. 32, No. 2 (Spring, 1978), s. 201-210.

⁴⁰⁷ Saha çalışmamız sırasındaki gözlemlerimiz kırsal bölgelerdeki Türkmenler içinde geleneklerin ne kadar güçlü olduğunu bizzat görmemizi sağlamıştır. Kırsal bölgelerdeki sosyal yapı ve değişimi konusunda yapılmış farklı çalışmalar için bkz: Stace Birks, "The Impact of Economic Development on Pastoral Nomadism in the Middle East: An Inevitable Eclipse", (Ed: John Innes Clarke, William Bayne Fisher, Howard Bowen-Jones, *Change and development in the Middle East: Essays in Honour of W.B. Fisher*, London, 1981), s. 82-94.

⁴⁰⁸ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, s. 44.

⁴⁰⁹ Maoz, "Emergence of Modern Syria", (Ed: M. Maoz, Onn Winckler ve J. Ginat, *Modern Syria: from Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*, Brighton, 1999), s. 6; Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, s. 89.

⁴¹⁰ Perthes, "The Syrian Economy in the 1980s", *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 1 (Winter, 1992), s. 37-58.

etmeye başladı.⁴¹¹ 1990’lardan sonraki süreçte toplumun beklentisi haline gelen daha demokratik ve daha serbest bir siyasal anlayış yerini uzun vadeli bir bekleyişe bırakırken, ekonomik liberalleşme ve özel sektörün teşvik edilmesi, bir ticaret kenti olan Halep’teki Türk girişimcilerin sayısını arttıran bir rol oynamıştır.⁴¹²

1990’lı yılların sonunda çıkarılan yasalarla çiftçilerin ürünlerini yurt dışına çıkarma serbestisinin getirilmesi, sınır bölgesine yakın köylerde yaşayan Türkler için bir fırsat olmuştur. Çift yönlü bir etki yapan bu ekonomik gelişme bir yanda Türkmen azınlığın Türkiye’deki akrabaları ile daha rahat ilişki kurmalarını sağlarken, diğer yandan ekonomik anlamda standartlarını yükseltmeye başladı.⁴¹³

Suriye’deki siyasi ve ekonomik iniş çıkışlı seyir, özellikle 1991’den sonra yaşanan uluslar arası değişimle birlikte siyasi açılım ihtimalini getirse de, ekonomik anlamdaki kötüleşme Halep’teki Türklerin Türkiye ile ekonomik etkileşimini olumsuz etkiledi.⁴¹⁴

2000’li yılların başında Beşşar Esad dönemiyle birlikte siyasi reform beklentileri ve umutları Suriye içindeki tüm toplum kesimlerinde ciddi bir beklenti oluşturmuştu.⁴¹⁵ Ancak ülke içindeki siyasi belirsizlik ve dışarıda İsrail ile Batı karşısında yaşanan zorlu rekabet, içerideki açılımları sonuçsuz bıraktı.⁴¹⁶ Bu durum Suriye ekonomisiyle birlikte toplumun yaşam seviyesinde beklenen sıçramayı

⁴¹¹ Nebil Sukkar, “The Crisis of 1986 and Syria’s Plan for Reform” (Ed. Kienle Eberhard. *Contemporary Syria – Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, London, 1994), s. 26-43. Bu yıllarda Suriye ekonomisindeki değişimin seyri için bkz: Perthes, “Strategies of Economic and Political Liberalization” (Ed. Eberhard Kienle, *Contemporary Syria – Liberalization Between Cold War and Cold Peace*), s. 44-72.

⁴¹² Fred H. Lawson, “Domestic Transformation and Foreign Steadfastness in Contemporary Syria”, *Middle East Journal*, Vol. 48, No. 1 (Winter, 1994), s. 47-64; Hinnebusch, “State and Civil Society in Syria”, s. 252. Bu dönemde köklü bir değişim geçiren Türkiye-Suriye ilişkilerin tarihi süreci için bkz: Alain Gresh, “Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East”, *Middle East Journal*, Vol. 52, No. 2 (Spring, 1998), s. 188-203. Halep’te uygulanan sosyal kalkınma politikaları konusunda bkz: *Targeting Research for Poverty Reduction in Marginal Areas of Rural Syria*, Development and Change 37(3), (2006), Institute of Social Studies 2006, s. 627-648.

⁴¹³ Suriye’nin 1990’lardaki dönüşümü konusunda bkz: Hisham Mehlem, “Syria between Two Transitions”, *Middle East Report*, No. 203, *Lebanon and Syria: The Geopolitics of Change* (Spring, 1997), s. 2-7.

⁴¹⁴ Bassam Haddad, “Change and Stasis in Syria: One Step Forward...”, *Middle East Report*, No. 213, Middle East Research and Information Project, *Millennial Middle East: Changing Orders, Shifting Borders* (Winter, 1999), s. 23-27. “Syria’s Curious Dilemma”, *Middle East Report*, No. 236 (Fall, 2005), s. 4-13; Suriye ekonomisinin tarihi süreci için bkz: Samir A. Makdisi, “Syria: Rate of Economic Growth and Fixed Capital Formation 1936-1968”, *Middle East Journal*, Vol. 25, No. 2 (Spring, 1971), s. 157-179; Khoury, “The Syrian Independence Movement and the Growth of Economic Nationalism in Damascus”, *Bulletin* (British Society for Middle Eastern Studies), Vol. 14, No. 1 (1987), s. 25-36; Perthes, “The Syrian Economy in the 1980s”, *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 1 (Winter, 1992), s. 37-58.

⁴¹⁵ Beşşar Esad döneminin ayrıntılı bir analizi için bkz: Flynt Leverett (ve Flynt Lawrence) *Inheriting Syria: Bashar’s Trial by Fire*, Brookings Institution, Washington, 2005, s. 57-98; “Syria Under Bashar: Domestic Policy Challenges”, *ICG Middle East Report*, N°24, 11 February 2004.

⁴¹⁶ Haddad, “Syria’s Curious Dilemma”, *Middle East Report*, No. 236 (Fall, 2005), s. 4-13.

yapamadığından dolayı, yönetimin diğer etnik ve dini kesimlerin güvenini kazanma çabalarını da olumsuz etkilemektedir.⁴¹⁷

Suriye'deki Türkmenler, her ülke azınlığının yaptığı gibi ana vatanları olarak gördükleri Türkiye'ye ile irtibatlarını korudukları gibi kent içinde farklı Sunni etnik gruplarla da etkileşimlerini sürdürmektedir.⁴¹⁸ 2000'li yıllardan sonra yaşanan Türkiye-Suriye yakınlaşması ve Türkiye'nin son dönem Ortadoğu açılımında ekonomik eksenli yaklaşımda Halep kenti ve bu kentteki Türk azınlık önemli duraklardan biri haline gelmiştir.⁴¹⁹

Sayısal açıdan baktığımızda Halep'teki Türkmen nüfusunun sayısı tüm olumsuz gelişmelere rağmen istikrarlı bir artış göstermiştir. Fransız manda idaresi altında yapılanlar dışında, bağımsızlık döneminde Suriye'de sonuncusu 1994 yılında olmak üzere 6 nüfus sayımı yapılmıştır. Bununla birlikte nüfus sayımına ilişkin yayınlanan istatistiklerde etnik, dilsel ya da mezhebi detaylara ilişkin hiçbir bilgi verilmemiştir.⁴²⁰

Halep ve çevresini içine alan kuzey Suriye'de ilk bağımsızlık yılları itibarıyla yarı yerleşik haldeki Türkmenlerin sayısı 30.000'den biraz fazladır.⁴²¹ 1960 yılına gelindiğinde 933.000 olan Halep nüfusu içinde Türkmenlerin sayısı yaklaşık 60.000'di.⁴²²

Nüfus artış hızı ortalama % 2 ile 3 arasında inişli çıkışlı bir seyir izleyen⁴²³ Suriye'de bu oranı esas alarak yapacağımız bir hesaplamayla, Halep bölgesindeki Türk kökenli azınlığın nüfusunun 360.000'den daha az olamayacağı sonucuna varılabilir.⁴²⁴

⁴¹⁷ Eyal Ziser, *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*, London, 2007, s. 99-124.

⁴¹⁸ Maoz, "Middle Eastern Minorities: Between Integration and Conflict- An Overview", (Ed. Moshe Maoz - Gabriel Sheffer, *Middle Eastern minorities and diasporas*, Brighton, 2002), s. 36.

⁴¹⁹ Bülent Aras, *Turkey and the Greater Middle East*, İstanbul, 2004, s. 96. İlter Türkmen, "Türkiye'nin Yeni Jeopolitiği" (*Çağdaş Türk Diplomasisi* içinde), s. 641-650. Halep Türklerini yakından ilgilendiren Türkiye-Suriye ilişkilerinin en gergin olduğu dönemlerden biri olan 1985-1999 yılları arasına ilişkin bkz: H. Fahir Alaçam, "Turkish-Syrian Relations", *Turkish Review of Middle East Studies*, Foundation for Middle East and Balkan Studies, İstanbul, 1994-1995, s. 1-18.

⁴²⁰ Winckler, *Demographic Developments and Population Policies in Ba'athist Syria*, s. 15; *Arab Political Demography: Population Growth And Natalist Policies*, s. 14. Bugün Tüm ortadoğu'da 2 milyon 840 bin Türkmen bulunmaktadır. Bkz: James Minahan, *Encyclopedia of the Stateless Nations*, London, 2002, s. 1928.

⁴²¹ Gabriel Baer, *Population and Society in the Arab East*, Wisconsin, 1964, s. 93; Winckler, *Demographic Developments and Population Policies in Ba'athist Syria*, s. x.

⁴²² J. C. Dewdney, "Syria: Patterns of Population Distribution", (ed: J. I. Clarke, W. B Fisher, *Populations of the Middle East and North Africa – A Geographical Approach*, University of London, 1972), s. 141.

⁴²³ Winckler, *Demographic Developments and Population Policies in Ba'athist Syria*, s. xi; Julian Lincoln Simon, *Population Matters: People, Resources, Environment, and Immigration*, New Jersey, 1996, s. 176.

⁴²⁴ Baer, *Population and Society in the Arab East: International Library of Sociology E: The Sociology of Development*, s. 93. Bu rakamların değişkenliğinde günümüzdeki göç olayları da önemli bir faktördür.

Bağımsız Batılı kaynaklar Türkmenlerin nüfusunun tüm Suriye’de %3 olduğunu belirtmektedir. Buna göre yaklaşık 20 milyon olan tüm Suriye’de 600.000 Türkmen bulunduğu söylenebilir.⁴²⁵ Bu rakamla kıyaslandığında Türk azınlığın büyük bölümünün kuzeydeki Halep ve çevresinde bulunduğu düşünüldüğünde yukarıdaki 360.000 rakamı doğruya en yakın sayı olarak görülmektedir.

Her ne kadar etnik ve sosyal anlamda Türk kökenli azınlıklar varlıklarını devam ettiriyor olsa da, Suriye siyasetinde etnik temelde bir siyasi temsil olmadığından Türklerin ve Türkmenlerin siyasal varlığından söz edilemez. Suriye’de siyaset halen temel ölçüde dini ve ideolojik temelde taban oluşturduğundan, Türkler dini anlamda ait oldukları Sünni tabanın homojen bir üyesi gibi görülmektedir. Ancak Suriye’deki temsil tablosuna bakıldığında Halep nüfus olarak ülkenin yüzde 20’sini oluşturmakla birlikte gerek siyasi temsil ve gerekse sosyal temsil anlamında bunun yarısı kadar yer bulabilmiştir.⁴²⁶ Bu eşitsiz durum, sadece Türkmenlerin değil Halep kentinde azımsanmayacak bir oranda bulunan Türk kökenli azınlığın temsiline ilişkin en önemli açmazlardan biridir.

Suriye’de toplumsal tabakalaşma uzun yüzyıllardır temel bir dualizm yaşamıştır. Buna göre toplum ya “*toprak sahipleri-ırgatlar*”, ya “*şehirliler-taşra köylüleri*” ya da “*Sünniler-azınlık grupları*” şeklinde tabakalaşmıştır. Bu yapıda Türk kökenli azınlık, geçmiş uzun yıllar boyunca genellikle “ırgat”, “taşra köylüsü” ve “Sünni” taraf olmuştur. Ancak modern dönemle birlikte bunda ciddi bir değişim başlamıştır. Bu tabakalaşmaların her birinde dezavantajlı taraf oldukları açıktır.

Bunun temel sonuçlarından biri olarak Türkler Suriye toplumu içinde en fazla asimile olmuş grubu oluşturmaktadır. Kendi gelenek ve dillerini korumakla birlikte, farklılıklarını ortaya koyacak toplumsal bir varlık sergileyememektedirler.⁴²⁷

Suriye’nin değişik kentleri arasındaki iç göçün oranı 1994 ile 2004 yılları arasında 354.000 olmuştur. Göçlerin büyük bölümü kent merkezlerine yapılmıştır. Daha önceki yıllarla karşılaştırıldığında bu 10 yıllık süre içinde hayat pahalılığı, iş bulma ya da değişik gerekçelerle göç edenlerin oranı % 0,21 oranında gerilemiştir. Halep özelinde düşünüldüğünde 2000’li yıllarda kentten ayrılanlar ortalama 30.000’i bulurken, kentte gelenler 20.000’de kalmıştır. Bkz: *El-Hicretü el-Dahiliyyetü fi Suriye*, El-Mektebü el-Merkezi Li’l-Ihsa, Şam, 2006, s. 12.

⁴²⁵ Bugün Suriye’de yaşayan resmi nüfus 19.980.000’dir. Bunun 4.500.000’i Halep’te yaşamaktadır. Bkz: *Syrian population distribution by sex&governorates, according to civil registration records in 1/1/2008*, Syria Central Bureau of Statistics, (Mektebü el-Merkezi Li’l-Ihsa), Şam, 2009, www.cbssyr.org; Pipes, *Greater Syria: The History of an Ambition*, Oxford University US, 1992, s. 151.

⁴²⁶ Dam, “Sectarian and Regional Factionalism in the Syrian Political Elite”, *Middle East Journal*, Vol. 32, No. 2 (Spring, 1978), s. 201-210

⁴²⁷ Scott Robert “Syria: The Society and Its Environment”, (Ed: Thomas Collelo, *Syria: A Country Study*, Washington, 1988), s. 60-76.

Türk azınlık modern dönemin başlarında Türk kimliğinden dolayı kuşku duyulan bir azınlık grubu iken, 1960'lardan sonra daha çok Sünni olmalarından dolayı bir ayrımcılığa maruz kalmışlardır.⁴²⁸

Aslında sadece Suriye değil, tüm Ortadoğu bölgesi göçebeler için tarih boyunca önemli bir göç merkezi olduğundan, Türkmen ve Arap göçebelerin modern döneme ilişkin kalıcı izler bırakması yadırganacak bir durum değildir.⁴²⁹ Nitekim, gerek gelenek ve görenekler bakımından gerekse dil ve inanç bakımından Türkmenler, tarihsel bir varlık olarak bölgede güçlü bir gelenek bırakmıştır.⁴³⁰

⁴²⁸ Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, İstanbul, 2000, s. 69-89.

⁴²⁹ Antoun, "Ethnicity, Clientship, and Class: Their Changing Meaning", (Ed: Quataert, *Syria: Society, Culture, and Polity*), s. 1-40.

⁴³⁰ Baer, *Population and Society in the Arab East: International Library of Sociology E: The Sociology of Development*, New York, 2003, s. 71.

İKİNCİ BÖLÜM

SAHA ARAŞTIRMASI: TEKNİK ANALİZ VE NİTEL BULGULAR

I.Genel Değerlendirme

Halep bölgesindeki Türkmen varlığının kökenleri bin yıl eskiye dayandığı bu çalışmanın ilgili bölümlerinde belirtilmişti. Tarihî kayıtlarda 1060'lı yıllardan sonra başladığı kabul edilen ilk yerleşimden bu yana geçen uzun sürede, değişen devletlere rağmen, Halep'teki Türk kimliği devamlılık arz etmiştir.

Bugünkü Ortadoğu bölgesinde tarihte yaşanan her değişiklik, doğal olarak Halep'teki siyasi ve demografik yapıyı da etkileyerek tarihsel kırılmalar meydana getirmiştir. Tüm bu değişime rağmen bölgede Türkmen varlığında devamlılık kendini göstermiştir. Bununla birlikte, 20. yüzyılın ilk çeyreği, Anadolu coğrafyasından siyasi olarak kopmuş olan birçok toprak parçasında olduğu gibi, Halep'te de sancılı bir geçiş dönemine şahitlik etmiştir.

Batıda modern dönem demografik tarih araştırmaları kendi sahalarıyla ilgili nitelikli çalışmalar ortaya koyarken, benzer yöntemlerin kendi coğrafyamıza yönelik bilimsel çalışmalarda da kullanılması oldukça değerli bilgiler sağlamaktadır.⁴³¹ Özellikle sosyolojik tarih çalışmalarında, analiz ve sözlü anlatımlarla desteklenmiş çalışmalar, geçmiş dönemi ve araştırmaya konu

⁴³¹ Batıda yapılmış demografik tarih çalışmalarında yöntem ve analiz konularına ilişkin bkz: David S. Reher, "Old and New Methods in Historical Demography", *Contemporary Sociology*, Vol. 24, No. 1, American Sociological Association (Jan., 1995), s. 78-79; Lawrence Stone, "The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History", *Past & Present*, No. 85 (Nov., 1979), s. 3-24; J. Dennis Willigan, "Sources and Methods of Historical Demography", New York, 1982; Juha Alho, *Statistical Demography and Forecasting Springer Series in Statistics*, Evanston, 2005.

demografik olguyu daha iyi anlamaya yardım etmektedir.⁴³² Yine bu tür araştırmalarda özellikle saha çalışmalarında araştırmaya konu olan toplum ya da yerleşim biriminin eldeki tüm kalıtları göz önünde bulundurulacağından geçmişe yönelik bilimsel analizler daha sağlıklı yapılmaktadır.⁴³³ Batıdaki araştırmalara benzer şekilde, biz de Halep Türkmenleri konusunda aynı şeyi yaptık. Şu ana kadar Halep Türkmenleri hakkında yapılmış akademik çalışmalar ve literatür ortaya konulduktan sonra, yüz yüze görüşmelerle desteklenmiş bilimsel bir yöntemle Halep'teki Türkmen gerçeği bütüncül olarak ortaya konulmuştur.⁴³⁴

Aradan geçen 90 yıllık süre ardından Halep'te geçmişten bu yana Türkmenlere ait hangi değerlerin ve birikimin kaldığını görmek, onların içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal koşulların neler olduğunu bilimsel olarak ortaya koymak gerekmektedir.

1. Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Çoğunlukla, geçmişin karmaşık siyasi ve ekonomik sorunlarıyla gündeme gelmelerinden olsa gerek, Türkiye ana vatanının dışında kalmış olan çevre ülkelerdeki Türk azınlıkların sağduyulu bir şekilde incelenebilmesi akademik camiamız açısından ciddi bir problematik olmuştur. Yapılan incelemeler, komşu ülkelerle yaşanan kimi güvensizlik ilişkisi yüzünden ya hakkıyla tamamlanamamış, ya da duygusal düzeyi aşamamıştır. Halep Türkmenleri konusunda daha önce yapılmış olan çalışmalar da çoğunlukla bu ikilemden kendini kurtaramamış, çok az sayıda saygın araştırmacı nitelikli çalışmalar ortaya koyabilmiştir. Ancak aradan geçen zaman içinde bu çalışmaların güncelliği sorunu ortaya çıkınca, aynı bilimsel yeterlilikle incelemelerle, öncekilerin yerleri doldurulamamıştır.

2. Anket Araştırmasının Amacı

Son bölümü saha çalışmasına dayalı olarak hazırlanan bu tezinin temel amacı, Halep'teki Türkmenlerin bugünün Suriye'sinde durumlarını ortaya

⁴³² Reher, "Old and New Methods in Historical Demography", s. 79; Stone, "The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History", s. 14; Willigan, "Sources and methods of historical demography", s. 154.

⁴³³ Harvey Russell Bernard, *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*, Lanham, 2006, s. 210-240. Natalia Gavrilova (ve Leonid Gavrilov), *Data Resources for Biodemographic Studies on Familial Clustering of Human Longevity*, Demographic Research, Volume 1, Rostock, 1999, s. 5-48.

⁴³⁴ Batıda sosyal tarih konusunda yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların en derli toplularından biri İngiltere örneğinden yola çıkılarak hazırlanmış olan sosyal tarih denemeleridir. Bkz: Pat Thane (ve Anthony Sutcliffe). *Essays in Social History*, I-II, Oxford University, 1986. Susan Cotts (ve Jane A. Menken and John Bongaarts). "Demographic Foundations of Family Change", *American Sociological Review*, Vol. 52, No. 3 (Jun., 1987), s. 346-358.

koymaktır. Bu çerçevede, içinde bulundukları siyasal ve ekonomik koşullar, kimliklerini muhafaza etme konusundaki çabaları, toplumsal ilişkileri, Türkiye’ye bakışları ve gelecekte bekledikleri gibi unsurların yüz yüze görüşmeler ve bilimsel yöntemlerle tespit edilmesidir.

3. Yöntem ve Teknikler

Halep Türkmenleri konusundaki saha çalışmamızda tarih bilimine destek olacak şekilde, diğer sosyal bilim dallarındaki disiplinlerden de (sosyoloji, antropoloji, istatistik vs.) yeri geldikçe yararlanılmıştır. Bu çalışmanın da iki farklı araştırma yöntemi kullanılarak yapılmıştır.

Her bilim dalında olduğu gibi tarihi toplumsal bir araştırma için yapılacak “anket” çalışması için uzman kuruluşlardan destek alınması gereklidir. Bu çerçevede anket hazırlama, değerlendirme ve analiz aşamalarında bu konularda deneyimi olan bir şirketten⁴³⁵ destek alınmıştır. Araştırma Şirketi’nin gerek bilimsel gerekse teknik alt yapısından yararlanılmıştır. Şirket bünyesindeki istatistik uzmanı, sosyolog, siyaset bilimci ve tarihçilerin katkılarından istifade edilmiştir.

Bu amaçla çalışmamızda şu yöntemler takip edilmiştir.

3.1. Nitel (Kalitatif) Araştırma

Kalitatif araştırma yüzdelik oranlı veriler elde etmek için değil, araştırılan konuda derinlemesine bilgilere ulaşmak için yapıldığından, az sayıda denekle uzun görüşmeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Sahadaki gerçek durumu bizzat görmek gereğinden hareketle, bölgeye ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda, Halep’te Türkmen toplumunun genel özellikleri konusunda kuşatıcı, 30-40 kadar denekle derinlemesine görüşme yapılırsa, hem nitel (kalitatif) anlamda geniş bir bilgi elde edilmiş olacağı ve bu bilgilerin sonraki aşamada gerçekleştirilecek nicel (kantitatif) araştırmaya da çok güçlü bir destek sağlanacağı düşünülmüştür. Bölgeye yapılan ziyaretler sırasında Türkmen toplumu içinde öne

⁴³⁵ Genar Araştırma Şirketi: 1997 yılından beri saha araştırmaları yapan ve bu araştırmalara dayalı olarak danışmanlık hizmeti veren, GENAR, sosyal araştırmalar, siyasal araştırmalar ve pazar araştırmaları alanlarında hem nicel hem de nitel araştırma yöntemleriyle bilgi üretimini sürdüren bir kurumdur. Türkiye’nin birçok kamu ya da özel kuruluşuna katkılar yapmış olan kurumun referansları için bkz: www.genar.com.tr. Anket çalışması konusunda kurumun tüm teknik ve uzman alt yapısını kullanmamız sırasında, soru formlarının hazırlanması, kodlanması, kodları değerlendirecek özel bilgisayar yazılımlarının hazırlanması ve tüm analiz aşamalarında yardımcı olmuştur.

çıkmiş, kanaat önderi, siyasetçi, eğitimci, doktor ve cemaat liderleri düzeyinde 33 kişiyle mülakat gerçekleştirilebilmiştir.

Bu görüşmeler sırasında toplumun önde gelen kişilerinin hem kendi siyasi fikri, ekonomik durumları, ailevi durumları, tarihi kökenleri, siyasi durumları, Türkiye'ye bakışları vs. gibi birçok konudaki görüşleri hem de Türkmen toplumunun durumuna ilişkin görüşleri elde edilmiştir. Hayatta olan şahitlerin ağzından, varsa Cumhuriyet dönemine ilişkin hatıraları da tezimizde yakalayacağımız yeni tarihi detayları gün yüzüne çıkaracaktır. Bu 33 kişinin;

- 13'u genel kitleden yine basit tesadüfi örneklem tekniği ile belirlenmiştir.
- 20'si ise topluluğun kanaat önderi konumundaki kişileri arasından seçilmiştir.

3.2. Nicel (Kantitatif) Araştırma

Kalitativ araştırma bitirildikten sonra, bu verilere dayanarak ama araştırma öncesinde zaten var olan gözlemlerden de yararlanarak kantitatif araştırmanın sorgulama başlıkları ve soru formu oluşturulmuştur. Bu bağlamda, kantitatif araştırmaya ait teknik bilgiler şöyle özetlenebilir:

3.2.1. Araştırmanın örneklem tekniği:

Araştırmada “basit tesadüfi örneklem” tekniği kullanılmıştır. Çalışma karmaşık bilgiler gerektirmediği için, mesela “çok aşamalı–tabakalı–kümeli–sistematiik örneklem” gibi girift örneklem teknikleri gerektirmemektedir.⁴³⁶ Basit tesadüfi yöntemle göre tarama yapılırken Halep Türkmenlerinin yaşadığı başlıca yerleşim merkezleri tespit edilmiş ve bu merkezler için görüşülecek hedef kişi sayıları nüfusa göre belirlenmiştir.

Nitel saha çalışması sırasında Halep Türkmeni olarak isimlendirilen ve araştırmamıza konu olan Türkmen topluluğunun tamamına yakınının Halep kent merkezi ile Cerablus, Azez, Mümbiç ve Bab nahiyelerinde yaşadığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, bu merkezlerin dışında dağınık olarak farklı ilçe ve köylerine yayılmış çok az sayıda Türkmen olduğu belirlenmiştir. Araştırmamızın örnekleme belirlenirken bu altı farklı bölgedeki Türkmenler seçilmiştir.

⁴³⁶ Saha çalışmalarındaki tüm örneklem çeşitleri ve kullanımı ile ilgili bkz: Hülya Çingir, *Örnekleme Kuramı*, Ankara, 2009, s. 9-14.

3.2.2. Araştırmanın denek sayısı ve zorluklar:

Nüfusu 300.000 ile 400.000 arasında tahmin edilen Halep Türkmen kitlesi içinden 202 kişiyle yapılacak bir anket çalışmasının %5'ten daha düşük bir hata payı vereceği hesaplanmıştır.⁴³⁷ Bilimsel olarak nüfusu 10.000 ve daha yüksek olan yerlerde basit tesadüfi örneklem tekniği kullanıldığında, katılımcı sayısının sabit kalması, birbirine yakın sonuçlar verdiğinden, küçük bir sapma ile bu rakam yeterli görülmüştü. Ancak saha çalışmamız sırasında karşılaştığımız zorluklar ve insanlardaki çekingenlik daha fazla sayıda Türkmen bireye ulaşılmasını önlemiştir.

Yıllardır, Suriye içinde kapalı bir toplum görünümünde yaşamış Türkmen topluluğu içinde saha çalışması gerçekleştirmenin zorluğu, her ankette kendini göstermiştir. İnsanların cevaplarına da yansıyan bu kaygı hali, görüşülen insan sayısını ister istemez sınırlamıştır. Görüşmeye çalıştığımız neredeyse her insanı öncelikli cevap vermeye ikna etmek yorucu bir çaba gerektirmiştir.

İçinde bulunduğumuz koşulların olumlu görünmesine rağmen, eski dönemin siyasetçi ve bürokratlarının halen iktidarda olduğu Suriye'de, insanların acı hatıralarla dolu geçmişi bir kenara itmeleri beklenmemeli. Nitekim, saha çalışması sırasında kendimizi takdim ettiğimiz hemen her kişi, kendisinin hayatından çok memnun olduğunu, Suriye'yi ve yönetimini çok sevdiğini sık sık belirtme ihtiyacı hissetmiştir ki bu cevap çoğu kere bizim temel arayışlarımıza sed çekmiştir.

Yaptığımız görüşmeler sırasında kendini fazlasıyla baskı altında hisseden kişilerin yanıltıcı cevaplar verebileceği gerçeğinden hareketle bu tür insanlarla mülakat yapılmamıştır.

Bir diğer zorluk, kadınları böyle bir çalışmaya katma konusunda yaşanmıştır. Özellikle toplumsal algılar ve gelenekler kadınlara soru sorulması konusunda işimizi bir hayli zorlaştırmıştır. Türkiye'den bir konuk olarak evlerine bizi misafir eden birçok Halep Türkmen ailesi, geleneksel algılarına aykırı gördükleri bu tür görüşme isteklerimizi olumsuz karşılamışlardır. Değil mülakat yapmak, evde kaç kadın bulunduğunu sormak bile ciddi bir sorun oluşturmuştur.

⁴³⁷ Örneklem büyüklüklerinin tahmini ve hata payı hesaplamaları için bkz: Çıngı, *Örnekleme Kuramı*, s. 59.

Bunun yanı sıra Halep Türkmenleri üzerine saha çalışmasına dayalı ilk çalışmanın yapılmış olmasının tüm zorlukları da her aşamada kendini göstermiştir. Köyler arasında seyahat ederken dahi acaba ayrıldığımız köyden yanlış birileri ile görüşmüş olup da, bunun bir sonraki köyde karşımıza güvenlik sorunu olarak çıkması endişesi peşimizi bırakmadı. Farklı bir coğrafyadan gelmiş olmak, ilk bakışta insanların dikkatlerini çektiği için verilen yanıtlarda da ister istemez kendini göstermiştir. İnsanların, yıllardır demir yumruk bir siyaset altında bulunmaları dışarıdan insanlara karşı bakışlarını etkilemiş. Bir köye girdiğinizde yanınızdaki mihmandar olmasa güven hissi oluşturmanız mümkün değil.

Araştırmanın hedef kitlesi seçilirken de, konuyla ilgisi olmayan sosyal gruplar görüşme dışı bırakılmıştır. Araştırmanın hedef kitlesi Halep Türkmenleridir. Bu bağlamda, halen Halep'te ikamet ediyor olan kişilerle görüşülmüştür. Aslen Halepli olsa da, anket sürecinde orada olmayan kişiler araştırmaya dahil edilmemiştir. Ancak nitel araştırmaya yardımcı olması düşünülen ama Halep'te ikamet etmeyen Türkmenlerle de görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler araştırmanın istatistiksel değerlendirme kısmına konulmamıştır.

3.2.3. Araştırmanın hata payı:

Saha araştırmamız, seçim ya da sağlık anketleri gibi çok hassas ölçüm gerektiren bir konuda yapılmadığı için hata payı esnek oranlarda makul kabul edilebilir. Halep Türkmenlerinin sosyo-ekonomik durumlarını ortaya çıkarmayı amaçlayan saha çalışmamız, bu kadar hassas bir ölçüm gerektirmemektedir. Homojen bir toplum olmaktan kaynaklanan sebeplerle, verilen yanıtların birbirine yakın olması, örneklem sayısının artması ile sonuçların daha hassas elde edileceği sonucunu getirmeyecektir. Nitekim, bazı sorulara verilen cevaplar neredeyse hemen hiç değişmemektedir. Uzmanların tavsiyeleri ile %5 ile %10 arasındaki bir hata payı bu çalışma için uygun görülmüştür.

3.2.4. Araştırmanın güven aralığı:

Araştırma tasarımında %95 güven aralığı ideal gözükmemektedir. %95 güven aralığı demek basitçe, orada bu türden 100 tane araştırma yapılsa 95'inin verileri bu araştırmayı destekler, 5 tanesi ise yanlışlar demektir. Araştırmanın denek sayısı

güven aralığı ve hata payına göre belirlenmektedir. Böylesi bir çalışmada %95'lik güven aralığı ve %5 hata payı ile o topluluğun gerekli bir bilimsel temelde bilgileri elde edilebileceği öngörülmüştür.⁴³⁸

3.2.5. Araştırmanın yöntemi:

Araştırma, nicel/yüzdelik oranlı/sayısal veriler elde edebilmek için kantitatif (nicel) araştırma yöntemi esasına göre yapılmıştır. Bu çalışma sırasında elde edilen veriler, özel bir yazılım aracılığı ile grafik tabloları haline getirilmiş ve sonuçların daha anlaşılır olması sağlanmıştır.

3.2.6. Araştırmanın tekniği:

Araştırmada, en sağlam teknik olarak yüz yüze araştırma tekniği kullanılarak yapılmıştır. Buna göre 250'ye yakın deneğin tamamıyla yüz yüze görüşülmüştür. Yukarıda sıraladığımız zorluklar görüşmeleri ve görüşülen insanların sayısını sınırlamış olsa da, ilk olmanın verdiği tüm olumsuzluklara rağmen topluluğun genel görünümü ve yapısı anlaşılmıştır.

3.2.7. Araştırmanın hedef kitlesi:

Araştırmanın hedef kitlesi Halep Türkmenleridir. Bu bağlamda, halen Halep'te ikamet ediyor olan kişilerle görüşülmüştür. Aslen Halepli olsa da, anket sürecinde orada olmayan kişiler araştırmaya dahil edilmemiştir. Ancak Halep'ten geçici süreliğine (1 ay, 1 yıl vs.) ayrılmış olanlardan Halep'e dönmüş olan kişiler de ankete katılmıştır.

⁴³⁸ Güven düzeyi: Örneklemden elde edilen ortalama tahmini ile parametre değeri arasındaki farkın önceden belirlenen hata payından küçük kalması güven düzeyi olarak adlandırılmaktadır. Bu araştırmamızda örneklem sayısı belirlenirken güven düzeyi %95, tolerans oranı ise %5 olarak belirlenmiştir. Buna göre görüşülen kitle birim sayısı (hane sayısı) 202 olarak belirlenmiştir. Bilimsel analiz formülü olarak; $P(|\bar{y} - \bar{Y}| \leq d) = 1 - \alpha$ şeklinde ifade edilen bu hesaplamada $\alpha = 0.05$ 'dir. Detaylı hesaplama için bkz: Çingir, *Örneklem Kuramı*, s. 32, 155.

II. Nitel Saha Araştırması Sonuçları

Halep kenti ile ilçelerinde farklı sosyal paydaş Türkmen gruplara mensup toplam 33 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Yüz yüze gerek şahıslar ve gerekse gruplar olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği ile yürütülen söz konusu mülakatlarda kişilerle beraber bulunan ya da benzer görüşler belirten diğer Türkmenler ayrıca belirtilmemiştir. Bu grubun da katılması ile derinlemesine görüşme yapılan kişilerin sayısı çok daha yüksek rakama ulaşmaktadır.

Nitel görüşmelerde Halep Türkmenlerinin yaşadığı coğrafi bölgelere göre yapılmış kategorik dağılımla katılımcı profili şöyledir:

Halep Kent Merkezi	Bab	Münbiç	Cerablus	Azez
1 Mühendis 1 Bekmişli Aşiret Büyüğü 1 Avukat 1 Mekanik Uzmanı, Tekniker 1 Öğretmen 1 Hattat, grafik sanatçısı 1 İktisatçı	1 Doktor 1 Bayındır Aşiret büyüğü 1 Resmi Kurumda Müdür 2 Muhtar 1 Okul Müdürü 1 Araplı Aşiret büyüğü 1 İmam 1 Belediye Başkanı 1 Tacir 2 Eğitimci	1 Milletvekili 1 Doktor 1 Üniversite Öğrencisi	1 Barak aşireti büyüğü 5 İlbeyli aşireti büyüğü 1 Eğitimci 2 Bekmişli aşireti büyüğü	2 aşiret büyüğü
7 kişi	12 kişi	3 kişi	9 kişi	2 kişi

1. Halep Türkmenlerine İlişkin Durum Tespiti

Halep'te bugün yaşayan Türk asıllı azınlığı iki kısımda değerlendirmek gerekmektedir: Türkler⁴³⁹ ve Türkmenler. Tezimizin giriş kısmında çizdiğimiz çerçeveye uygun olarak araştırma konumuz olan “Halep Türkmenleri”, göçebe kültürden gelmiş ve geç dönemde yerleşik yaşama geçmiş aşiretlerden oluşmaktadır. Türkmenler, çoğunlukla kırsal kesimdeki, köy ve kasabalar ile Halep kent merkezinin kenar mahallelerinde yaşamaktadır. Saha çalışmamızdan elde ettiğimiz verilere göre kırsal kesimdeki Türkmenler Halep'e bağlı 239 köyde yaşamaktadır. Bu köylerin demografisini oluşturan etnik unsurlara bakıldığında, büyük bölümünde nüfusun ağırlığını Türkmenler oluşturmaktadır. Tam anlamıyla “Türkmen köyü” denilebilecek köylerin sayısı ise 142'dir.

Gelenekler, aşiret yasaları, mevsimsel hazırlıklar, aile bireylerinin görev dağılımı gibi birçok anlayış, yerleşik bir toplumun kökleşmiş kurumsal yapısından ziyade eski göçebe yapıyla daha çok örtüşmektedir. Kırsal kesim Türkmenlerinde daha yoğun gözlenen bu olgu, şehir hayatına adapte olmaya çalışanlarda doğal olarak azalmıştır. Bunun en önemli sebebi ekonomik sebeplerle geldikleri kent kültürüne uyum sağlamaya çalışan insanların yeni bir toplumsal ilişki biçimi geliştirdikleri kentte tutunabilmek için bunu bir zorunluluk olarak görmemeleridir.

Türkmenler kendi içlerinde de iki kısma ayrılmış durumdadırlar: İlbeyliler ve Türkmenler. Kendileri de Türkmen boy ve aşiretlerinden biri olduğu halde İlbeyliler kendilerini diğer Türkmen boylarından ayrı kabul ediyorlar. Diğer aşiret ve boylarla İlbeyliler arasında günlük yaşamda çok hissedilmeyen ama anlam ve his dünyalarında aralara mesafeler koyan psikolojik bir ayrışma bulunmaktadır.

⁴³⁹ Halep'teki Türk azınlık, kendine erken dönemde yerleşik hayat kurmuş ve Arap toplumu ile karışmış bir toplumsal kitledir. Türkler ve Türkmenler arasında her alanda farklılık bulunmaktadır. Türk azınlığın ekonomik durumu Türkmenlere göre daha iyi olmakla birlikte geleneksel yapıyı koruma ve kültürünü yaşatma düzeyi daha zayıftır. Türkmenlerden farklı olarak Halep'teki Türk azınlık şehirli ve tüccar kesiminden oluştuğundan Arap toplumu ile daha yoğun bir karışma söz konusudur. Kent yaşamına geçiş zamanlarının farklı olması bir yana, kültürel özelliklerini muhafaza etme, içinde bulundukları toplumla kaynaşma, ekonomik refah seviyesi gibi daha birçok alanda kendini gösteren ayrışma öyle boyutlardadır ki, aynı kentte yaşadıkları ve aynı ortak geçmişi paylaştıkları halde iki Türk topluluğu arasında hemen hiç irtibat bulunmamaktadır.

Alışılmış aşiret rekabetlerinin de rol oynadığı kimi tarihsel sebeplerle cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bu farklılaşma başlamıştır.⁴⁴⁰

Kırsal kesimdeki Türkmenler çoğunlukla çiftçilikle geçimini sağlarken, iki ya da üç neslin bir arada bulunduğu müstakil geniş avlulu evlerde kalabalık bir şekilde yaşamaktadırlar. Arazilerinde coğrafyaya uygun olarak fıstık, üzüm, buğday gibi ürünleri yetiştiren kırsal kesimdeki Türkmen aileler, geçim koşullarına bağlı olarak kente bir ya da iki ferdi çalışmak üzere göndermek zorundadır. Bu sebeple hemen her aileden en az bir kişi mutlaka kente göç etmiş bulunmaktadır.

Şehir hayatına geç başladıklarından Halep kentinin kenar mahallerinde kendilerine yer bulabilmiş olan şehir Türkmenleri ise bunun dezavantajını halen hissediyorlar. Dar sokaklar çöpten geçilmiyor. Belediyecilik hizmeti olarak ciddi bir çalışma ne yazık ki göze çarpmıyor. İç içe evler, birbirine yaslanmış binalar, kalabalık aileler, çocuk dolu sokaklar, oluşturduğu görüntü itibarıyla sadece Suriye’de mültecilerin yaşadığı kamplardaki manzarayı andırıyor.

Neredeyse bin yıldır bölgede Türkmen yerleşmesi bulunsun da bugün gerek Suriye toplumunda demografik varlık ve gerekse nüfuz olarak oldukça düşük bir profil göstermelerinin temel sebebi bölgenin istikrarı ile doğrudan ilgili görünmektedir. Tarih boyunca yaşanan savaşlar ve istikrarsızlık bölgeden kaçışları beraberinde getirmiş olduğundan Türkmenlerin önemli bir bölümü buradan gitmiştir. Bunun yanı sıra XIX. yüzyıldan itibaren Türkmen yerleşmesinin Anadolu’ya yakın coğrafyalarda yığılma göstermesi ülkenin diğer bölgelerine yayılımı sınırlandırmış.

Yine Türkmenlerin doğup geldiği göçebe kültürü de bu istikrarı ve sakin yaşamı olumsuz etkilemiş. Asırlar boyu farklı bölgeler arasında göç etmeye dayalı bir yaşam tarzına sahip olan Türkmenlerin toprak sahibi çiftçiler haline gelmesi oldukça zorlu bir süreçte olmuştur. Üstelik güneyden gelen Arap aşiretlerin kuzeyde Anadolu’ya sızmalarını önlemek üzere Osmanlı idaresi sırasında tampon bölge olarak görülen Halep bölgesi ve bu bölgedeki Türkmenler söz konusu siyasi role

⁴⁴⁰ Saha çalışmamız sırasında yaptığımız görüşmelerde, Milli Mücadele sırasında bölgedeki Türkmen köylerinde örgütlenme ve direniş çalışmalarına önderlik edenlerden biri olan Ahmed Nabgalı’nın, Belve köyünde İlbeyli Nasen ailesi tarafından öldürülmesi ve yine direnişçilerden Nüveyran’ın köyü olan Kantara’nın İlbeyli olduğu söylenen kişilerce yerle bir edilmesi aradaki husumeti besleyen temel unsurlar olarak anlaşılmaktadır. İlbeylilerin önemli bölümü halen Cerablus kazası ve köylerinde yaşıyor.

dayalı olarak şekillenmiştir. Bu rol çoğu zaman onların sosyal yapısını geliştirmek ve güçlendirmek yerine çözmüş ve dağıtmıştır.

Kırsal bölgelerdeki zenginler çoğunlukla toprak sahipliğine dayalı bir nüfuza sahiptir. Şehirde ise, çok az bir kısmı ekonomik anlamda zengin olan Türkmenlerin elit kesimi seçkin semtlerde ve lüks konutlarda yaşıyor. Çoğu Türkmen, işçi standardında yaşamını sürdürürken, içinde bulundukları sektörde az kazansa bile kendi işinin patronu olmanın verdiği özgürlük duygusu Türkmenlerin ruhundaki bir özelliği yansıtıyor. Ancak aynı olgu ironik olarak onların köklü değişiklikler konusunda cesaretini kıran rol de oynamaktadır. Türkmenler içinde hiç kimse kundura imalatı dışında farklı bir meslek yapmayı da düşünmüyor. Sebebi yetenek ya da tembellik değil, şu anki yarı patron hayatını başka bir yerde bulamayacak olmaları. Zira, şu an Türkmenlerin ağırlıklı olarak istihdam olduğu kundura sektörü, mesai saati mecburiyeti olmadan tüm aile fertlerinin bir arada yapabileceği tek iş kolu.

Tarihi aşama olarak değerlendirildiğinde Türkmenlerin Halep ile Anadolu arasındaki göçlerini bitiren iskan baskıları onları önce kırsal yerleşik hayata geçirmiş ve bu yaklaşık bir asır sürmüştür. Ortaya çıkan geniş Türkmen köylü kesimi bu kez Halep kent merkezine kendi istekleri ile iskan olduğunda ikinci aşamada bu kez kentin amatör yerlilerine dönüşmüştür.

2. Sosyal Yapı

Toplumsal köken olarak göçebe hayat tarzından geliyor olmaları, Halep'teki Türkmenlerin bugünkü yapısı üzerinde dahi etkisini sürdürmektedir. Bu etki kırsal kesimde yaşayan Türkmenler arasında daha yoğundur.

Türkmenlerin kendilerini her zaman özel bir topluluk olarak görmeleri, sosyal ve ekonomik yaşamlarını etkileyen temel kolektif inanç olmuştur. Bu yüzden hizmet sektöründeki birçok işi kendilerine yakıştırmadıklarından kesinlikle yapmıyorlar. Bu da dışarıdan ilk bakanları yanlış biçimde Türkmenlerin tembel olduğu duygusuna yöneltebiliyor. Yukarıda işaret edildiği gibi, asırlar boyu özgür biçimde göç etmiş ve bilinç altında bunun izleri kökleşmiş olan Türkmenler, yerleşik hayata geçerken dahi kendi toprağının efendisi olarak bu hayat tarzına razı olmuş, başkasının yanında işçi olmak hiçbir zaman ilk seçenekleri olmamış.

Arazilerin küçülmesiyle gelen zorunlu şehir hayatı ve göçler de bu bilinç altını farklı biçimde şehre taşımış ve kendi işinin patronu olarak az kazanmayı, çok kazandırsa bile başkasının yanında işçiliğe tercih etmişlerdir.

Bununla bağlantılı olarak Türkmenler sabah 9 ile akşam 5 saatleri arasında düzenli bir çalışma gerektiren iş tarzına uygun bir zihin yapısında kesinlikle değiller. Halep'te o kadar iş kolu dururken kunduracılığı seçmelerinin en temel sebeplerinden biri de bu sektörün onların psikolojik yapısına en uygun iş kolu olması. Zira, bir kundura atölyesinde tüm aile fertleri birbiriyle dayanışma içinde çalışıp kazançlarını ortak bir havuza toplamakta, aile büyüğü diğerlerinin patronu olduğundan adaletsizlik ya da uyum sorunu yaşanmamaktadır.

Ayakkabıcılık yaparken o gün 100 çift ayakkabı yapılması gerekiyor ise o kadar çalışılır, saat genelde dikkate alınmaz. Bu yüzden başkalarının yanında sürekli işçilik yapan Türkmen birine rastlamak istisnai bir durumdur. Hatta kendi aralarında bir ifade ile “10 liraya işçi olmaktansa 5 liraya kendi işinde olmayı” tercih ederler. Bu nedenle mülakatlarımız sırasında görüştüğümüz Türkmen belediye başkanları kendi yanlarına belediye işçisi olarak istihdam edilecek Türkmen bulamamaktan yakınmaktaydı. Belediye başkanı olarak kaç kere temizlik işçisi vs. almak için Türkmenlerden talepte bulunduğu halde kimse başvurmamış.

Halep'e bağlı 142 Türkmen köyünden sadece 3 tanesi (Debis, Avşariye, Mizale) Şii Türkmenlerden oluşmakta, kalanların tamamı Sünni inanca mensup bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkmen toplumunda din ayırt edici bir unsur değil. Tamamına yakını benzer bir dindarlığa sahip. Pratikleri yerine getirme ve günlük ibadetlere aşırı düşkünlük olmadığı gibi, kültürel bir muhafazakârlık var.

Halep'te okumuş kesimin temsilcilerinden olan kimi Türkmenler ise dindarlığın eğitim düzeyi ile yakın ilgisi olduğuna dikkat çekerek, eğitim düzeyi arttıkça dindarlığın daha bilinçli ve yaygın olduğunu söylüyor. Bu sebeple eğitilmiş gençlerde dindarlık yaşlılara göre çok daha fazla. Çobanbey'de görüşülen Araplı aşiret büyükleri kendi zamanlarında camiye giden genç sayısının bugünkü kadar olmadığını, günümüzde gençlerin biraz daha dindar olduğunu kaydediyordu. Bu eğilim aslında diğer Türkmen köylerinin hemen tümünde mevcut.

Kimi yeni nesil Türkmen aydınlar ise bununla bağlantılı farklı bir konudan şikayetçi. Türkmen din adamlarının, Türkmen halkı içindeki milli şuurun

yitirilmesinde öyle ya da böyle pay sahibi olduğunu savunan bazı aydınlar, İslam'ın Arap kültürüne uygun yorumunu ve dilini Türkmenlere yerleştirmeye çalışmakla suçluyorlar. Din konusunda genel bir konsensüs olmakla birlikte uygulama anlamında dindarlık köyden köye değişmektedir. Köyde etkin olan aile ya da topluluğun anlayışına göre köyün genel dindarlığı ortaya çıkıyor.

Toplunun sağlık alt yapısı bakımından geçmişe oranla çok daha iyi durumda olduğunu söylemek mümkün. Eskiden çocukların yarısının hastalıktan hayatını kaybettiğini söyleyen Türkmenler arasında birine kaç çocuğun var denildiğinde “10 tane ama yarısı kızamığın ve çiçeğin” dendiğini hatırlatıyor. Uzun süredir yürütülen aşı kampanyaları sayesinde bu ölümler neredeyse bitme noktasına gelmiş. Suriye Sağlık Bakanlığı'nın çabalarıyla da sağlık konusunda daha bilinçli bir neslin yetiştiği ve geçmişe oranla bulaşıcı hastalık sebebiyle ölümlerin büyük bir gerilime gösterdiği anlaşılmaktadır.

Halep'teki Türkmenler içinde üniversite okumuş olan genç insanlarla konuşulduğunda kendi durumlarını özetlerken oldukça önemli bir toplumsal soruna dikkat çekiyorlar. Onlara göre Halep'teki Türkmenler aslında iki kültür arasında kayıp bir toplum. Bir yanda özlem duysalar da hiçbir zaman içinde olamadıkları Türkiye ve Türk kültürü, öte yanda içinde bulundukları ama bir türlü benimseyemedikleri Suriye Arap kültürü. Her ikisine de tam anlamıyla karışmamış olmanın verdiği iğreti durum, toplumun kolektif özgüveni üzerinde büyük bir yıkım oluşturmuş.

Türkmen gençler arasında son yıllarda iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni bir olgu, popüler kültür olarak isimlendirilen modern tüketim alışkanlıkları ciddi bir değişim dinamiği olarak görülmektedir. Türkmen bir eğitimcinin deyimiyle çocuklar popüler kültür merakı ile giderek değişim geçirirken, okuma yazma dahi bilmeyen orta ve yaşlı kuşak ayrı bir kültürel atmosferde yaşamakta, bu ise kuşaklar arasında asırlık bir fark oluşturmaktadır. Televizyon ve müzik gençlerin yoğun rağbet gösterdiği eğlence araçları olduğu için bunlardan yayılan kültürel öğeler Türkmen gençler için büyük bir cazibe merkezi oluşturuyor.

Türkmen toplumunda en göze çarpan çelişkilerden biri de zor zamanda birbiriyle inanılmaz bir dayanışma içine girebilme kapasitesi olduğu halde normal zamanda birbirinden aynı süratle uzak durulması. Çobanbey Belediye Başkanı'nın

kendi ifadesiyle “Türkmenler arasında birbirine çekememe kalkınamamalarının en temel sebebi.” Bu durum, toplumsal değerlerin aşınmasından daha çok eğitim düzeyiyle ilgili. Tek Türkmen Milletvekiline göre ise bu sorunun temeli aşiret ve aileler arasındaki husumet, görüş ayrılığı, siyasi ihtilaf ve ekonomik çıkar çatışması gibi belli başlı sebeplere dayanıyor.

Yapılan görüşmelerde hemen her Türkmen bireyi, kendi aşiret ve akrabalarından birinin zora düşmesi halinde elinden gelen tüm gayreti göstereceği yönünde görüş belirtiyor. Bu da dayanışma ve yardımlaşma duygusunun daha çok kendi aşiret ile sınırlı olduğunu gösteriyor. Ayrıca bu konunun üzerinde özellikle kariyeri yüksek kişilerin durması, aşiretler arası birbirini rakip olarak görme sorununun birinin diğerine üstünlük sağlayacağı korkusuyla doğrudan ilgili olduğunu ortaya koyuyor.

Bununla birlikte Halep Türkmenleri arasında aşiretlerin uzun yüzyıllar boyunca kabullendiği yazılı olmayan bir takım geleneklerine bağlılık çok güçlü. Özellikle aşiret ve boylar arası ilişkilerde belirleyici olan bu kurallar daha çok toplumsal dengenin oluşumu hakkındaki algılarla ilgili. İşlenen bir cinayet haklı ya da haksız yere olmasına bakılmaksızın aşiret içinde kan parasıyla halledilebilmektedir.

Zenginlik önemli bir statü göstergesi. Toplumun öne çıkmış insanları zeka ve dini bir takım sıfatlar sebebiyle değil, daha çok toplumsal ihtiyaçları görme kapasitesine göre beliriyor. Bu yüzden toplum içinde ekonomik gücü olmayan ve bu gücünü kullanarak sorunları çözemeyen biri ne kadar bilge olursa olsun yönlendirici konuma ulaşamıyor. Bu Türkmen toplumuna liderlik yapacak öne çıkmış insanların eğitim sorununu gündeme getiriyor. Okuma yazma bilmediği halde toplumun kaderini etkileyecek konumda çok sayıda kişi, kanaat önderi sıfatıyla karar yetkisine sahiptir.

Halep Türkmenlerinde çok çocuk yapma düşüncesi geleneksel bir algı olmanın ötesinde adeta sosyal bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu konuda eski ve yeni kuşaklar arasında neredeyse hiçbir görüş farkı bulunmamaktadır. Tek fark sayısal anlamda çok çocuk tanımının genç kuşaklarda 10 çocuk iken eski kuşaklarda bu sayının 15 olmasıdır. Ancak çok çocuk sahibi olmayı gerekçelendirirken eski kuşak ekonomik ve dini unsurlara dayanırken, yeni kuşak ise dini unsurlara daha fazla ağırlık vermektedir. Az sayıda olmakla birlikte yüksek

kariyer sahibi kimi Türkmen aydın ise Halep'te Türkmenlerin önünü kesen engellerden biri olarak gördükleri çok çocuk algısını eleştirmekte ve en fazla 5 çocuk yapılmasının normal olacağını söylemektedir. Bu yönüyle günümüzdeki Halep Türkmenlerinin modern ailenin tipik bir özelliği olan az çocuk sahibi olma düşüncesinden etkilenmedikleri söylenebilir.

Halep'in kırsal bölgelerinde bir arada yaşayan Araplarla Türkmenler arasındaki ilişkiler oldukça karmaşık. Ortak paylaşılan köylerde eğer nüfus olarak Türkmenler zayıf ise karşı tarafın kültürel ve siyasi bir üstünlüğü olduğu için onların geleneksel kuralları bağlayıcı olmakta. Aksi durumda ise Türkmen gelenekleri Arap ya da Kürt azınlık tarafından paylaşılmakta, hatta Türkçe yaygın olarak kullanılmaktadır. Türkmen aşiretlerin ortak yaşadığı köylerde de aynı durum söz konusu. Hangi aşiret ya da aile kalabalık ise onların tutumu köyün genel durumunu belirlemekte.

Kent merkezinde ise Arap, Çerkez ve Kürt gruplarla diyalog sadece ekonomik aktivitelere katılımı sınırlı. Birbirini kültürel anlamda etkileme ya da bulunduğu bölgede ağırlığını hissettirme gibi hususlar, Hüllük mahallesi dışında Türkmenleri baskın hale getiren bir ortam olmadığından söz konusu değildir.

Toplumun dayanışma konusundaki zayıflayan bağlarına rağmen yardımlaşma konusunda en azından akrabalar arasında ilişkiler önemini ve gücünü muhafaza ediyor. Her durum için olmasa bile, çok hayati konularda aile fertlerinden zengin olanlar akrabalara yardım ediyor. Modern dönemin bireyselci anlayışı az da olsa etkisini gösterse bile, fakirlere destek ve onları ayağa kaldırma duyguları tamamen körelmiş değil.

Halep Türkmenlerinin kendi dışlarındaki sorunlara duyarlılıkları ise oldukça az. Bu konuda kırsal kesim ile şehir merkezi arasında önemsiz bir fark olmakla birlikte, genel anlamda topluluk dışı sorunlara, bölgesel sorunlara ve ekonomik olmayan ülke sorunlarına duyarlılık çok yoğun değil. Bunun başta gelen nedeni ise daha çok eğitim seviyesi ilgili görünmektedir. Günlük gazete okuma oranı neredeyse yok denecek düzeyde olan Türkmenler kendi cemaatleri dışındaki gelişmeleri televizyon ve sözlü aktarımlarla takip etmektedirler. Televizyon konusunda genellikle Türkiye kanalları izlendiği için Türkmenler içinde Türkiye ekonomik ve siyasi gündemi daha fazla yer bulmakta. Bu ise yaşadıkları coğrafya ile gündemleri ve zihin dünyaları arasında derin bir uçurum oluşturduğundan

çevrelerindeki Arap ve Kürt toplumla günlük zorunlu haller dışında etkileşim zayıf kalmaktadır.

Halep Türkmen topluluğu tipik bir ataerkil doğu toplumu özelliği taşımaktadır. Bu hemen her alanda kendini hissettiriyor. Gelenekte, ödüllendirme ve cezalandırmada bu fark bariz şekilde ortaya çıkıyor. Örneğin kızın aile rızası dışında bir hareketi ailenin onurunu zedeleyici bir davranış olarak algılanıp, çoğunlukla öldürmeyle sonuçlanan, ağır cezayı getirirken, erkek çocuğun birçok taşkınlığı makul karşılanıyor. İş dağılımında kız çocuğu biraz daha ezilirken, erkek çocuk farklı muamele görüyor. Toplumsal kurgu erkeklere göre ve erkek egemen bir şekilde dizayn edildiğinden kadın ikinci planda kalıyor. Bu, eğitim alma, istihdam ve hakların kullandırılması anlamında kadınlar aleyhine bir denge oluşturmuştur.

Türkmenlerin ne Türkiye ve ne de Suriye’de kadın hakları konusunda yaşanmış ilerleme ve kazanımlardan çok etkilenmedikleri, geleneksel anlamda bundan bir asır geride yaşadıkları rahatlıkla söylenebilir. İletişim araçları toplum yapısında belirli bir değişim baskısı oluştursa bile, mülakatlarda verilen cevaplar Türkmenlerin orta kuşak ve üstündeki neslin buna ısrarla direndiğini gösteriyor.

Türkmenleri kuşatan Arap toplumunda da benzer bir toplumsal algının olması, Suriye devletini bu konuda eğitim çabasına girmesini önleyen direnç oluşturmaktadır. Zira, söylem anlamında kadınların haklarını geniş bir propaganda konusu yapan Suriye yönetiminin bu konuda toplumu dönüştürmek için aynı ısrarı gösterdiğini söylemek zor.

Türkmen gençler arasında içki ve uyuşturucu kullanımı çok sınırlı. Suriye’nin kendisi muhafazakâr bir toplum olduğu için ahlaki yozlaşmanın çok aşırı boyutlara ulaşmasını önleyen daha geniş ölçekli bir toplumsal baskı ortamı bulunmaktadır. Özellikle gençler eğlence kültürünün bir parçası olarak Türkçe arabesk şarkılara yoğun ilgi gösterirken, pop kültüründen etkilenme Batı’nın kültür unsurlarını benimsemekten daha çok Türkiye’yi taklit etmeyle sınırlı.

Türkmenlerin günlük yaşamda kullandıkları dil konusunda kırsal kesim ile şehir arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Şehir merkezinde günlük yaşamda Arapça yoğun olarak kullanılmaktadır. Bunun en önemli sebebi ise, kırsal kesimde gerek ticari ve gerekse mesleki anlamda muhatap olduğu insanların büyük

bölümünün Türkmen olmasına karşın Halep ya da diğer kent merkezlerine taşınmış olan Türkmenlerin günlük hayatta Araplarla muhataplığının yoğun olmasıdır. Köyden Halep kent merkezine gelen kimi Türkmen aileler de maddi durumu iyileşmeye ve Araplarla akrabalık bağları kurulmaya başladıkça evde dahi Arapça konuşuluyor.

Türkmenlerin hemen tamamı evlilikte etnik mensubiyetin çok önemli olmadığını söyledikleri halde, Türkmen aileler dışındaki etnik gruplara kız vermeyi ilk seçenek olarak düşünmüyor. Dışarıdan kız almaya tamamı sıcak bakarken, kız verme şartı olarak “beş kızım olursa birini verebilirim” gibi ifadelerle, fazla çocuğu olması halinde Türkler dışındaki topluluklara verebileceğini söylemektedir.

Burada ataerkil anlayışın izleri olmakla birlikte, Türkmen toplumunun kendi kültürel özelliklerini devam ettirmeye verdiği önem ortaya çıkmaktadır. Zira, gelin giden bir kız çocuğunun gittiği yabancı eş ortamına karışması kolay olacağı için Türkmenlere özgü değerlerin ister istemez zayıflayacağı düşünülmekte.

3. Ekonomik Yapı

Ekonomik anlamda Türkmenlerin durumu, genel olarak vasat denilebilecek bir Suriye ortalamasını yansıtmakla birlikte, yaşadıkları bölgeye göre zengin ve fakir standartları oldukça değişkenlik gösteriyor.

Kırsal kesim ailesi ile şehirde yaşayan ailenin zenginlik algısı farklı. Bununla birlikte Türkmenler içinde genel kural evi, arabası ve sabit geçinebileceği geliri bulunan bir aile zengin sayılıyor. Türkmen asıllı ekonomi uzmanlarına göre gerçek anlamda zengin kabul edilebilecek kişilerin sayısı tüm Türkmen kitlesi içinde yüzde 5’i geçmiyor.

Şehir merkezinde yaşayan Türkmenlerin tamamına yakını iki iş kolunda bulunmaktadır: kundura imalatı ve oto tamir. Bu iki sektördeki Türkmenler, gerek kundura imalatı ve gerekse oto sektöründe aile işi olarak çalışmakta başkasının yanında işçilik yapanların sayısı ise oldukça düşük sayılarda bulunmamakta. Yukarıda sosyal yapının ortaya konulduğu bölümdeki gerekçelere ilave olarak Türkmenleri bu iki sektörde toplanmaya iten en temel neden dil.

Şöyle ki; Türkmenler Halep kent merkezine göçlerinin başladığı 1980’lerde bu iş kolları Türkiye’den göç etmiş olan ve Türkçe konuşan Ermeni ustaların elinde idi. Kent merkezinde anlaşması kolay olduğu için Ermenilerin yanında işe başlayan ilk göçmenler zaman içinde yeni gelen Türkmenleri de kenti yanlarında işe aldıkça zamanla sayı artmış. Bu durum kendilerini Arap toplumunda yabancı hisseden Ermeniler için de büyük bir avantaj olmuş. Dilini bildikleri kişilerle iş yaşamında bulunmak onların da işine gelirken, zamanla onların kazançlarının artması sınıf atlamalarını sağlamış ve bu iki sektörün tüm imalat kısmı Türkmenlere kalmış.

Kırsal kesimdeki zenginlik algısına göre ise, 200 dönümden fazla arazisi olan, bunları ekip kaldırmasına yarayacak traktörü, tarım makineleri ve binek aracı bulunan aile zengin sayılıyor. Kırsal kesimde ise Türkmen ailelerin sadece yüzde 5’i bu standartta yaşayabiliyor. Osmanlı arşiv belgelerindeki tarihsel kayıtlar ve vergi nüfus hesaplarındaki maddi zenginlik verileri, Türkmenlerin kendi atalarının hayvancılıktan kazandıkları servetlerinin de onlara vasat bir yaşam sunacak kadar olduğunu göstermektedir. En azından ekonomik anlamda Halep Türkmenlerinin beş asırdır birbirine yakın bir yaşam standardına sahip olduğu sonucuna varılabilir.

Kent merkezinde kendisiyle görüşülen birçok Türkmen’e göre kendilerinin genel olarak yaşam düzeyini ortalama bir Suriyeli Arap ve Kürt’ten daha iyi kabul ediyor. Bunun en önemli sebebi, çok kalabalık aile fertlerinin hepsinin çalışması ve bu paranın ortak bir havuzda toplanması. Ayrıca, köy ile irtibatlarının sürmesi nedeniyle orada ekilen tarlalardan elde edilen gelir de ek bir kazanç olduğundan bütçeyi arttırıyor

Halep kent merkezindeki kundura ve oto tamir sektöründe çalışan Türkmenler, önceleri çok para kazandıkları bu mesleklerin artık eski itibarını ve kazancını koruyamadığını, bu alanlarda karın doyurmanın çok zor olduğunu şikayet ediyorlar. Sektör özellikle krize girdiği son birkaç yıldır alternatif arayışlar hızlanmış. Bunun başında yurt dışında işçilik geliyor. Bu amaçla Arap ülkelerine göçler hızlanmış. En çok göç edilen bölgeler Lübnan ile Duabi gibi körfez ülkeleri. Lübnan, Suriyeliler için kolay ulaşım imkanlarından dolayı tercih edilirken, bu ülkedeki kundura imalatı ve tekstil Türkmenlerin başlıca gelir kaynağını oluşturuyor.

Suriye’deki fıstığın yarısı Halep’te yetişmektedir. Kırsal kesimdeki Türkmenlerin neredeyse tamamı fıstık ekimi de yaptıklarından Halep’te yetişen

fıstığın önemli bir bölümü Türkmenlerce ekiliyor. Bunun yanı sıra büyük oranda üzüm, buğday ve meyvecilik de çiftçilerin temel ürünlerindendir.

Ortadoğu toplumlarında kırsal yaşamın değişmez unsurlarından olan ağalık Türkmenler içinde hemen hemen kalkmak üzere. 1960'larda sonra topraklar küçülmeye başladığında güç kaybetmeye başlayan toprak ağaları, uygulanan sosyalist politikalarla nüfuzlarını yitirmişti. Bunun dolaylı başka bir sonucu da toprakların küçülmesiyle geçimin zorlaşması sonrasında aileler parçalanmaya başlamış, yaşlılar köyde kalırken yeni nesil iş için kente gitmeyi tercih etmiştir.

Türkmen başkanların bulunduğu belediyelerin ödenekleri, ülkenin ekonomik koşullarından dolayı az. Türkmen bölgelerindeki belediye hizmetleri ağır aksak yürüyor. Bu da bir siyasal tercih olmaktan öte, Suriye devletinin imkanları ile ilgili görüldüğünden, ülke ekonomisinin kalkınması sonuçta Türkmen bölgelerindeki alt yapıyı da geliştirecektir.

Bununla birlikte Halep kent merkezin Hüllük mahallesindeki kundura imalatını elinde bulunduran Türkmenler, zamanında fazlasıyla kazandıkları paraları sermaye birikimine dönüştürememişlerdir. Özeleştirici yapan Türkmen tacirlerden biri, parayla geç tanışmış olmanın verdiği şaşkınlıkla Türkmenlerin parayı israf ettiklerini, tüm hafta çalışıp para kazanan binlerce Türkmen işçinin, pazar tatilinde bunu harcamak için çarşı pazara ve eğlence yerlerine akın ettiğini anlatıyor. Hatta haftalığını aldığı anda, bir gün içinde harcamak üzere Türkiye'ye gidenler dahi varmış.

Eğitim seviyesi ekonomik algıda da önemli bir etken. Gelecek beklentilerinin dizaynı, gününbirlik yaşam ve aile ortamının verdiği güven gibi sosyal ve psikolojik faktörler eğitimsizlikle birleştiğinde Türkmenlerin sermaye büyütme kapasitesini olumsuz etkilemiş. Kazanılan paraların yatırıma dönüşmemesi ve günü birlik olarak harcanması büyük yatırımcılar çıkmasını önlemiş. Halep'teki Arap ve Ermeni sermaye sahipleri hangi sektörde para varsa ona geçip uyum sağlayabiliyorlar, Türkmenler bu geçişkenliği kolayca yapamıyorlar. Birçok Türkmen imalatçı kundura sektörünün krize girdiğini gördüğü halde iş değiştirmeyi düşünmediğini söylüyor. Yukarıda psikolojik sebeplerine de değinilmiş olan Türkmenlerin çalışma algısında farklı bir iş kolunun benimsenmesi için yeni neslin kültürel algılarının da değişmesi gerekiyor.

Türkmenlerin tarihsel birikimlerinin oluşturduğu sosyal algı ekonomik hayatı da belirlemektedir. Yukarıda belirtilen ve Türkmenlerin işçilik konusuna bakışlarını belirleyen yaklaşım, yurt dışında çalışmaya gitmiş Türkmenler arasında da yaygındır. Halep'te geçinemediği için farklı ülkelere gitmek zorunda kalan Türkmenler arasında dahi hizmet sektöründe çalışan hemen hiç yok.

4. Eğitim

Halep Türkmenleri, ne yazık ki eğitim konusunda Suriye genel ortalamasının dahi gerisine düşecek kadar kötü durumdadır. Suriye'de genel nüfus içinde okuma yazma bilenlerin oranı %85 düzeyinde iken bu oran saha çalışmamızın ortaya koyduğu gibi Türkmenlerde biraz düşük olmakla birlikte aynı orana yakındır. Yaş ortalaması arttıkça eğitim düzeyi ve okur yazarlık oranı daha da düşmektedir.

Bu sonucun oluşmasında iki faktör öne çıkmaktadır: toplumsal algı ve ekonomik gerekçeler. Son yıllara kadar birçok Türkmen aile için çocuğunu okula göndermek onun geleceğini kurmasında hizmet edecek bir unsur olarak görülmüyordu. Bilakis çocuğu tembelliğe ve vakit kaybına sevk ederek geleceğini tehlikeye atacak bir uğraş olarak kabul ediliyordu. Bu yüzden erken yaştan itibaren çocuğunu bir zanaata vermek ya da aile işinde çalıştırmak en geçerli toplumsal algıyı oluşturuyordu. Buna geçmişte Suriye'deki eğitim imkanlarının ve yatırımlarının çok iyi olmaması da eklendiğinde aileler okuldan uzak duruyordu. Kendilerini Suriye toplumu içinde, özellikle bağımsızlık döneminden sonra, güvensiz ve kuşatılmış hisseden Türkmen azınlığın resmi ideolojinin taşıyıcısı olarak gördükleri devlet okullarına çocuk göndermede isteksiz olmaları da geçmişin olumsuz izlerinden biri idi.

Ancak son yıllarda çocukları bir zanaata ve ustanın yanına vermek yerine artık herkes çocuğunu öyle ya da böyle okula kaydettiriyor. Bu da 30 yaş altındaki Türkmenler arasında okur yazar oranını yükselten bir rol oynamaktadır. Eğitimin kıymeti anlaşılmış gibi görünse de bunun daha çok ekonomik gerekçelerle olduğu da söylenebilir. Hatta Halep kent merkezinde kundura sektöründe çalışan birçok aile çocuklarının eğitimi için fedakarlık derecesinde bir nakit ayırmaya başlamış.

Birçokları Suriye’de okutamazlarsa Türkiye’ye göndermeyi çok olağan karşılıyor. Oradaki imkanların kısıtlı olması Türkiye’deki akrabalarından beklentiyi arttırıyor.

Türkmen ailelerin eğitim konusundaki en temel problemi ise dil ile ilgili. Çocuklar ilk okul çağına gelinceye kadar evde hep Türkçe konuşulduğu için temel eğitimin Arapça olmasından dolayı yabancı dil öğrenerek ilk okula başlamak zorunda. Bu ise üçüncü sınıfa gelene kadar onu tüm arkadaşlarından geri bırakan temel sorun. Birçok çocuk bu sebeple eğitimini ya yarıda kesmiş ya da dengi olan diğer öğrencilerden daha başarısız olmuştur. Şimdilerde bu sorunu aşmak için 5 yaşında Türkmen çocuklara Arapça hazırlık okutulması gündemde olmakla birlikte somut adımların atılması uzun yıllar alabilir.

Saha çalışması çerçevesinde görüştüğümüz hemen herkes dil konusunda yaşanan soruna parmak basmıştır. Sadece Türkmen öğrenci açısından değil, benzer zorluk müfredatı Arapça uygulayan öğretmen için de söz konusu. Türkmen öğrencilerin okuduğu okullardaki öğretmenler merkezi atamayla geldikleri için Türkçe bilmediklerinden öğrenci ile öğretmen arasındaki diyalog baştan kopuyor. Öğretmen, sınıf ortalamasını gözeten bir yöntem uyguladığından Türkmen çocuklar Arap yaşlılarının anladığı dersleri anlamıyor.

Eğitimle ilgili sıkıntılardan bir diğeri coğrafi mesafeyle ilgili. Zira Türkmenlerin yaşadığı bölge kent merkezlerine oldukça uzak olduğundan her öğretmenin görev yapmak isteyeceği yerler değil. Bu da kaliteyi olumsuz etkiliyor. Türkmen bölgelerindeki ilk okullarda görev yapan öğretmenler genellikle üniversiteyi kazanamamış lise mezunu kişilerden oluşuyor. Bu ise kalite sorununun en temel sebebini oluşturuyor. Bir yanda Arapça bilmediği için dersleri tam anlayamayan Türkmen çocuklar diğer yanda Suriye’nin diğer kentlerine göre taşra konumundaki Türkmen köylerinde görev alan eğitimcilerin kalite sorunu gençlerin zarar hanesine yazılan sonuçlara yol açan temel öğeler.

Doğrudan Türkmenleri olmasa da Suriye eğitim sistemini ilgilendiren farklı bir konu da öğretmen açığı. Sadece Türkmenlerin yaşadığı bölgeler değil, Suriye’nin tüm coğrafyalarında gözlenen bu sorun farklı boyutları ile birçok Türkmen köyünde yaşanıyor.

Yapılan görüşmelerde ortaya çıkan en çarpıcı sonuçlardan biri de Türkmen kadınların eğitimi hakkında. Görüşmeler, 20 yaş üstü Türkmen kadınların büyük

kısının okuma yazma bilmediğini ortaya koymaktadır. Hatta yaş ortalamasını 40'a çıkardığınızda kadınlarda okur yazarlık neredeyse sıfıra inmektedir.

Halep kent merkezindeki Türkmen öğretmenlere göre eğitim sorununda ailelerin rolü ne yazık ki oldukça olumsuz. Ebeveynler çocuklarını eğitime ve okula teşvik etmek yerine ya tavırsız kalarak ya da olumsuz tavır alıp çocuğu okul dışı hayata teşvik ediyor.

İlk ve ortaokulda kitaplar devlet tarafından verildiği için eğitim ucuz ancak lisede parayla olduğundan birçok aile bu parayı vermek istemiyor. Türkmen çocuklar arasında liseye giden çocukların oranının düşmesinde bu çok önemli bir faktör. Bununla bağlantılı bir diğer algı ise, ailelerin 13 yaş altı çocukları ekonomik işgücü olarak değerlendiremeyecekleri düşüncesi. Birçok aile çocukların iş hayatına atılacağı bu yaşa gelinceye kadar boş kalmasındansa okuma yazma öğrenmesini uygun görüyor. Aileye göre çalışma yaşına geldiği halde bir çocuğun okula devam etmesi önemli bir maddi kayıp anlamına geliyor.

Türkmen toplumunda yaşlı kuşağın görece eğitimi düşük olduğundan onların yönlendirdiği genç kuşaklarda da eğitim almak günü birlik maddi kazanç ile karşılaştırılmakta ve sonuç çoğunlukla eğitimin aleyhine olmakta.

Tek Türkmen milletvekili Muhammet Cuma'nın da işaret ettiği gibi, Halep Türkmenlerin en temel sorun aslında eğitimsizlik. Türkmenlerin bugün içinde bulundukları sorunların özünü eğitim konusu oluşturuyor. Bununla bağlantılı olarak kadınların eğitim sorunu ise çok daha aciliyet taşıyor. Bu konuda son yıllarda köklü denilecek bir iyileşme olmasa bile mantık değişiminin yaşandığı muhakkak.

Halep'te görüşülen tüm Türkmen öğretmenlere göre kız çocuklarının eğitiminde son yıllarda gelişme olduğuna kuşku yok. Türkmen bölgelerindeki okullarda sınıfların neredeyse yarıya yakını kız öğrencilerden oluşuyor. Bu değişimde Suriye hükümetinin teşvik politikaları önemli rol oynamış görünüyor.

Türkmenlerden zaten sayıları az olan üniversite düzeyindeki öğrencilerin büyük bölümü sözel bölümlerde okuyorlar. Sayısal bölümler ile mühendislik ve tıp gibi alanlarda okuyanların oranı çok az. Bu aslında alınan temel eğitimin düşüklüğü ile doğrudan alakalı. Zira ilk okuldan mezun olduğunda dahi Arapçayı yeni yeni öğrenmiş olan Türkmen öğrencilerin sayısal bölümlere gidecek başarılı sınav sonuçları alması neredeyse mucize.

Önceki yıllarda üniversiteye girme oranının binde bir olduğunu söyleyen Türkmen öğretmenler ise, en azından bugün durumun değişmeye başladığının altını çiziyorlar. Örneğin tamamı Türkmen öğrencilerden oluşan 24 kişilik bir sınıftan bu yıl 9 kişi üniversiteye girmiş. Eskiden örneğin 500 öğrencinin kayıt yaptırdığı ilk okulda birkaç sene sonra öğrencilerin sayısı 50'ye düşmüş. Başka bir öğretmen 14 yıl önce tüm okulda 60 öğrencinin bulunduğu söylerken, şimdi ise sadece lise son sınıfında 80 kişinin okuduğunu ve bunların 30 tanesinin kız olduğunu belirtiyor.

Eğitim sorunu hayatın diğer alanlarını ister istemez etkiliyor. Kalifiye işgücü oluşumunu önleyen eğitim sorunu Türkmenlerin bizzat kendi bölgelerinde görev alacak kamu personelinin yetişmesi önündeki en önemli engellerden biri. Örneğin Türkmen bölgelerinde 2009 yılı sonu itibariyle Toybuk ve Çobanbey nahiyeleri olmak üzere sadece 2 tane Türkmen asıllı belediye başkanı vardı. Rakamın düşük olması ayrımcılıktan daha çok, eğitim seviyesinin düşük olmasıyla ilgili. Çünkü eğitimi yüksek olması halinde Türkmenlerin yaşadığı ilçe ve nahiyelerde Türkmen bir adayın seçilmemesi için hiçbir engel yok.

Kimi zaman Suriye yönetimi eğitim kampanyaları yaparak Türkmen köylerindeki okur yazarlığı yükseltecek girişimlerde bulunmuşsa da önemli bir sonuç alınamamış. Örneğin askerlik sırasında zorunlu derslere dahi soğuk bakan birçok Türkmen genci yıl sonundaki sınavlarda başarısız olma pahasına eğitime direnmiş. Türkmen öğretmenlere göre bunun en önemli sebeplerinden biri de insanların eğitimin değerini çok geç anlamış olmaları. Şimdilerde ise eğitime önem verilmesinin en temel sebebi, kundura sektörünün krizde bulunması. Çocukları için kundura sektöründe gelecek göremeyen birçok aile onların memur olması için okumasını teşvik ediyor. Daha önceki dönemlerde para getirecek işlere ağırlık verildiğinden dolayı eğitimde yükselmeyi düşünmeyen birçok Türkmen genci şimdi tam tersini düşünmeye başlamış.

Eğitim seviyesinin görece düşük olması ve Suriye toplumuna göre Türkmenlerin eğitim alanında içinde bulunduğu olumsuz durum hayatın diğer alanlarında ve özellikle entelektüel yaşamda kendini hissettiriyor. Bu doğal olarak görsel sanatlara olan merakı da etkileyeceğinden Türkmenler içinde sanatçı neredeyse yok denecek kadar az. Halen Halep'te bir Kaligrafi kanatçısı ile bir ressam dışında Türkmen bir sanatçı yok. Sanatçılara göre bunun temel sebeplerinden biri topluluk içinde sanata meraklı insanın olmaması. Türkmen

aydınlara göre şair ve edebiyatçı yetişmemesinin temel sebeplerinden birini yüksek kültürlü insanların halk tarafından dışlanması olarak gösteriliyor.

Kimi Türkmen aydınları ise Türkmenlerin kültür seviyesinin görece düşük kalma sebebi olarak modernizme ayak uydurma gerekçesiyle topluluğun Araplaşmasını gösteriyor. Şayet engelleyici bu unsurlar olmasa Türk kültür ürünlerine meraklı bir kitlenin ve Türkmen sanatçıların yetişmesi daha kolay olacaktır.

Türkmen bölgelerindeki öğrencilerin kolayca ulaşabileceği ve ucuza okuyabileceği bir Türk koleji açılması, Türkmenlerin neredeyse tamamının sıcak baktığı bir proje. Bölgedeki eğitim sorunun çözümünde önemli katkı yapmakla kalmayacak böylesi bir proje, hem Türkmenlerin eğitim seviyesini hem de üniversiteye girenlerin oranını arttıracaktır.

5. Siyasi Durum

Siyaset, doğası gereği tüm Suriye'deki Türk kökenli azınlığı ilgilendiren boyutlar içermektedir. Bu nedenle Halep'teki Türkmenlerle ilgili özel birkaç durum hariç genel sorunlar tüm Suriye'deki Türk azınlık için ortak unsurlar taşımaktadır.

Halep Türkmenleri mevcut yapıları itibarıyla homojen bir siyasi topluluk değildirler. İnsanlar arasında siyasi gündeme ilişkin birçok konuda fikir birliği de yok. Bunun da ötesinde kendi haklarını savunmak üzere ortak siyasi hedefler de söz konusu değil.

Suriye siyasetinin içindeki Türkmen siyasetçi ve belediye başkanlarına göre tek bir aday destekleseler oylar bir yerde toplanıp siyasette avantaj elde edecekleri halde Halep'teki Türkmenler bunu dahi başaramıyor. Bu Suriye siyaseti içinde yer bulma ve varlığını hissettirmede zayıf bırakan temel sebeplerden biri. Milletvekili seçimlerinde de her aşiret kendi milletinden kişinin aday olmasını istiyor. Böyle olunca bir adayın üzerinde ittifak yapıp ona toplu destek olma refleksi çok gelişmiş değil.

Milletvekili ve belediye başkanlarına göre aslında Suriye devlet bürokrasisi içinde Türkmenlerin önleri açık ama Türkmen toplumu içinde buna inanan yok. Bu biraz azınlık psikolojisi ile yerleşik düzene duyulan güvensizlikle doğrudan

bağlantılı. Örneğin şu an 2 Türkmen asıllı bakan ile 2 müsteşar bulunuyor. Türkmen siyasetçilere göre bu sayının az olması engellemeden değil, Türkmenlerin içindeki yetişmiş insanın az olmasından kaynaklanıyor.

Siyasi anlamda Türkmen toplumunu ilgilendiren gündem maddelerinin başında topluluğun siyasal temsili gelmektedir. Şu an Halep'teki Türkmenlerin topluluk lideri olma iddiasında bulunan iki kişi bulunuyor. Bunlardan Cumhuriyet döneminin etkin isimlerinden Nasen Ağa ailesinden Faruk Mustafa ile İlbeyli aşiretinden Seni Himmet. İkisi de tüm topluluk üzerinde hakim olacak bir karizmadan yoksun oldukları gibi, siyasal anlamda bir etkinlikleri de bulunmuyor. Sadece kendi aşiret ve bölgeleri üzerinde bir bağlayıcılığı bulunan söz konusu kişiler içinde Suriye yönetimi tarafından muhatap alınan kişi Faruk Mustafa.

Cerablus bölgesindeki Barak aşireti büyükleri, Fransız manda yönetimi döneminde kimi Türkmen aşiretlerin işgal ordusunda görev aldığını ve başlarındaki Fransız subaylarla birlikte köylere baskınlar düzenlediklerini anlatıyorlar. Kimi aşiretler arasındaki siyasi husumet bu dönemlerden kalmış. Dolayısı ile Türkmenleri temsil iddiasındaki bir kişinin tüm boy ve aşiretleri kuşatacak nitelikte olması gerekiyor. Böyle bir kişi de olmadığından Türkmenlerin siyasal temsili, sayıları bir elin parmaklarını geçmeyen Türkmen siyasetçilerin bireysel çabalarına endeksli bulunuyor.

Halep'teki Türkmen aydınların talepleri, kendi dilinde eğitim, kendi örgütlenmelerini serbestçe yapabilme gibi birkaç noktada düğümleniyor. Suriye devletinin siyasi yapısı ve demokratikleşme seviyesi ile doğrudan bağlantılı olan bu haklar, Türkiye ile yaşanan iyi ilişkiler sürecinde gündem maddelerinden birini oluşturuyor. Türkiye ve Suriye arasında yaşanan siyasi ve ekonomik yakınlaşma sınır boyunca dizili bulunan Türkmen köylerinde heyecanlı bir bekleyişe neden olmuş. Arada vizelerin karşılıklı olarak kaldırılmış olması Halep'teki Türkmenler içinde Türkiye'ye seyahati teşvik edecek bir rol oynadığı kadar, Türkiye'den bölgeye gidişleri de arttıracığından etkileşim hızlanacaktır.

Cumhuriyet döneminde aradaki ilişkileri özetleyen bir Türkmen aydını, Osmanlı Devleti sonrasında Türkiye sınırları içinde kalmayı çok arzu eden Türkmenlerin, zaman içinde Türkiye'den umutlarını kestikleri anda Suriyeli olmayı benimsediklerini kaydediyor. Şimdi de tam tersi bir sürecin içinden geçtiklerini

söyleyen Türkmenler, Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin gelişmesi ile aradaki sınırın yeniden anlamını kaybedeceğini söylüyorlar.

Türkmenlerin siyasi temsili konusunda mevcut sosyal yapıları da göz önünde bulundurulduğunda en tutarlı seçenek Türkmenlerin bütün boy ve aşiretlerinin oluşturduğu bir komitenin bu siyasi temsili gerçekleştirmesidir. Yoksa şahısların temsili kuşatıcı olmadığı gibi çok etkili ve yapıcı da değil. Türkmenler arasında rekabet ve geçmişten kalma çok sayıda kan davası bulunduğundan şahsi çabalar tüm toplumu temsil edemiyor.

Halep Türkmenleri, aslında Türkiye'ye bağlı ya da onun etkisinde kalmak gibi bir istek taşıyor. Türk azınlık denmesini dahi Türkiye'nin bir parçası gibi algı oluşacağı için kabul etmiyorlar. Türkmen azınlık denmesi çok daha izah edici ve yapıcı.

Halep Türkmenlerinin Türkiye milliyetçiliği de daha çok sloganik ve romantik bir milliyetçilikten öte geçmiyor. Buna özellikle işaret eden Türkmen aydınlar, Türkmenlerden çok az kimsenin Türkiye için fedakarlık yapmaya sıra geldiğinde böyle bir öz veride bulunmakta tereddüt duymayacağını söylüyorlar. Bu belki de geçmişte Türkiye'nin kendilerine gerektiği kadar önem veremediğine olan kırınglıktan da kaynaklanıyor olabilir. Ankara, ne kadar gevşek bağlar olursa olsun Halep'teki Türkmenleri sadık bir dost olarak kabul etse de, Kurtuluş Savaşı ertesinden itibaren siyasi olarak Türkmenlerle ilgilenmekten çekinmiştir.

Bugün Türkiye şirketleri ile ortak yatırımlar yapan Türkmen yatırımcıların sayısı da artmaya başlamış durumdadır. Özellikle iki ülke ilişkilerindeki iyileşme ekonomik ortaklıkları kolaylaştırdığı için karşılıklı yatırım ve sermaye işbirliğinde önemli artış başladı. 2009 yılı ortalarından itibaren iki ülke arasında vize uygulamasında yaşanan kolaylıklar bu ilişkilerde Türkmenler lehine bir takım sonuçları beraberinde getirecek. Saha çalışması sırasında sınır bölgesindeki Türkmen köylerinde gözlenen hareketlilik, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın bölgedeki olumlu sonuçlarının heyecanla karşılandığını gösteriyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE HALEP TÜRKMENLERİ: NİCEL SAHA ARAŞTIRMASI

Nicel saha çalışma sonuçlarını değerlendirmeden önce, saha çalışmamıza konu olan katılımcı profilinin değerlendirilmesi, çalışma yapılan bölgeler, köy ve nahiyelere göre dağılım ile medeni durum kriterleri ortaya konulmalıdır. Bir anlamda saha çalışmasının kimliğini ortaya koyacak olan bu bilgiler aşağıdaki gibi verilmiştir.

1. Saha çalışmasının kimliği

Görüşülen bireyin bulunduğu bölge

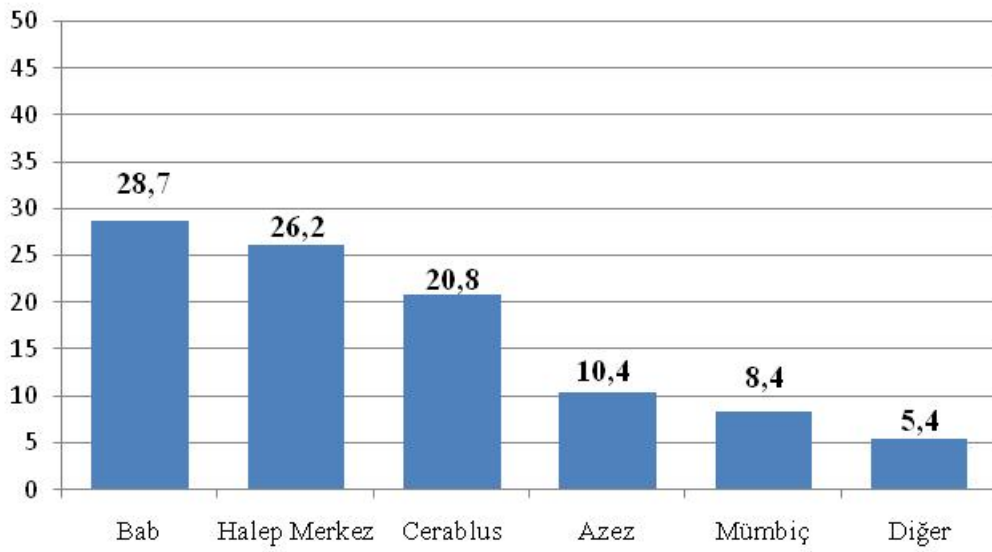
Halep Türkmenleri, yerleşim olarak Halep kent merkezi ile bu merkeze bağlı 4 büyük ilçede ikamet etmektedir. Nüfus yoğunluğu olarak genellikle Türkiye'ye yakın sınır bölgelerindeki köy ve kasabalarda kırsal ortamda yaşamakta olsalar da, Halep kent merkezinde de önemli bir nüfus bulunmaktadır.

Saha çalışması sırasında görüşme yapmak üzere belirlenen katılımcıların seçiminde bu nüfus yoğunluğu ve dağılıma dikkat edilmiştir. Ancak bu dikkate rağmen, teknik zorunluluklar, Halep Türkmenlerinin nüfussal dağılımının aynı oranlarda formlara yansımaları sınırlamıştır. Bu nedenle yüzdelik dilim olarak bir kademe yukarıda olması gereken Azez ve Mümbiç ilçeleri, sayısal olarak diğer ilçelere göre aşağıda kalmıştır.

Halep Türkmen topluluğunun bir üyesi olduğu halde, saha çalışması sırasında değişik gerekçelerle Halep sınırları içinde olmayan, örneğin Türkiye'de,

ya da Suriye'nin farklı bir kentinde bulunan katılımcılar da, “*diğer*” kategorisinde toplanmıştır. Bunun yanında Halep Türkmen topluluğuna mensup olduğu halde, saha çalışması esnasında Halep'te ikamet etmeyen, örneğin farklı bir kente yerleşmiş olan Türkmenler mülakata dahil edilmemiştir.

Bu görüşmeler dışında, ziyaret edilen Türkmen evlerinde tüm aile bireyleriyle yapılmış olan görüşmeler, saha çalışmasının bilimsel alt yapısının güçlendirilmesi için değerlendirilmiştir. Ancak bir evde birden fazla anket doldurulmamıştır. Diğer aile fertlerinin görüşleri araştırmanın nitel kısmında değerlendirilmek üzere küçük notlar olarak kaydedilmiştir.

Grafik 1

	Frekans	Yüzde
Bab	58	28,7
Halep Merkez	53	26,2
Cerablus	42	20,8
Azez	21	10,4
Mümbiç	17	8,4
Diğer	11	5,4
Toplam	202	100

Tablo 1

Görüşülen bireyin ikamet ettiği köy ve nahiyeler

Soruların muhatabı olan Türkmenlerin, tüm Halep Türkmen kitlesi içinde ne oranda bir kapsayıcılığa sahip olduklarının anlaşılması amacıyla hangi köy ve nahiyelerde yaşadığı sorulmuştur. Alınan cevaplar, yüzdelik dilimlerine göre sıralandığında, Türkmenlerin geleneksel ve tarihsel önemdeki merkezi olan Çobanbey nahiyesi, %16, Çörten %11,6, Kanlı Kuyu %9,1, Memili %6,6, Taşlıhöyük %4,1, Dügnük %4,1 ve diğer köy ve nahiyeler de %3,3'ten %0,8'e kadar yayılan bir skalada sıralanmıştır.

Sonuçta, Halep Türkmenlerinin yerleşik bulunduğu 5 büyük merkeze bağlı farklı köy ve nahiyelerden seçilen katılımcılar, topluluğun genel dağılımını yansıtacak şekilde belirlenmiştir. Ancak katılımcıların ciddi bir bölümü, değişik gerekçeler göstererek yaşadığı köyü belirtmekten kaçınmıştır. 81 kişinin cevapsız bıraktığı bu sorunun yanıtı alınabilmiş olsaydı, köy ve nahiye listesinin biraz daha uzun olacağı kesindir. Bununla birlikte, yaşadığı yeri belirtmemiş olsa da, soru formlarında yer alan diğer soruları yanıtladıkları için Halep Türkmen topluluğuna ilişkin saha çalışmasının nihai sonucunu etkileyecek bir zafiyet oluşturmamışlardır.

Yaşadığı köy ve nahiyeyi belirtmiş olan Türkmenlerin dağılımı, coğrafi olarak dengeli bir yayılımı göstermektedir. Daha çok Türkiye sınırına yakın bölgelerde yoğun olan bu yerleşimler tarihsel süreç içinde doğal bir akışla oluşmuştur.

	Frekans	Yüzde
Çobanbey	20	16,5
Çörten	14	11,6
Kanlı kuyu	11	9,1
Memili	8	6,6
Taşlı höyük	5	4,1
Dügnük	5	4,1
Kantara	4	3,3
Kurucu Höyük	4	3,3
Kalkım	4	3,3
Eşekçi	4	3,3
Havahöyük	3	2,5
Belva	3	2,5
Hacı Veli	3	2,5
Kadılar	3	2,5
Sipahiler	3	2,5
Haydarpaşa	3	2,5
Paltacık	3	2,5
Amarna	3	2,5
Halsa	3	2,5
Taybuk	3	2,5
Öküz Öldüren	2	1,7
İğde	2	1,7
Ayyaşa	2	1,7
Kerpiçli	1	0,8
Kanlı Kuyu	1	0,8
Yelbaba	1	0,8
Kocalı	1	0,8
Taşkapı	1	0,8
Duden	1	0,8
Toplam	121	100

*Bu soruya 81 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 2

Görüşülen bireyin aşireti

Yaşadığı yeri söyleme konusunda yaşanan isteksizlik, Halep Türkmenlerinin kimilerinde aşiretini söyleme konusunda da gözlenmiştir. Kendileri ile görüşülen 202 kişiden 175'i, mensup olduğu aşiret ya da klanı söylerken, 27 kişi yanıtlamaktan çekinmiştir. Ancak genel tablo şunu göstermektedir ki; Osmanlı kayıtlarında *Halep Türkmen aşiretleri* olarak sıralanan İlbeyli, Beydili, Bekmişli, Barak ve Bayındır gibi ana kütleler ve alt boyları, etnik kimliklerini muhafaza ederek varlığını sürdürmektedir.

Yine bu tablo, bugün Suriye sınırları içinde kalmış olan Halep Türkmenlerinin önemli bir bölümünün tek başına İlbeyli aşireti mensuplarından oluştuğunu göstermiştir. Nitel saha çalışmasında da belirtildiği gibi, bugün Halep Türkmenleri içinde en önemli ayrışmadan biri “*İlbeyli-Türkmen*” farklılaşmasıdır. Bu ayrışmanın “*psikolojik*” ve “*tarihi*” unsurlarının ötesinde nüfus dağılımında da reel bir zemine oturduğu görülmektedir.⁴⁴¹

Sonuçta, bugün neden başka bir aşiretin değil de *İlbeyli* aşiretinin kendini diğer tüm *Türkmen* aşiretlerinden farklı algıladığının sosyolojik temeli de bu rakamsal dağılımdan hissedilmektedir.

Tablodan ortaya çıkan önemli başka bir sonuç da, dışarıdan bakıldığında tek bir homojen topluluk zannedilen Halep Türkmen toplumunun aslında alt boylar ve klanlar ile zengin bir çeşitliliğe sahip olduğudur. Buna göre, geçmişin tarihi kayıtlarında, boy beyi ve vergi nüfusları ile birlikte detaylı bir şekilde tasnif edilmiş olan birçok alt toplumsal grubun bugün aynı isimlerle varlıklarını korumaktadırlar. Ve bu özellikleri ile, tarihin bugüne bağlantısını sağlayan temel rollerini oynamaya devam etmektedirler.

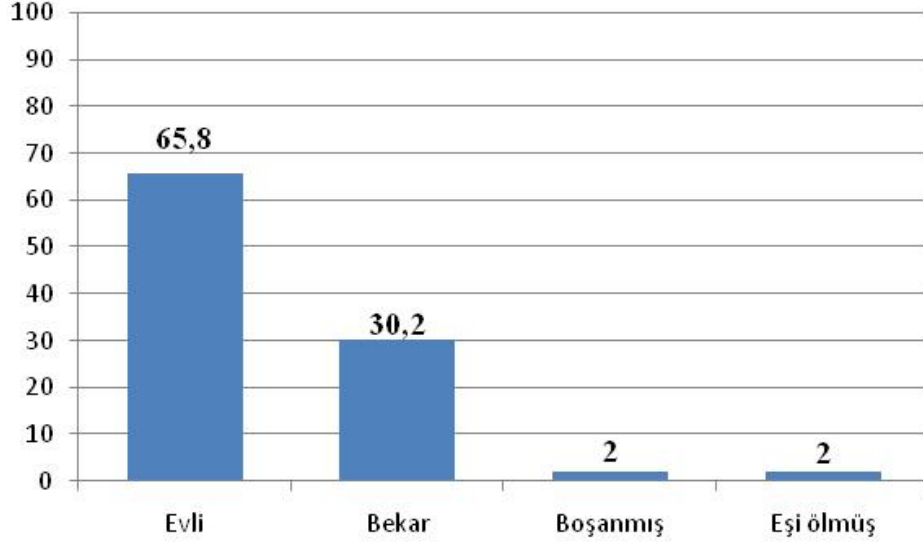
⁴⁴¹ Bkz: Nitel saha çalışması bölümünde “*Halep Türkmenlerine İlişkin Durum Tespiti*” alt başlığı.

	Frekans	Yüzde
İlbeyli	43	24,6
Araplı	32	18,3
Beydili	28	16
Bekmişli	22	12,6
Barak	12	6,9
Ulaç	7	4
Bayındır	4	2,3
Hacı Ali Oğlu	4	2,3
Güneç	3	1,7
Tafl	3	1,7
Ferizli	2	1,1
Kurt	2	1,1
Gavureli	2	1,1
Kadirli	2	1,1
Feriz	1	0,6
Şeyhler	1	0,6
Başbüyük	1	0,6
Hacı Mahli	1	0,6
Ces	1	0,6
Haliloğlu	1	0,6
Avşar	1	0,6
Kara Şeyhli	1	0,6
Haydarlı	1	0,6
Toplam	175	100

*Bu soruya 27 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 3

Görüşülen bireyin medeni durumu

Grafik 2

	Frekans	Yüzde
Evli	133	65,8
Bekar	61	30,2
Boşanmış	4	2,0
Eşi ölmüş	4	2,0
Toplam	202	100

Tablo 4

2. Demografi, Gelenekler, Aile, Din, Sosyal Yapı

Halep Türkmenlerinin demografik özelliklerini ortaya koymayı hedefleyen bu bölüm özellikle geleneksel yapıya dayalı olarak Türkmen ailesinin genel özelliklerini, dini yapıyı ve sosyal ilişkileri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Sorular genellikle, evliliğe bakış, bu konudaki adetler, etnik ilişkiler bağlamında evlilik kurumunun şekillenışı, günlük beslenme alışkanlıkları, hane başına çocuk sayısı üzerinden aile tipinin ortaya konulması, töre cinayetleri, aşiret ilişkileri, kadın erkek ilişkileri, dindarlık düzeyi ve dine bakış gibi konularda sorular sorulmuştur.

Bu bölümle birlikte Halep Türkmenlerinin, tarihsel süreklilik içinde sosyal yapılarını koruyup koruyamadıklarına ilişkin ipuçları elde edilmeye çalışılacaktır. Soruların yanıtları değerlendirilirken, özellikle bulunulan coğrafyanın kültürel yapısı, gelenekleri göz önünde bulundurulması gerektiği açıktır. Ancak bu yapılırken, Türkmenlerin şayet geçmiş dönemlerdeki geleneksel yapılarına ilişkin net bir bilgi bulunmuyorsa, sosyal yapılarına ilişkin karşılaştırma daha çok Suriye Arap toplumu baz alınarak yapılmıştır.

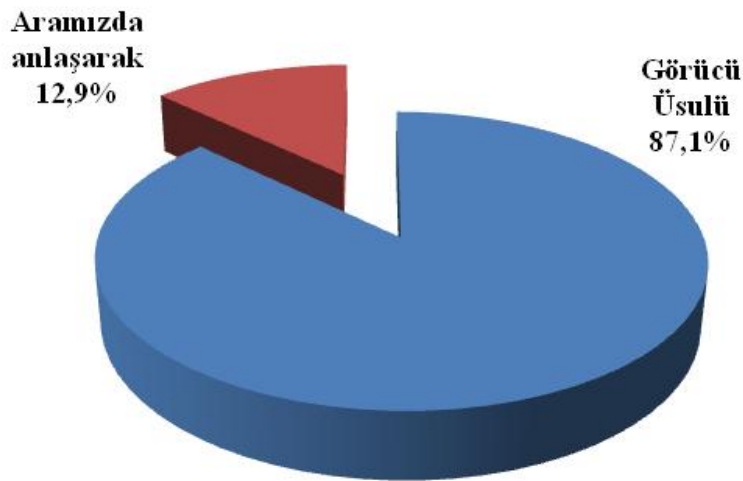
Türkmenlerin içinde bulundukları Suriye toplumundan etkilenme düzeyleri ortaya konulduğunda, geleneksel yapılarını koruma kararlılıkları da doğal olarak ortaya çıkmış olacaktır.

Bu bölümde Halep Türkmenlerinin kültürel kimliklerini muhafaza etme adına hangi televizyon kanallarını izledikleri dahil birçok ipucu elde edilecektir. Ancak bu ipuçları, diğer bölümlerdeki yanıtlarla karşılaştırıldığında, toplamda bir kültürel yapı tüm yönleriyle ortaya çıkacaktır. Örneğin, tek başına izlenilen televizyon kanalının Türk ya da Arap kanalı olması bir ipucu verirken, kanallardaki program içeriklerine ilişkin belirtilen görüşler de, bu kültürel tercihin dindarlık ile ilişkisini ortaya koyacaktır.

Soru.1- Eşinizle ne şekilde evlendiniz?

(Bu soru, bekarlara sorulmamıştır.)

Evli olan katılımcıların vermiş olduğu yanıtların %87,1'i görücü usulü ile evlendiğini söylerken, küçük bir bölüm "*aramızda anlaşarak*" demiştir. Bu sonuçlar, modern dönemin değişim baskılarına rağmen Halep Türkmen topluluğu içindeki geleneksel yapının gücünü göstermektedir. Aralarında anlaşarak evlendiğini söyleyen katılımcıların büyük bölümü de kendi akrabası ile evlenenlerden oluşmaktadır. Bu da evlilik adaylarının, aslında Türkiye'de anlaşıldığı şekli ile "*iki adayın bağımsız iradeleri ile aralarında anlaşmaları*" biçiminde değil, büyüklerin gözetiminde evlilik öncesi birkaç kez görüşme şeklinde olduğunu ortaya koymuştur.

Grafik 3

	Frekans	Yüzde
Görücü usulü	122	87,1
Aramızda anlaşarak	18	12,9
Toplam	140	100

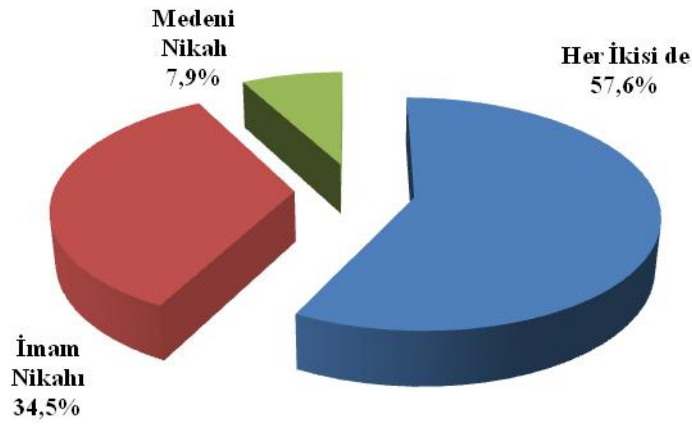
*Bu soruya 1 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 5

Soru.2- Evlenirken hangi nikahı yaptınız?

(Bu soru, bekarlara sorulmamıştır.)

Sadece evlilere yönelik bu sorunun yanıtı, Türkmenlerin evlilik olgusuna bakışının geleneksel ve muhafazakâr yapılarıyla yakından ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Sadece imam nikahı yaptıran ve tamamına yakını kırsal kesimde yaşayan Türkmenler daha çok 40 yaşın üzerindekiilerden oluşurken, yaşın gençleşmesine bağlı olarak resmi nikah önem kazanmaya başlıyor. Büyük bölümün her iki nikahı yaptırması, Türkiye’dekine benzer bir algıyı hatırlatmaktadır. Aile kurumu, resmi yönüyle hukuki bir olgu iken, meşruiyetini tamamlayan asıl unsur dini bir otorite tarafından yapılan nikahtır ve olmazsa olmaz bir şarttır. Kalan küçük bir bölümün sadece medeni nikah ile yetinmesi ise, laik bir anlayış ve yaşam tarzından ziyade Suriye’de resmi nikahın aynı zamanda “dini” unsurları içerdiğinden (2 şahit, veli izni vs.) yeterli görülmesiyle ilgilidir.

Grafik 4

	Frekans	Yüzde
Her ikisi de	80	57,6
İmam nikahı	48	34,5
Medeni nikah	11	7,9
Toplam	139	100

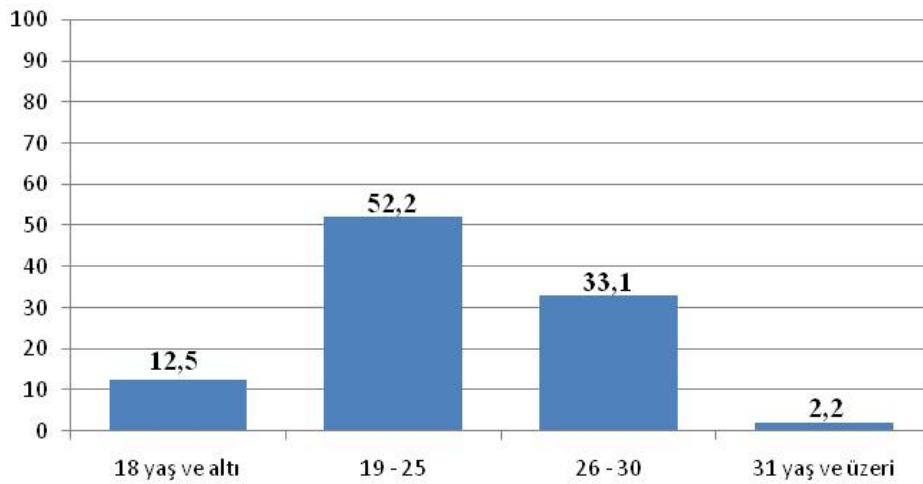
*Bu soruya 2 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 6

Soru.3- Kaç yaşında evlendiniz?

(Bu soru, bekarlara sorulmamıştır.)

Bir önceki nesle göre, son 10-15 yılda yapılan evliliklerde nikah yaşının görece yüksek olması ekonomik sebeplerle ilgilidir. Türkmenler için evlilik adetlerinin ağır olması ve eskiye göre geçimin zorlaşması, adayların yıllarca para biriktirmesini gerektiren bir hazırlık dönemi ortaya çıkarmıştır. Genç yaşta evlenen ve oranları %12,5 olan grubun yaş ortalamasının şu an 50 ve üzeri olması, erken yaşta evliliğin bundan 20 yıl önceki döneme ait bir olgu olduğunu göstermektedir. Son 20 yıllık ekonomik ve sosyal değişim süreci evlilik yaşını da yukarıya doğru yükseltmektedir.

Grafik 5

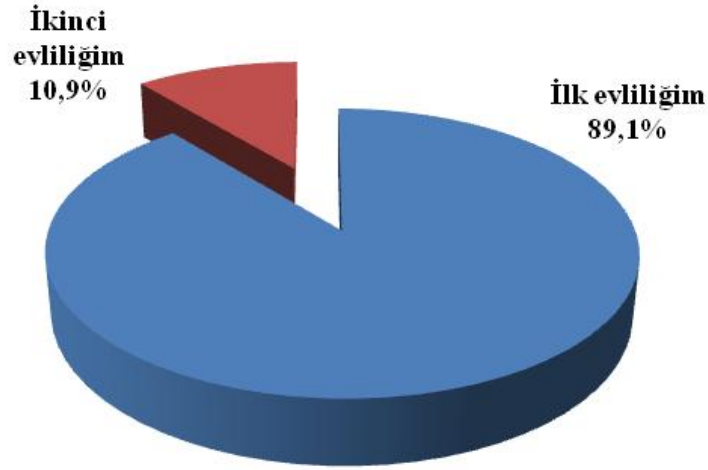
	Frekans	Yüzde
18 yaş ve altı	17	12,5
19 - 25	71	52,2
26 - 30	45	33,1
31 yaş ve üzeri	3	2,2
Toplam	136	100

*Bu soruya 5 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 7

Soru.4- Kaçınıcı evliliğiniz?
(Bu soru, bekarlara sorulmamıştır.)

Türkmen toplumunun geleneksel algılarını gösteren bir diğer işaret de, evlilik kurumunun algılanış şekliyle ilgili. Alınan cevaplar aile kurumunun Halep Türkmenleri içinde güçlü olduğunu, ölüm ya da boşanma sebebiyle ikinci bir evliliğin kolay kolay yapılmadığını göstermektedir. İkinci evliliği olduğunu söyleyenler içinde kadınların olmaması, toplumsal algı olarak dul kadınların eski kocasına sadakatin çok güçlü bir işareti olarak görülmektedir.

Grafik 6

	Frekans	Yüzde
İlk evliliğim	122	89,1
İkinci evliliğim	15	10,9
Toplam	137	100

*Bu soruya 4 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 8

Soru.5- Kaç tane eşiniz var?

Arap toplumuyla beraber yaşamasına rağmen, çevrelerindeki Arap komşuların aksine Halep Türkmenleri içinde çok eşlilik uygulaması yok denecek kadar azdır. Mevcut uygulamalar da, daha çok ilk eşteki bir sağlık sorunu sebebiyle ya da ilk eşin, Arap ya da Kürt olması gibi sebeplerle ikinci bir eş aldığını göstermektedir. Bu yönüyle Türkmenler içindeki aile yapısı, Arap geleneklerinden ziyade, Türk geleneklerinden etkilenmeyi sürdürmektedir.

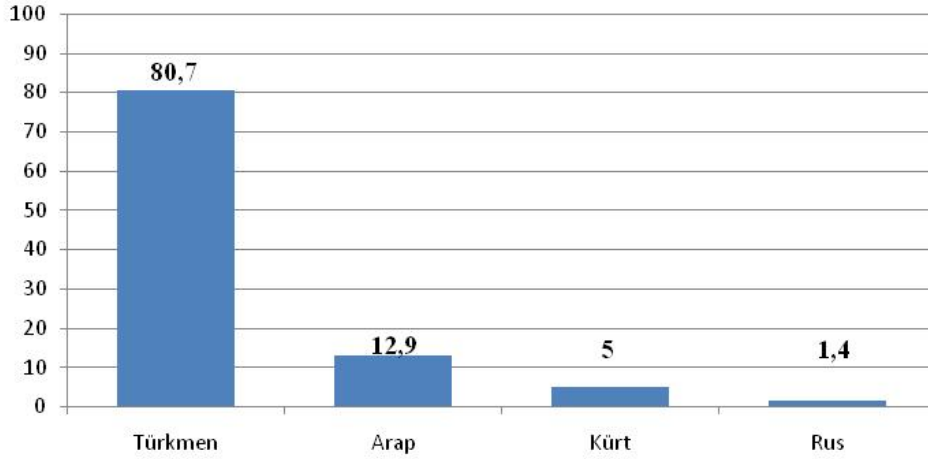
Grafik 7

	Frekans	Yüzde
Tek eşim var	130	97,7
İki eşim var	3	2,3
Toplam	133	100

Tablo 9

Soru.6- Eşinizin etnik kökenini söyler misiniz?

Eşinin etnik kökeni konusundaki soruya katılımcıların %80'i Türkmen cevabını vermiştir. Burada soru bekarlara da “*eşiniz olması halinde*” biçimiyle sorulmuştur. Dolayısıyla eğilim sadece evli olanların değil, evlilik adayı olanların da görüşünü yansıtmaktadır. Cevapların %12,9'u Arap, %5'i de Kürt eşlere işaret ederken, bu durum içinde bulunan coğrafyanın doğal bir sonucu olarak görülmeli. Ancak Türkmenlerin içindeki en önemli eğilimin kendi toplulukları içinden kız alıp verdiklerini ve dışarıyla karışma eğilimi taşımadıklarını ortaya koymaktadır. Bu etnik yapıyı koruma konusunda temel bir güdü olarak görülmektedir. Yine burada vurgulanması gereken husus, bir sonraki tablo da görüleceği gibi, Türkmenlerin dışarıdan kız almaya sıcak bakarken, kız verme konusunda tamamen kapalı olduklarını göstermektedir.

Grafik 8

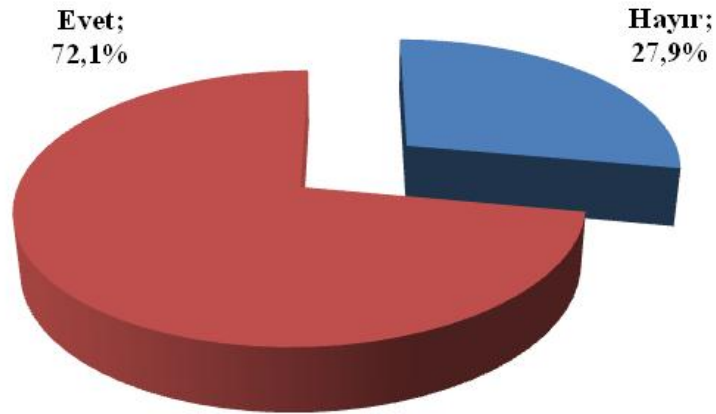
	Frekans	Yüzde
Türkmen	113	80,7
Arap	18	12,9
Kürt	7	5
Rus	2	1,4
Toplam	150	100

*Bu soruya 10 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 10

Soru. 7- Sizden farklı etnik kökenden biriyle evlenir misiniz?

Bir önceki grafiklerle beraber düşünülünce Halep'teki Türkmen toplumu içinde etnik algının oldukça güçlü olduğu görülmektedir. Başka etnik kökenden biriyle evliliğe topluluğun %72,1'lik kısmının sıcak bakması, paradoksal olarak grupsal değerleri ve özgünlüğü koruma konusunda önemli bir refleks bulunduğunu göstermektedir. Şöyle ki, farklı etnik kökenden biriyle evliliğe olumlu bakanlar, bu evliliği “*karşı taraftan kız alma*” olarak algılamaktadır. Dolayısıyla Türkmen topluluğu içine gelen örneğin bir Arap gelinin, zaman içinde Türkmenleşeceği düşünülmektedir. Ama tam tersi yani “*karşı tarafa kız verme*” seçeneğine gelince buna herkes olumsuz yanıt vermektedir. Dolayısı ile, etnik mensubiyete zarar verecek ya da zayıflatacak bir evliliğe hiç kimse sıcak bakmamaktadır.

Grafik 9

	Frekans	Yüzde
Hayır	56	27,9
Evet	145	72,1
Toplam	201	100

*Bu soruya 1 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 10

Soru.8- Son altı aydır evinizde en çok pişirilen 3 yemek nedir?

Halep Türkmen topluluğunun Suriye Arap toplumundan etkilenip etkilenmediğini böyle bir etki var ise bunun boyutlarının ne kadar olduğunu anlamak için bir soru sorulmuştur. Bu çerçevede, komşu kültürler arasında bir etkileşim var ise bunun günlük beslenme alışkanlıklarıyla görülüp görülemediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Verilen cevaplarda her bir katılımcıdan birden fazla yanıt alındığı için frekans aralığı yüksek çıkmıştır. Sonuçlar, Halep'teki Türkmenlerin tüketim olarak, Suriye'de yaygın Arap yemeklerini (*Hımmis, Felafile, Musabbaha* vb.) tüketmekten ziyade, geleneksel Türk yemekleri pişirmeyi tercih ettiklerini göstermektedir.

Pilav, ilk sırada gelirken, ikinci sırada yer alan “*her türlü yemek*” cevabı, aslında daha sonraki sıralarda gelen geleneksel Türk yemek çeşitlerini kastetmektedir. Katılımcılar önemli bir bölümü, yemekleri teker teker saymak yerine, böyle bir cevap vermeyi tercih etmiştir.

Burada belki Türkiye'deki mutfak alışkanlıklarından farklı olarak görünen beşinci sıradaki “*sini*” yemeği dikkat çekmektedir. *Sini* bir Arap yemeği olmaktan öte, aslında yine Türkiye'de sık tüketilen içinde kıyma bulunan *patates oturtması* benzeri bir fırın yemeğidir. Yapılışı Türkiye'den çok az farklı olmakla birlikte, ağız tadı ve beslenme alışkanlıkları olarak Anadolu'daki muadilleri ile büyük bir benzerlik göstermektedir.

Mutfak ve yemek çeşidi, kuşkusuz bir toplumun yüzyıllar içinde oluşturduğu damak zevkinin ve tüketim alışkanlıklarının bir yansıması. Bu yönüyle 1918 yılından bu yana Türkiye ile doğrudan hiçbir, siyasi, sosyal ve kültürel bağı olmadığı halde, Halep Türkmen topluluğunun sıradan bireyleri için mutfak kültürü, tarihte kaldığı yerden adeta devam etmektedir.

	Frekans	Cevapların Yüzdesi	Deneklerin Yüzdesi*
Pilav	69	16,1	34,3
Her türlü yemek pişiyor/fark etmiyor	45	10,5	22,4
Et yemeği	43	10	21,4
Çorba	40	9,3	19,9
Sini	39	9,1	19,4
Dolma	26	6,1	12,9
Patates yemeği	14	3,3	7
Melemen	13	3	6,5
Makarna	11	2,6	5,5
Bulgur pilavı	10	2,3	5
Patates kızartması	9	2,1	4,5
Tavuk yemeği	7	1,6	3,5
Türlü-sebze	7	1,6	3,5
Muska	5	1,2	2,5
Diğer**	61	14,1	30,5
Cevap yok	30	7	14,9
Toplam	429	100	213,4

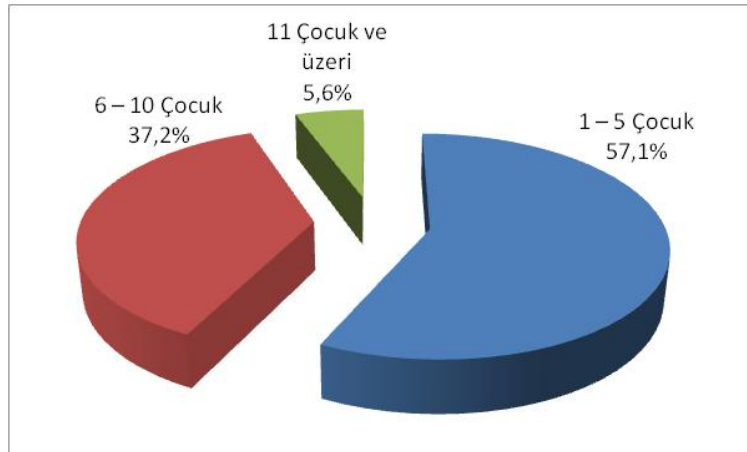
*Birden çok cevap alınmıştır.

**Diğer: Çoğu zaman yemek pişmiyor, patlıcan kebabı, köfte, kuru fasulye, kızartma çeşitleri, ful, patlıcan musakka, fasulye ekşisi, aş, lapa, balık, sarma, tavuk kızartma, söğürme, cazmiz, kabak ekşisi, musakka, patlıcanlı yemekler, patatesli yemekler, yeşil fasulye, gorpa, patlıcan sörmesi, ciğer, imambayıldı, kavurma, patates ekşisi

Tablo 11

Soru. 9- Kaç çocuktan fazlası sizin için 'çok çocuk' demek olur?*

Katılımcılardan, %57,1'i "5" çocuğa kadar bir rakamı "*çok çocuk*" sayarken, toplumun üçte birinden fazlasını oluşturan %37,2'si 6 ile 10 çocuk arasındaki bir rakama fazla çocuk demiştir. Toplumun küçük bir bölümü de 11 çocuktan yüksek sayıyı fazla görmektedir. Bu sonuçlar, Halep Türkmenlerinin geleneksel olarak çok çocuk sahibi olma eğiliminin sürdüğünü göstermektedir. Andre Raymond, XVI. Yüzyılda Halep'te aile fertlerinin sayısını ortalama 8 olarak hesaplamıştır.⁴⁴² Söz konusu sonuçlar, neredeyse 500 yıla yakın süredir benzer bir eğilimin sürdüğünü göstermiştir. Türkmen arasında çok çocuk sahibi olmak, ekonomik ve toplumsal bir gereklilik olarak görüldüğü gibi, psikolojik bir güvencedir de.

Grafik 10

	Frekans	Yüzde
1 – 5 Çocuk	112	57,1
6 – 10 Çocuk	73	37,2
11 Çocuk ve üzeri	11	5,6
Toplam	196	100
Ortalama	6 Çocuk	

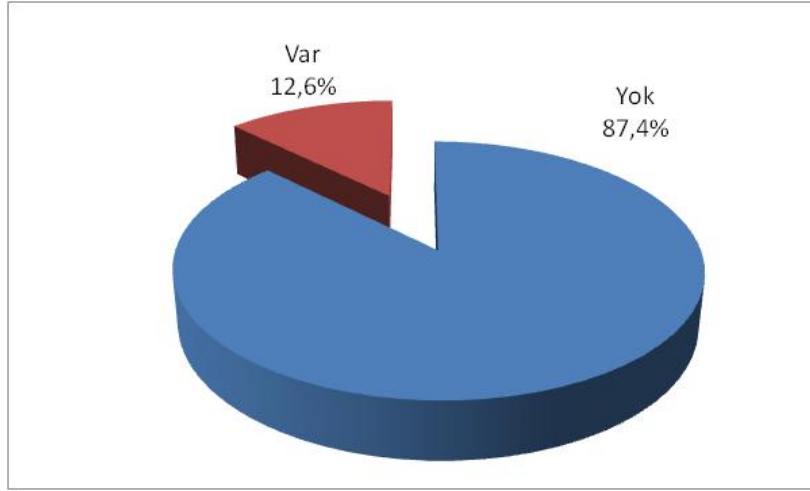
*Bu soruya 6 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 12

⁴⁴² Andre Raymond, *The Population of Aleppo in the Sixteenth and Seventeenth Centuries According to Ottoman Census Documents*, International Journal of Middle East Studies, November, 1984, s. 453. Halep'teki tarihsel hane halkı hesaplaması tartışmaları için bkz: 39. dipnot.

Soru.10- Töre cinayetinden dolayı ailenizden ölen biri var mı?*

Geleneksel toplumların belirgin özelliklerinden olan töre cinayetleri konusunda Halep Türkmenleri, %12,6 oranında töre cinayeti mağduriyetinden bahsederken, %87,4'lük kesim aile ve akrabaları içinde böyle bir mağduriyet olmadığını kaydetmiştir. Söz konusu tablo, modern dönemle birlikte töre cinayetleri konusunda gözle görülür bir düşüş olduğunu ortaya koymaktadır. İkili görüşmelerde özellikle yaşlı kuşak zamanında aşiretler arası çekişmeden, kız kaçırma, mülkiyet ve arazi sorunları ile, aşiret içindeki değişik sorunlardan cinayetlerin daha sıklıkla işlendiği ve örtbas edildiği açıkça ifade edilmiştir. Ancak devlet otoritesinin kendi gücünü hissettirdiği son 30-40 yıl öncesinden itibaren töre cinayetlerinde görülen düşüş, bugün yukarıdaki oranı ortaya koymuştur.

Grafik 11

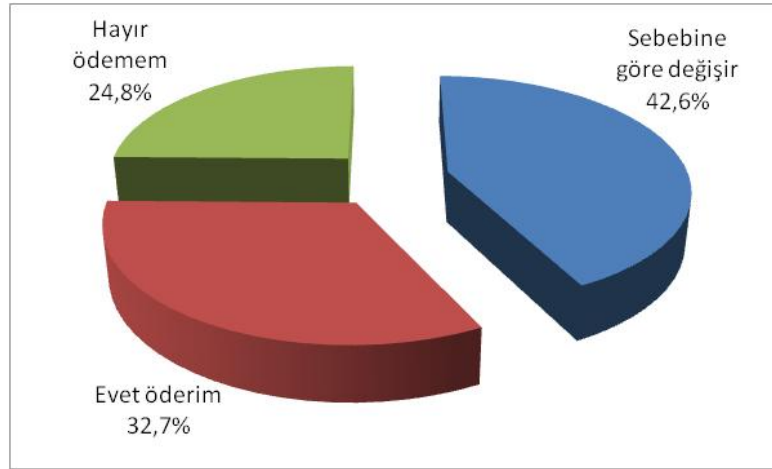
	Frekans	Yüzde
Yok	174	87,4
Var	25	12,6
Toplam	199	100

*Bu soruya 3 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 13

Soru. 11- Mensup olduğunuz aşiretten birinin öldürülmesi ya da başka birini öldürmesi sebebiyle diyetini öder misin?

Bir önceki grafikte ortaya çıkan toplumsal gerçeklik, bu ikinci tablo ile daha net anlaşılmaktadır. Geleneksel toplumsal dayanışmanın güçlü olduğu ortamlarda grubu oluşturan her bir ferдин can güvenliği kolektif savunma mekanizmasıyla garanti altına alınmaktadır. Modern dönemin getirdiği çözölme Halep Türkmen toplumunda bu kolektif anlayışın seyredildiğini göstermiştir. Koşulsuz “evet öderim” diyenlerin oranı %32,7’de kalırken, toplumun kalan büyük bölümü, inandırıcı bir gerekçe görmedikçe (%42,6) ya da hiçbir koşulda ödemeyeceğini (%24,8) söylemiştir. Burada dönüşümü daha iyi anlamak için “evet öderim” diyenlerin yaş ortalamasına bakıldığında 45 yaş ve üzeri olması, aşiret kararlarının yeni nesil ve genç kuşaklar üzerinde fazla bir bağlayıcılığının olmadığını ispatlamaktadır.

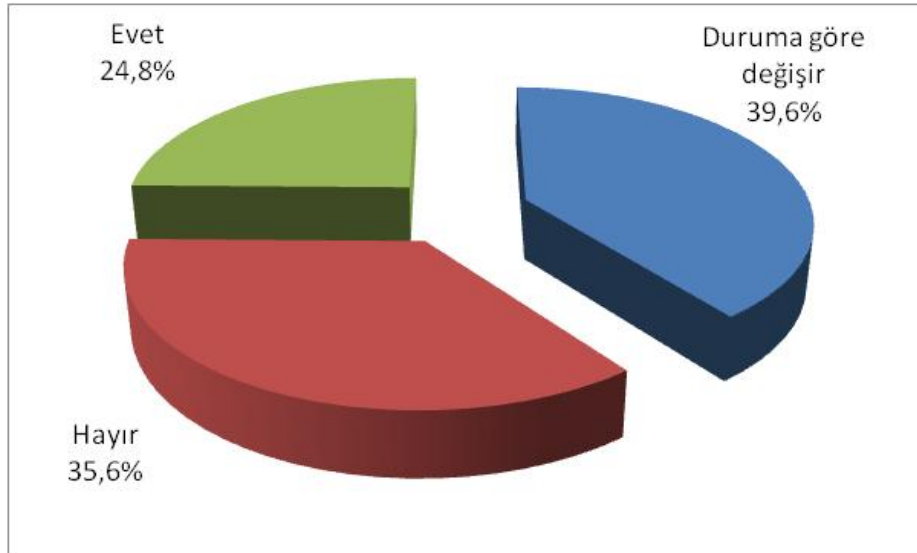
Grafik 12

	Frekans	Yüzde
Sebebine göre değişir	86	42,6
Evet öderim	66	32,7
Hayır ödemem	50	24,8
Toplam	202	100

Tablo 13

Soru.12- Kendinizi aşiret kararlarına uymak zorunda hisseder misiniz?

Bu tabloda ortaya konulan sonuçlar, Halep'teki Türkmen toplumu içinde aşiret bağlayıcılığının giderek zayıfladığını göstermektedir. Kendini her koşulda aşiret kurallarına bağlı olarak tanımlayanların oranı sadece %24,8'de kalırken, hiçbir şekilde aşiret kurallarına uyma zorunluluğu görmeyenlerin oranı %35,6, duruma göre aşiret kararlarına uyacağını söyleyenlerin oranı ise %39,6 ile en yüksek rakamı ifade etmiştir. Bir süre sonra bu durum aşiret mensubiyetinin önemini tamamen kaybedeceği sonucuna işaret etmektedir.

Grafik 13

	Frekans	Yüzde
Duruma göre değişir	80	39,6
Hayır	72	35,6
Evet	50	24,8
Toplam	202	100

Tablo 14

Soru.13- Kızınız istemediğiniz bir kişiyle evlenirse nasıl bir davranış gösterirsiniz?

Önceki üç tablodan çıkan sonuçta, geleneksel aşiret sadakati giderek zayıflayan bir Türkmen topluluğu görülse de, *aile namusu* ve *aile fertlerinin güvenliği* gibi birincil olumsuzluklarda devlet otoritesinin müdahalesine bile izin vermeyen bir geleneksellik devreye girmektedir. Burada ferdi ya da grupsal refleksleri harekete geçiren cezalandırma algısı ön plana çıkmakta ve çoğunlukla ailenin onurunu kurtarma ve topluma ibret verme güdüleriyle hareket edilmektedir.

Ailenin en hassas konularından biri olan “*kız çocuğunun istenmeyen kişiyle evlenmesi*” durumunda “*cezasını kendim veririm*” diyenlerin oranı neredeyse yarıya yakını, %42,6’yi oluşturmaktadır. *Aşiretin kararına uyacaklarını* söyleyen %16,3 ile birlikte düşünüldüğünde Halep Türkmenlerinin yarıdan fazlası, sorunu kendi içinde geleneksel aşiret kurallarına göre çözme yoluna gideceğini söylemiştir. “*Cezasını kendim veririm*” diyenlere sorulan “*cezanın ne olacağı*” yönündeki ikinci sorunun yanıtı hemen tamamında koşulsuz “ölüm” olmuştur.

Bu tür olayların geçmişte birkaç kez yaşandığına şahitlik ettiğini söyleyen yaşlı kuşağa mensup kimi Türkmenler, aşiret ve aile kurallarının cezasıyla öldürülen kızların toplumun diğer fertlerine örnek oluşturduğunu kaydediyorlar. Bu nedenle de kız çocuklarının aile rızası dışında bir işe kalkışmaları halinde cezasının ölüm olduğunu çok iyi bildikleri bir ortamda, bu tür olayın yaşanması neredeyse imkansız hale gelmiştir.

Suriye yönetiminin de çok fazla müdahil olmadığı anlaşılan bu tür “*ailevi*” sorunları aşiret kendi içinde halletmekte ve konu tamamen kapatılmaktadır. Hatta görüşülmüş olan kimi görgü şahitleri; geçmişte evlilik amacıyla ailesinin istemediği bir aşiretin köyüne kaçan bazı kızların, jandarmaya teslim edildiği halde, öldürüleceği bilinerek ailesine iade edildiğini anlatmışlardır. Bu kızlar daha sonra aileleri tarafından öldürüldüğü halde, jandarma göstermelik birkaç işlem dışında hiçbir soruşturma yapmamıştır.

Ancak, günümüzde giderek zayıflayan geleneksel algıların bu konuda da istisna oluşturmadığı ortadadır. Kadınlarda eğitim düzeyinin giderek yükseldiği ve toplumsal ilişkilerin yeniden tanımlandığı Halep Türkmenleri içinde, özellikle genç kuşak içinde farklı düşünenlerin oranı bir hayli fazla. Yanıtlar içinde yer alan “*polise başvururum*” ya da “*hiçbir şey yapmam*” gibi yanıtlar verenlerin tamamına yakını genç kuşağa mensup fertlerden oluşmaktadır.

Kent kültürüne adapte oldukça geleneksel baskılarından kurtulduğunu hisseden birçok genç için, yukarıdaki örneklerin caydırıcı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Kendim ceza veririm	86	42,6	45,0
Polise başvururum	44	21,8	23,0
Aşiretim hangi kararı verirse onu uygularım	33	16,3	17,3
Hiçbir şey yapmam	13	6,4	6,8
Böyle bir şey yapmaz	4	2,0	2,1
Konuşarak vazgeçirmeye çalışırım	3	1,5	1,6
Evlatlıktan reddederim	3	1,5	1,6
Sebebine göre değişir	2	1,0	1,0
Belli bir zaman sonra kabullenirim	1	0,5	0,5
İzin vermem	1	0,5	0,5
Durumuma göre	1	0,5	0,5
Ara Toplam	191	94,6	100
Cevap yok	11	5,4	
Toplam	202	100	

Tablo 15

Soru.14- Birinci dereceden yakınınız öldürülse nasıl
bir davranış göstereceğinizi söyler misiniz?

Bir önceki tabloda verilen cevaplar ile burada verilen cevaplar karşılaştırıldığında “*polise başvururum*” diyenlerin oranındaki bariz fazlalık göze çarpacaktır. Polis faktörünün bir önceki tabloda düşük, burada ise yüksek çıkmasının en önemli sebebi, kuşkusuz *ailenin namusu ve onun korunmasında aileye öncelik verilmesi gerektiği algısı* ile ilgili görünmektedir. Bu tabloda *birinci dereceden yakının öldürülmesi* sorusuna yanıt verenlerin neredeyse yarıya yakını devlet güçlerini olaya dahil ederken, aşiret kararlarına uyanların oranı da %28,2’yi bulmaktadır.

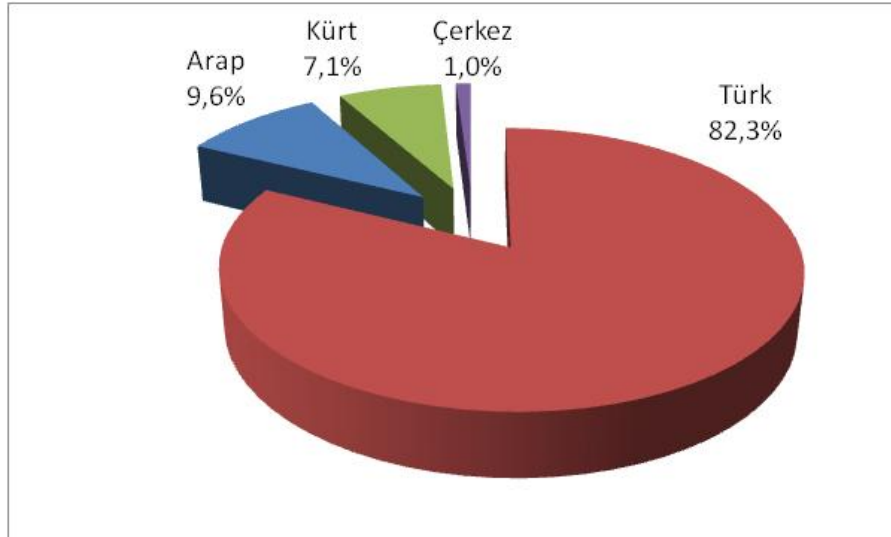
“*Kendim ceza veririm*” diyenlerin oranı, yüksek olmakla birlikte, bir önceki tablodaki sonuçlarla karşılaştırılınca katı aşiret geleneğini büyük oranda devam ettirdiği düşünülen bir toplumda %19,8 yine de düşük sayılabilir.

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Polise başvururum	86	42,6	44,6
Aşiretim hangi kararı verirse onu uygulayım	57	28,2	29,5
Kendim ceza veririm	40	19,8	20,7
Hiçbir şey yapmam	8	4,0	4,1
Konuşarak vazgeçirmeye çalışırım	2	1,0	1,0
Ara Toplam	193	95,5	100
Cevap yok	9	4,5	
Toplam	202	100	

Tablo 16

Soru.15- Annenizin etnik kökenini söyler misiniz?*

Baştaki, 6 ve 7. sorulara verilen yanıtları teyit eden bu tabloda, Halep Türkmenlerinin çoğunlukla, aynı etnik kökenden gelen kişilerle evlendiği açıkça görülmektedir. Katılımcıların %82,3'ü annesinin etnik kökeninin Türk olduğunu söylerken, komşu topluluklar Arap ve Kürtlerle evlilik sırasıyla %9,6 ve %7,1 gibi düşük bir düzeyde kalmıştır. Türkmenler, etnik kimliklerini devam ettirmek için özellikle topluluk içi evlilikleri tercih ederken, komşu etnik gruplarla yapılan evliliklerin daha çok “*karşı taraftan kız alma*” şeklinde olması, topluluğun etnik özelliklerini koruma kaygılarının canlı olduğunu göstermektedir.

Grafik 14

	Frekans	Yüzde
Türk	163	82,3
Arap	19	9,6
Kürt	14	7,1
Çerkez	2	1,0
Toplam	198	100

*Bu soruya 4 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 17

Soru.16- Siz kendinizi hangi kökenden hissediyorsunuz?*

Bir önceki tabloda annesinin etnik kökeni hatırlatılan katılımcılara bu kez kendilerini hangi kökenden hissettikleri soruluyor. Bu, daha çok anneleri Türkmen kökenli olmayan kişilerin etnik tutumunu anlama ve evdeki etkin kültürel rengin ne olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bir önceki tabloyla karşılaştırınca daha net bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bir önceki tabloda annelerinin Arap olduğunu beyan eden %9,6'lık bir insan grubundan yarıdan daha azı, yani %4,1'i, kendini Arap hissettiğini söylemiştir. Yine bir önceki tabloda annesinin etnik kökeninin Kürt olduğunu söyleyen %7,1'lik grup içinden sadece %1'i kendini Kürt etnik grubuna mensup hissettiğini söylemiştir. Annesi Çerkez olan küçük bir grup da Çerkez hissettiğini söylemiştir.

Tablonun söylediği toplumsal gerçek; farklı etnik gruplara mensup annelerin oluşturduğu karma aileler, süreç içinde Türkmen sosyal ortamının bir parçası olmaktadır.

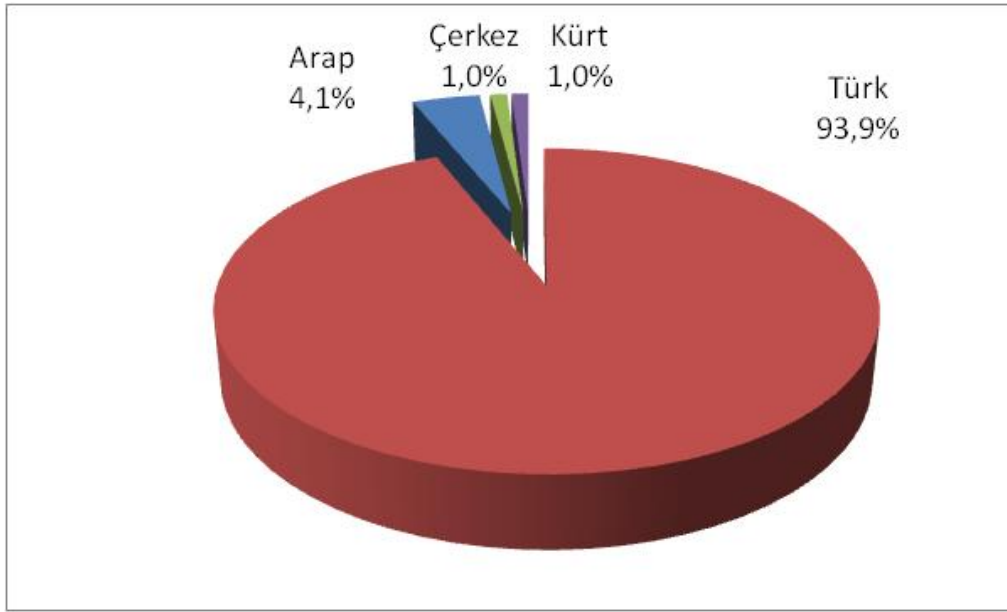
Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta, annesi farklı etnik kökenden olduğu halde kendini Türkmen hisseden çocukların yaşadıkları ailelerin neredeyse tamamının *Türkmen-yoğun* bir bölgede yaşamakta oldukları gerçeğidir. Kendini Türk hisseden karma aile çocuklarının tamamı Türkmen köy ve kasabalarında büyümüş kişilerden oluşmaktadır. Kendini annesinin etnik kökeninden hisseden kişilerin yaşadığı bölgeler de, daha çok farklı etnik unsurların nüfus yoğunluğu bulunan karma köy ve kasabalarıdır.

Toplumsal sürecin işleyişinde, örneğin, Kürt asıllı bir gelin adayı şayet eşinin yaşadığı bölgeye geldi ise, süreç içinde Türkmen kültürüne adapte olmaktadır. Bu şekilde Arap ya da Kürt olduğu halde kendi dillerini dahi süreç içinde unutan ve Türkçe konuşmaya başlayan binlerce insan Türkmen köylerinde yaşamaktadır.

Tam tersi süreçte ise, yani Türkmen damadın gelinin köyüne ya da kültürel hakimiyetinin olduğu bir bölgeye yerleşmesi halinde çocuk annesinin etkisinde daha çok kalmaktadır. Ancak bu kez tersine asimilasyon çok yavaş olmaktadır. Çünkü Türkmen köyü dışında bir yere taşınmış olan damat, kendi

ailesiyle güçlü bağlarını koruduğu için karşılıklı ziyaretler, çocukların dede, amca ve babaannelerini sık görmesine imkan vermektedir.

Bununla dolaylı yoldan bağlantılı bir diğer ayrıntı, ne annesi ne de babası Türkmen olmadığı halde Türkmen köy ve kasabalarında çalışan yüzlerce Arap ve Kürt genci de günlük yaşamda sadece Türkçe konuşmakta ve Türkmen adetlerini benimsemektedir.

Grafik 15

	Frekans	Yüzde
Türk	184	93,9
Arap	8	4,1
Çerkez	2	1,0
Kürt	2	1,0
Toplam	196	100

*Bu soruya 6 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 18

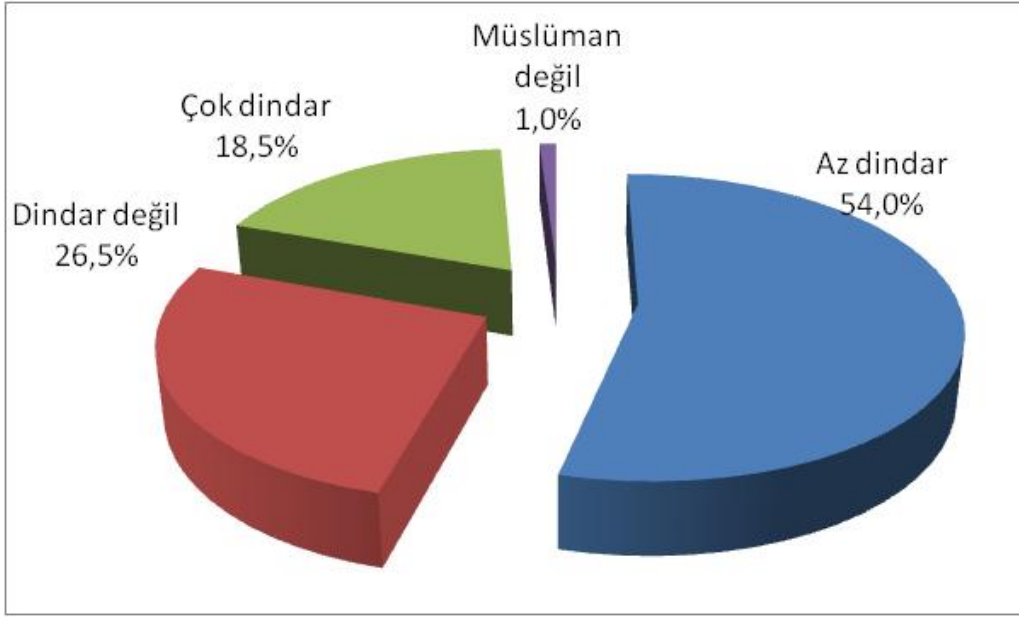
Soru.17 - Sayacağım seçeneklerden hangisinin sizin
dinle olan ilişkinizi daha iyi açıkladığını
düşünüyorsunuz?*

Bu soru, Halep Türkmen toplumunun dindarlık düzeyini ve dine bakışını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Soru hazırlanırken dindarlık düzeyini anlamaya yönelik 4 farklı kategori belirlenmiştir. Dinin emirlerine sıkı sıkıya bağlı olmak ve bütün ibadetleri düzenli olarak yerine getirmek “*çok dindar*” olarak tanımlanmıştır. İnancı olsa bile ibadetlerin bir bölümünün yerine getirilmesi “*az dindar*”, ibadetlerin hiç yapılmaması “*dindar olmayan*” ve dine ne inanç ne de pratik olarak hiçbir şekilde önem verilmemesi de “*Müslüman olmayan*” ifadeleri ile tanımlanmıştır.

Cevapların %54 gibi büyük bölümü, yani toplumun yarısından fazlası, günlük olarak ibadetlerinin tümünü yerine getiremese bile elinden geldiği kadar dinin emirlerini uygulamaya çalıştığını söylemiştir. Kategorik olarak *az dindar* diye nitelenebilecek bu grubun ardından Cuma ve bayram namazları dahil, ibadetlerinin hemen hiçbirini yerine getirmeyen ama inanç olarak Müslümanlığı benimsediğini özellikle vurgulayan *dindar olmayanlar* grubu %26,5 oranında çıkmıştır. İbadetlerine sıkı sıkıya bağlı olan ve düzenli yerine getiren *çok dindar* kategorisinin oranı ise %18,5’tir. Müslümanlıkla hiçbir ilgisi olmadığını söyleyenlerin oranı ise %1 gibi çok düşük bir rakama denk gelmektedir.

Söz konusu tablo, Halep Türkmen topluluğunun muhafazakâr bir yapıda olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Günlük pratik düzeyi ne olursa olsun, Türkmen toplumunun neredeyse tamamı kendini bir şekilde din ile ilişkili görmekte ve gerek aile yaşamında gerekse bireysel yaşamında dinin kurallarına uygun yaşamaya çalışmaktadır.

Dindar olmadığını söyleyen katılımcılarla, derinlemesine yapılan görüşmelerde onların günlük yaşamlarında dahi birçok uygulamanın dine uygun yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Eşlerin örtülü olması, günlük ahlaki kurallar, fertlerin birbiriyle ilişkilerin önemli ölçüde dinin emirlerine uygun olması, selamlaşma, ev ziyaretlerindeki haremlik selamlık uygulamaları vb. günlük yaşama ilişkin birçok eylem, dinin etkilerini yansıtan örnekleri oluşturmaktadır.

Grafik 16

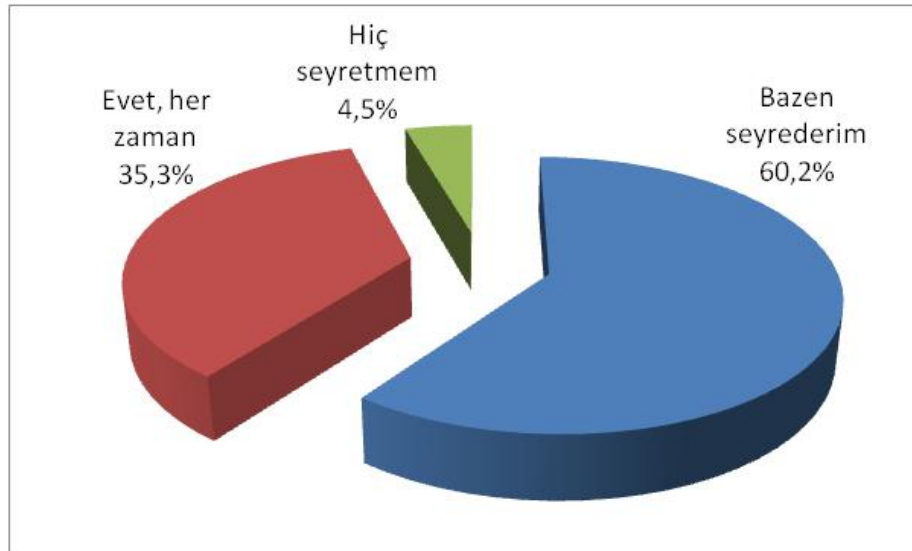
	Frekans	Yüzde
Dine inanıyorum, ibadetlerimin bir kısmını yerine getiriyorum (az dindar)	108	54
Dine inanıyorum, ama ibadetlerini yerine getirmiyorum (Dindar değil)	53	26,5
Dine inanıyorum, ibadetlerimin tümünü yerine getirmeye çalışıyorum (çok dindar)	37	18,5
Herhangi bir dine inanmıyorum, ama tüm dinlere saygılıyım (Müslüman değil)	2	1
Toplam	200	100

*Bu soruya 2 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 19

Soru.18- Televizyon izler misiniz?*

Toplumsal bir iletişim aracı olarak televizyonla Türkmen topluluğunun ilişkisi çok düzenli görünmemektedir. Televizyon karşısında vakit geçirenler %35,3 gibi bir oranda kalmaktadır. *Bazen televizyon izleyenlerin* oranı ise %60,2 gibi yüksek bir rakamı ifade etmektedir. Televizyon izleme oranındaki bu değişkenlik, gerek ahlaki değerlerle gerekse ekonomik durumun elverişli olmasıyla doğrudan ilgili görünmektedir. Günün büyük bölümünü iş yerinde ya da tarlada geçiren bireyler için televizyon vazgeçilmez bir eğlence aracı olarak algılanmamaktadır. Yine birçok programın toplumun genel ahlak ilkelerine uygun görülmemesi doğal bir savunma refleksi geliştirmiştir.

Grafik 17

	Frekans	Yüzde
Bazen seyredirim	121	60,2
Evet, her zaman	71	35,3
Hiç seyretmem	9	4,5
	201	100

*Bu soruya 1 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 20

Soru.19- Hangi kanalları izlersiniz?

Katılımcıların neredeyse yarısı, %49,5'i, Türk kanallarını izlediğini belirtirken, *fark etmez hepsini* diyenlerin oranı da %44,8 gibi yüksek bir düzeyde çıkmıştır. Bu cevabı verenlerin büyük bölümü ağırlıklı Türk kanalı izlediğini ama, günlük bir alışkanlık olarak sürekli Türkiye kanallarını izlemeyip, programın özelliğine göre farklı kanalları da izlediğini söylemiştir.

Halep'teki Türkmen topluluğu, kültürel ve etnik özelliklerini korumak ve dilini muhafaza etmek için Türk kanallarını izlemeyi en önemli çözüm olarak görmektedir. Etnik ilginin ötesinde, Türkiye gündemini yakından takip etmek Halep'teki Türkmen topluluğa farklı bir bilinç ve üstünlük hissi vermektedir. Özellikle Türkiye kanallarını izleyerek süren ilgi,

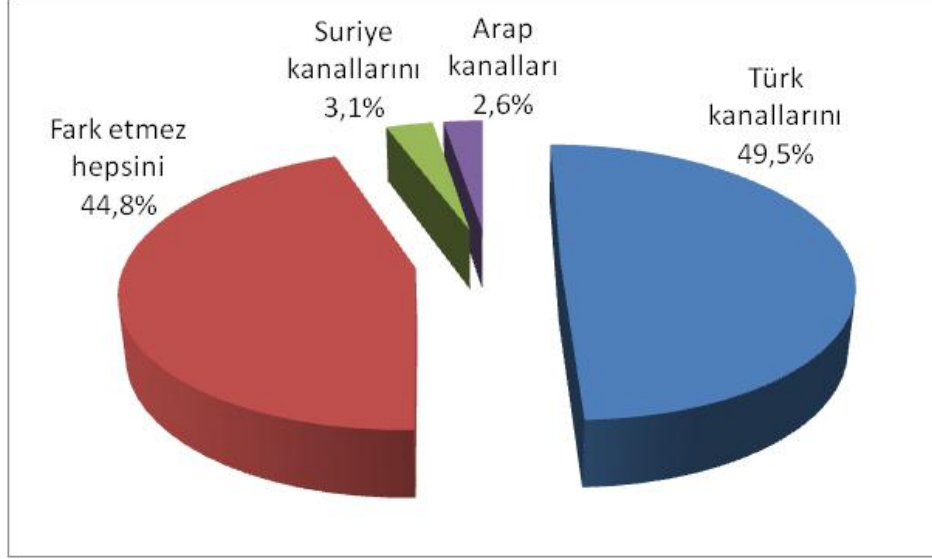
Türkiye'nin ekonomik ya da siyasi başarılarının Halep'teki Türkmen topluluğu arasında büyük bir beğeni uyandırmasına neden olmaktadır. Yine bunun devamında, Türkmenler televizyon kanalları üzerinden, günü birlik olarak Türkiye ile bağlarını sürekli canlı ve taze tuttuklarına inanmaktadır.

Türk kanallarının izlenmesi nesiller üzerindeki etkinin gözlenmesi bakımından da oldukça önemli. 20 yaş altındaki kişilerin neredeyse tamamı mükemmel bir İstanbul Türkçesi ile konuşmaktadır. Orta yaş ve üzerindeki kişilerin konuştukları dil ise Arapça kelimelerle sürekli desteklenme ihtiyacı içindeki yerel bir Türkçe izlenimi vermektedir. Genç kuşak içinde Türkçenin bu kadar iyi düzeyde olmasının tek sebebi Türkiye kanallarının izlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Televizyon kanalları üzerinden kendini gösteren bu ilgi, Türkiye'de üretilmiş kültürel ürünlerin, Halep Türkmen topluluğu arasında yoğun tüketimini de teşvik etmektedir. Televizyonlardan tanınan birçok sanatçının fotoğrafları iş yerlerinin ya da yatak odalarının duvarlarını süslerken, Türkiye'de ne kadar yeni çıkmış olursa olsun, söylenen şarkılar (şayet televizyonlarda yayınlanmış ise) ertesi gün Türkmenlerin gündeminde yer bulmaktadır.

Görüşülen birçok Türkmen'in, Suriye siyasetinden daha fazla Türkiye içindeki gündeme aşina olduğu gözlenmiştir. Eğitim düzeyi farklı olsa dahi,

birçok Halep Türkmen ferdinden bulunan bu ilgi, Türkiye'yle bağların sürekli korumalarında televizyon kanallarının rolünü açıkça ortaya koymuştur.

Grafik 18

	Frekans	Yüzde
Türk kanallarını	96	49,5
Fark etmez hepsini	87	44,8
Suriye kanallarını	6	3,1
Arap kanallarını	5	2,6
Toplam	194	100

*Bu soruya 8 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 21

Soru.20 - Kitle iletişim araçları (televizyon, radyo, internet vb.) ile ilgili söyleyeceğimiz ifadelere ne derece katıldığınızı belirtir misiniz?*

Çalışmaya katılarak görüş belirten Türkmenlere televizyonlarla ilgili, olumsuz anlamda üç farklı kategoride program skalası belirlenmiştir: Eleştirilerin genel sıralamasında, “*yabancı diziler*”, “*yerli diziler*” ve “*magazin programları*” şeklindeki bu sıralama televizyonun Türkiye’deki algılanan “*olumsuz*” imajının Türk kanallarını farklı bir gözle takip eden muhafazakâr Türkmen toplumu tarafından nasıl algılandığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bunun yanı sıra son yılların en önemli iletişim argümanlarından biri olan internet hakkında yine olumsuz yönden olmak üzere, “*internetteki uygunsuz siteler*” konusunda ne düşündükleri sorulmuştur.

Bu sorularda, en olumsuzdan en olumlu olana doğru (1) *kesinlikle katılmıyorum*, (2) *katılmıyorum*, (3) *kısmen katılıyorum*, (4) *katılıyorum* ve (5) *kesinlikle katılıyorum* olmak üzere 5 farklı aşamada kanaatleri sorulmuştur.

Alınan yanıtlar televizyonlardaki söz konusu programlar ve internet konusunda katılımcıların ortalamada (3) “*kısmen katılıyorum*”dan başlayarak (5) “*kesinlikle katılıyorum*”a doğru önemli bir yığılma gösterdiğini ortaya koymaktadır.

En yüksek olumsuzlama internet ile ilgili sonuçta görülmektedir. İnternetteki uygunsuz siteler konusunda %90’a yakın bir kesim, bu sitelerin değerleri yok ettiğine inanmaktadır. Kalan %10’luk kesim ise, olumsuzlama anlamında genel kanaate uygun görüş belirtirken, gençliğin değerlerini yıpratma anlamında internetin tek başına böyle bir rol oynadığı görüşüne katılmadığını belirtmiştir. İkinci en yüksek olumsuzlama televizyonlardaki yabancı dizilere karşı gözlenmiştir. Burada %80’in üzerindeki bir kitle yabancı yapımlara kuşkuyla bakmaktadır.

Burada dikkat çeken önemli bir husus, yukarıda yabancı dizilere karşı gösterilen olumsuz tutumun, magazin programı bile olsa yerli üretilmiş kültürel

ürünlere karşı gösterilmediği konusudur. Magazin programları konusunda %80'in altında kalan olumsuz kanaatler, yerli dizilerde %70'den biraz fazladır.

Tablonun genelinden ortaya çıkan sonuç, 17. soruda yanıtı bulunmaya çalışılan *toplumun dindarlık ve muhafazakârlık düzeyine* ilişkin sonuçlarla tamamen tutarlı bir görünüm arz etmektedir. Halep Türkmen toplumu, televizyon ve internet gibi iletişim imkanlarından yararlanırken, içeriğine önem vermekte ve muhafazakâr değerlerini koruma kaygısıyla hareket etmektedir.

	İnternetteki uygunsuz siteler gençliğimizin değerlerini yok etmektedir		Televizyondaki yabancı diziler toplumun ahlakını bozmaktadır		Televizyondaki magazin programları kültürümüzü yozlaştırmaktadır		Televizyondaki yerli diziler toplumun ahlakını bozmaktadır	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Kesinlikle katılmıyorum	13	8,2	13	7,2	13	7,7	11	6
Katılmıyorum	6	3,8	15	8,3	22	13	38	20,7
Kısmen katılıyorum	4	2,5	42	23,2	35	20,7	67	36,4
Katılıyorum	55	34,8	75	41,4	55	32,5	44	23,9
Kesinlikle Katılıyorum	80	50,6	36	19,9	44	26	24	13
Toplam	158	100	181	100	169	100	184	100
Ortalama	4,16 Puan		3,59 Puan		3,56 Puan		3,17 Puan	

*Bu soruya yanıt vermeyenler tabloya dahil edilmemiştir.

Tablo 22

3. Ekonomi, yaşam kalitesi, mülkiyet

Halep Türkmenlerinin ekonomik durumunu ortaya çıkarmayı hedefleyen bu bölümde, katılımcılara başta aylık kazançları olmak üzere, ekonomik tüm gelirleri sorulmuştur. Bunun ötesinde, zenginlik ya da fakirliğin algısal ve psikolojik yönlerini göz önünde bulundurarak, Türkmenlerin kendilerini nasıl hissettiğine dair sorular sorulmuştur. Tüm soruların yanıtlarında Suriye'nin genel ekonomik göstergeleri karşılaştırmalar yapılarak Türkmenlerin genel Suriye toplumu içindeki ekonomik refah düzeyleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Soru.21- Kendinizi ekonomik olarak aşağıdakilerden hangisi ile tanımlarsınız?

Toplumun ekonomik anlamda kendini nasıl gördüğünü ortaya koyan bu sonuçlar, %75 gibi büyük bir çoğunluğun *orta halli*, %12,4'lük bir dilimin *zengin*, yine aynı oranda %12,4'lük diğer bir kesimin de *fakir* olarak algıladığını tespit etmiştir.

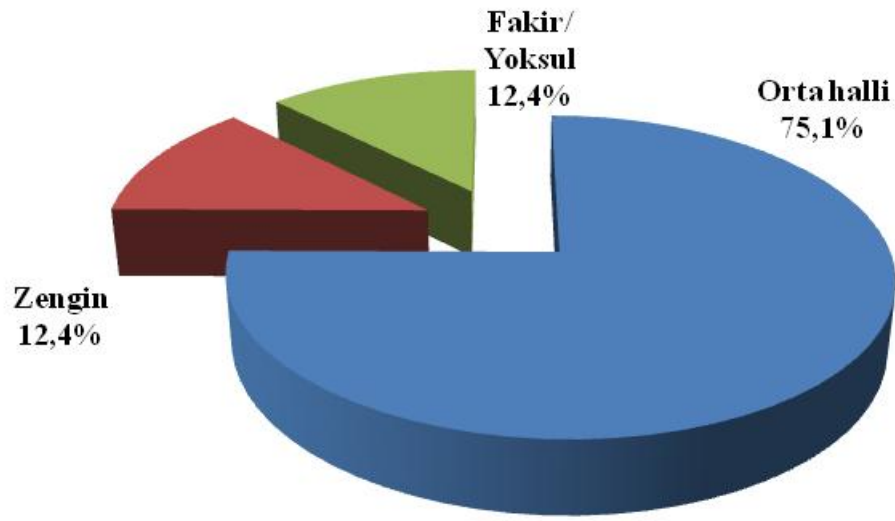
Detayları bir sonraki tabloda dahi iyi görülen bu sonuçlar aslında, Halep Türkmenlerinin yaşam düzeyinin genel Suriye ortalamasını yansıttığını saptamaktadır.

Burada işaret edilmesi gereken temel problematik, insanların *zengin*, *fakir* ve *orta halli* kavramlarına verdikleri anlamla ilgilidir. Nitel saha çalışmasının sonuçlarına ilişkin bölümde belirtildiği gibi, Halep Türkmenleri içinde kırsal kesim insanı ile şehir insanının *zengin-fakir* tanımları birbirinden tamamen farklıdır. Kırsal kesim insanı için belirli bir dönümden fazla arazi (200 dönüm) mülkiyeti zenginlik olarak sayılırken, şehirdeki bir Türkmen için, evinin, işinin ve arabasının olması zengin olarak tanımlanmaya yetmektedir. Burada Türkiye'deki ya da dünyadaki algıdan tamamen farklı bir zenginlik algısı söz konusudur.

Kendilerine *zengin* diyenlerin ölçütlerinde, büyük bir sermaye ve arazi sahibi olmak, emrinde yüzlerce işçi çalıştırmak, lüks bir yaşama sahip olup, yılın belirli bir dönemini yurt dışı seyahatlerde geçirmek gibi alışılmış zenginlik belirtilerinin hiçbiri bulunmamaktadır. Kendilerini fakir olarak niteleyenler için de benzer bir durum söz konusu. Dünyadaki fakirlik standardı olan günlük 2

Dolar ve daha düşük bir gelire sahip olma ölçüsünden daha çok, iş ve ev sahibi olmamak en önemli fakirlik göstergesi.

Bu bilgiler ışığında Halep'teki Türkmenlerin ilki, kendi psikolojik yapılarıyla bağlantılı olarak düşündükleri bir zenginlik ve fakirlik, ikincisi de, uluslar arası ölçütlerde bir zenginlik ve fakirlik algısıyla tanımlanması gerekmektedir. Yukarıdaki tablo, Türkmenlerin kendilerini nasıl gördükleri ile ilgili olduğundan, ilerleyen bölümlerde daha detaylı olarak incelenecek olan ekonomik yaşam düzeylerine ilişkin reel rakamlar daha farklı bir gerçeği ortaya koyabilecektir.

Grafik 19

	Frekans	Yüzde
Orta halli	151	75,1
Zengin	25	12,4
Fakir/Yoksul	25	12,4
Toplam	201	100

*Bu soruya 1 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 23

Soru.22- Ailenizin aylık TOPLAM geliri nedir?

Katılımcılara ailelerinin aylık toplam geliri beşli bir skala ile sorulmuştur. Alınan cevaplara göre, en düşük dilimleri oluşturan ilk iki sıranın (1 ve 2) toplamında Türkmenlerin %16'ya yakın bölümü aylık 10.000 Suriye Lirası (LSR) (200\$) kadar bir gelire sahiptir. Orta halli diyebileceğimiz ortadaki iki sıra (3 ve 4. sıralar) 10.000 LSR ile 20.000 LSR arasındaki (200-400\$ arası) geliri ifade etmektedir ki, bunların oranı da toplamda %59,7'lik bir düzeye varmaktadır. Yüksek gelir diyebileceğimiz aylık 20.000 LSR (400\$) üzerini belirten son sıra (5) ise %24,4'lük bir insan kitlesine işaret etmektedir.

Uluslar arası kurlarla aynı tablo yıllık gelirle ifade edildiğinde şöyle bir gelir düzeyi ortaya çıkmaktadır:

Yıllık gelir	%
1.200 \$	1,2
1.200-2.400\$	14,4
2,400-3.600\$	32,3
3.600-4.800\$	27,4
4.800\$ ve üstü	24,4

Bu dağılım, yıllık kişi başı gelirin 4.511\$'a⁴⁴³ tekabül ettiği Suriye genel ortalamasında çok iyi bir tablo olmadığı söylenebilir. Türkmen toplumun büyük bölümü Suriye ortalamasının gerisinde kalsa da, azımsanmayacak bir oran ise ortalamanın üzerinde bir yıllık gelire sahip bulunmaktadır.

Bir önceki tabloda kendilerini zengin görenler ile orta halli görenler arasındaki ilişki aylık gelir frekansını gösteren bu grafikte daha iyi görülmektedir. Bir önceki sıralamada katılımcıların %75'i kendini *orta halli* gördüğünü söylerken, gelirler düzeyinde baktığımızda Suriye standartlarında orta hallilerin oranı %59,7'ye gerilemektedir.

Kendilerini zengin olarak tanımlayanların oranı bir önceki tabloda %12,4 olarak çıkarken, rakamsal detayları veren şimdiki tablo da ise, zengin olmaya en yakın grubu oluşturan 20.000 LSR üstü gelire sahip insanların oranı %24,4 olarak

⁴⁴³ World Bank (2009d), "World Development Indicators" Washington DC. Aynı istatistik verilerde Türkiye'deki yıllık ortalama gelir 12.955\$ verilmiştir. Türkiye'deki gelir düzeyi ile karşılaştırıldığında Halep Türkmenlerinin buradaki akrabalarına göre üçte bir oranında daha yoksul olduğu söylenebilir.

görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu fark, toplumun *zengin-fakir* tanımlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Yani, bir kişinin kendini orta halli olarak tanımlaması kazandığı gelirden daha çok, bu gelirin kendi ihtiyaçlarını görmesi ile ilgilidir. İki tablonun rakamsal karşılaştırmasından açıkça görülmektedir ki; bir önceki tabloda kendilerine *orta halli* diyenlerin önemli bir bölümü aslında olması gereken aylık gelirden çok daha düşük kazanmalarına rağmen kendini bu şekilde tanımlamıştır.

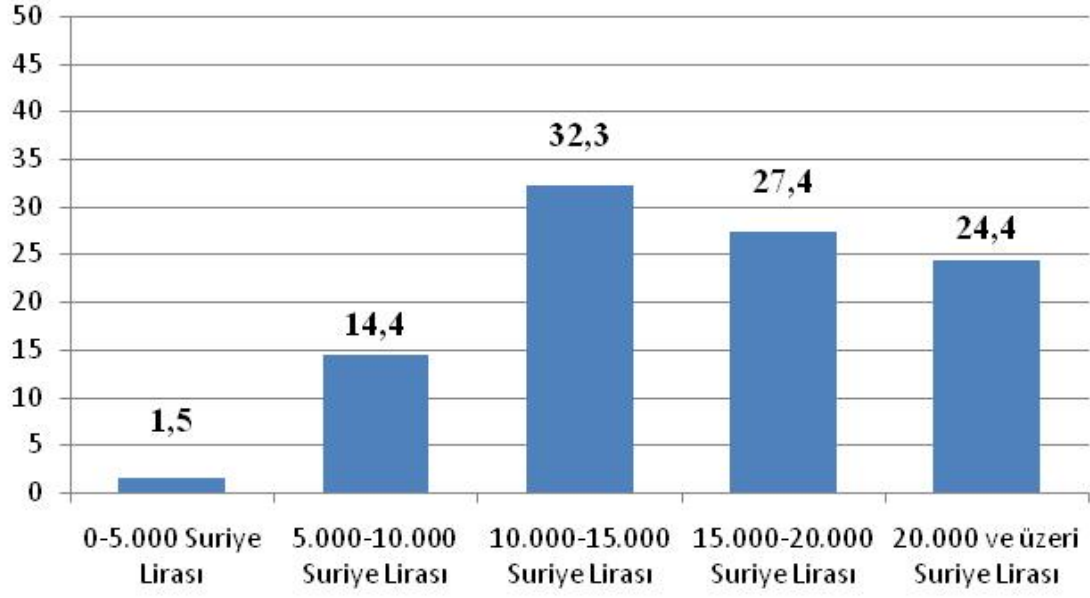
Bu tablonun işaret ettiği bir diğer olgu da, orta halli ya da zengin algılamalarının reel bir kazançtan daha çok Türkmenlerin psikolojik algıları ile doğrudan bağlantısı olduğudur. 21. tabloda kendini zengin olarak tanımlayanların oranı %12,4'tür.

Ancak 22. tabloda Suriye toplumu içinde görece zengin olarak tanımlanabilecek bir gelire sahip olan yıllık 4.800\$ ve üzeri kazancı olan ailelerin oranı %24,4'tür. Burada hissedilen zenginlik olgusu ile reel zenginlik ölçütleri arasında neredeyse 2 kata yakın bir fark bulunmaktadır. Bu fark, tıpkı kendini *orta halli* tanımlayanlarda olduğu gibi, içinde bulundukları koşullara ve kazancı ne kadar yüksek olursa olsun o paranın geçimine yetip yetmemesiyle ilgilidir. Bu nedenle kazancı çok iyi olduğu halde %12'lik bir Türkmen kitlesi kendini zengin görmemektedir.

Bu ayırım, yaşamdan beklentileri ve gelecek hesaplarını da derinden etkilemektedir. Gerçekte öyle olmadığı halde kendini zengin zanneden birçok Türkmen birey için, yatırımlarına ilişkin planlamalar da kendine özgü standartlarda olmaktadır.

Örneğin, Suriye'de yaşanan büyük alt yapı yatırımlarına Türkiye'den birçok firma rahatlıkla katılabildiği halde, kendi çevresinde zengin olarak kabul edilen hiçbir Halep Türkmen taciri bu tür yatırımların yakınına bile uğramamaktadır. Zenginliğin ölçütü Hüllük mahallesindeki genel Türkmen kitlesine göre tanımlandığından dolayı, aslında Türkmen kitlesi içinde gerçek anlamda bir zenginin olmadığı gerçeği Suriye yatırımlarında çok sayıda Türkmen tacir bulunmamasından rahatlıkla görülebilmektedir.

Bir sonraki tablo ve grafik, bu psikolojik algıyı daha iyi açıklamakta ve Türkmen kitlesinin ekonomik anlamda ufuklarını ortaya koymaktadır.

Grafik 20

			Frekans	Yüzde
1	0-5.000	Suriye Lirası	3	1,5
2	5.000-10.000	Suriye Lirası	29	14,4
3	10.000-15.000	Suriye Lirası	65	32,3
4	15.000-20.000	Suriye Lirası	55	27,4
5	20.000 ve üzeri	Suriye Lirası	49	24,4
Toplam			201	100

*Bu soruya 1 kişi cevap vermemiştir.

** 5.000 Suriye Lirası yaklaşık 100 USD'ye tekabül etmektedir.

Tablo 24

Soru. 23- Ailenizin gelirleri ailenizin geçimine ne kadar yetiyor?

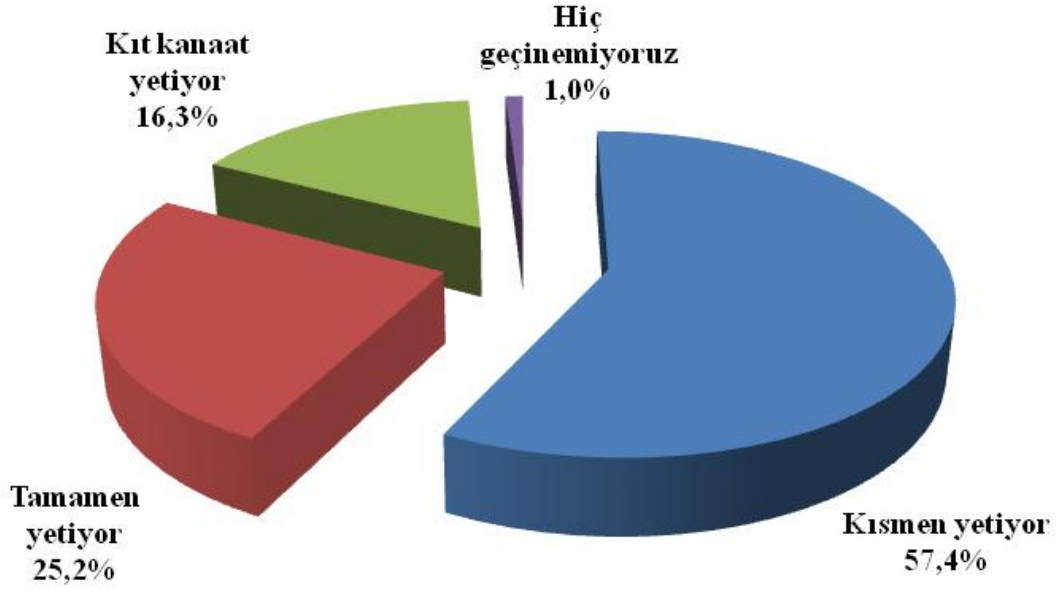
Bir önceki tabloda aylık ve yıllık gelirleri ortaya konulmuş olan Halep Türkmen toplumu fertlerine bu kez elde ettiği kazanç ile geçinip geçinemediği sorulmuştur.

Alınan yanıtlarda *kısmen yetiyor* diyenler %57,4 ile en yüksek rakamı oluştururken, kazancının harcamalarına *tamamen yettiğini* söyleyenlerin oranı %25,2, *kıt kanaat yettiğini* söyleyenlerin oranı ise %16,3'te kalmıştır.

Burada dikkat çekici olan, *kıt kanaat geçiniyoruz* diyenlerin oranının bir önceki tabloda *en alt gelir düzeyindeki* %16'lık oranı destekleyecek şekilde yakın olmasıdır. Gelir düzeyi aylık 100 ile 200\$ arasında olan kişilerin çok rahat geçinemediğini bu tablo ile teyit etmektedir. Dolayısı ile en alt gelir grubundaki Türkmenler içinde reel gelir ile hissettikleri fakirlik hemen hemen aynıdır.

Yine dikkat çeken bir diğer nokta, daha önceki *tablo 21*'de, kendilerini *orta halli* olarak tanımlayan %75'1'lik kesimin, geçimlerinden genel olarak memnun olduğu gibi bir sonuç çıkmaktadır. Bu tabloda, *Kısmen yetiyor diyenler* ile *tamamen yetiyor* diyenlerin toplamı %82'6 gibi yüksek bir rakama ulaşmaktadır. Dolayısı ile burada ilk iki sıradaki grup, 21. tablodaki orta halli kesimi içine almakta ve bu kitlenin mevcut halinden fazla şikayetçi olmadığını göstermektedir.

Bu tablonun okunmasına yardımcı olan ve Türkmenlerin aldıkları resmi ve özel yardımları ortaya koyan 35. tablodaki %37,5'lik oran, nüfus içinde azımsanmayacak bir oranın devlet kurumlarından ya da özel kurum ve kuruluşlardan ekonomik yardım aldığını göstermektedir. Bu oranın, yukarıdaki tabloda *geçinemiyorum* ya da *kıt kanaat geçiniyorum* diyen %17,3'lük oranın çok üzerinde olması, önemli oranda *kısmen yetiyor* diyenlerin de, devlet yardımlarını kullanıldığını göstermektedir.

Grafik 21

	Frekans	Yüzde
Kısmen yetiyor	116	57,4
Tamamen yetiyor	51	25,2
Kıt kanaat yetiyor	33	16,3
Hiç geçinemiyoruz	2	1
Toplam	202	100

Tablo 25

Soru.24- Evinizin bir ay geçinmesi için gerekli olan
para kaç Suriye Lirası'dır?

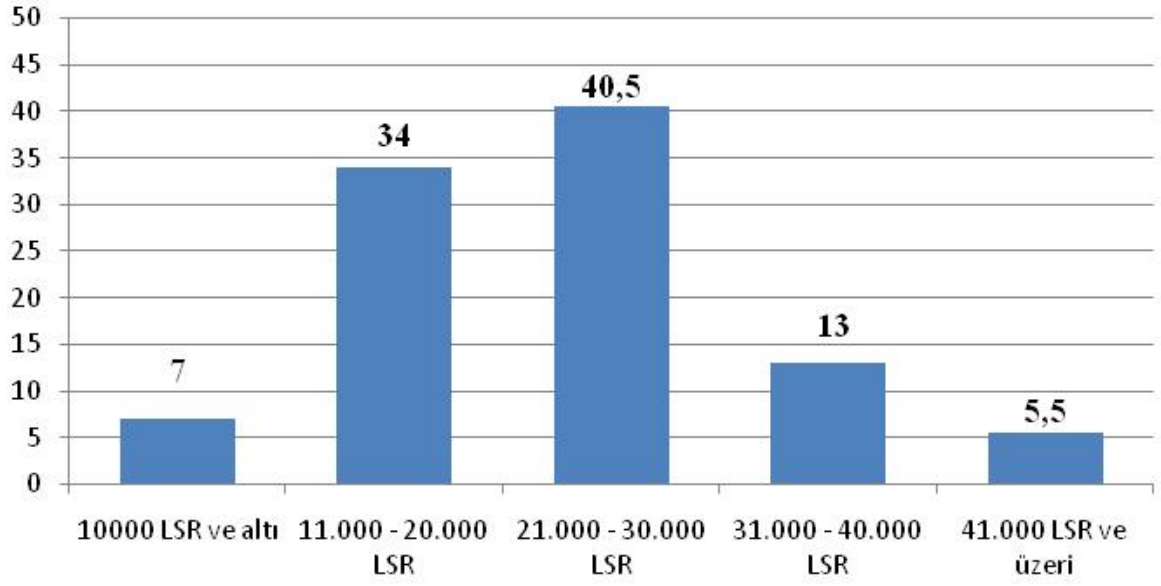
Halep'teki Türkmen topluluğunun ekonomik gerçeklikleri ile varmayı planladıkları yaşam standardı arasındaki farkı görmeyi sağlayacak bir soru sorulmuştur.

Alınan yanıtlarda cevap veren kişinin, mevcut statüsü, evli ya da bekar oluşu, çocuk sayısı ve yapmayı düşündüğü temel yaşamsal harcamalar vb. faktörler evinin geçimi için hedeflediği rakamı belirlemektedir.

Bu tabloda en yüksek oranı, %40,5 ile aylık 400-600\$ arası gelir beklentisi olan bir kesim oluşturmaktadır. 22. soruya yanıt veren ve aylık geliri 200-300\$ arası bireylerin (22. cevabın 4 ve 5. satırları) oluşturduğu bu kesim, beklenti tablosunda başı çekmektedir. Bunların genel ekonomik ve sosyal yaşamına bakıldığında büyük bölümünün belirli bir refah seviyesine hali hazırda sahip bir topluluk olduğu anlaşılmaktadır. Beklentileri, bu seviyenin bir yükseğine çıkmak için gelirlerinde artıştır.

İkinci en büyük grubu aylık 200-400\$ arası gelir beklentisi ile %34'lük bir grup çekmektedir. Bunlar daha çok 23. soruyu gelirlerinin kendilerine "*kıt kanaat*" ve "*kısmen yettiği*" şeklinde cevaplayan ve büyük bölümü işçi ve küçük esnaf olan Türkmenleri ifade etmektedir. Bu kesimlerin beklentisi de, çok lüks bir yaşam yerine, hali hazırdaki yaşam standartlarına göre ihtiyaçlarını kolayca karşıladıkları bir gelire sahip olmaktır.

Bu psikolojik sınırlar, Türkmen halkının günlük tüketim sınırlarını ve ekonomik ufuklarını ortaya koyduğu gibi, tersinden bakıldığında böylesi bir mütevazı sınıf atlama beklentisi olması Türkmenlerin Batılı anlamda tüketim toplumu olmadığını da göstermektedir.

Grafik 22

	Frekans	Yüzde
10000 LSR ve altı	14	7
11.000 - 20.000 LSR	68	34
21.000 - 30.000 LSR	81	40,5
31.000 - 40.000 LSR	26	13
41.000 LSR ve üzeri	11	5,5
Toplam	200	100

*Bu soruya 2 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 26

Soru.25- Şu anda geçiminizi sağladığınız işiniz nedir?

Tablo, Halep Türkmen toplumu içindeki işgücü dağılımını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu sonuçlar, en büyük kesimin %17,6 ile *geliri düşük serbest meslek erbabı* olduğunu göstermiştir. Bunun detayına bakıldığında, bu kesimi oluşturan bileşenler; şehir merkezinde kundura imalatçısı ya da bununla bağlantılı yan dallarda imalatla uğratan kişiler; kırsal kesimde ise çiftçilerden meydana gelmektedir.

İkinci en büyük dilimi oluşturan *devlet memurları* %16,1 oranında çıkmış bulunsa da, son yıllarda gelen bu memur olma eğiliminde öğretmenlik, teknik eleman ve doktorluk başı çekmektedir. Bundan önceki yıllarda pek rastlanmaya bu eğilim, özellikle Türkmen topluluğu içinde okur yazarlığın artması ile paralel gelişmiştir.

Üçüncü sırada %15,1'lik bir oranda ortaya çıkan *eğitimsiz işçi* kesimi daha çok ilk sırada bulunan imalat sektörü ile ilgilidir. Eğitimsiz işçilerin tamamına yakını, yine kendi ailelerinden bir büyüğün ya da aile reisinin sahip olduğu kundura, tekstil imalathaneleri ile oto tamir atölyelerinde çalışan kişilerden ve tarladaki ırgatlardan oluşmaktadır.

%13,6'lık bir oranla dördüncü sırada çıkan *geliri yüksek serbest* kategorisi çoğunlukla yoğun bir imalat yapan aile şirketleri ile, yedek parça satışı, torna atölyesi vb. diğer imalat sektörlerine malzeme sağlayan ve bu sebeple geliri iyi olan Türkmen tacirleri ifade etmektedir. Meşguliyet alanı olarak ilk sıradaki geliri düşük serbest meslek erbabı ile aynı iş kollarında bulunsa da, bu kesim gerek mesleğin ileri yıllarına gelmiş olmaktan ya da yoğun çalışma ile sermaye birikimini erken dönemde yapmış olmalarından dolayı ilk kesimden ayrılmaktadır.

%12,6 ile beşinci sıradaki *esnaf* kesimi, Halep Türkmen toplumu içinde, azımsanmayacak oranda ailenin geçimini sağladığı alanı oluşturmaktadır. Daha çok, bakkal, konfeksiyon mağazası, berber, dikiş makinesi parça satışı vb. sektörleri ifade etmektedir.

Bu tabloda dikkat çeken hususlardan biri işsiz oranının yok denecek kadar düşük çıkmasıdır. İşsizlik oranının Suriye genel ortalaması içinde %10,5⁴⁴⁴ olduğu bir ortamda Halep Türkmen toplumu içindeki işsizliğin düşük görünmesi, ciddi bir gizli işsiz olgusuna işaret etmektedir.

Kırsal kesimlerde yaşayan Türkmenlerin temel geçim alanını çiftçilik oluşturmaktadır. Bu alan, ürünlerin ekiminden biçilmesine kadar geçen süreç içinde tüm aile bireylerinin el birliği ile çalıştığı bir üretim modelini ifade etmektedir.

Evin tüm çocukları, eğer çalışma yaşındaysa babasıyla beraber bu işlerde istihdam edilmektedir. Ancak, gerekli teknik ekipmanlarla bir ya da iki kişinin yapacağı bir işi, evin beş erkek çocuğu emek-yoğun bir uğraş ile yapmaktadır. Gerçekte üç kişi gizli işsiz olduğu halde, görünüşte bu insanlar işsiz değildir ve kendileriyle yapılan mülakatta işsiz olmadıklarını söylemişlerdir.

Benzer bir durum şehir ve ilçe merkezlerinde imalat sektöründe çalışan gençler için de geçerlidir. Tamamına yakını, kundura, konfeksiyon ya da oto tamir sektörlerinde emek yoğun işlerle uğraşan Türkmenler, bu alanlarda kurulmuş aile şirketlerinde istihdam edilmektedir. Özellikle Halep kent merkezindeki temel yapılanma, bu aile şirketinin bünyesinde 10 yaşından 60 yaşına kadar tüm aile fertlerinin bir şekilde istihdam edilmesidir. Tüm aile bireyleri, işin bir yerinden tutarak üç kişinin yapacağı imalatı 10 kişi gerçekleştirmektedir. Bu da ciddi bir gizli işsiz ordusunu ortaya koymaktadır.

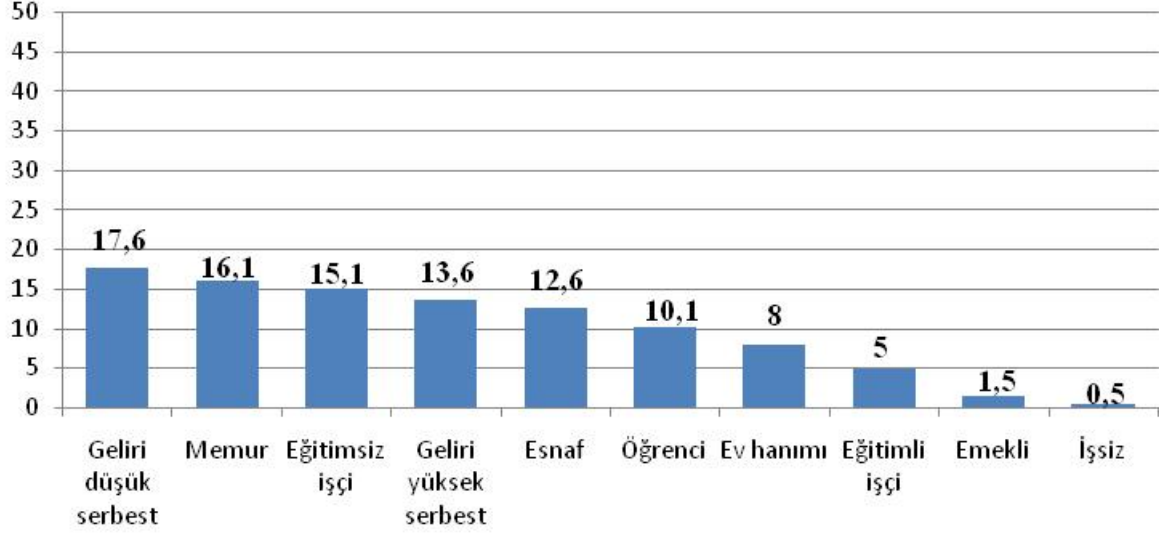
Suriye devletinin genel ekonomik göstergeleri ile Türkmen topluluğunun içinde bulunduğu koşullar karşılaştırıldığında, Halep Türkmenlerine ilişkin daha net bir tablo ortaya çıkacaktır.

Suriye’de toplam işgücünün, yaklaşık %27’si devlet sektöründe memur, %26’sı tarım sektöründe, %14’ü imalat, %11’i ticaret ve hizmet sektörlerinde, kalan %22 ise diğer iş kollarında istihdam edilmektedir.⁴⁴⁵ Burada Türkmenler içindeki memur oranı %16 düzeyinde olduğu için genel Suriye ortalamasından oldukça düşük bir seviyede görünmektedir. Memuriyette görünen bu olumsuzluğa karşın tarım sektöründeki tablo çok daha olumludur. Tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı (geliri düşük serbest) %17,6 ile genel Suriye ortalamasının (%26) çok altındadır. Bunun temel sebebi köyden şehre göçler sebebiyle tarım

⁴⁴⁴ *Human Development Report 2009*, United Nations Development Programme (UNDP), New York, 2009.

⁴⁴⁵ “OECD Stat Extracts Database”, 2009, <http://stats.oecd.org/index.aspx>.

alanındaki işgücünün imalat sektörüne kaymış olmasıdır. İmalat sektöründe çalışan %13'lük Türkmen istihdamı genel Suriye ortalamasına yakındır.

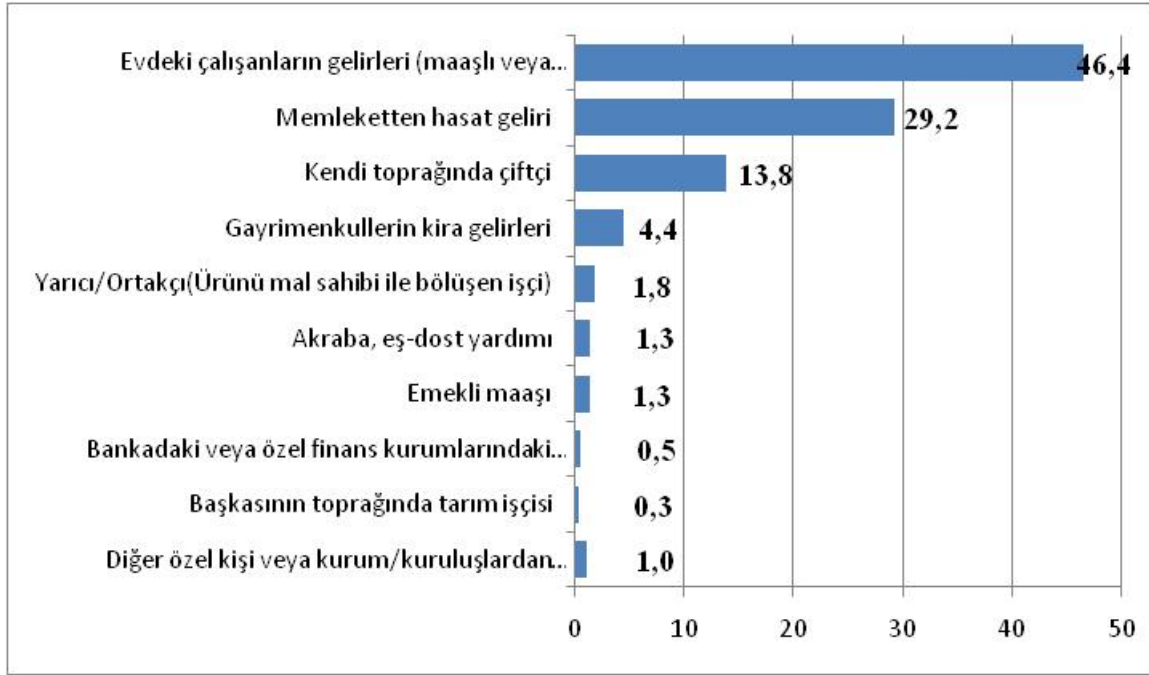
Grafik 23

	Frekans	Yüzde
Geliri düşük serbest	35	17,6
Memur	32	16,1
Eğitimsiz işçi	30	15,1
Geliri yüksek serbest	27	13,6
Esnaf	25	12,6
Öğrenci	20	10,1
Ev hanımı	16	8
Eğitimli işçi	10	5
Emekli	3	1,5
İşsiz	1	0,5
Toplam	199	100

*Bu soruya 3 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 27

Soru.26- Geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?

Grafik 24

	Frekans	Cevapların Yüzdesi	Deneklerin Yüzdesi*
Evdeki çalışanların gelirleri (maaşlı/serbest)	181	46,3	89,6
Memleketten hasat geliri	114	29,2	56,4
Kendi toprağında çiftçi	54	13,8	26,7
Gayrimenkullerin kira gelirleri	17	4,3	8,4
Ortakçı(Ürünü mal sahibi ile bölüşen işçi)	7	1,8	3,5
Emekli maaşı	5	1,3	2,5
Akraba, eş-dost yardımı	5	1,3	2,5
Kişi veya kurumlardan (nafaka, sosyal yardım vb.) karşılıksız gelir	4	1	2
Bankadaki nakit yatırımlar (faiz gelirleri)	2	0,5	1
Başkasının toprağında tarım işçisi	1	0,3	0,5
Cevap yok	1	0,3	0,5
Toplam	391	100	193,6

*Birden çok cevap alınmıştır.

Tablo 28

Soru.27- İşyerinizdeki konumunuz nedir?

Bu sorunu yanıtını oluşturan tablo ve grafikler, Halep Türkmen toplumu içindeki işgücünün dağılımını ortaya koymaktadır. *Çalışanlar*, %48’lik oran ile en büyük grubu oluşturmaktadır.

Özellikle kente göçlerle birlikte kırsal kesimi terk ederek Halep’in Hüllük mahallesine yerleşen binlerce Türkmen için son 20-25 yıllık süre aynı zamanda çiftçilikten işçiliğe geçiş süreci olduğundan, bir işyerinde sıradan çalışan olanların sayısında büyük bir artış yaşanmıştır.

Burada özellikle belirtilmesi gereken husus, çalışan Türkmenlerin %90’ının kendi aile büyüğünün ya da babasının yanında çalışmakta olduğu gerçeğidir. Aile işlerinde çalışan olma oranının bu kadar yüksek çıkması, aile dayanışması ve geleneksel algıyla doğrudan ilgilidir. Bu aslında bir sonraki paragrafta detayları kaydedilen yanıtla da bağlantılı bir olgudur.

Soruya verilen yanıtta azımsanmayacak bir oranı ifade eden %30’luk kesim *iş yeri sahibi* olduğunu söylemiştir. İş yeri sahibi olma Türkmenler açısından bilinçli bir tercih ve ekonomik bir hırs olmanın ötesinde etnik anlayışlarını devam ettirebilmenin neredeyse tek yolu. Şöyle ki; asırlar boyu özgür biçimde göç etmiş ve bilinçaltında bunun izleri kökleşmiş olan Türkmenler, yerleşik hayata geçerken dahi kendi toprağının efendisi olarak bu hayat tarzına razı olmuş, başkasının yanında işçi olmak hiçbir zaman ilk seçenekleri olmamış.

Arazilerin zaman içinde miras yoluyla küçülmesi ardından gelen zorunlu şehir hayatı ve göçler de bu bilinç altını farklı biçimde şehre taşımıştır. İlk nesil göçmenler üzerlerindeki yabancılığı atıp, şehrin ekonomisinde yer bulduklarında kendi işinin patronu olarak az kazanmayı, çok kazandırsa bile başkasının yanında işçiliğe tercih etmişlerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi, “*sabah 9, akşam 5*” mesai anlayışı Türkmenlerin özgürlüklerini kısıtlayıcı gördükleri ve direndikleri bir çalışma tarzı idi.

Bu anlayışlarına en uygun sektör de kundura imalatı olarak görünmektedir. Konuşulan hemen hiç kimse kundura imalatı dışında farklı bir meslek yapmayı da düşünmediğini söylemiştir. Sebebi ise, şu anki işlerinin doğası gereği sahip oldukları *yarı-patron* hayatını başka bir sektörde bulamamış

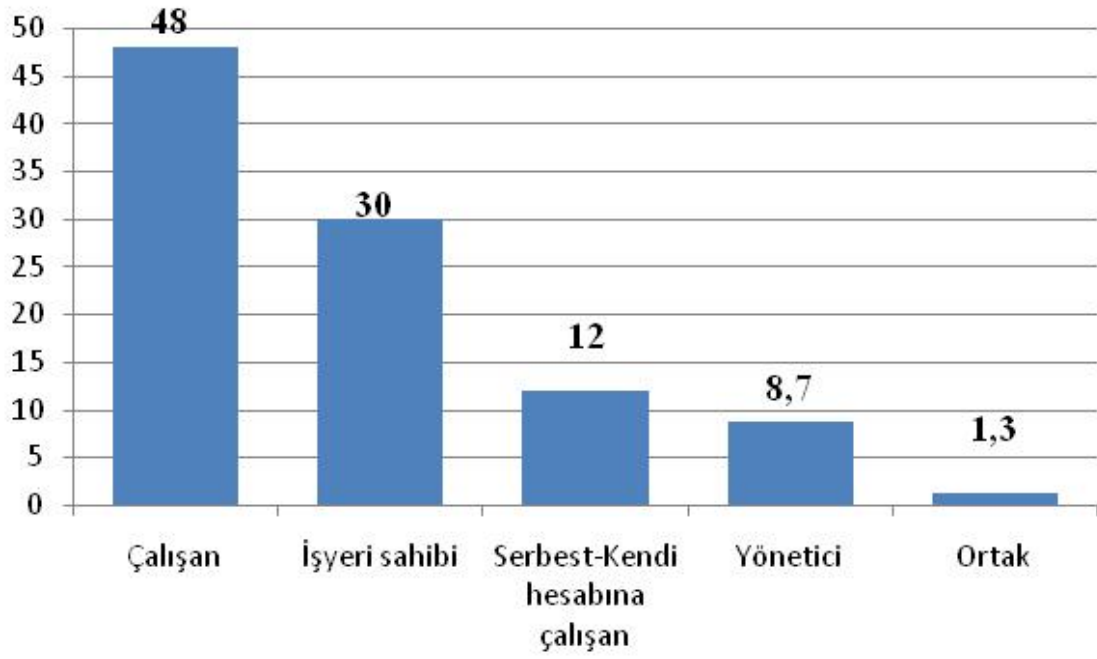
olmaları. Zira, şu an Türkmenlerin ağırlıklı olarak istihdam olduğu kundura sektörü, mesai saati mecburiyeti olmadan tüm aile fertlerinin bir arada yapabileceği tek iş kolu.

Tarihi aşama olarak değerlendirildiğinde Türkmenlerin Halep ile Anadolu arasındaki göçlerini bitiren iskan baskıları onları önce “*kırsal bölgede yerleşik hayata*” geçirmiş ve bu yaklaşık bir asır sürmüştür. Ortaya çıkan geniş Türkmen köylü kesimi bu kez Halep kent merkezine kendi istekleri ile iskan olduğunda ikinci aşamada bu kez *kentin amatör yerlilerine* dönüşmüştür.

Cevaplar arasında %12’lik bir oranla en yüksek üçüncü dilimi ifade eden *kendi hesabına çalışan* yanıtı ile %8,7’lik *yönetici* yanıtı, yukarıdaki psiko-sosyal yapıyı tamamlayan sonuçlardır. İster kendi toprağında çiftçi isterse kent merkezlerindeki küçük imalat atölyesinde patron olsun, ister kendi hesabına çalışsın isterse kendi küçük firmasında yönetici olsun, söz konusu yanıtların tümü Halep Türkmenlerinin asırlara yayılmış olan ve adeta genlerinin bir parçası haline gelmiş olan algının sürdüğünü göstermektedir.

Ekonomik aktivitelere katılımın ötesinde bu toplumsal algının, bir diğer yansıması, sektörler arasındaki tercihi temel belirleyen bir rol oynamasıdır. Türkmenlerin kendilerini her zaman özel bir topluluk olarak görmeleri, sosyal ve ekonomik yaşamlarını etkileyen temel kolektif inanç olmuştur. Bu yüzden hizmet sektöründeki birçok işi kendilerine yakıştırmadıklarından kesinlikle yapmıyorlar. Bir aile şirketinde çalışan olsa dahi, farklı birinin yanında garsonluk yapan ya da hizmet sektörlerinden her hangi birinde çalışan Türkmen ferdine rastlamak mümkün değildir. Son yıllarda, ekonomik kriz vb sebeplerle, alan değiştirip, körfez ülkelerinde ve Lübnan’da bulunan şantiyelerde çalışmak üzere inşaat sektöründe işçilik yapmaya başlayan Türkmen gençlerin bu durumu, iyi para kazansalar dahi, Halep’teki aileleri arasında zor hazmedilmiş.

Bu tür psikolojik faktörler, Türkmenlerin önündeki bir engelmiş gibi görünse bile, son yıllarda eğitim düzeyindeki artışla birleştiğinde bu anlayışın önümüzdeki dönemde üst düzey Türkmen yöneticilerin yetişmesini tetikleyecek bir motivasyona dönüşmesi ihtimali zayıf görünmemektedir.

Grafik 25

	Frekans	Yüzde
Çalışan	72	48
İşyeri sahibi	45	30
Serbest-kendi hesabına çalışan	18	12
Yönetici	13	8,7
Ortak	2	1,3
Toplam	150	100

*Bu soruya 9 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 29

Soru.28- Sizce ekonomik olarak durumunuz geçen seneye göre nasıl değişti?

Bu sorunun yanıtı, ülkenin genel ekonomik dengelerini de ilgilendiren boyutlar içerdüğinden Suriye ekonomisinin son iki yıllık performansı ile birlikte değerlendirilmesi daha açıklayıcı olacaktır.

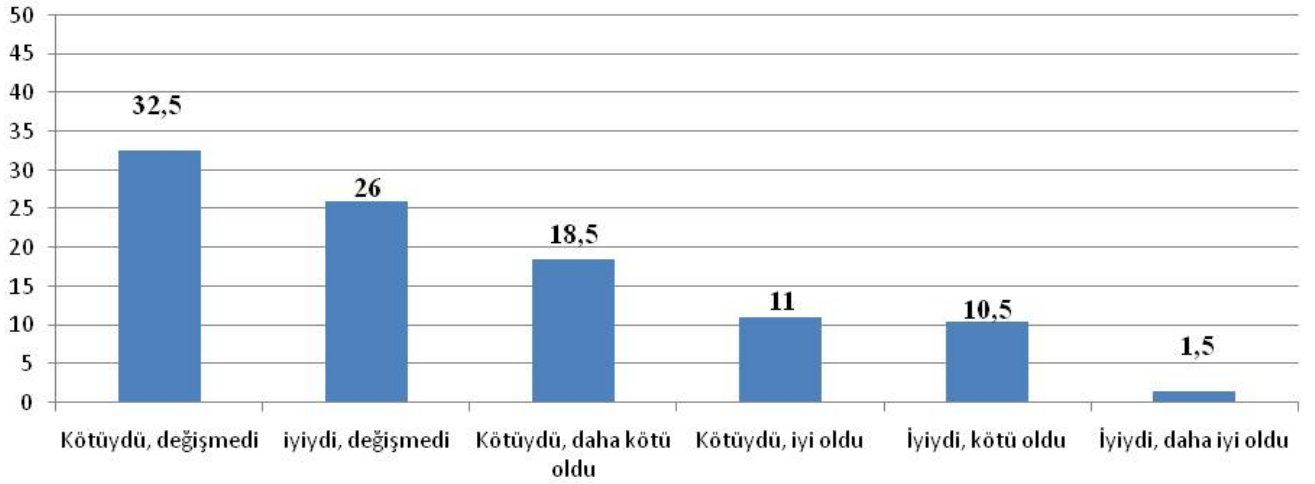
Tablodan ortaya çıkan sonuç, %32,5'lik bir oranla Türkmenler içinde, neredeyse üçte birinin ekonomik durumunun bir önceki yıla göre kötü olduğunu ve olumsuz tablonun sürdüğünü göstermektedir. Ancak sanki bu ilk yanıtla çelişik bir yanıtmış gibi görünen ikinci sırada %26'lık bir oranla durumunun geçen sene iyi olduğunu ve bu yıl da bu olumlu tablonun sürdüğünü söyleyen kitle bulunmaktadır. Bu tabloyu okurken, 23. soruya verilen yanıtlarla birlikte görmek daha aydınlatıcı olacaktır.

23. soruyu yanıtlayan Türkmenlerden %57'4'ü kazandığı paranın aile geçimine *kısmen yettiğini*, %25,2'lik bir kitle *tamamen yettiğini* ve %16,3'lük bir kitle de, *kıt kanaat* geçindiklerini söylemiştir. İnsanlar bu yanıtları verirken kuşkusuz geçmişteki bir süreci de katarak yani en azından son bir yıllık geçim düzeyini düşünerek cevaplarını oluşturmuşlardır. Bu tabloda, *kötüydü değişmedi* diyen %32,5'lik kitle aslında 23. tablodaki *kıt kanaat yetiyor* ve *kısmen yetiyor* diyen kitlenin reel ve psikolojik durumunu yansıtmaktadır.

İyiydi değişmedi diyen ikinci sıradaki %26'lık grup ise, 23. tablo da, geçiminden memnun olan ve aylık gelirin ihtiyaçlarının karşılanmasına *tamamen yettiğini* söyleyen %25,2'lik kitle ile aynı insanları ifade etmektedir. Dolayısı ile, Halep Türkmenleri içinde belirli bir kazancın üzerindeki insan kitlesinin ekonomik durumunda köklü bir değişiklik olmamıştır. Benzer şekilde geçimleri *kıt kanaat* olan kitlenin durumunda da son birkaç yıldır değişiklik olmamıştır.

Kötüydü daha kötü oldu diyen %18,5'lik kesim ise Suriye'nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar sebebiyle tarladaki ürününü istediği fiyata satamamış, ya da imalat için yüklü bir kontrat imzalayamamış geliri düşük serbest meslek gruplarını oluşturmaktadır.

Ekonomik durumunun geçen yıl *kötü*, bu yıl ise *iyi* olduğunu söyleyen %11’lik dilim ile, geçen yıl iyi ama bu yıl kötü oldu diyen %10,5’lik dilime ilişkin verilerin değerlendirilmesinde, göz önünde bulundurulması gereken iki değişken bulunmaktadır. Birinci değişken, kişisel ekonomik performansları ikinci değişken ise, ülkenin makro ekonomik dengeleridir. Dünyada yaşanan 2009 ekonomik krizinin Suriye’yi de etkilediği bir ortamda nüfusun bir bölümünün iyi iken kötü, ya da kötü iken iyi duruma gelmesi işin doğasına çok aykırı görünmemektedir.

Grafik 26

	Frekans	Yüzde
Kötüydü, değişmedi	65	32,5
İyi idi, değişmedi	52	26
Kötüydü, daha kötü oldu	37	18,5
Kötüydü, iyi oldu	22	11
İyi idi, kötü oldu	21	10,5
İyi idi, daha iyi oldu	3	1,5
Toplam	200	100

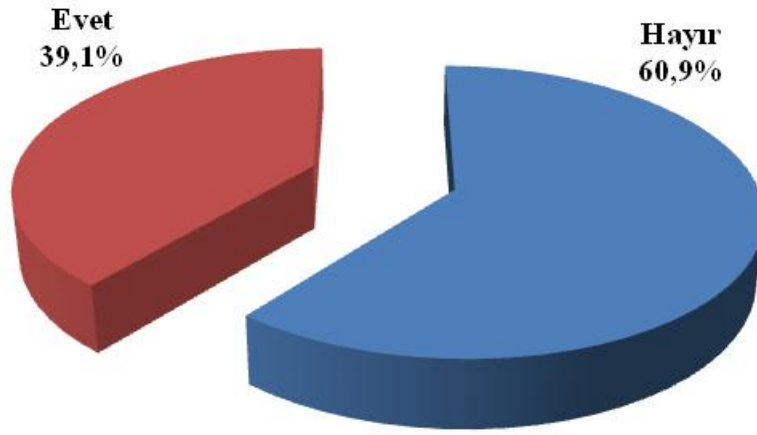
*Bu soruya 2 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 30

Soru.29- Bir iş kurmak amacıyla 50.000 LSR'lik bir yardım verilse, iş kurmak ister misiniz?

Halep Türkmen topluluğu içinde ekonomik ve sosyal anlamda mevcut durumundan kurtulma gibi istek olup olmadığını ve psikolojik olarak farklı alanlara açılım fikri bulunup bulunmadığını anlamaya dönük bir soru sorulmuştur.

Verilen yanıtlarda, Türkmen kitlesinin %60,9 gibi büyük bir kesimi mevcut durumdan daha ilerisine yönelik bir ekonomik değişimi düşünmemektedir. %39'1'lik dilim ise bir sonraki tabloda detayları verilen alanlarda ileriye dönük hamle yapmaya sıcak bakmaktadır.

Grafik 27

	Frekans	Yüzde
Hayır	123	60,9
Evet	79	39,1
Toplam	202	100

Tablo 31

Soru.30- Ne tür bir iş kurmak istersiniz?

(Bu soru iş kurmak ister misiniz sorusuna yanıt verenlere sorulmuştur.)

Bir önceki tabloda değişim ve yeni açılımlar konusunda eğilimi anlaşılan Türkmen kitlesi içinde, yeni bir ekonomik aktiviteye hazır olduğunu söyleyenlere bu kez bir sonraki adım sorulmuş ve kendilerine verilecek sermaye ile ne yapmak istedikleri sorusu yöneltmiştir.

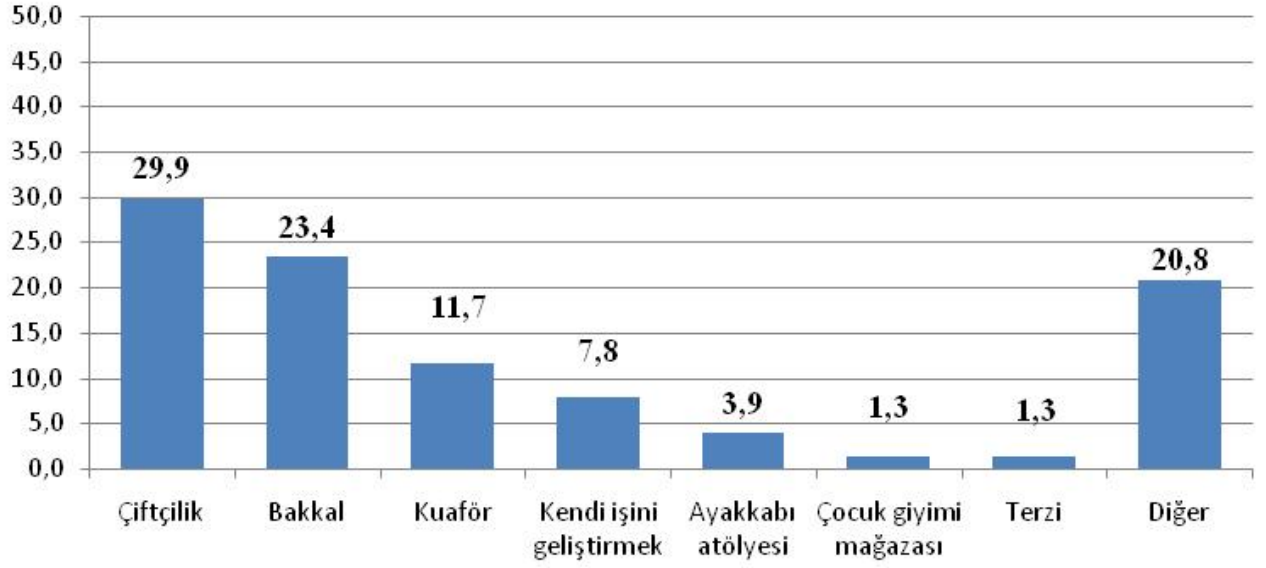
Alınan yanıtlarda %29,9'luk büyük bir kitle *çiftçilik* yanıtını vermiştir. Bu yanıtı verenlerin neredeyse tamamına yakınının çiftçi olduğu düşünülürse, insanların yeni bir açılimdan daha çok, kendi işlerini geliştirmek üzere bu sermayeyi kullanma eğiliminde oldukları bulgulanmaktadır. Bu nedenle söz konusu kitleye, dördüncü sıradaki %7,8'lik *kendi işini geliştirmek* isteyen ama mesleğini belirtmemiş olan grup da eklenmelidir.

İkinci en yüksek dilimi oluşturan %23,4'lük kitle ise *bakkal* yanıtını vermiştir. Bu yanıt daha çok mevcut ekonomik sıkıntıları sebebiyle bunalmış görünen ve bunlardan kurtulmak için bakkallığı en kestirme ve kolay yol olarak gören işçi kesiminin cevabıdır. Üçüncü sırada %11,7'yle kuaför dükkanı açma yanıtını verenler de aynı kitleyi ve psikolojisini yansıtmaktadır.

Küçük bir sermaye ile kurulacağı düşünülen bakkallık ve kuaförlük, yapılması görece kolay ve dışarıdan bakınca sürekli para akışı olan iş kolları olarak algılanmaktadır. Kendi işinin sahibi olma hayali kuran binlerce vasıfsız işçi ve eğitimsiz genç için bu tür meslekler hayat standardını yükseltmenin neredeyse tek yolu gibidir.

Tabloda meslek olarak zikredilmeyen ama %20'8 gibi yüksek bir oranı ifade eden yanıtlarda marangozluktan, gıda sektörüne kadar çok sayıda meslek sıralanmaktadır. Bunların tercih edilmesindeki temel motivasyon ise, daha çok baba mesleği olmalarıdır.

Verilen yanıtlar genel olarak Türkmen toplumu içinde gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tipik bir yatırımcı profilinin henüz olmadığını göstermesi bakımından da önemlidir.

Grafik 28

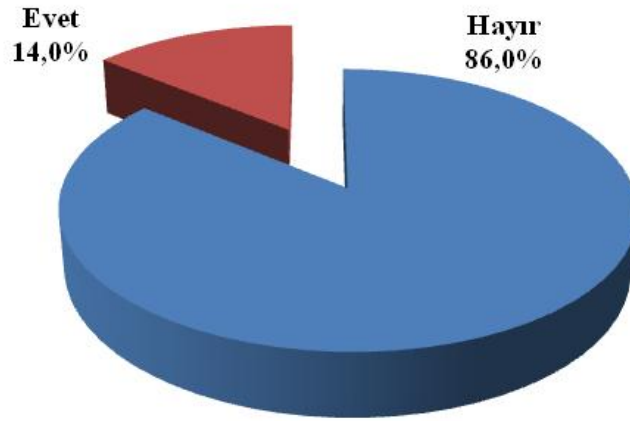
	Frekans	Yüzde
Çiftçilik	23	29,9
Bakkal	18	23,4
Kuaför	9	11,7
Kendi işini geliştirmek	6	7,8
Ayakkabı atölyesi	3	3,9
Çocuk giyimi mağazası	1	1,3
Terzi	1	1,3
Diğer	16	20,8
Toplam	79	100

*Bu soruya 2 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 32

Soru.31- Mevsimlik işçi / geçici işçi olarak siz (veya ailenizden biri) başka bir bölgeye gidiyor musunuz?

Halep kentinin kırsal bölgelerinde yaşayan ve geçimini doğrudan doğruya topraktan sağlayan kişilerin sahip oldukları geçim imkanlarının yeterliliğini anlamaya yönelik bir soru sorulmuştur. Burada alınan yanıtlar %14'lük bir kitlenin mevsimlik ya da geçici işçi olarak yaşadığı bölgeden farklı bölgelere gittiğini göstermektedir. Kırsal bir bölge için doğal karşılanması gereken bu oran, %86'lık bir kitlenin kendi toprağından geçinebildiği gibi eksik bir sonucu ve Halep Türkmenleri arasında ekonomik göçün çok yaygın olmadığı yanılığını getirebilir. Ancak bu tabloyu şehre göçü de içine alan bir sonraki soru ile birlikte değerlendirdiğimizde daha doğru sonuçlara ulaşılacaktır.

Grafik 29

	Frekans	Yüzde
Hayır	172	86
Evet	28	14
Toplam	200	100

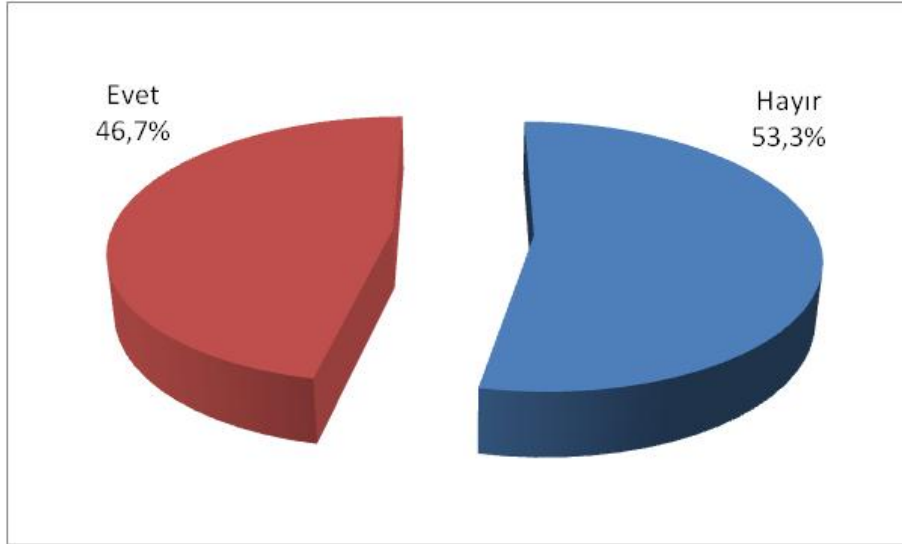
*Bu soruya 2 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 33

Soru.32- Hiç göç etmek zorunda kaldınız mı?*

Ekonomik, siyasi ya da sosyal sebeplerle Halep Türkmenlerinin bir yerden başka bir yere göç edip etmediğini anlamak üzere doğrudan böyle bir soru sorulmuştur.

Alınan yanıt toplumun neredeyse yarıya yakınına oluşturan %46,7'lik kesiminin, şu ya da bu sebeple, bir göç olgusu yaşadığını göstermektedir. Tek başına çok açıklayıcı olmayan bu tabloyu, bir sonraki 33. ve 34. sorulara verilen yanıtlarla birlikte değerlendirmek daha doğru sonuçlara varmayı sağlayacaktır.

Grafik 30

	Frekans	Yüzde
Hayır	106	53,3
Evet	93	46,7
Toplam	199	100

*Bu soruya 3 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 34

Soru.33- Kaç yıl önce göç etmek zorunda kaldınız?*

Bir önceki tabloda göç etmek zorunda kaldığını söyleyenlere bu kez kaç yıl önce böyle bir göçle tanıştığı sorulmuştur. Burada amaç, göçün bireysel ve ailevi sebeplerle gelişi güzel mi, yoksa tüm toplumu ilgilendiren köklü bir dönüşüm süreciyle bağlantılı olarak kitlesel mi gerçekleştiği saptanmaya çalışmaktır.

Tablodan ortaya çıkan en genel sonuç, söz konusu göçlerin kitlesel olarak ve belirli dönemlerdeki bir takım gelişmelerle bağlantılı gerçekleştiği izlenimi vermektedir.

Buna göre, en ağırlıklı göç dalgası %28,2'lik bir oranla 10-15 yıl öncesinde yaşanmıştır. İkinci büyük dalga %27,1'lik bir oranla 16-20 yıl arasında yaşanmış, üçüncü en büyük dalga da 25-30 yıl aralığında gerçekleşmiştir.

Hepsini toplam olarak değerlendirdiğimizde “*Halep Türkmen kitlelerinin yarıya yakını, son 30 yıl içinde belirli sebeplere dayalı olarak kitlesel anlamda göç etmiştir.*” sonucuna varılabilir.

Bu 30 yıllık dönem içinde toplumun nasıl bir süreç yaşadığını anlamak, bu yoğun göç dalgasının sebebini de ortaya koyacaktır. Öncelikli bu göçün Suriye içindeki siyasi ve ekonomik gelişmelere dayalı olarak geliştiği rahatlıkla söylenebilir. Zira, 1940 ve 1950’li yıllarda ülkede uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar; sonraki dönemde yaşanacak göç dalgasının temellerini atmıştır.

Bu politikalar, aralarında Türkmen azınlığın da bulunduğu yarı göçebe durumdaki kırsal kesim insanlarını, ticaret ekonomisinin hakim olduğu yerleşik topluma dönüştürme ve onları topraktan koparma, şeklinde kendini göstermiştir.⁴⁴⁶ Sonraki yıllarda, Sosyalist politikalar gereği toprakların kamulaştırılması da, toprakları küçülen köylü kesimlerin şehirlere göçünü teşvik etmiştir.⁴⁴⁷

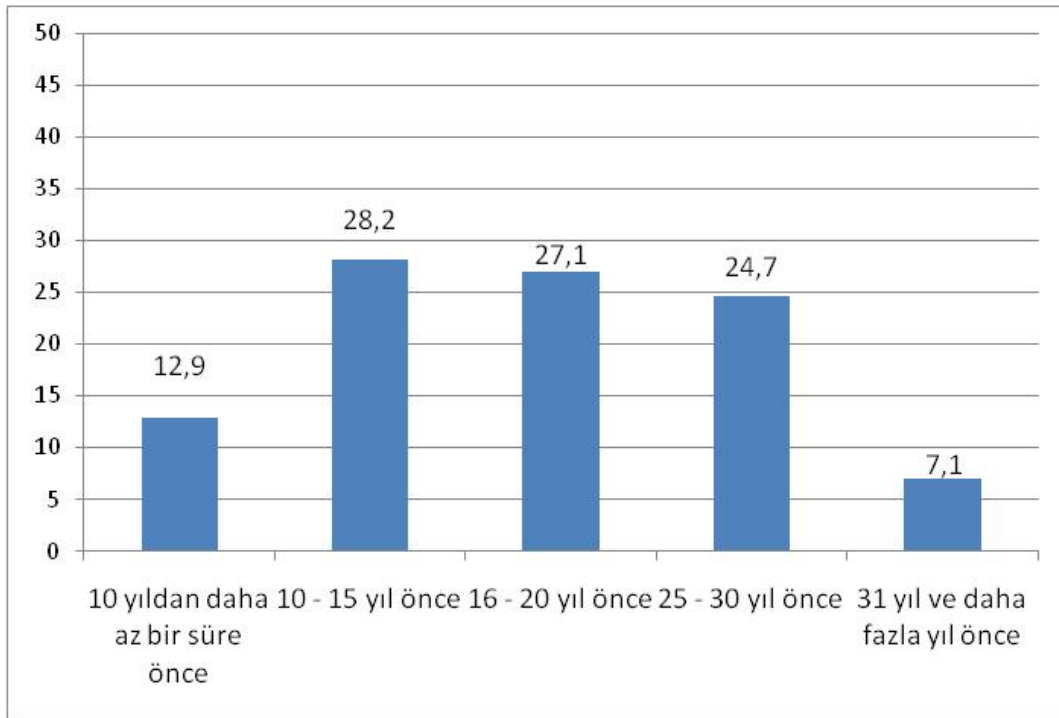
⁴⁴⁶ Sulayman N. Khalaf, “*Land Reform and Class Structure in Rural Syria*”, (ed: Richard T. Antoun, Donald Quataert, *Syria: Society, Culture, and Polity*), State University of New York, 1991, s. 63-78; Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, New York, 2002, s. 22.

⁴⁴⁷ Bu kamulâtırma çalışmaları tezin “Bağımsız Suriye Dönemi” bölümünde detaylı ele alınmıştır

Bu atmosferde oluşan zemin sonraki yıllarda yaşanan büyük ekonomik krizler sebebiyle, tabloda da açıkça görünen son 30 yılda büyük bir göç dalgasını tetikledi. 1980’li yıllara damgasını vuran ekonomik kriz ve siyasi çalkantılar tüm halkın yaşam standardını etkilemişti.⁴⁴⁸

Bu kriz özellikle Türkmen azınlığın yaşadığı kırsal kesimlerde güçlü birer siyasi aktör olarak sivrilmeye başlayan zengin toprak ağalarını güçlendirdi. Bu da küçük toprak sahibi çiftçilerin topraklarını bu ağalara satıp, göç etmelerini teşvik etti. Önceki yıllarda yüzde 10’luk bir büyüme gerçekleştiren Suriye ekonomisinin 1980’lerde keskin bir düşüşe geçmesi köyden kente göçü de tetiklediğinden Türkmen çiftçilerin önemli bir bölümü kente göç etmeye başladı.⁴⁴⁹

Dolayısı ile Halep Türkmenleri içindeki göç dalgası, tamamen ekonomik sebeplerle gerçekleşmiştir.

Grafik 31

⁴⁴⁸ Perthes, “*The Syrian Economy in the 1980s*”, Middle East Journal, Vol. 46, No. 1 (Winter, 1992), s. 37-58.
⁴⁴⁹ Nebil Sukkar, “*The Crisis of 1986 and Syria’s Plan for Reform*” (Ed: Kienle Eberhard. *Contemporary Syria – Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, London, 1994), s. 26-43. Bu yıllarda Suriye ekonomisindeki değişimin seyri için bkz: Perthes, “*Strategies of Economic and Political Liberalization*” (Ed: Kienle Eberhard. *Contemporary Syria – Liberalization Between Cold War and Cold Peace*), s. 44-72.

	Frekans	Yüzde
10 yıldan daha az bir süre önce	11	12,9
10 - 15 yıl önce	24	28,2
16 - 20 yıl önce	23	27,1
25 - 30 yıl önce	21	24,7
31 yıl ve daha fazla yıl önce	6	7,1
Toplam	85	100
Ortalama	19 Yıl önce	

*Bu soruya 8 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 35

Soru.34- Nerden nereye göç etmek zorunda kaldınız?

Aşağıdaki tablo, 33. soruda ortaya çıkan sonuçları teyit eden ve göçün ekonomik sebeplerle kırsal bölgelerden büyük kent merkezlerine olduğunu ispatlayan temel bir göstergedir. Buna göre, Türkmenlerin %87,5 gibi büyük bir kısmı köyden şehir merkezine gelirken, %7,5 gibi bir bölümü köyünden yine başka bir köye, %5’lik kesimi de, yaşadığı köyden ilçe merkezine göç etmiştir.

(Yüzde)	Köye	İlçeye	İl merkezine	Toplam
Köyden	7,5	5,0	87,5	100
İlçeden	-	-	100	100

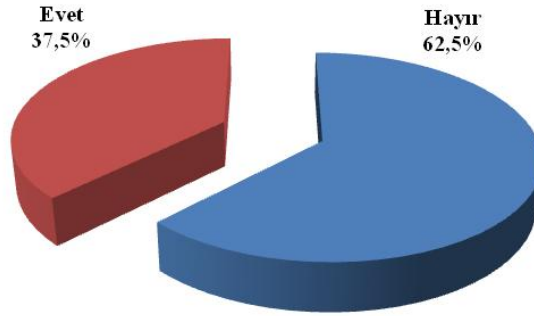
Tablo 36

Soru.35- Herhangi bir devlet kurumu, yardım kuruluşu veya kişiden yardım alıyor musunuz?

Yöneltilen soruda, her hangi bir devlet kurumundan, yardım kuruluşunda ya da bireylerden yardım alıp almadıklarının yanıtı istenmiştir. Katılımcıların %62,5'i yani, yarıdan fazlası, her hangi bir yardım almadığını, %37,5'lik kesim de dışarıdan yardım aldığını belirtmiştir.

Bu tabloyu soru 21'deki "*kendinizi ekonomik olarak nasıl tanımlıyorsunuz?*" şeklindeki soruya verilen yanıtlarda, *fakir* diye tanımlayan %12,4'lük kesim ile *orta halli* diyen %75'lik bir kitleyi göz önünde bulundurarak okumak gerekiyor. Buna göre fakirlerin neredeyse tamamı ile orta halli Türkmenlerin önemli bir bölümünün dışarıdan yardım aldığı rahatlıkla söylenebilir.

23'üncü soruda yöneltilen "*aylık kazancınız geçiminize yetiyor mu?*" sorusuna verilen yanıtlarda *hiç yetmiyor* diyen %1, *kıt kanaat yetiyor* diyen %16,3 ve *kısmen yetiyor* diyen %57'lik grupların dışarıdan yardımlarla, bu ekonomik açığı kapattıkları anlaşılmaktadır.

Grafik 32

	Frekans	Yüzde
Hayır	125	62,5
Evet	75	37,5
Toplam	200	100

*Bu soruya 2 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 37

Soru36- Hangi kurum ve kuruluşlardan yardım alıyorsunuz?

Bir önceki 35. sorunun yanıtında geçim açığını kapatmak için dışarıdan yardım aldığını söyleyen %37,5'lik gruba hangi kaynaktan yardım aldığı sorusu sorulmuştur.

Katılımcıların %77,5'i *devlet kurumlarından* yardım aldıklarını söylerken, %15,6'lık bir kesim *eş, dost, akraba* ve çevrelerindeki *varlıklı insanlardan*, %2,6'lık küçük bir kısım da *insani yardım örgütlerinden* yardım aldığını belirtmiştir.

Söz konusu sonuçlar, Halep Türkmenleri içinde dışarıdan yardım alan kesimin büyük bölümünün devlet yardımları ile geçimine destek bulunduğunu göstermektedir. Suriye'de, toplumdaki refah seviyesinin artışına paralel olarak kişi başına kamu yardımı tutarı⁴⁵⁰ azalmaktadır. Bundan dolayı, Türkmenlerin bu sosyal yardımlardan aldığı pay, diğer Suriye vatandaşları ile birlikte görece azalmaktadır.

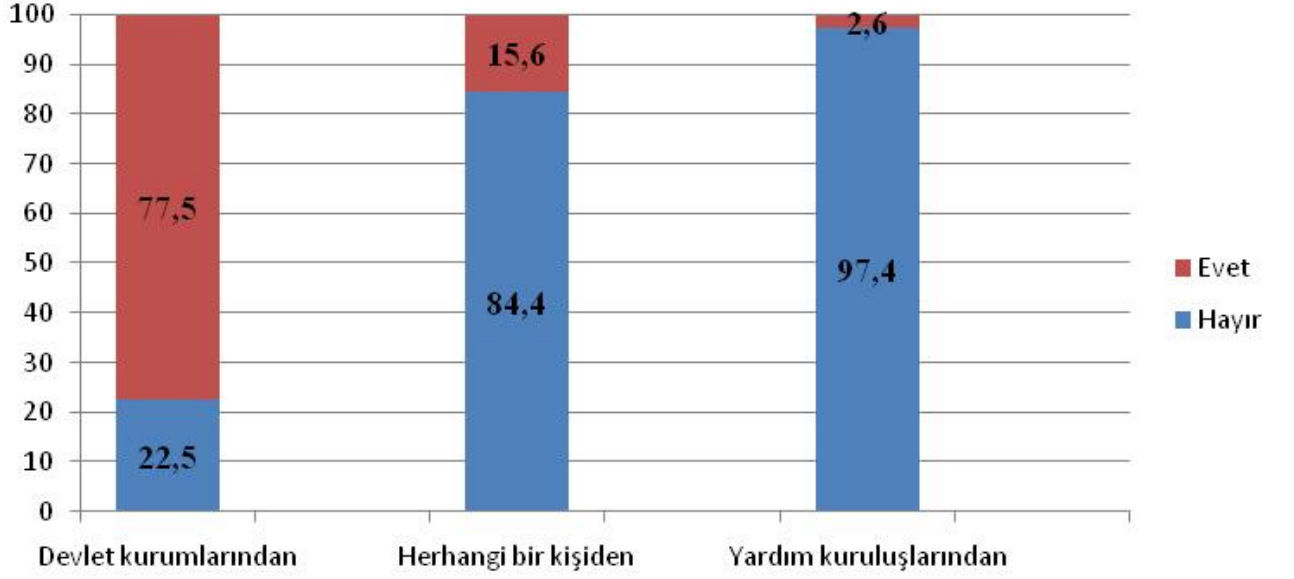
Burada dikkat çeken bir diğer sonuç, Türkmenler arasındaki dayanışma olgusunu da ortaya koyan %15'6'lık kesimdir. Burada güçlü bir aşiret dayanışması veya etnik yardımlaşmanın rakamsal ispatı görünmese de, soru 11 için verilen yanıtlarla birlikte düşünüldüğünde aşiret mensuplarının ekonomik yükümlülükleri mümkün olduğunda üstlendiklerini göstermektedir.

11'inci soruda "*aşiretinizden birinin öldürülmesi halinde diyetini öder misiniz?*" sorusuna, %42,6 *duruma göre değişir*, %32,7 *öderim*, %24,8 *ise ödemem* demişti. Duruma göre değişir ve öderim diyenlerin oranı toplandığında toplumun ağırlıklı kesiminde, ihtiyaç içine düşen kişilere, geleneksel yardımlaşma mekanizmalarının devreye girebildiğini göstermiştir.

Burada, doğrudan maddi yardım alanların oranı %15,6 gibi düşük bir oranda görünüyorsa da, bir defalık yardımlar, birbirlerinden borç alma ve burs verme gibi sürekli olmayan maddi yardımlaşma mekanizmaları sık sık görülmektedir.

⁴⁵⁰ *World Development Indicators database*, United Nations Development Programme, 2009.

Yardım kuruluşlarından yardım alanların oranındaki görece düşük rakam, Suriye’deki örgütlenme koşulları ile ilgilidir. Bu tür dernek ve vakıfların yok denecek kadar az olması, buralardan yardım alanların sayısında da azalmayı beraberinde getirmiştir.

Grafik 33

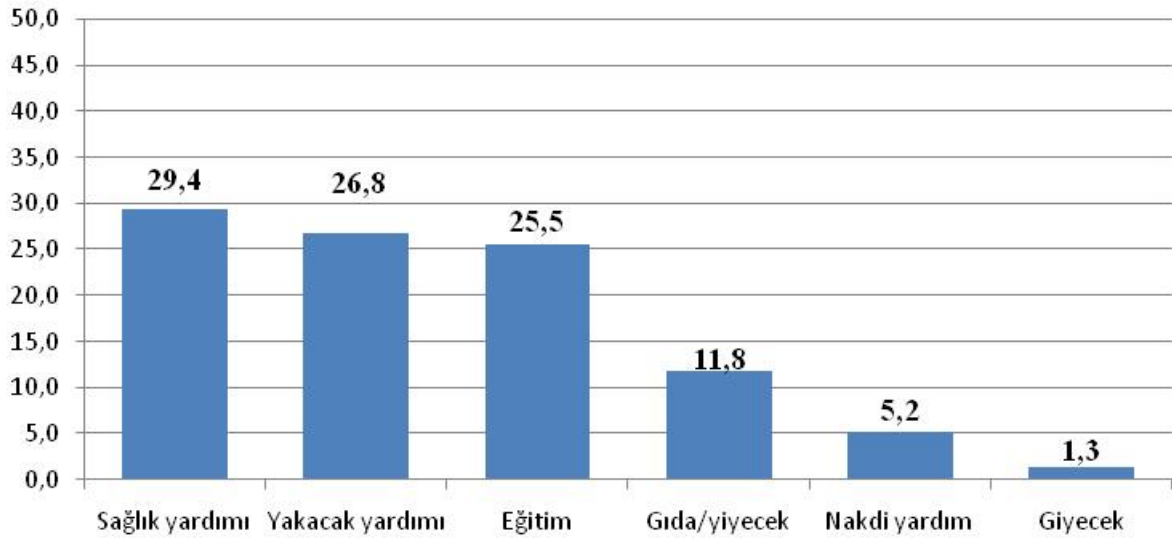
		Hayır	Evet	Toplam
Devlet kurumlarından	Frekans	18	62	80
	Yüzde	22,5	77,5	100
Yardım kuruluşlarından	Frekans	75	2	77
	Yüzde	97,4	2,6	100
Herhangi bir kişiden	Frekans	65	12	77
	Yüzde	84,4	15,6	100

Tablo 38

Soru.37- Devlelden ne tür yardımlar alıyorsunuz?

35'inci soruya “yardım alıyorum” diyen %37,5'lik kitle içindeki yanıtlardan *devlet yardımı* aldığını söyleyen %77,5'e bu kez ne tür yardım aldıkları sorulmuştur. Alınan cevaplar; devletin sosyal sorumluluklarına uygun olarak sağlık, yakacak ve eğitim gibi alanlarda yoğunlaşma göstermiştir.

Sağlık yardımları daha çok, hastanelerden yararlanırken gösterilen kolaylıklarda, yazılan ilaçların ücretsiz verilmesinde, sağlık taramalarında kendini göstermektedir. Yakacak yardımı, özellikle devlet memuru olan Türkmenlerin yararlandığı bir kalemi ifade ederken, eğitim yardımları kırtasiye ve burs desteğini kapsamaktadır.

Grafik 34

	Frekans	Cevapların Yüzdesi	Deneklerin Yüzdesi*
Sağlık yardımı	45	29,4	78,8
Yakacak yardımı	41	26,8	67,2
Eğitim	39	25,5	63,9
Gıda/yiyecek	18	11,8	29,5
Nakdi yardım	8	5,2	13,1
Giyecek	2	1,3	3,3
Toplam	154	100	248,4

*Birden çok cevap alınmıştır ve bu soruya 1 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 39

s.38- Yardım kuruluşlarında ne tür yardım alıyorsunuz?

	Frekans	Yüzde
Nakdi yardım	2	100
Toplam	2	100

Tablo 40

s.39- Şahıslardan ne tür yardım alıyorsunuz?

	Frekans	Yüzde
Nakdi yardım	12	100
Toplam	12	100

Tablo 41

Yukarıdaki 35 ve 36'ıncı sorulara cevabında her hangi bir kaynaktan yardım aldığını belirtmiş olan katılımcılara bu kez 38 ve 39'uncu sorularda, ne tür yardımlar aldıkları sorulmuştur. Burada temel amaç, önceki iki soruya (35 ve 36) verilmiş yanıtlara ilişkin tablolarda gözlenen toplumsal dayanışmanın niteliğini açığa çıkarmaktır.

Tablolar, devlet dışındaki kaynaklardan gelen ya da talep edilen yardımların tamamının nakit alınmış yardımlardan olduğunu göstermektedir.

Soru.40- Oturduğunuz konutun mülkiyet durumu nedir?

Halep'teki Türkmen toplumuna, oturdukları evin mülkiyet durumu sorulmuştur. Yanıtlar içinde %49 ile *kendime ait* diyenler en yüksek oranı oluşturmuştur. Toplumun yarısının kendi evinde ikamet ettiği sonucunu getiren bu sıralamada ikinci olarak %35,1 ile *babama ait* yanıtı, birincisiyle hemen hemen aynı anlama gelmektedir.

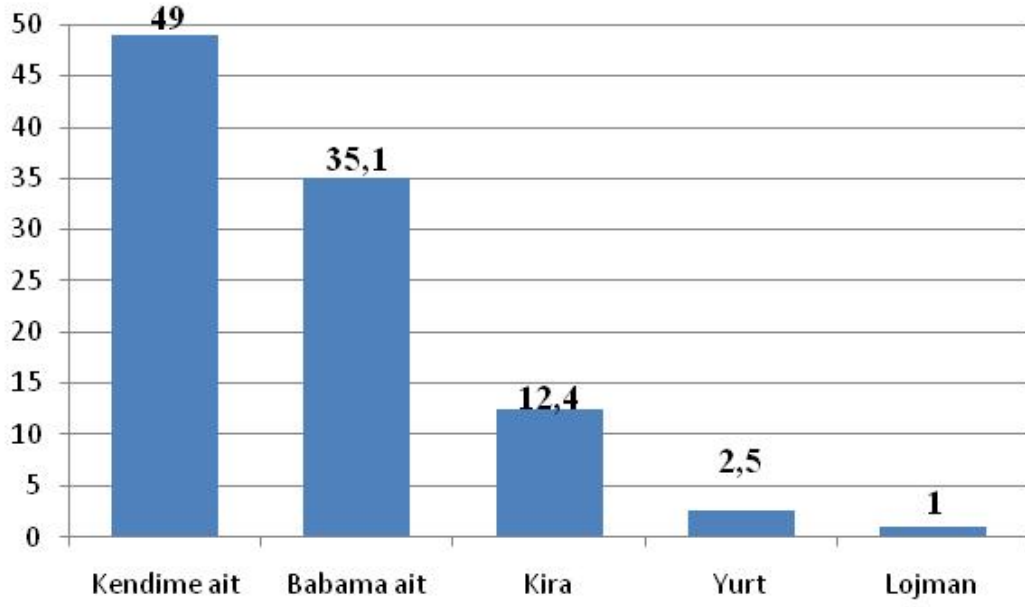
Bu ikinci yanıtı veren kişilerin önemli bir bölümünü ya bekar, ya da evli olsa bile geniş avlulu bir evde babasıyla beraber ikamet eden kişiler oluşturuyor. Sonuçta yanıt iki farklı formda gelmiş olsa da, gerçekte başkasına ait olmayan, bir evde ikamet etmektedirler.

Burada %85'i bulan büyük çoğunluğun, ekonomik durumlarının çok iyi olmasından kaynaklı bir sebeple kendi evinin sahibi olduğu düşünülmemeli. Cevap verenlerin ciddi bir bölümünün kırsal bölgelerdeki köy ve kasaba insanları olması, doğal olarak böyle bir sonucu doğurmaktadır. Türkiye'de dahi, köy ve kasabalarda yaşayan insanların neredeyse tümü, ekonomik durumlarıyla ilgili olmaksızın kendi evlerinde ikamet etmektedir. Halep Türkmenleri içinde kendi evinde oturuyor olmak, her hangi bir zenginlik ölçütü değildir.

Kirada oturduğunu söyleyen %12,4'lük kitlenin neredeyse tamamı Halep kent merkezinde yaşamaktadır. Yukarıda göç koşulları izah edilmiş olan ve kente sonradan misafir olan Türkmenlerin, ev sahibi olmak için ciddi bir birikim yapmak zorunda olmaları, kiracı kitlenin yüksek olmasına neden olmuştur.

Yurtta kaldığını söyleyen %2,5'lük kitle, doğal olarak öğrencilerden oluşmaktadır.

Halep Türkmenleri arasında zenginlik algısına dair daha önce 21. soruya verilen yanıtlarda tartışma konusu yapılan olgu, ikamet edilen konutun statü göstergesi haline geldiği aşamanın daha çok kent merkezi için geçerli olduğunu ortaya koymuştu. Buna göre, Halep kent merkezinde yaşayan ve evi, arabası ile iyi bir maaşı olan kişinin zengin görüldüğü algısının yaygınlığı kaydedilmişti. Burada Halep Türkmenlerinin neredeyse %85'i kendi evinde ikamet ettiği halde kendini %75 oranında orta halli olarak tanımlamıştır. Evi olmak ile orta halli olmak, kırsal bölgelerdeki köy ve kasaba Türkmenleri için geçerlidir.

Grafik 35

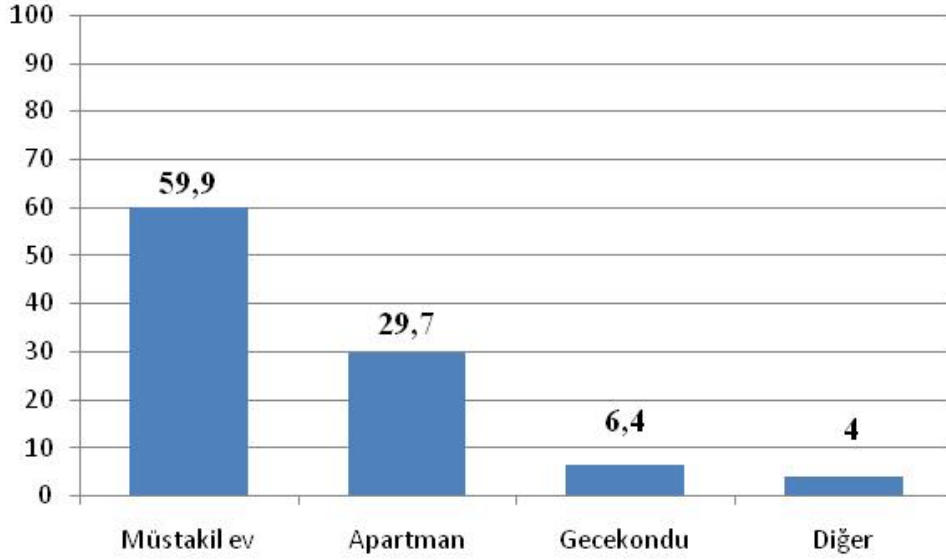
	Frekans	Yüzde
Kendime ait	99	49
Babama ait	71	35,1
Kira	25	12,4
Yurt	5	2,5
Lojman	2	1
Toplam	202	100

Tablo 42

Soru.41- Oturduğunuz evin bina türü nedir?

Benzer bir soru, ikamet edilen evin bina türü konusunda sorulmuştur. Burada temel hedef, ekonomik statünün anlaşılmasının yanı sıra, toplumsal yaşamın niteliğini biraz daha anlaşılır kılmaktır.

Alınan cevapların %59,9 gibi ezici bir çoğunluğu *müstakil evde*, %29,7 *apartmanda*, %6,4 gibi küçük bir bölümün de *gecekondu* oturduğunu söylemiştir. 40'inci soruya verilen yanıtlarda olduğu gibi, burada müstakil ev bir ekonomik refah göstergesi kesinlikle değildir. Zira, kırsal kesimdeki Türkmenlerin tamamına yakını kendi müstakil evlerinde yaşamaktadır.

Grafik 36

	Frekans	Yüzde
Müstakil ev	121	59,9
Apartman	60	29,7
Gecekondu	13	6,4
Diğer	8	4
Toplam	202	100

Tablo 43

Soru.42- Evinizde aşağıdaki eşyalardan hangileri bulunmaktadır?

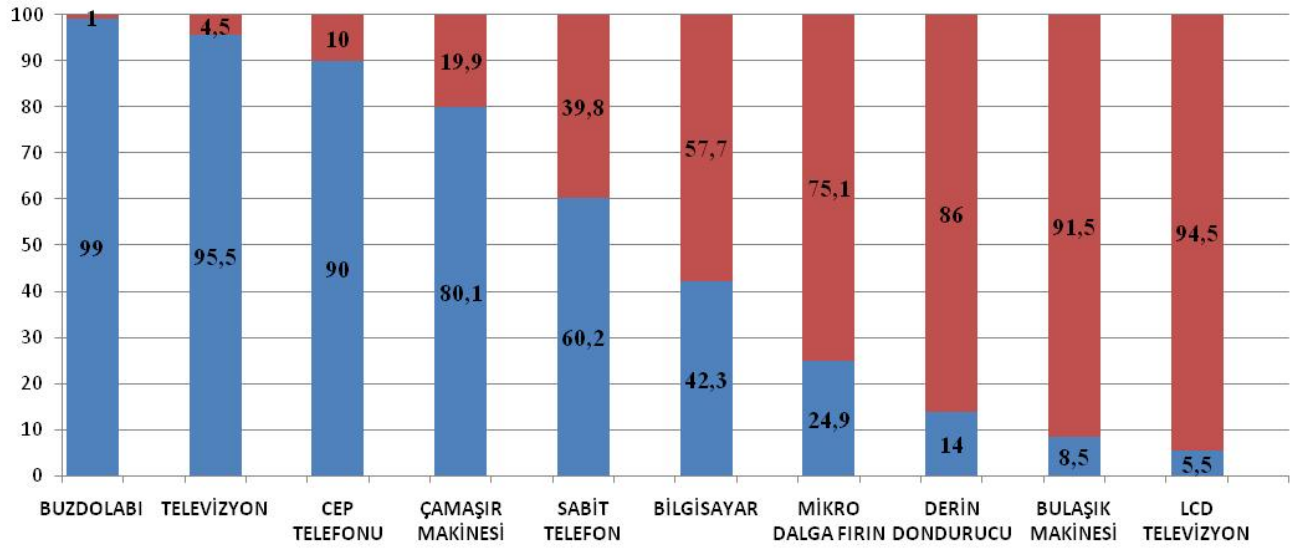
Evdeki eşyaların türünü ve sahiplik oranını anlamaya yönelik katılımcılara 10 farklı eşya üzerinden soru sorulmuştur. Alınan yanıtlarda, evlerde en fazla bulunan eşya %99 ile *buzdolabı* çıkarken, en düşük %5,5 ile *LCD televizyon* olmuştur.

Eşyaların sıralamasında yukarıdaki grafikte görüleceği üzere, %95,5 ile *televizyon* ikinci sırada, %90 ile *cep telefonu* üçüncü sırada, %80,1 ile *çamaşır makinesi* dördüncü sırada, %60,2 ile *sabit telefon* beşinci sırada, %42,3 ile *bilgisayar* altıncı sırada, %24,9 ile *mikro dalga fırın* yedinci sırada, %14 ile *derin dondurucu* sekizinci sırada, %8,5 ile *bulaşık makinesi* dokuzuncu sırada yer almıştır.

Tablo Halep Türkmenlerinin evlerindeki yaşam standardını genel olarak ortaya koymaktadır. Hemen her evde buzdolabı ve televizyon bulunurken, cep telefonu, çamaşır makinesi ve sabit telefondan sonra varlıklı evler ile görece mütevazı evler farkı ortaya çıkmaktadır.

Sıradan hemen her Türkmen ailenin evinde buzdolabı, televizyon, cep telefonu ve çamaşır makinesi bulunmaktadır. Sabit telefon ise, bir statü aşaması olmasından daha çok, cep telefonunun çok yaygın olmasından dolayı ihtiyaç olarak görülmediğinden her evde yoktur.

Statü göstergesi sayılacak eşyalar, sahiplik oranı telefondan sonra giderek azalan aşağıdaki cihazlardır. Bilgisayar genellikle üniversitede öğrencisi bulunan evlerde rastlanırken, mikro dalga fırın, bulaşık makinesi ve LCD televizyon gibi cihazlar Suriye’de çok pahalı olmalarından dolayı belirli bir gelir seviyesinin üzerindeki ailelerin sahip olabileceği ev eşyaları kategorisindedir.

Grafik 37

		Evet	Hayır	Toplam
BUZDOLABI	Frekans	199	2	201
	Yüzde	99	1	100
ÇAMAŞIR MAKİNESİ	Frekans	161	40	201
	Yüzde	80,1	19,9	100
BULAŞIK MAKİNESİ	Frekans	17	184	201
	Yüzde	8,5	91,5	100
SABİT TELEFON	Frekans	121	80	201
	Yüzde	60,2	39,8	100
BİLGİSAYAR	Frekans	85	116	201
	Yüzde	42,3	57,7	100
DERİN DONDURUCU	Frekans	28	172	200
	Yüzde	14	86	100
MİKRO DALGA FIRIN	Frekans	50	151	201
	Yüzde	24,9	75,1	100
LCD TELEVİZYON	Frekans	11	190	201
	Yüzde	5,5	94,5	100
CEP TELEFONU	Frekans	181	20	201
	Yüzde	90	10	100
TELEVİZYON	Frekans	192	9	201
	Yüzde	95,5	4,5	100

Tablo 44

4. Eğitim, Kültür, Okula devam

Bu bölümde Halep Türkmenlerinin, tüm topluluk olarak eğitim düzeylerini ortaya koyma, ilk öğretimden yüksek öğretime kadar eğitim çağındaki gençlerin okula devam durumunu ortaya koyma, geleneklerin yaşatılmasında bu eğitimin rolünün ne olduğunu ortaya koyma gibi hedefler güdülmüştür. Eğer bir eğitim sorunu varsa bunun nedenlerinin ortaya konulması, Türkmen kitlesi içinde kültürel tüketimin ne boyutlarda olduğunu izah, toplumun genel özelliklerinin kavranmasında hayati verilerdir.

Topluluğun eğitim düzeyi ortaya çıkarılmaya çalışırken, Suriye toplumundaki genel eğitim koşulları ve okur yazarlık oranları da tabloların izahı sırasında ortaya konulacaktır.

Diğer taraftan, tüm toplumların dinamik bir süreç yaşadığı gerçeğinden hareketle, bundan 30 yıl öncesinin Türkiye'si ile karşılaştırdığımızda, gerek ekonomik imkanlar gerekse eğitim şartlarının Suriye'de de oldukça olumsuz olduğu dikkat çekecektir. Dolayısı ile, Türkmen topluluğu içerisinde belirli bir yaşın üzerindeki yaşlı kuşağın okur yazarlık oranının düşük çıkması, dönemin koşulları ile birlikte değerlendirilmeli. Bu yönüyle şu anki tabloyu ortaya koyan grafikler, Türkmen toplumunun eğitime verdiği önemi tüm boyutları ile görmemizi sağlamayacaktır.

Bununla birlikte çocukların bugün okula devamsızlık nedenleri arasında halen güçlü bir şekilde varlığını sürdüren ekonomik gerekçelerin ne derece geçerli olduğu da ayrı bir tartışma konusu olarak önümüzde duracaktır. Zira, liseye kadar eğitimin ücretsiz olduğu ve tüm köylere kadar gittiği Suriye'de, çocukların okula devamsızlığını ekonomik gerekçelerle izah etmek çok gerçekçi olmayacaktır.

Soru.43- Eğitim durumunuz nedir?

Halep Türkmen kitlesinin okur yazarlık durumunu ortaya çıkarmak için katılımcılara eğitim durumları sorulmuştur. Alınan yanıtlar içinde *ilkokul* mezunları %29,2 ile en yüksek rakamı taşıırken, %27,2 ile *üniversiteliler* ikinci en yüksek oranı oluşturmuştur. En kalabalık üçüncü grup durumundaki *okur-yazar olmayanlar* %14,9 iken, *lise mezunları* 13,9, *ortaokul mezunlarının* oranı %12,9 ve *yüksek lisans* sahibi olanların oranı da %2 çıkmıştır.

Burada iki yönlü bir sonuç görülmelidir: Birincisi Suriye toplumunun genel eğitim düzeyi içinde bu oran nasıl bir işaret taşımaktadır, ikincisi, Türkmen toplumu içinde bu rakamlar tutarlı bir dağılımı yansıtmakta mıdır?

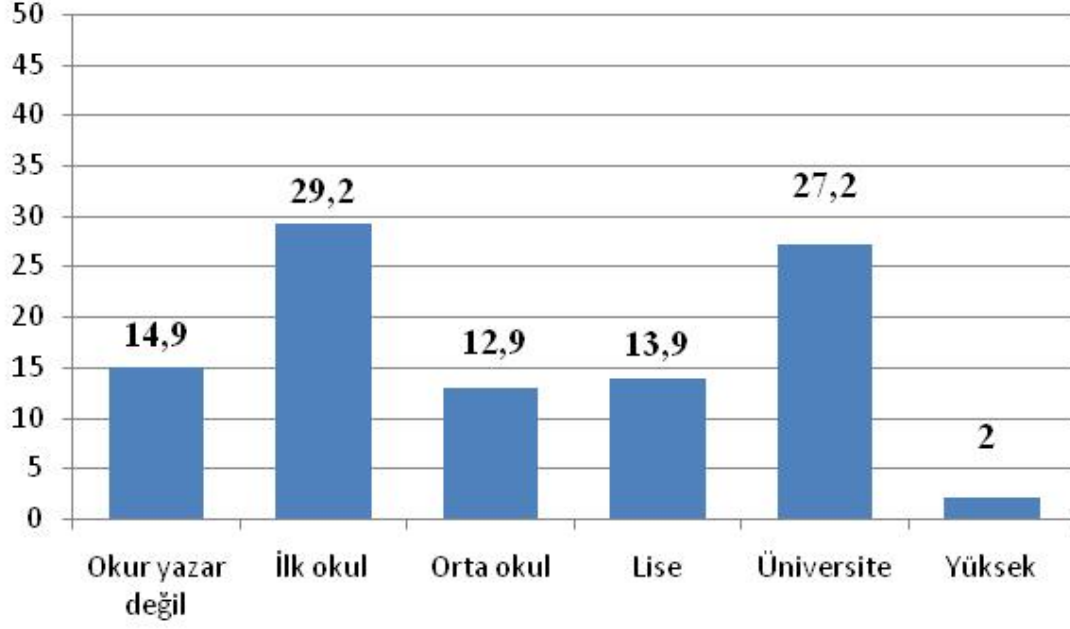
Suriye genel ortalaması olan %85,2 okur-yazarlık oranı⁴⁵¹ ile karşılaştırıldığında Türkmenler arasındaki rakamın hemen hemen aynı olduğu görülmüştür. Okur-yazar olmayan %14,9'u çıkardığımızda, Türkmenlerin %85,1'inin okur-yazar olduğu anlaşılır. Eğitimin ileriki aşamalarında önceki yıllarda yaşanan dengesizlik, son 10 yıldır değişmiştir. Bir yandan Türkmen toplumunun eğitime daha fazla önem vermeye başlaması, diğer yanda Suriye devletinin okullaşmayı teşvik politikaları eğitim düzeyinin yükselmesine yardım etmiştir.

Burada dikkat çeken bir husus, nitel saha çalışmasındaki sonuçlarla karşılaştırınca üniversiteli oranı tahmin edilenden biraz yüksek çıkmış olmasıdır. Suriye genel ortalamasında %22 düzeyinde görünen bu oranın Türkmen gençlerde %27,2 çıkması muhtemelen saha çalışması yapılan köylerde, çocuğu üniversitede okuyan hanelerin belirli bir yığılma göstermiş olması ile izah edilebilir.

İlk okul mezunlarının %29,2 ile en yüksek oranda çıkması, Halep Türkmenleri arasındaki toplumsal bir gerçeği de ortaya koymaktadır. Son yıllara kadar birçok Türkmen aile için çocuğunun zorunlu eğitim olan ilkokulu bitirip bir an önce aile işlerine yardım etmek üzere çalışmaya başlaması en geçerli kural idi. Bir diğer neden, Türkmen ailelerin çocuklarının geleceğini inşa etmede, okulları bir araç olarak görmek yerine, meslek sahibi olmasını daha fazla önemsemeleri

⁴⁵¹ *Human Development Report*, United Nations Development Programme, 2009.

idi. Bu nedenle nüfusun önemli bir bölümü ilk okuldan sonra okulu bırakıp, bir zanaata ya da aileye ait iş yeri ve tarlada çalışmaya başlamakta idi.

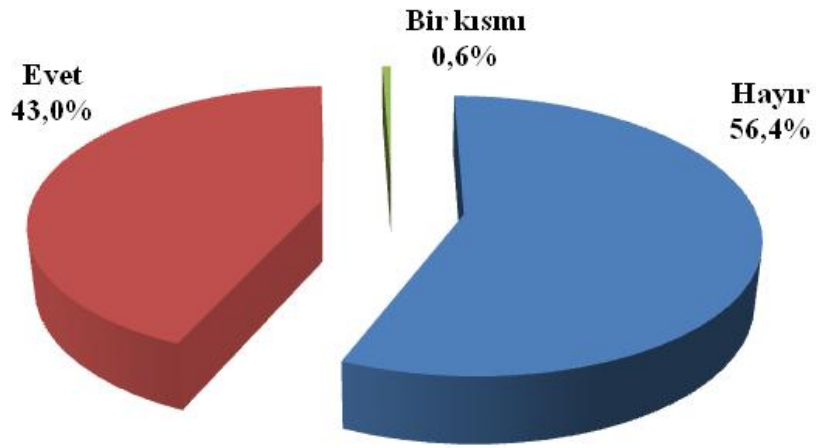
Grafik 38

	Frekans	Yüzde
Okuryazar değil	30	14,9
İlkokul	59	29,2
Ortaokul	26	12,9
Lise	28	13,9
Üniversite	55	27,2
Yüksek lisans	4	2
Toplam	202	100

Tablo 45

Soru.44- Çocuklarınızın hepsi okula devam ediyor mu?

Çocuğu olan ailelerde, okula devam durumunu anlamaya yönelik bir soru sorulmuştur. Tek başına ölçüt olamasa da genel tabloyu ortaya koyan bu sonuçlara göre toplumdaki çocukların %56,4'ünün okula devam etmediğı, %43'ünün okuduğı anlaşılmaktadır. Ancak devam etmeme, sebepleri anlaşılmadan tek başına açıklayıcı olmadığı için 45. sorunun yanıtları ile birlikte düşünölmesi gereklidir.

Grafik 39

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hayır	101	50	56,4
Evet	77	38,1	43
Bir kısmı	1	0,5	0,6
Ara Toplam	179	88,6	100
Cevap yok	23	11,4	
Toplam	202	100	

Tablo 46

Soru.45- Okula devam etmiyorsa nedeni

Okul çağında olduğu halde, çocuklarının okula devam etmediğini söyleyen ailelere bunun sebebi sorulmuştur. Alınan yanıtlar, %20,6 oranında çocuğun çalışıp aileye yardım etmek üzere okuldan alındığını göstermektedir. Türkmen toplumu içinde son yıllarda eğitimin önemini anlama konusunda büyük ilerlemeler olmakla birlikte, bu sonuç istenilen noktada olunmadığını gösteren ciddi bir işarettir.

Tabloda ortaya çıkan en yüksek ikinci değer %44,1 ile *diğer* kategorisi olarak sıralanan çok sayıda gerekçeler dizisidir. Bunlar çocuğun okumak istememesi, okulun uzak olması, hastalık vb. gibi fiiliyatta çok da geçerli olmayacak sebeplerdir. Bunlarla beraber düşünüldüğünde ne yazık ki, okul çağındaki çocukların %65'i ya ilk okulu bitirir bitirmez ya da bitiremeden okuldan alınmaktadır.

Nitel saha çalışmasına ilişkin değerlendirmelerde geniş biçimde ortaya konulan benzer sonuçlar, Halep'teki Türkmen toplumunun bu davranışında iki faktörün önemini ön plana çıkarmaktadır: birincisi toplumsal algı ve ikincisi ekonomik gerekçeler.

Son yıllara kadar Türkmen ailelerin önemli bir bölümü, çocuğunu okula göndermeyi onun geleceğini kurmasına hizmet edecek bir unsur olarak görmüyor. Hatta, ekonomik geleceğin hazırlanmasında vakit kaybına sevk ederek geleceğini tehlikeye atacak bir uğraş olarak kabul ediliyordu. Bu yüzden erken yaştan itibaren çocuğunu bir zanaata vermek ya da aile işinde çalıştırmak en geçerli toplumsal algıyı oluşturuyordu. Buna geçmişte Suriye'deki eğitim imkanlarının ve yatırımlarının çok iyi olmaması da eklendiğinde aileler okuldan uzak duruyordu. Kendilerini Suriye toplumu içinde, özellikle bağımsızlık döneminden sonra, güvensiz ve kuşatılmış hissedenden Türkmen azınlığın resmi ideolojinin taşıyıcısı olarak gördükleri devlet okullarına çocuk göndermede isteksiz olmaları da geçmişin olumsuz izlerinden biri idi.

Ancak son yıllarda çocukları bir zanaata ve ustanın yanına vermek yerine artık herkes çocuğunu öyle ya da böyle okula kaydettiriyor. Bu da 30 yaş altındaki Türkmenler arasında okur-yazar oranını yükselten bir rol oynamaktadır. Eğitimin

kıymeti anlaşılmış gibi görünse de bunun daha çok ekonomik gerekçelerle olduğu da söylenebilir.

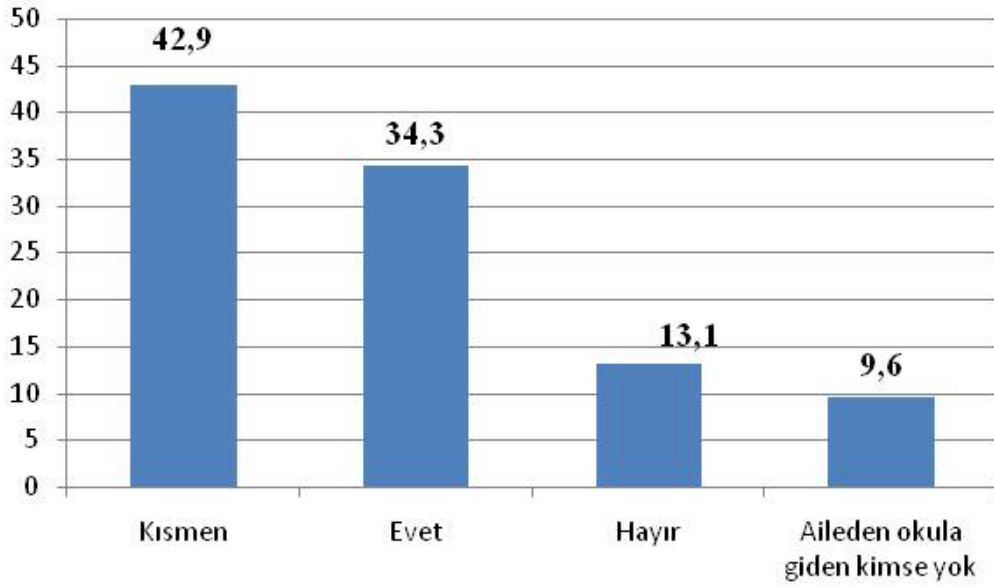
Grafik 40

	Frekans	Yüzde
Çalışıp aileye yardım etmek için	21	20,6
Çocuklar küçük	12	11,8
Gelenekler	9	8,8
Ekonomik yetersizlik	7	6,9
Okula gitmesine gerek yok	4	3,9
Evde çocuk yok	2	2
Bazıları bitirdi, bazıları devam ediyor	2	2
Diğer (okumak istememe, uzak olması vs.)	45	44,1
Toplam	102	100

Tablo 47

Soru.46- Aileden okula gidenlerin eğitim masraflarını rahatça karşılayabiliyor musunuz?

Ailelere, evdeki öğrencilerin eğitim masraflarını karşılayıp karşılayamadıkları yönünde bir soru sorulmuştur. Cevaplar nüfusun %42,9'unun *kısmen*, %34,3'ünün ise *rahat bir şekilde* karşılayabildiğini göstermektedir. Çocukların eğitim masraflarını rahat bir şekilde karşılayamayanların oranı %13,1 gibi düşük bir düzeydedir. Öğrencilerin okuldan alınma oranının %65'i bulunduğu Türkmen topluluğu içinde sadece %13'lük kesimin ekonomik zorlukları gerekçe göstermesi ciddi bir mantalite değişimi gereğini göstermektedir.

Grafik 41

	Frekans	Yüzde
Kısmen	85	42,9
Evet	68	34,3
Hayır	26	13,1
Aileden okula giden kimse yok	19	9,6
Toplam	198	100

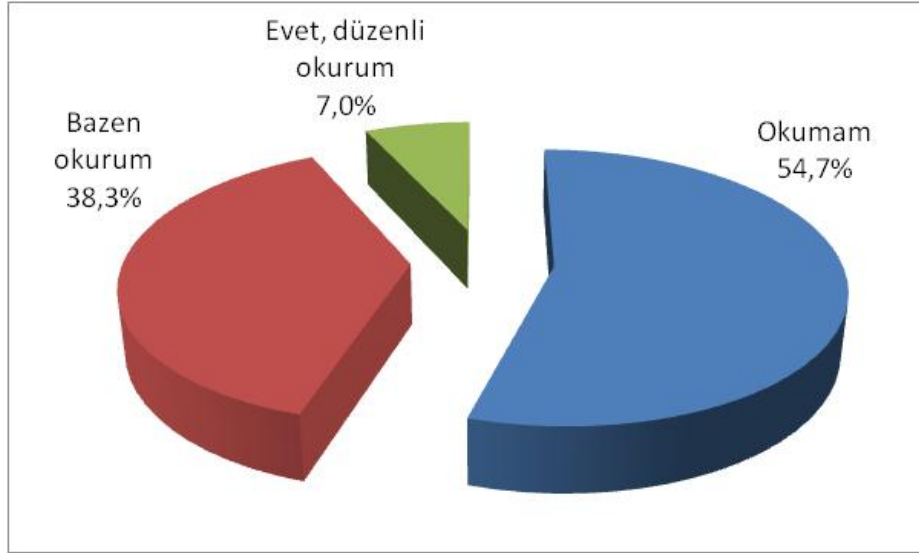
*Bu soruya 9 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 48

Soru.47- Günlük olarak düzenli gazete okur musunuz?*

Halep Türkmenlerinin kültürel tüketimi ve okuma alışkanlıkları ile ilgili durumunu görmek üzere düzenli gazete okuyup okumadıkları sorulmuştur. Alınan yanıtlardan Türkmenlerin %54,7'sinin hiç gazete okumadığı, %38,3'ünün bazen okuduğu, %7'sinin ise düzenli okuduğu sonucu çıkmıştır.

Bu tabloda, olumlu ya da olumsuz düşünmeye neden olan temel gösterge bazen okurum diyen kişilerle ilgilidir. Bu kesimin “bazen” kelimesiyle kastettikleri sürenin, yılda 3-4 kez olması, aslında gazete okuma oranının burada ortaya çıkan %54,7'den çok daha fazla olduğunu göstermektedir.

Grafik 42

	Frekans	Yüzde
Okumam	110	54,7
Bazen okurum	77	38,3
Evet, düzenli okurum	14	7,0
Toplam	201	100

*Bu soruya 1 kişi cevap vermemiştir.

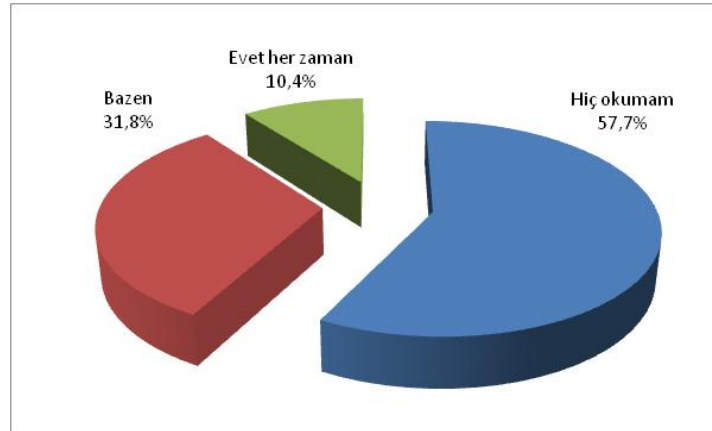
Tablo 49

Soru.48- Düzenli kitap okur musunuz?*

Kültürel tüketim ve okuma alışkanlığını anlamaya yönelik bir diğer soru kitap okuma konusunda sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtlar da bir önceki soruda yer alan gazete okuma oranlarıyla çok büyük bir fark göstermemektedir. Katılımcıların %57,7'si hemen *hiç kitap okumadığını* söylerken, %31,8'i *bazen* kitap okuduğunu, %10,4'ü de *her zaman* okuduğunu söylemiştir.

Tablodan ortaya çıkan sonuç, Halep'teki Türkmenlerin yarısından fazlasının hiç kitap okumadığını göstermektedir. Bu, kültürel tüketimin ne kadar düşük olduğunu göstermesinin ötesinde, genel kültür düzeyine ilişkin de ipuçları vermektedir.

47. soruya verilen yanıtta olduğu gibi, burada anahtar nokta, bazen okurum diyen %31,8'lik kesimin “*bazen*” ile hangi zaman aralığını kastettiğidir. Burada anlaşılan o ki, bazen ile kastedilen süre 2-3 yılda bir kitap okunmasıdır ki, bu da neredeyse okumamaya eşit bir duruma işaret eder.

Grafik 43

	Frekans	Yüzde
Hiç okumam	116	57,7
Bazen	64	31,8
Evet, her zaman	21	10,4
Toplam	201	100

*Bu soruya 1 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 50

5. Sağlık

Bir toplumun gelişmişlik göstergelerinden biri de kuşkusuz sağlık alt yapısına ilişkin imkanlarıdır. Halep Türkmen toplumunun sağlık konusundaki durumu, Suriye toplumunun genel sağlık standartları ile karşılaştırıldığında çok daha anlamlı hale gelecektir.

Tek başına alındığında ise, söz konusu sonuçlar; Türkmenlerin kimi sağlık alışkanlıklarını, geleneklerin çocuk sağlığına ne derece önem verdiğini, toplum içindeki özürlü ve sakatların oranı, özürlülük durumuna göre muhtaç insanların ihtiyaç alanları, anne ve çocuk ölümleri gibi uluslar arası standartlarda bir değerlendirme imkanı sunacaktır.

Tüm bu sağlık tablolarının izahı sırasında, Suriye devletinin sağlık yatırımları karşısında Türkmen bölgelerinin özellikle bir ihmal ya da kayırılmaya maruz kalıp kalmadığı daha net anlaşılabacaktır.

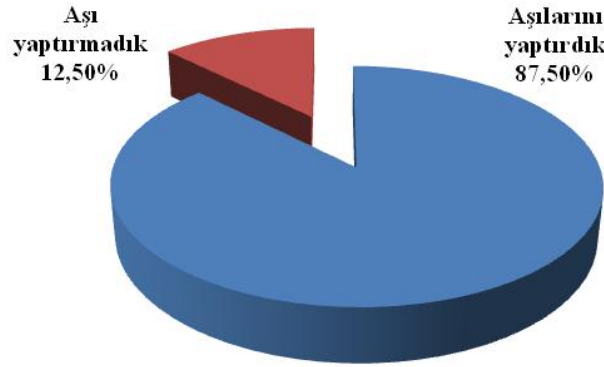
Böyle bir bölüm oluşturulmasının amacı, genel Suriye toplumu içinde Türkmenlerin nasıl bir kategoriye tabi olduklarını görüp, bu sonuçlara göre yapılması gerekenler var ise bunu tespit etmektir.

Türkiye'den bakıldığında çok yakın bir sınır komşusu olmakla birlikte Türkmen köyleri, Suriye başkentinden farklı görünmektedir. Suriye merkezi yönetiminin bulunduğu başkent Şam'a 7 saat uzaklıkta bulunan bu köy ve nahiyelerin birer taşra bölgesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik ya da sağlık alt yapısına ilişkin yatırımların azlığını illa siyasi kasta bağlamak doğru olmayacaktır. Özellikle ekonomik imkanları sınırlı olan bir Suriye'nin merkezi kentler dururken, taşra köylerine en gelişmiş sağlık hizmetleri götürmesini beklemek en azından hayalcilik olacaktır.

Soru.49- Çocuklarınızın aşılarını yaptırdınız mı?

Türkmen toplumunun sağlık hizmetlerinden yararlanma düzeyini ve altyapısını anlamaya yönelik olarak temel göstergelerden biri olan çocukların aşılanma durumu sorulmuştur. Alınan cevaplarda çocukların aşılarını yaptırdığını söyleyenlerin oranı %87,5, yaptırmayanların oranı ise %12,5 olarak çıkmıştır.

Sağlık kampanyalarına büyük bir hız veren Suriye’de son 20 yılda aşılanma sayesinde 5 yaş altı çocuklarda ölüm oranı yarı yarıya azalmıştır.⁴⁵² Bu tür sağlık yatırımları konusunda bölgeler arası her hangi bir ayrımın yapılmadığı ülkede Türkmenler arasındaki aşılanma yüzdesinin yıllara göre büyük artış göstermesi doğaldır. Aşılarını yaptırmadığını söyleyen %12,5’lik kesime bakıldığında, aşıdan kaçınmanın, hizmetin bölgeye gelmemesi ile değil, daha çok eğitim seviyesi ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 44

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Aşılarını yaptırdık	154	76,2	87,5
Aşı yaptırmadık	22	10,9	12,5
Ara Toplam	176	87,1	100
Cevap yok	26	12,9	
Toplam	202	100	

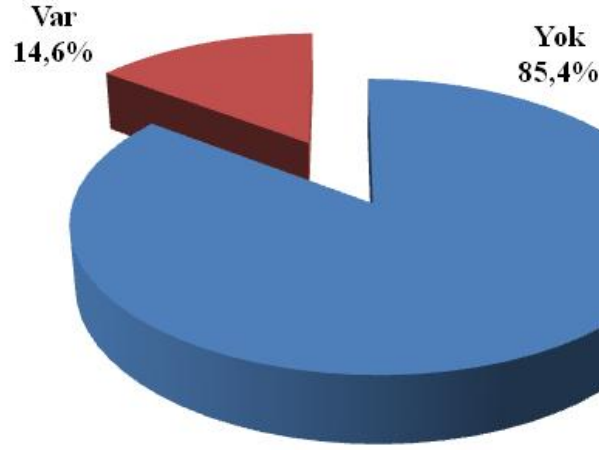
Tablo 51

⁴⁵² 1990 yılında her 1.000 çocukta 37 olan 5 yaş altı ölüm oranı, 2009 yılı itibarıyla 17’ye gerilemiştir. Yine aynı şekilde, son 20 yılda aşılanma konusundaki adımlar sayesinde Suriye’de 1990’da %87 olan çocuklardaki aşılanma oranı, 2009’da %98’e yükselmiştir. Bkz: *Human Development Report*, United Nations Development Programme, 2009.

Soru.50- Ailenizde özürlü veya sakat var mı?

Halep'te yaşayan Türkmen toplumu içinde özürlü oranını bulmak amacıyla, ailelerinde böyle bir birey olup olmadığı sorulmuştur. Alınan cevaplarda %85,4 gibi yüksek bir oran ailelerinde her hangi bir özürlü kişi olmadığını, %14,6'lık bir oran ise özürlü bireyler olduğunu belirtmiştir.

Özürlülük halinin ortaya çıkışında; topluluğun genel alışkanlıkları, kültürel algıları, evlilik adetleri ve beslenme alışkanlıkları gibi bir sebep olup olmadığını anlamak daha derinlikli bilimsel çalışmaları gerektirmektedir. Ancak Türkmenler içindeki özürlü oranı, Suriye ortalamasından farklı görünmemektedir.

Grafik 45

	Frekans	Yüzde
Yok	169	85,4
Var	29	14,6
	198	100

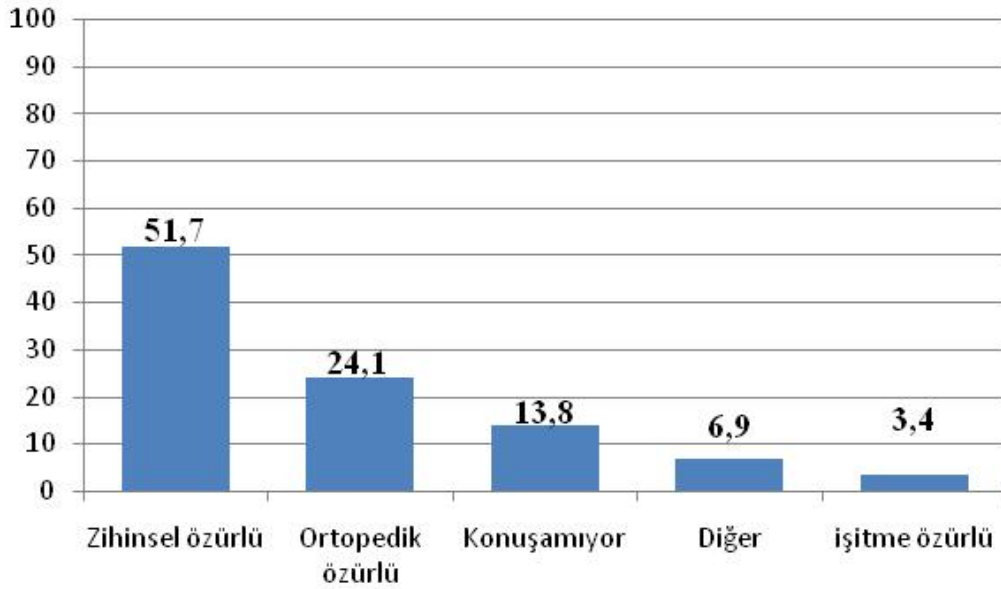
*Bu soruya 4 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 52

Soru.51- Özürlü var ise özür durumu nedir?

Bir önceki soruya ailelerinde özürlü bulunduğu şeklinde cevap veren katılımcılara, burada söz konusu özürlerin türü sorulmuştur. Alınan yanıtlarda yarıdan biraz fazla bir oranı ifade eden %51,7'lik kesim zihinsel özürlü, %24,1'lik kesim ortopedik özürlü, %13,8 konuşamama, %3,4 işitememe, %6,9 ise daha farklı özürlülük halleri bulunduğunu belirttik cevap vermiştir.

Bu özür hallerinin, belirli bir fiziki ve sosyal ortamın sonucu mu yoksa hemen her toplumda görünen normal oranlarda rastlanan vakıalar mı olduğu tartışması daha derinlikli bir tıbbi, genetik ve bilimsel araştırma gerektirmektedir.

Grafik 46

	Frekans	Yüzde
Zihinsel özürlü	15	51,7
Ortopedik özürlü	7	24,1
Konuşamıyor	4	13,8
İşitme özürlü	1	3,4
Diğer	2	6,9
Toplam	29	100

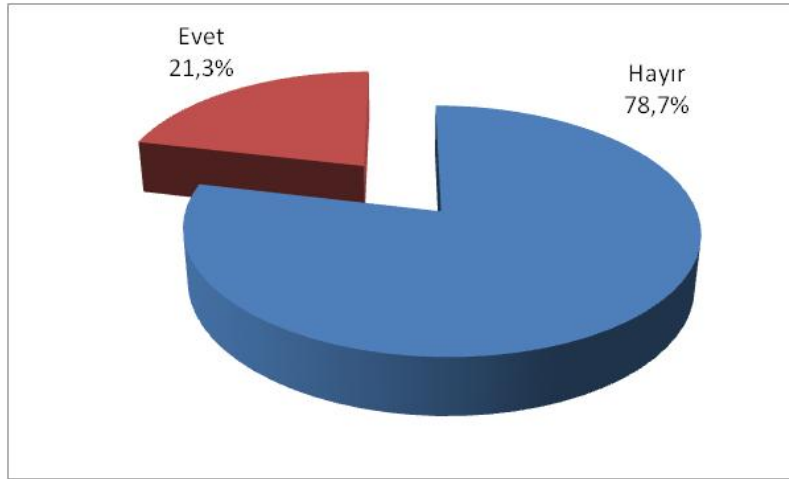
Tablo 53

Soru.52- Hanenizde doğum esnasında veya doğumu takip eden günlerde ve/veya haftalarda anne veya çocuk ölümü oldu mu?*

Halep Türkmenlerinin içinde bulunduğu sağlık koşullarını farklı yönlerden anlamak amacıyla, uluslar arası sağlık standartlarının ölçütlerden biri olan anne ve çocuk ölümleri ile ilgili bir soru sorulmuştur.

Verilen yanıtlarda, %78,7'lik bir kesim ailelerinde ya da yakın akraba çevrelerinde doğum esnasında veya ilerleyen dönemde anne ile çocuk ölümü olmadığını söylerken, %21,3'lük bir kesim de bu tür bir ölüm olduğunu söylemiştir.

Suriye genel ortalamasına bakıldığında, düzenli sağlık bakımı alan hamile kadınların oranı 1995 yılında %51 iken, 15 yıla yakın bir sürede yapılan sağlık kampanyaları ve yatırımlar sayesinde 2008 yılında %84'e yükselmiştir.⁴⁵³

Grafik 47

	Frekans	Yüzde
Hayır	155	78,7
Evet	42	21,3
Toplam	197	100

*Bu soruya 5 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 54

⁴⁵³ “World Health Statistics”, World Health Organization (WHO), 2009, <http://www.who.int/whostat/2009>.

Soru.53- Bu şekilde kaç çocuk ölümü oldu?

(Bu soru, hanede doğum esnasında veya doğumu takip eden günlerde anne/çocuk ölümü olduğunu belirtenlere sorulmuştur.)

	Frekans	Yüzde
1 Çocuk	30	71,4
2 Çocuk	11	26,2
5 Çocuk	1	2,4
Toplam	42	100

Tablo 55

Hanesinde çocuk ölümü olduğunu söyleyen kişilere, bu şekilde kaç çocuk öldüğü sorulmuştur. Yanıtların %71,4'ü bir çocuğun öldüğünü söylerken, %26,2'si iki çocuğun öldüğünü belirtmiştir. Çok küçük bir oranı ifade eden %2,4'lük kesim de 5 çocuk öldüğünü söylemiştir. Suriye ortalamasına bakıldığında son 20 yıldaki sağlık yatırımları sayesinde doğum esnasında bebek ölüm oranı yarı yarıya azalmıştır.⁴⁵⁴

Soru.54- Bu şekilde kaç anne ölümü oldu?

(Bu soru, hanede doğum esnasında veya doğumu takip eden günlerde anne/çocuk ölümü olduğunu belirtenlere sorulmuştur.)

	Frekans	Yüzde
1 Anne	14	33,3
2 Anne	1	2,4
Anne ölümü olmadı	27	64,3
Toplam	42	100

Tablo 56

Benzer bir durum anne ölümlerinde de gözlenmektedir. Daha çok eski döneme ait olan bu ölümler, yapılan sağlık yatırımları sayesinde büyük oranda azalmıştır.

⁴⁵⁴ 1990 yılında 1.000 doğumda 30 olan bebek ölüm oranı, 2009 yılında 1.000 doğumda 15'e gerilemiştir. Bkz: : *Human Development Report 2009*, United Nations Development Programme, New York.

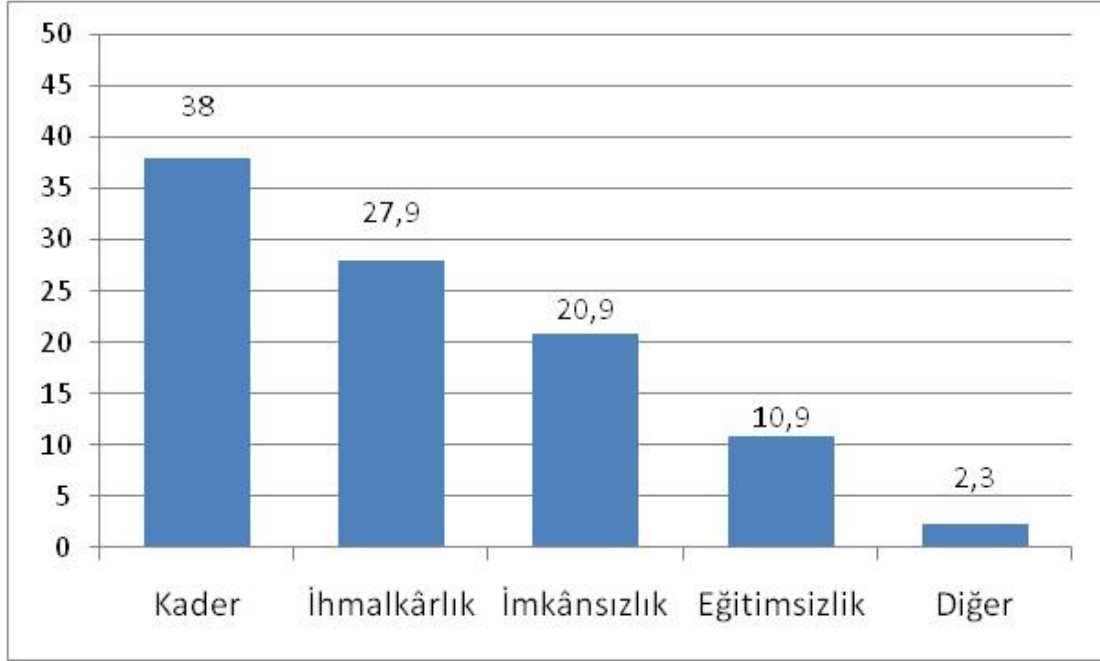
Soru.55- Doğum sırası veya sonrasında çocuk ve anne
ölümünü neye bağlıyorsunuz?*

Toplunun anne ve çocuk ölümlerini neye bağladığı konusunda bir soru yöneltilmiştir. Alınan yanıtların %38'lik bir kısmı, kader yanıtını verirken, %27,9'luk bir kesim işin içinde ihmal olduğunu belirtmiş, %20'9'luk bir kesim de imkansızlıklar nedeniyle bu ölümlerin gerçekleştiğini söylemiştir. %10,9'luk diğer bir kesim ise eğitimsizliğe bağlarken, %2,3'lük bir kitle de, daha farklı sebepler göstermiştir.

Burada kader yanıtını veren çoğunluk, olayı teslimiyetçi bir gözle görürken, Türkmen toplumunun genel muhafazakâr yapısıyla uyumlu bir görüş dile getirmişlerdir. Bu görüşü dile getirenlerin büyük bölümünün 40 yaş ve üzeri kuşağa mensup kişilerden oluşması, nesiller arasında farklılaşmanın değişik bir boyutunu ortaya koymaktadır.

Nitekim ikinci sırada gelen ve anne-çocuk ölümlerini *ihmalkârlığa* bağlayan %27,9'luk kesimin gerek yaş durumu gerekse eğitim durumu, bir önceki *kader* görüşünü belirten kuşağa göre daha gençtir. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken husus, kader diyenler dışındaki tüm seçenekleri dile getirmiş olan kişilerin *kader yaklaşımına* tamamen karşı olduğu sonucu çıkarılmamalı. Zira, derinlemesine yapılan görüşmeler, örneğin anne-çocuk ölümünü *imkansızlığa* bağlayan %20,9'luk kesimin, bunun bir kader olduğunu inkar etmediğini, ama imkansızlık sebebiyle ölümün gerçekleştiğini söylediklerini göstermektedir.

Kader olgusu burada daha çok, olayı kontrol edememekten dolayı bu üzücü hadiseyi yüce bir gücün iradesine havale ederek, yapacak bir şey olmadığını kabullenerek, acıyı hafifletme rolü oynamaktadır. Dolayısı ile Türkmen toplumunda var olan bu kader anlayışı, diğer tüm sebepleri görmezden gelme olarak değil, ölüm gerçeğini kabullenmeyi kolaylaştırmak için başvurulmuş bir izahat gibi görünmektedir.

Grafik 48

	Frekans	Yüzde
Kader	49	38
İhmalkârlık	36	27,9
İmkânsızlık	27	20,9
Eğitimsizlik	14	10,9
Diğer	3	2,3
Toplam	129	100

*Bu soruya 73 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 57

6. Siyasi ve Etnik Algılar, Özgürlükler, Ayrımcılık

Kendi kültürel ortamlarından tamamen farklı bir siyasi ve toplumsal yapı içinde bir asra yakın bir süredir yaşamak durumunda olan Türkmenlerin siyasi özgürlükler, etnik ilişkiler, her türlü ayrımcılık gibi güncel siyasi konulara ilişkin durumunu ortaya koymak zorunludur.

Derin tarihi mirasın gelmiş olduğu son aşamayı görme bakımından Halep Türkmenlerinin nasıl bir atmosferde bulundukları onların kendi varlıklarını nasıl tanımladıkları ile de doğrudan ilgili. Bu tanımlamayı yaptıkları Suriye siyasi ortamının her türlü talebe sıcak bakmadığı malum. Ancak son yıllarda tüm dünya ile birlikte Suriye'nin de içinde bulunduğu değişim baskıları Türkmenlerin etnik bir unsur olarak yaşamlarını doğrudan etkiliyor.

Siyasal örgütlenme hakkının kullanımı, bulunulan siyasi ortamdan hoşnutsuzluk, devlete güven duygusu, ihmal edilmişlik ve siyasi güvensizlik gibi birçok sorunun cevabı bu bölümde verildiğinde etnik bir unsur olarak Halep Türkmenlerinin konumu biraz daha netleşecektir.

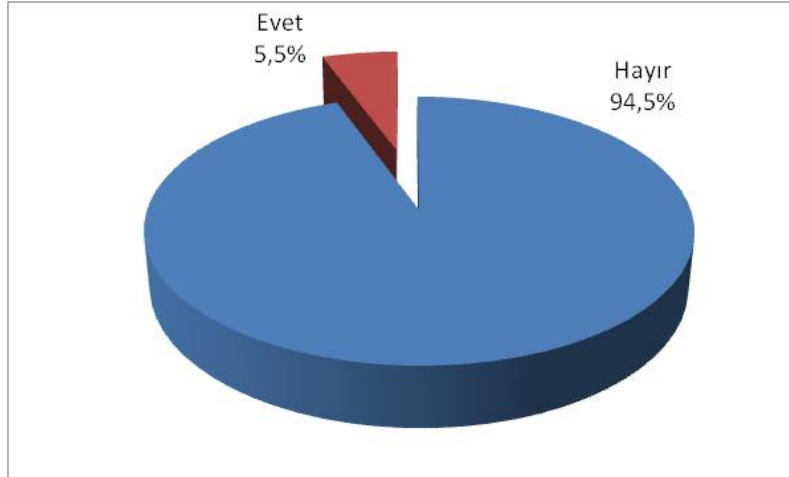
Türkiye ile Suriye'nin uzun yıllar farklı siyasi ve ideolojik kutuplarda yer almış olmalarının en acı sonuçlarından biri Türkiye sınırı boyunca dizili bulunan bu Türkmen köylerinin baskı altında tutulmuş olmasıdır. Geline aşamada geçmişin birer hatırası olarak kalmış olan bu acıların hatırlatılıp husumet duygularını kabartmak yerine, Türkmenlerin bundan sonrasına daha umutla bakabilmeleri önemli.

Soru.56- Herhangi bir vakfa veya derneğe üye misiniz?*

Siyasal özgürlüklerin en önemli göstergelerinden biri olan örgütlenme özgürlüğünü anlamak amacıyla katılımcılara her hangi bir derneğe üye olup olmadıkları sorulmuştur.

Alınan yanıtlar, %94,5 gibi yüksek bir oranda üyelik olmadığını, %5,5 gibi çok küçük bir oranda bu tür bir üyeliğin bulunduğunu göstermiştir. Ancak bu kişilerin neredeyse tamamı, kendi yakınlarındaki bir yardım vakfı ya da yarı resmi kooperatiflere üyeliği kastettiklerinden, gerçek anlamda bir örgütlenme özgürlüğü olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bu durumu, sadece Türkmenlere özgü bir uygulamadan daha çok Suriye'nin genel demokratikleşme sorunu ile birlikte düşünülmesi gerekli bir konu olarak kabul etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Grafik 49

	Frekans	Yüzde
Hayır	188	94,5
Evet	11	5,5
Toplam	199	100

*Bu soruya 3 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 58

Soru.57- Kendinizi mutlu hissediyor musunuz?

(Mutluluğunuzu “1. *Hiç mutlu değilim* 10. *Çok mutluyum*” olmak üzere 1 ile 10 arasında puanlayacak olursanız, mutluluğunuza kaç puan verirsiniz?*)

Türkmen topluluğun içinde bulunduğu koşullardan hoşnut olup olmadığını anlamaya yönelik bir soru sorulmuştur. Verilen yanıtlar daha çok orta ve üzerindeki mutluluğu ifade eden 4 ile 9 puan arasında yığılma göstermiştir. Genel mutluluk düzeyi ise ortanın biraz üzerinde görünmektedir.

Katılımcıların %18’i, mutluluk düzeyi konusunda “*çok mutluyum*”a en yakın 7 seçimini yaparken, %15,5’lik bir bölüm orta düzeyi ifade eden 5, her biri %13,5’lik bir dilime tekabül eden geniş bir kitle ise ortanın altı *4 ile ortanın üstü 6* ve “*çok mutluyum*”a yakın 8 seçimlerini yapmıştır. %10’luk bir kesim “*çok mutluyum*”a en yakın 9, %7’lik bir topluluk da “*hiç mutlu değilim*”e yakın 3. kademeyi ifade etmiştir.

	Frekans	Yüzde
1 Puan	4	2
2 Puan	7	3,5
3 Puan	14	7
4 Puan	27	13,5
5 Puan	31	15,5
6 Puan	27	13,5
7 Puan	36	18
8 Puan	27	13,5
9 Puan	20	10
10 Puan	7	3,5
Toplam	200	100
Ortalama	6 Puan	

*Bu soruya 2 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 59

Soru.58- Günlük hayatınızda bir sorun olduğunda ilk olarak kime gidersiniz?

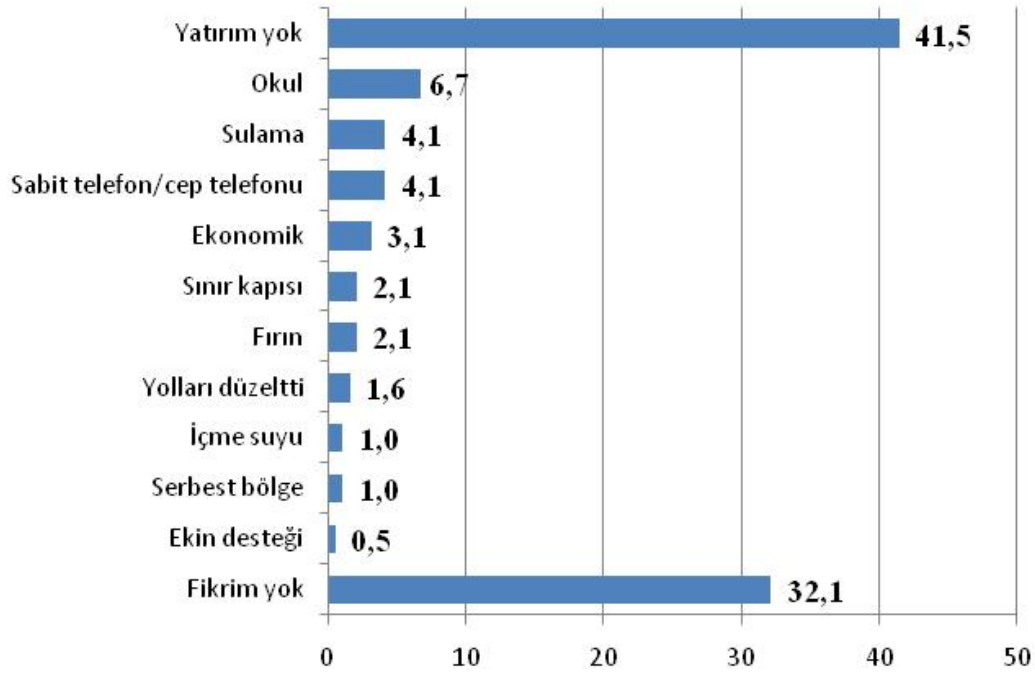
Halep Türkmen toplumu içinde devlete olan güvenin boyutunu ortaya koymak ve geleneksel sorun çözme yöntemlerinin asayiş olaylarında ne derece geçerli olduğunu anlamak üzere bir soru sorulmuştur.

Verilen yanıtlarda katılımcıların büyük çoğunluğu %57,9'luk bir oranda günlük hayatlarında bir sorun olması halinde devletin güvenlik birimlerine müracaat edeceğini belirtmiştir. İkinci sırada %22,8 ile muhtar denilmiştir. Muhtarın temsil ettiği kimlik yine resmi bir mahiyet taşıdığından Türkmenlerin günlük sorunlarında, geleneksel sorun çözme yöntemlerinden daha çok, Suriye devletinin resmi otoritesine başvurmayı tercih ettiği sonucu çıkarılabilir.

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Jandarmaya/polise	117	57,9	63,6
Muhtara	42	20,8	22,8
Şeyhe/hocaya/müftüye	8	4	4,3
Babama/aileme	5	2,5	2,7
Arkadaşlarıma	3	1,5	1,6
Büyüklerime	3	1,5	1,6
Kendim karar veririm	2	1	1,1
Ağaya/aşiret reisine	1	0,5	0,5
Kim olursa	1	0,5	0,5
Hiç kimseye	1	0,5	0,5
Duruma göre değişir	1	0,5	0,5
Ara Toplam	184	91,1	100
Cevap yok	18	8,9	
Toplam	202	100	

Tablo 60

Soru.59- Sizce son dönemde devletin bölgenize yapmış olduğu en önemli yatırım nedir?

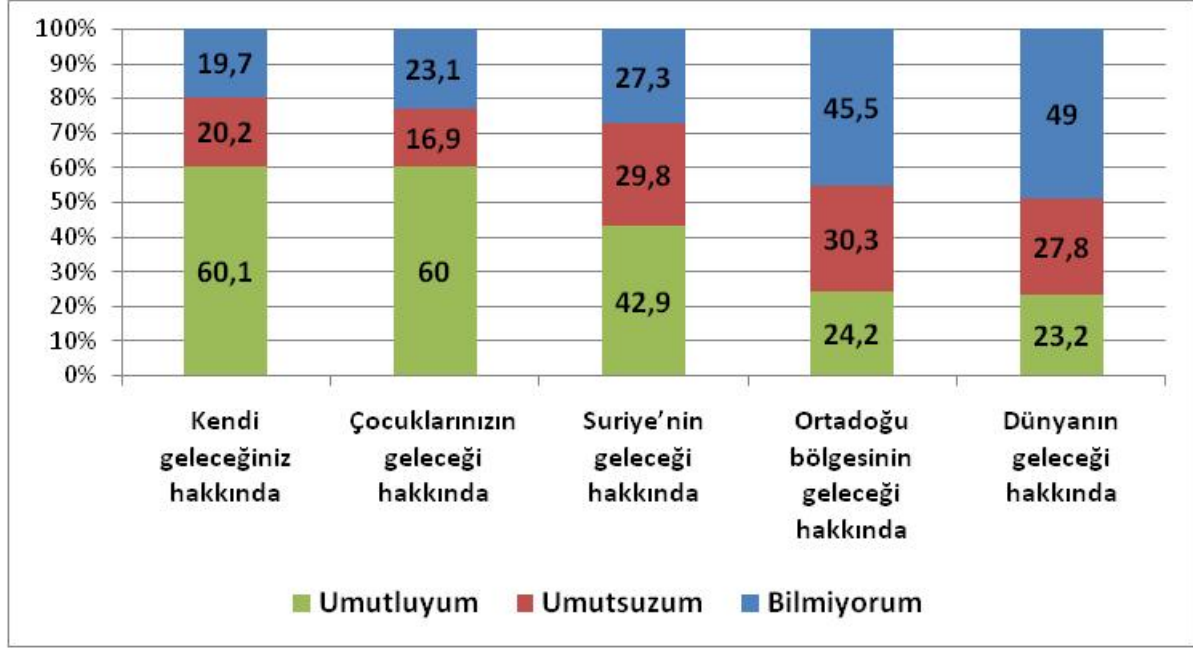
Grafik 50

	Frekans	Yüzde
Yatırım yok	80	41,5
Okul	13	6,7
Sabit telefon/cep telefonu	8	4,1
Sulama	8	4,1
Ekonomik	6	3,1
Fırın	4	2,1
Sınır kapısı	4	2,1
Yolları düzeltti	3	1,6
Serbest bölge	2	1
İçme suyu	2	1
Ekin desteği	1	0,5
Fikrim yok	62	32,1
Toplam	193	100

*Bu soruya 9 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 61

Soru.60 -Şimdi size, sizin, çocuklarınızın, ülkemizin ve dünyanın geleceği hakkında düşüncelerinizi öğrenmek için birkaç soru sormak istiyorum. Bu konularda umutlu mu karamsar mı yoksa umutsuz mu olduğunuzu söyler misiniz*

Grafik 51

		Umutluyum	Umutsuzum	Bilmiyorum	Toplam
Kendi geleceğiniz hakkında	Frekans	119	40	39	198
	Yüzde	60,1	20,2	19,7	100
Çocuklarınızın geleceği hakkında	Frekans	117	33	45	195
	Yüzde	60	16,9	23,1	100
Suriye'nin geleceği hakkında	Frekans	85	59	54	198
	Yüzde	42,9	29,8	27,3	100
Ortadoğu bölgesinin geleceği hakkında	Frekans	48	60	90	198
	Yüzde	24,2	30,3	45,5	100
Dünyanın geleceği hakkında	Frekans	46	55	97	198
	Yüzde	23,2	27,8	49,0	100

*Bu soruya yanıt vermeyenler tabloya dahil edilmemiştir.

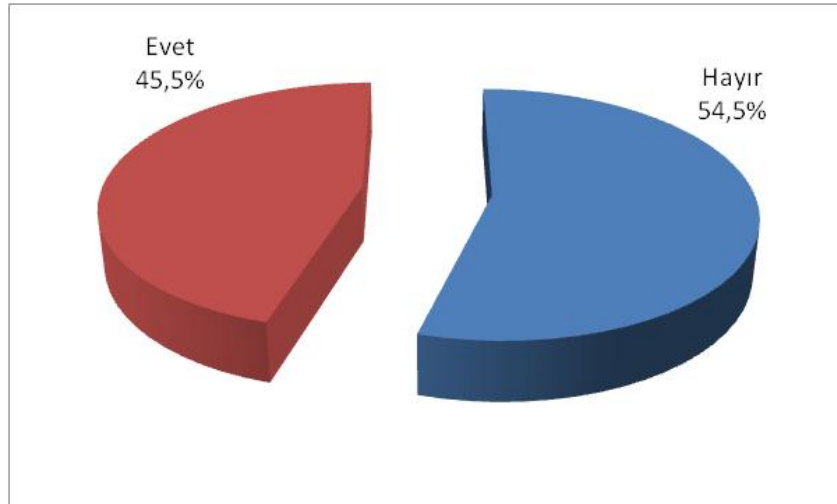
Tablo 62

Soru.61- Ayrımcılığa uğradığınızı düşünüyor musunuz?*

Halep Türkmenlerinin Suriye devleti ile ilişkilerini ve kendilerine farklı bir muamele yapılıp yapılmadığı konusundaki düşüncelerini öğrenmek üzere bir soru sorulmuştur.

Katılımcıların yarısından biraz fazlası olan %54,5'i her hangi bir ayrımcılığa uğramadığını söylerken, %45,5'lik kesim ise kendilerine yönelik ayrımcılık yapıldığı ifade etmiştir. %10'luk bir farkla birbirinden ayrılan Türkmen topluluğunun, bu konuda hem fikir görünmemesinin temel sebebi, Suriye içindeki eksik demokrasi uygulamalarıyla muhatap olup olmama ile ilgilidir.

Aşağıdaki tablo, hangi alanlarda ayrımcılık olduğu konusundaki düşünceleri yansıtmaktadır.

Grafik 52

	Frekans	Yüzde
Hayır	109	54,5
Evet	91	45,5
Toplam	200	100

*Bu soruya 2 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 63

Soru.62 -Hangi alanlarda ayrımcılığa uğruyorsunuz?

Ayrımcılığa uğradığını düşünenlere hangi alanlarda böyle bir uygulamaya maruz kaldıkları sorulmuştur. %24,3 gibi geniş bir kitle etnik ve kültürel alanda ayrımcılıktan bahsederken, %17,8'lik bir kitle, askerlik sırasında uğradığı ayrımcılığa işaret etmektedir. %14,5'lik bir kitle ise eğitim kurumlarında kendilerine farklı muamele yapıldığını söylerken, %11,2'lik bir kesim de, ekonomik sahadaki bir takım uygulamalar sebebiyle ayrımcılığa uğradığını söylemektedir. %9,2'lik grup siyasi anlamda ayrımcılığa uğradığını düşünürken, diğer küçük oranlar ise, farklı ayrımcılık alanlarına işaret etmiştir.

Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin doğası ile de doğrudan bağlantılı olan ayrımcılık tartışmaları, Ankara ile Şam arasındaki ilişkilerin iyi olduğu dönemlerde Türkmenlerin lehine, ilişkilerin kötü olduğu dönemlerde ise Türkmenlerin aleyhine bir seyir izlemiştir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde iki ülkenin farklı bloklarda yer almaları aradaki güvensizlik unsurunu beslerken, bu gergin ilişkilerin olumsuz etkilerini hissedenler hep Türkmenler olmuştur.

Özellikle 2000'li yıllarla birlikte iyileşmeye başlayan ikili ilişkilerin meyvelerini ilk toplayanlar da yine Halep Türkmenleri olmuştur. Siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin profilinde görülen yükseliş, arada vizelerin kaldırılmasına varan dostluk ortamı, Türkmenlerin bu ilişkilerdeki katalizör rolünü pekiştirmiştir. Karşılıklı sınır geçişleri kolaylaştırılırken, tren yolunun işlemeye başlaması, Çobanbey istasyonunun yeniden açılması bölgede yaşayan Türkmenlerde büyük bir ekonomik ve sosyal hareketlilik getirmiştir.

Önceki dönemlerin güvensizliğe dayalı ilişkilerinin yerine gelen karşılıklı güven ortamı, Halep Türkmenleri üzerindeki büyük bir yükü de hafifletmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye-Suriye ilişkilerinin gerildiği her dönemde Halep Türkmen bölgelerinde sıkı şekilde uygulanan güvenlik önlemleri, bölgede yaşayan tüm insanlara kuşkulu gözlerle bakılması dönemi sona ermiştir.

Cevap yok şeklindeki cevapların aslında, belirli bir psikolojik kaygı ile söylenmiş olduğunu hatırlatmak gerekiyor.

Baz: 91 Kişi	Frekans	Cevapların Yüzdesi	Deneklerin Yüzdesi*
Etnik/kültürel	37	24,3	40,7
Askerlik	27	17,8	29,7
Eğitim	22	14,5	24,2
Ekonomik	17	11,2	18,7
Siyasi	14	9,2	15,4
Sosyal	7	4,6	7,7
Yatırım	5	3,3	5,5
Bürokrasi	3	2,0	3,3
İrk	3	2,0	3,3
Medya	3	2,0	3,3
Dil	2	1,3	2,2
Aşiret	2	1,3	2,2
Güvenlik	2	1,3	2,2
Sağlık	1	0,7	1,1
Fikir	1	0,7	1,1
Din	1	0,7	1,1
Genel olarak	1	0,7	1,1
Cevap yok	4	2,6	4,4
Toplam	152	100	167,0

*Birden fazla cevap alınmıştır.

Tablo 64

Soru.63- Yaşadığınız bölgenin en temel sorunu nedir?*

Türkmenlere kendi yaşadıkları bölgenin sorunları hakkında neler düşündüğü sorulmuştur. Alınan yanıtlar, tahmin edilenin tam tersine, *etnik* ya da *kültürel* değil, temel sorunların *ekonomik* olduğunu göstermiştir.

Verilen yanıtlar üzerine, özel bir yazılımla puanlama yapılmış ve sıralama bu puanlamaya göre yapılmıştır. Buna göre, en yüksekten başlamak üzere *işsizlik* 913, *fakirlik* 912, *eğitimsizlik* 827, *ekonomik anlamda yatırım yapılmaması* 544, *etnik ayrımcılık* 480 ve *aşiret sistemi* 214 puan almıştır.

Bu puanlamada birinci sırada çıkan işsizliğin yüzdelik dilimlerle ifade edilme biçimine bakıldığında şu tablo çıkmaktadır: Katılımcıların %20,3'ü *işsizliği* ilk sırada, %50,5'i ikinci sırada, %19,9'u üçüncü sırada, %4,9'u dördüncü sırada, %3,7'si beşinci sırada ve %2,2'si altıncı sırada belirtmiştir. Buna göre ilk üç sıradaki yüzde toplamı alındığında Türkmen halkının %90,5'i işsizliği en önemli sorunları olarak görmektedir.

25'inci soruya verilen yanıtlarda işsizlik oranının %0,5 gibi düşük ve önemsiz bir oranda çıkması ile bu öncelik sıralaması ilk sırada çıkması arasında çelişki varmış gibi görünmektedir. Ancak, o soruya verilmiş olan yanıtların analizinde işaret edilen gizli işsizlik olgusu, bu sorunun yanıtında daha net ortaya çıkmaktadır. Aslında katılımcıların vermiş olduğu yanıtlar bu gizli işsizlik olgusunu da ifşa eder niteliktedir. Daha önceki sorularda, kendilerini bir iş sahibi, ya da çalışan olarak gördüğü halde, aldığı ücretlerle geçinemeyen insanların arayışı, bu tabloda öncelikli sorunun “işsizlik” olarak tanımlanmasına neden olmuştur.

Aslında kıt kanaat geçinen büyük bir Türkmen topluluğu, belirli bir iş yapsa bile bu iş ile istediği yaşam standardında geçinememektedir. Bu durum daha fazla kazanacağı bir arayışı getirdiğinden, bireysel düzeyde o kişinin en önemli sorunu geçinebileceği bir iş bulabilmesi haline gelmektedir. Dolayısıyla insanların öncelikli sorunu işsizlik olarak ifade edilmektedir.

1. SIRA

- İşsizlik

2. SIRA

- Fakirlik

3. SIRA

- Eğitimsizlik

4. SIRA

- Ekonomik anlamda yatırım yapılmaması

5. SIRA

- Etnik ayrımcılık

6. SIRA

- Aşiret sistemi

	1. Sıra		2. Sıra		3. Sıra		4. Sıra		5. Sıra		6. Sıra		Puan
	Frk.	Yzd.	Frk.	Yzd.	Frk.	Yzd.	Frk.	Yzd.	Frk.	Yzd.	Frk.	Yzd.	
İşsizlik	39	20,3	97	50,5	38	19,9	9	4,9	6	3,7	3	2,2	913
Fakirlik	85	44,3	26	13,5	50	26,2	15	8,2	11	6,7	5	3,7	912
Eğitimsizlik	47	24,5	45	23,4	56	29,3	22	12	14	8,5	2	1,5	827
Ekonomik anlamda yatırım yapılmaması	14	7,3	14	7,3	20	10,5	68	37	48	29,3	10	7,5	544
Etnik ayrımcılık	5	2,6	8	4,2	22	11,5	59	32,1	68	41,5	9	6,7	480
Aşiret sistemi	2	1	2	1	5	2,6	11	6	17	10,4	105	78,4	214
Toplam	192	100	192	100	191	100	184	100	164	100	134	100	

*Bu soruya yanıt vermeyenler tabloya dahil edilmemiştir.

Grafik 53 - Tablo 65

Soru.64-En çok sevdiğiniz 3 fikir adamını/siyasetçiyi söyleyebilir misiniz?*

Türkmenlerin düşünce ve inanç dünyasındaki parametreleri tespit etmek üzere katılımcılara bir soru sorulmuştur. En sevdikleri fikir ve siyaset adamları sorulmuştur.

Alınan yanıtlar, gerek Suriye ve gerekse Türkiye’de ön plana çıkmış din adamlarının öncelikle tanındığını ve benimsendiğini göstermektedir. İlk sırada Suriye’nin büyük din alimi Ramazan el-Buti yer alırken, sonraki sıralarda Türk şair Necip Fazıl Kısakürek, Mehmet Akif Ersoy ve Fethullah Gülen yer almıştır.

İsimlerin genel özelliğine bakıldığında hemen her birinin din alimi, muhafazakâr lider ya da milliyetçi önderler olması dikkat çekicidir. Bu da Halep Türkmen topluluğunun genel yapısına uygun bir sonucu göstermektedir. Burada vurgulanması gereken bir diğer konu, Türkmenlerin Türkiye’den birçok ismi rahat bir şekilde saymış olmalarıdır.

Türkiye’deki gündemle fazlasıyla ilgili görünen Türkmenler, Türk kanallarını izlemenin verdiği avantajla birçok ismin temsil ettiği fikirleri kolaylıkla ayırt etmekte ve tercihte bulunabilmektedir.

Suriye’den en sevilen kategorisinde sayılan isimlerin sadece din alimleri ile sınırlı kalması, Türkmenlerin yaşadıkları ülkedeki fikir dünyasıyla ilişkilerinin sadece dini bağlarla sınırlı olduğunu göstermektedir.

Türkiye’den en fazla sevilen sıralamasına giren isimlere bakıldığında geniş bir yelpaze göze çarpmaktadır. Türkiye’den şairler, din adamları, siyasetçiler, hatipler, yazarlar ve mimar gibi zengin bir isim listesi sıralanması, kültürel anlamda Türkmenlerin zamanla eskimeyen bağlarını koruduklarını göstermektedir.

Baz: 202 Kişi	Frekans	Cevapların Yüzdesi	Deneklerin Yüzdesi*
Said Ramazan el Buti	12	4,6	6
Necip Fazıl Kısakürek	10	3,8	5
Mehmet Akif Ersoy	8	3,1	4
Fethullah Gülen	7	2,7	3,5
Ratip el Nablusi	6	2,3	3
Nihat Hatipoğlu	6	2,3	3
Muhsin Yazıcıoğlu	5	1,9	2,5
Recep Tayyip Erdoğan	5	1,9	2,5
İmam Hanife	4	1,5	2
Sait Nursi	4	1,5	2
Yusuf El-Karadavi	3	1,1	1,5
Muhammed Hasan	3	1,1	1,5
Alparslan Türkeş	3	1,1	1,5
Ziya Gökalp	3	1,1	1,5
Cevat Akşit	3	1,1	1,5
Nihal Atsız	3	1,1	1,5
İmam Malik	2	0,8	1
Malik Bin Nebi	2	0,8	1
Sahabe	2	0,8	1
Necmettin Erbakan	2	0,8	1
Nizar Kabbani	2	0,8	1
Ali Ulvi Kurucu	2	0,8	1
Yaşar Nuri Öztürk	2	0,8	1
Harun Yahya	2	0,8	1
Atatürk	2	0,8	1
Diğer**	28	11,2	14
Fikrim yok	67	25,6	33,3
Cevap yok	64	24,4	31,8
Toplam	262	100	130,3

*Birden fazla cevap alınmıştır.

**Diğer şıkkı altında toplanan isimler; İbn Rüsd, Ahmet Şevki, Abdullah Siracüddin, Aşiret Büyüklerimiz, Abdülazim DİB, Seyyid Kutup, Ahmet Hani, Eser Karakaş, Ahmet Turan, Devlet Bahçeli, Mustafa Sepetçioğlu, Şehir Dedemoğlu, Hacı Nasen Ağa, Mimar Sinan, Mustafa İslamoğlu, Ali Bulaç, Mevlana, İbn-i Sina, Hafız Esad, Faruk Sümer, Yunus Emre, Abdullah Gül, Cübbeli Ahmet, Fehmi Huveydi, Yahya Kemal Beyatlı, İsmail Gaspıralı, Şemsetin Sami, Osman Turan.

Tablo 66

7. Türkiye'ye bakış ve İlişkiler

Türkiye ile ilişkiler ve bu ilişkilerin niteliği Halep'teki Türkmenlerin en önemli gündem maddelerinden biri olarak görünmektedir. Ekonomik, sosyal ya da sağlık her ne sorun yaşarlarsa, Türkmenler için Türkiye'nin hemen yanı başlarında duruyor olması büyük bir güven hissi veriyor.

Buna karşın Türkmenlerin bu Türkiye hassasiyeti, onların sadakatini kazanmaya çalışan Suriye yönetimi açısından en büyük açmaz olarak görünmektedir. Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin bahar havası, Türkmenlerin yaşadığı bölgelerde büyük bir sevinç dalgası meydana getirmiştir. Bunun sebebi, kendi ifadeleriyle "Türkiye ile Suriye ne zaman barışsa bizim için rahatlık başlıyor, ne zaman kavga etseler üzerimizdeki baskılar artıyor" şeklindeki döngüdür.

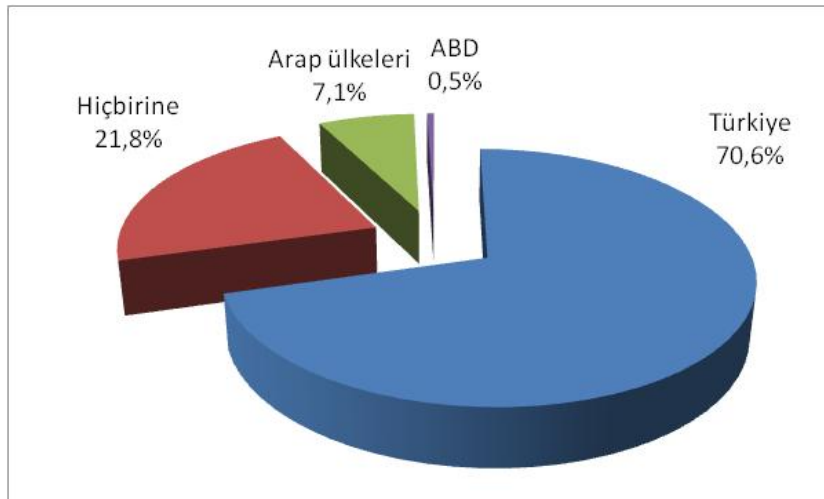
Ancak buradan bakılınca zannedildiği gibi Türkmenlerin Türkiye romantizmi acı tecrübelerle dolu olduğundan fazla ileri gitmiyor. Özellikle Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki sınır pazarlıkları ve Halep Türkmenlerinin ciddi bir pazarlık yapılmadan Suriye tarafına verildiği yönündeki düşünceler, şimdiki Türkmenler nezdinde dahi çekimser bir tutum oluşturuyor. Türkiye'yi çok seviyorlar, gidip gelmek istiyorlar, ama Suriye'deki rahatlarını bozacak bir Türkiye sözcülüğünü de açıktan sergilemek istemiyorlar.

Bu bölümde sorular sorular doğrudan doğruya Halep Türkmenlerinin Türkiye'ye bakışlarını ve Türkiye'deki akrabalık boyutlarını ortaya yönelik soruldu. Bunun yanında özellikle son yıllarda vize kolaylıkları sebebiyle karşılıklı gidiş ve gelişlerin artmaya başlaması, önceki dönemde büyük zorluklarla yapılan seyahatleri kolaylaştırmış. Bundan 30 yıl önce Türkiye'ye turistik seyahat ve akraba ziyaretleri için giden nice kişiler günlerce sorguda kaldığını anlatınca bugünkü durumun Türkmenler açısından büyük bir rahatlık olduğunu anlıyoruz.

Soru.65- Aşağıdakilerden hangisini kendinize daha yakın buluyorsunuz?*

Halep Türkmenlerinin Türkiye'ye olan ilgisini anlamak üzere bir soru sorulmuştur. Buna göre katılımcıların %70,6'sı kendini Türkiye'ye, %21,8'i sayılan ülkelerden hiçbirine, %7,1'i de arasında Suriye'nin de bulunduğu Arap ülkelerine yakın gördüğünü belirtmiştir.

Burada şaşırtıcı olan sonuç Türkiye'nin daha yüksek oranda bir yüzdelikle çıkması beklentisine karşın %70'lerde kalmış olmasıdır. %21,8 oranındaki *hiçbiri* cevabı aslında yanıt veren Türkmenlerin Türkiye ya da Suriye demekten çekindiği için bir kararsızlık işareti olarak değerlendirilmeli.

Grafik 54

	Frekans	Yüzde
Türkiye	139	70,6
Hiçbirine	43	21,8
Arap ülkeleri	14	7,1
ABD	1	0,5
Toplam	197	100

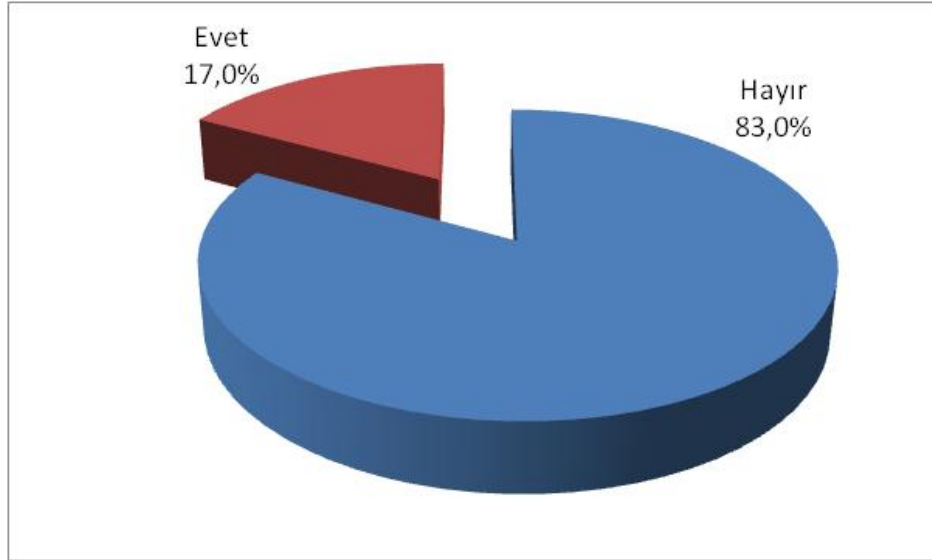
*Bu soruya 5 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 67

Soru.66- Ailenizden Türkiye’de çalışan kimse var mı?*

Halep’teki Türkmen topluluğunun Türkiye ile ilişkilerinin niteliğini ve bağlantı unsurlarını belirlemeye yönelik bir soru sorulmuştur. Alınan yanıtta Türkmenlerden %83’ü, ailesinden Türkiye’de her hangi bir çalışan olmadığını, %17 gibi küçük bir kesim ise Türkiye’de çalışan akrabaları olduğunu söylemiştir.

Bu da zannedildiğinin aksine, Halep Türkmenlerinin ekonomik olarak Türkiye ile yoğun bir ilişki içinde olmadıklarını göstermiştir. Günümüzde ziyaretler, tüccarlar arası ilişkiler ve sınır ticareti ile kendini gösteren karşılıklı etkileşim olmakla birlikte, örneğin her aileden bir kişinin çalışmak üzere ana yurt olarak görülen Türkiye’ye gitmediğini gösteriyor.

Grafik 55

	Frekans	Yüzde
Hayır	166	83
Evet	34	17
Toplam	200	100

*Bu soruya 2 kişi cevap vermemiştir.

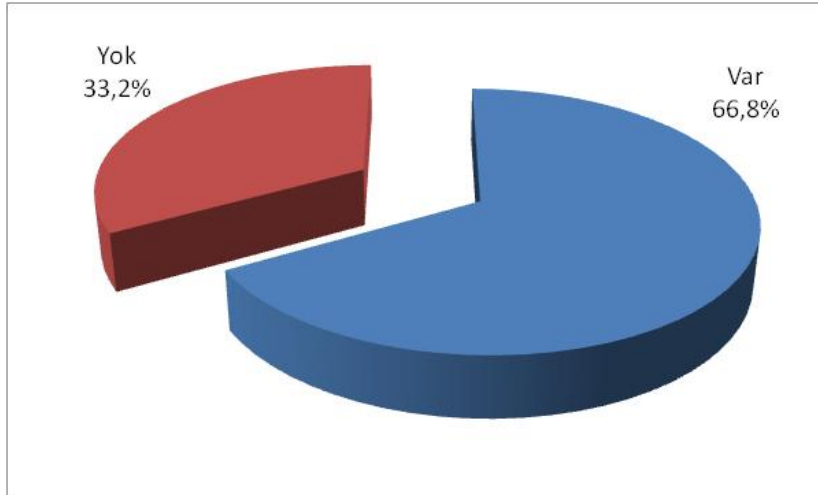
Tablo 68

Soru.67- Türkiye’de yaşayan insanlarla aranızda akrabalık bağı var mı?*

Halep Türkmenleri ile Türkiye’deki etnik kardeşleri arasında her hangi bir akrabalık olup olmadığı, varsa bunun hangi boyutlarda olduğu konusunda bir soru sorulmuştur.

Alınan yanıtlarda katılımcıların %66,8’i, Türkiye’de yaşayan insanlarla akrabalık bağı olduğunu söylerken, %33,2’si ise her hangi bir akrabalık bağı olmadığını belirtmiştir.

Bu yüzdelerik dağılım, aslında Halep’tekilerle aynı ismi taşıyan birçok aşiretin varlığını devam ettirdiği Türkiye ile akrabalık bağlarını teyit eden bir sonuçtur. Sınırın iki tarafında kalmış olan Türkmenlerin aradan geçen onca yıla rağmen akrabalık bağına sürdürmüş olması ve bunun farkında bulunması önemli bir tarihsel devamlılığı da göstermektedir.

Grafik 56

	Frekans	Yüzde
Var	133	66,8
Yok	66	33,2
Toplam	199	100

*Bu soruya 3 kişi cevap vermemiştir.

Tablo 69

IV. Saha Araştırmadan Çıkan Sonuçlar

- Aradan geçen on asırlık süreye rağmen Türkmenler bölgede halen canlı biçimde varlığını sürdüren önemli bir azınlık grubu durumundadır.
- Halep Türkmenleri, bu kentte bulunan Türk asıllı gruplardan sadece biridir. Türkmenler dışında da bölgede Türk soyundan gelen azınlık grupları bulunmaktadır.
- Türkmenler, kendi tarihi kökenlerinin geldiği göçebe kültürün birçok unsurunu şimdiki yerleşik yaşamlarında dahi yaşatmaya çalışmaktadır. Bunlardan biri olan dil, günlük yaşamda yoğun biçimde kullanılmaktadır.
- Geçmişteki göçlerde siyasi ve askeri sebepler önemli rol oynamışken, bugün ekonomik gerekçeler göç olgusunu belirleyen en temel unsur haline gelmiştir.
- Türkmenlerin son kalıcı göç dalgası Suriye içinde köyden kente doğru olmuş ve yeni kentli bir neslin yetişmesi ile köklü bir dönüşümün ilk işaretleri verilmiştir.
- Kırsal bölgelerdeki Türkmenler çoğunlukla çiftçilik ve hayvancılıkla geçimini sağlarken, kente göç etmiş olanlar küçük ve orta ölçekli işletme sahipleri olarak ekonomiye katılmaktadır.
- Türkmenlerin tamamına yakını Sünni İslam inancını benimsemektedir. Bu içinde bulundukları Arap toplumu ile sorunsuz yaşamalarına katkı sağlarken, uzun vadede *çoğunluk içinde bazı özgünlüklerini kaybetme* gibi bir sonucu getirmiştir.
- Aralarındaki kimi farklılıklara rağmen Türkmenlerin ekonomik seviyesi, sosyal algıları ve dindarlık düzeyleri birbirine çok yakındır. Yaşadıkları bölgelerin yaygınlığına rağmen Türkmen toplum yapısı homojenliğini büyük oranda korumuştur.
- Modernleşmenin etkisi ile nesiller arasındaki kuşak farkı Türkmenleri de önemli ölçüde etkilemektedir.
- Suriye devletinin sosyal politikaları sayesinde Türkmenlerin yaşadıkları bölgede alt yapı çalışmaları son yıllarda olumlu sonuçlar getirmiştir. Sağlık, eğitim ve sosyal haklar alanında iyileşme gözlenmektedir.

- Eğitim, Türkmenlerin en ciddi sorunlarından biridir. Son yıllarda okur yazarlık oranındaki artışa bağlı olarak Türkmenler arasındaki eğitilmiş insan sayısında da büyük artış gözlenmektedir. Ancak Halep'teki Türkmenler kendine "aydın sınıfı" denilebilecek bir eğitilmiş sınıf çıkaramamıştır.
- Geleneklerini muhafaza etmiş olan Türkmenlerde kimi kurallar büyük bir bağlayıcılık taşıırken, bazıları önemini kaybetmiştir. Özellikle azınlık olmanın verdiği psikolojik savunma içgüdüğü Osmanlı Devleti sonrası dönemde Türkiye ile bağları zayıflamış olsa bile Türkmenlerin kendi değerlerini korumalarında yardımcı olmuştur.
- Muhafazakâr bir toplum olmakla birlikte Türkmenler arasında dindarlık çok yoğun değildir. Fanatizm boyutunda ideolojik bağlılıklar olmadığı gibi, aşırı akımlar maya tutmamıştır.
- İtidalli bir anlayışa sahip olan Türkmenlerin kendi arasında dini ve ideolojik sebeplerle gruplaşma yoğun değildir. Ancak, geleneksel aşiret rekabetine dayalı toplum içi çekişmeler bulunmaktadır. Kimi zaman, aileler ve aşiretler arası rekabette din ve ideolojik bazı farklılıklar sadece katelizör rolü oynayabilmektedir.
- Türkmenler, içinde bulundukları Suriye Arap toplumu ile hiçbir sorun yaşamamaktadır. Geçmişte yaşanmış olan kimi siyasi sorunlar sivil düzeyde halkların birbiriyle ilişkilerinde olumsuz rol oynamadığı gibi, birbirinden kız alıp vermeler hep sürmüştür.
- İletişim imkânlarının artışı, Türkmen toplumunda dışa açılımı hızlandırmıştır. Dünyadaki ekonomik dönüşüm Suriye devletini doğrudan etkilediğinden Türkmenler de geçmişe göre daha farklı bir süreç yaşamaktadır.
- Erkek egemen bir toplum görüntüsü sergileyen Türkmenler arasında birçok toplumsal kural bu anlayışa göre şekillenmiştir. Bunun sonucunda Türkmen kadınların dönüşümü temel bir toplumsal açmaz olarak gündemde yerini korumaktadır.
- Türkiye'ye duydukları hayranlık, kendilerinde Türkiye'deki siyasi, toplumsal ve geleneksel yapıyı taklit etmek gibi bir sonuca neden olmamıştır. Türkmenler gözünde Türkiye, sürekli özlem duyulan, güven beslenen bir yer olarak kalmıştır.

- Eğitim düzeyinin düşük olması, Türkmenler içindeki kültür ve sanat eserlerinin üretimini olumsuz etkilediğinden kültürel tüketim çok düşük düzeylerde dir.
- Türkmenlerin hukuki konumları Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin seyrine göre büyük bir hassasiyet taşımaktadır. İki ülke ilişkilerinin iyi olduğu dönemde kendilerini rahat hisseden Türkmenler, tarihi süreç içinde ilişkilerin bozulduğu her dönemde de sıkıntı çekmişlerdir.
- Türkmen aşiretlerin kendi aralarındaki rekabet, topluluğun tamamına ilgilendiren sorunlarda çoğu zaman bütüncül bir tavır gösterilmesini engellemektedir. Bu nedenle genel kitle olarak Türkmenlerin ortak hareket ettiği durumlar yok denecek kadar azdır.

SONUÇ

Halep kenti içinde yaşayan *Türkmenler*, yüzyıllar boyunca oluşmuş kültürel birikimi gerek günlük yaşamında gerekse toplumsal ilişkiler ağı içinde, canlı şekilde sürdüren önemli bir Türk azınlığı durumundadır.

Büyük bir bölümü halen kırsal bölgelerde yaşamakla birlikte, azımsanmayacak oranda Halep kent merkezine yerleşmiş olan Türkmenlerin, bin yıllık serüvenlerini özetlemek gerekirse şu dört aşamalı tasnif karşımıza çıkar:

- o Göçebe (XI-XIX yy)
- o İskan baskıları ve yarı göçebe (XIXyy-1930)
- o Yerleşik çiftçi (1930-1970)
- o Şehirli işçi (1970-)

Aradan geçen onca yıla rağmen, Halep Türkmenlerinin gelenek, aşiret yasaları ve aile bireylerinin görev dağılımı gibi birçok uygulaması, yerleşik bir toplum yapısından ziyade eski göçebe yapıyla daha çok örtüşen özelliklere sahiptir.

Halep'in kuzeyinde Türkiye sınırı boyunca dizilmiş onlarca köy ve nahiyede yaşamını sürdüren kırsal kesim Türkmenleri, çoğunlukla çiftçilikle geçimini sağlamaktadır. Eski alışkanlıkların bir devamı olarak, iki ya da üç neslin bir arada bulunduğu müstakil geniş avlulu evlerde kalabalık aileler olarak yaşamaktadırlar. Şehir hayatına geç başladıklarından Halep kentinin kenar mahallerinde kendilerine yer bulabilmiş olan şehir Türkmenleri ise, orta halli bir Suriyelinin yaşamıyla aynı şartlarda bulunmaktadır. Şehirde yapılan iş kolları daha çok, Ermeni ustalardan öğrendikleri kundura imalatı, konfeksiyon ve oto tamiri gibi mesleklerdir.

Evliliklerin çoğunlukla kendi aralarında olması Türkmen topluluğun içindeki kültürel bütünlüğü korumaya yardımcı olurken, tüketilen gıda dahil tüm günlük yaşam unsurları Suriye Arap toplumundan farklılık arz etmektedir. Türklerin çok eski geleneklerinin dahi muhafaza edilmesini sağlayan bu aşırı gelenekselleşmiş yapı kültürel homojenliğin korunmasında

olumlu rol oynasa da, töre cinayetleri, sıkı aşiret kuralları, kadınlara farklı statü uygulanması, kan davaları, gibi birçok alanda olumsuz yönler de barındırmaktadır.

Kültürel anlamda bir muhafazakârlığı benimsemiş olan Türkmen yaşam biçimi, Sünni inancın ağır bastığı bir formda şekillendiği için, Sünni Arap toplumu ile kaynaşması zor olmamış. Bununla birlikte aradaki dil farkı bu karışmayı frenleyen bir rol oynamış. Bu da, Türkmenlerin Suriye içinde toplumsal statülerinin yükselmesi yolunu açacak entegrasyonu geciktirmiştir.

Bir yanda özlem duysalar da hiçbir zaman içinde olmadıkları Türkiye ve Türk kültürü, öte yanda içinde bulundukları ama bir türlü adapte olmadıkları Suriye Arap kültürü. Her ikisine de tam anlamıyla karışamamış olmanın verdiği iğreti durum, toplumun kolektif özgüveni üzerinde büyük bir zaaf oluşturmaktadır.

Türkmenlerin kendilerini kültürel anlamda korumaların sebebi bilinçli bir eğitim ya da vizyon gereği gelişmemiş. Sorulduğunda, aşiret kurallarını saatlerce anlatabildiği halde, okuma yazma dahi bilmeyen bir Türkmen yaşlısının, kültürel korumacılığı bilinçli bir tercihten ziyade, azınlık olmanın getirdiği psikolojik savunma duygularıyla gelişmiş bir görünmektedir. Ancak bu kültürel korumacılık, yeni neslin popüler kültür merakı sebebiyle, orta ve yaşlı kuşakla aralarında büyük bir uçurum meydana gelmesine engel olamamaktadır.

Azınlık olmanın verdiği bir diğer savunma refleksi, bireyler arasındaki dayanışma duygusunun yüksekliği. Bu kendi aşiret ve akrabalarına karşı daha yoğun olsa da, toplumsal dayanışma halen gücünü muhafaza etmektedir.

Halep Türkmen topluluğu tipik bir ataerkil doğu toplumu özelliği taşıdığından, kadınlarla erkeklere farklı muamele hemen her alandaki ödüllendirme ve cezalandırmada bariz şekilde ortaya çıkmaktadır.

Türkmen kimliğinin en önemli ispatı durumundaki dil ve lehçe, yaşanan bölgeye göre ufak farklar taşımakla birlikte İstanbul Türkçesi ile çok rahat anlaşılacak bir düzeyde. Şehirleşmenin hızlanması ile birlikte, günlük yaşamda Arapçanın yoğunlaşması, Türkmenlerin kendi aralarında Türkçeyi korumalarına engel olmamıştır.

Cumhuriyet tarihi boyunca kültürel olarak kendine yetebilen Türkmen topluluğu ekonomik olarak, başlardaki bölgesel geri kalmışlık çıkmazını aşarak, bugün ortalama bir Suriye vatandaşı ile aynı seviyede yaşam sürmektedir. Kırsal kesim ailesi ile şehirde yaşayan ailenin zenginlik algıları farklı olduğundan, Türkmenler içinde gerçek anlamda zengin ve fakirlerin oranı en uçlarda yüzde beşerden daha fazla değildir.

Türkmen toplumunda okuryazarlık oranı, Suriye genel ortalamasına yakındır. Ancak bir yanda toplumsal algı ve ekonomik gerekçeler, öbür yanda Arapça bilmeyen Türkmen çocukların ilkokulda yaşadığı zorluklar, bu güne kadar okula devamı olumsuz etkileyen bir rol oynamıştır.

Eğitim düzeyindeki düşüklük, topluluk içinde kültürel ürünlerin tüketimini azaltmakla kalmamış, edebiyat ve sanat gibi kültürel alanlarda uzman ve aydınların yetişmesini de önlemiştir.

Geçmişte Türkiye ile yaşanan siyasi gerilimler Suriye'deki Türkmenler için oldukça olumsuz bir geçmişin izlerini taşıyor. O günleri fazla hatırlamak istemiyorlar. Türkmenlerin en önemli siyasi beklentileri, kendi kitlesel temsilcilerini yapacak bir bürokrat ve siyasetçiler grubunun oluşması. Kendi aralarındaki ihtilaflar sebebiyle bütüncül bir temsil sağlayamayan Türkmenlerin en önemli ihtiyacı, bu birliğin sağlanması. Ancak bunu dışarıdan değil, içeriden kendilerinin iradeleriyle sağlayacak bir mekanizma oluşturmaları gereği göze çarpmaktadır.

Bugün, Halep'teki Türkmenlerin beklentileri, kendi dilinde eğitim, kendi örgütlenmelerini serbestçe yapabilme, Türkiye ile yaşanan yakınlaşmada bazı ayrıcalıklar sağlanması gibi birkaç maddede özetlenebilir. Suriye devletinin siyasi yapısı ve demokratikleşme seviyesi ile doğrudan bağlantılı olan bu haklar, Türkiye ile yaşanan iyi ilişkiler sürecinde gündem maddelerinden birini oluşturabilir. Arada vizelerin karşılıklı olarak kaldırılmış olması Halep'teki Türkmenler için Türkiye'ye seyahati teşvik edecek bir rol oynadığı kadar, Türkiye'den bölgeye gidişleri de arttıracığından etkileşim hızlanacaktır.

Bununla birlikte, Halep Türkmenlerinin önemli bir bölümü, Türkiye'ye bağlanmak ya da onun nüfuzuna girmek gibi bir istek taşıyor. Halep

Türkmenlerinin Türkiye sempatisi, daha çok romantik bir milliyetçilikten öte geçmemektedir.

Dolayısıyla tarihin akışını tersine çevirmeye kalkışma olarak anlaşılabilecek yaklaşımlardan daha çok, bundan sonrası için yapılabilecek en yapıcı çalışma, Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkilerde, Türkmenlerin hem oynayacağı hem de istifade edeceği rollerin belirlenmesidir. Bu çerçevede bölgede Türkçe eğitim veren okulların kurulması, üniversite çağındaki Türkmen gençlerin devlet bursu ile Türkiye’de okutulmaları, Türkiye’den öğrencilerin Halep Üniversitesi’nde sosyal tarih araştırmaları yapması gibi akademik düzeyde işbirliği arttırılmalıdır.

Karşılıklı siyasi güven arttıkça, bunun ekonomik, kültürel ve sosyal sonuçları geleceğinden zaman içinde tüm düzeylerde işbirliği gelişecektir.

Bölgedeki varlıkları milenyum ölçeğine varmış Türkmenlerin bu süre sonunda ihtiyaçları, saygın birer Suriye vatandaşları olarak, ama arkalarında Türkiye gibi bir baba ocağının olduğunu da bilerek, güvenle geleceğe yürümektir.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

- Abbas, İhsan. *Tarikh Bilad al-Sham fi Ahd al-Atabikah wa'l-Ayyubiyin 490-650*, Amman, 1998.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tezahir*, (Hazırlayan Cavid Baysun), Ankara, 1986. *Tezkire* 36.
- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul, 1990, III-VI.
- Akyüz, Yahya. *Türk Kurtuluş savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975.
- Alho, Juha. *Statistical Demography and Forecasting Springer Series in Statistics*, Evanston, 2005.
- Al-Houlu, Abdullah. *Tahkikat Tarikhiyye Lugaviyye fi'l-Esma el-Coğrafiyye el-Suriyye*, Beyrut, 1999.
- Ali, Muhammed K. *Hitatu el-Şam*, Şam, 1925, II.
- Al-Majmū'ah al-Iqtisādīyah: Adad Khās An Ḥalab*, Ghurfat al-Tijārah Ḥalab, 1961.
- Alptekin, Coşkun. *The Reign of Zangi 521-541/1127-1146*, Erzurum, 1978.
- Amitai-Preiss, Reuven. *Mongols and Mamluks: The Mamluk-İlkhānīd War, 1260-1281*, Cambridge University, 1995.
- Anderson, M. S. *The Great Powers and the Near East 1774-1923, Documents of Modern History*, London, 1970.
- Aras, Bülent. *Turkey and the Greater Middle East*, İstanbul, 2004.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, 2000.
- Aşıkpaşazade Tarihi*, (Hazırlayan: Kemal Yavuz, Yekta Saraç), İstanbul, 2003.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri (1919-1920)*, İstanbul, 2003, VI.

- Aydın, Mehmet. *Bayat-Bayat boyu ve Oğuzların Tarihi*, Ankara, 1984.
- Ayntabi, Muhammed Fuad. *Haleb fî Miete Amin 1850-1950*, Halep, 1993, III.
- Ayparlar, Hasan. *19. Yüzyılda Gâvur Dağları ve Amik Ovası'nda Islah ve İskân Hareketleri: Derviş Paşa İskânı*, Hatay, 2007.
- Baer, Gabriel. *Population and Society in the Arab East*, Wisconsin, 1964.
- *Population and Society in the Arab East: The Sociology of Development*, New York, 2003.
- Bartold, Vasiliı Vladimirovich. *Four Studies on the History of Central Asia*, Leiden, 1962.
- Baykara, Tuncer. *Türk, Türklük ve Türkler*, İstanbul 2006.
- Bayraktar, Hilmi. *XIX. Yüzyılda Halep Vilayetinin İktisadi Vaziyeti* (Doktora Tezi) Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ, 1999.
- Bendek, Vail Enver. *Mevsuatu'l-Desatir ve el-Enzimetü el-Siyasiyyetü el-Arabiyyetü*, İskenderiye, 2004.
- Bengio, Ofra (ve Gabriel Ben-Dor). *Minorities and the State in the Arab World*, Colorado, 1999.
- Bernard, Harvey Russell. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*, Lanham, 2006.
- Beşirli, Hayati (ve İbrahim Erdal.). *Anadolu'da Yörükler: Tarihî ve Sosyolojik İncelemeler*, Ankara, 2007.
- Bıyıklı, Mustafa. *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (Atatürk Dönemi)*, İstanbul, 2007.
- Bostancı, Işıl. “*Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*” (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Elazığ, 1998.
- Bosworth, Clifford Edmund. *The New Islamic Dynasties: a Chronological and Genealogical Manual* (Edition: 2), Edinburgh University, 2004.
- Brauer, Ralph W. *Boundaries and Frontiers in Medieval Muslim Geography*, Pennsylvania, 1995.

- Brown, L. Carl. *İmparatorluk Mirası, Balkınlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, (çev: Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2000.
- Buckingham, James Silk. *Travels in Mesopotamia: Including a Journey from Aleppo to Bagdad*, London, 1827.
- Burns, Ross. *Damascus: A History*, New York, 2007.
- Cahen, Claude. *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Yıldız Moran), İstanbul, 1984.
- Carter, Findley. *The Turks in World History*, Oxford University, 2004.
- Choueiri, Youssef M. *A Companion to the History of the Middle East*, Maiden, 2005.
- Commins, David. *Historical Dictionary of Syria*, Scarecrow, 1996.
- Çakar, Enver. *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003.
- *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, F.Ü. Ortadoğu Araştırma Merkezi, Elazığ, 2006.
- Çıngı, Hülya. *Örnekleme Kuramı*, Ankara, 2009.
- Dam, Nikolaos Van. *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, (çev. Semih İdiz ve Aslı Faray Çalkıvık), İstanbul, 2000.
- Damin, Muhammad. *İmarat Haleb fî Ahdi'l-Selacika Beyne 479-522: Siyasiyen, İçtima'iyen, İktisadiyen*, Amman, 1990.
- Dani, A.H. (ve V. M. Masson, Janos Harmatta, C. E. Boaworth) *History of Civilizations of Central Asia*, Yeni Delhi, 2003.
- Debbağ, Aişe. *Hareketü el-Fikriyye fî Haleb Fi el-Nısfı's-Sani min el-Karni el-Tasi'a Aşar*, Beyrut, 1982.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul, 2007.
- Derek Hopwood, *Syria 1945-1986*, London, 1988.
- Devlin, John F. *Syria: Modern State in an Ancient Land*, Oxfordshire, 1983.
- Divitçioğlu, Sencer. *Oğuz'dan Selçuklu'ya Boy, Konat ve Devlet*, İstanbul, 2005.
- Drysdale, Alasdair (ve Gerald H. Blake). *The Middle East and North Africa – A Political Geography*, New York, 1985.

- Dumper, Michael (ve Bruce E. Stanley, Janet L. Abu-Lughod). *Cities of the Middle East and North Africa: A Historical Encyclopedia*, Santa Barbara, 2006.
- Dündar, Fuat. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İstanbul, 2002.
- Eddé, Anne-Marie. *La principauté Ayyoubide d'Alep: (579/1183-658/1260)*, Stuttgart, 1999.
- Edwards, Richard. *La Syrie 1840-1862*, Amyot Libraire Editeur, Paris, 1862.
- Eickelman, Dale F. *The Middle East – An Antropological Approach*, New Jersey, 1989.
- El-Jundi, Adham. *Tarikh al-thawrat al-suriyyafi 'ahd al-intidab al-faransi*, Şam, 1960.
- El-Rayyis, Munir. *al-Kitab al-dhahabi li'l-thawrat al-wataniyya fi'l-mashriq al-'arabi: al-thawra al-suriyya al-kubra*, Beyrut, 1969.
- Emadi, Hafızullah. *Politics of the Dispossessed: Superpowers and Developments in the Middle East*, London, 2001.
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1953.
- Eroğlu, Cengiz. (ve Murat Babuçoğlu, Mehmet Köçer) *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara, 2007.
- Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, (Türkçeleştiren Zuhuri Danışman), İstanbul, 1971, XIII, s. 210.
- Faroqhi, Suraiya. *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, (çev: Gül Çağlalı Güven), İstanbul, 1995.
- *The Cambridge History of Turkey: The later Ottoman Empire, 1603-1839*, Cambridge University, 2006.
- Fossier, Robert (vd.). *The Cambridge Illustrated History of the Middle Ages*, Cambridge University, 1997.
- Gilbar, Gad G. *Population dilemmas in the Middle East: essays in political demography and economy*, New York, 1997.

- Goodich, Michael. *Other Middle Ages: Witnesses at the Margins of Medieval Society*, University of Pennsylvania, 1998.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1990.
- Gönlübol, Mehmet. *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, İstanbul, 1973.
- Grigg, David B. *The Agricultural Systems of the World*, Cambridge University, New York, 1974.
- Grousset, Rene. *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, Rutgers University, New Jersey, 1988.
- Günaltay, Şemsettin. *Suriye ve Filistin*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- Gündüz, Tufan. *Anadolu'da Türkmen aşiretleri: Bozulus Türkmenleri, 1540-1640*, Ankara, 1997.
- Güngör, Mehmet Birol. *Antep Harbi*, İstanbul 2004.
- Gürün, Kamuran. *Türkler ve Türk Devleti Tarihi*, İstanbul, 1984.
- Güzel, Hasan Celâl (ve Ali Birinci). *Genel Türk tarihi*, 2002.
- Halaçoğlu, XIV-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, I-IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009.
- *XVIII Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Hallāq, Ḥassan. *Al-Alāqāt al-Haḍārīyah Bayna al-Sharq wa-al-Gharb fī al-Uṣūr al-Wusṭā: al-Andalus, Şıqillīyah, al-Shām*, Beyrut, 1986.
- Hamira, Abdurrahman. *Muhafazatu Haleb*, Menşuratü Vizaretü's-Sekafe, Dimaşk, 2006.
- Hamzah, Adil A. *Niyabat Halab fī Asr Salatin al-Mamalik, 1250-1517 (648-923 H)*, Kahire, 2000, II.
- Hanioglu, M. Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University, 2008.

- Harel, Yaron. “*The First Jews from Aleppo in Manchester: New Documentary Evidence*”, Cambridge University, Vol. 23, No. 2 (1998).
- Harris, William. *Levant Bir Kùltürler Mozaigi*, (çev: Ercan Ertürk), İstanbul, 2005.
- Hinnebusch, Raymond. *Syria: Revolution from Above*, London, 2002.
- Hitti, Philip Khuri. *History Of Syria: Including Lebanon And Palestine*, New Jersey, 2004.
- *İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1981, IV.
- Hodgson, Marshall G. S. *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, University of Chicago, 1977.
- Hopwood, *Syria 1945-1986: Politics and Society*, Oxford, 1988.
- Hourani, Albert. *Arap Halkları Tarihi*, (çev. Yavuz Alogan), İstanbul, 1997.
- *Syria and Lebanon – A Political Essay*, Oxford University, 1968.
- Howard, Douglas Arthur. *The History of Turkey*, London, 2001.
- Huseyin, Muhsin M. *El-Ceyşu el-Eyyubi fî Ahdi Selahaddin*, Beyrut, 1982.
- Irwin, Robert. *The Middle East in the Middle Ages: the Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, New York, 1986.
- İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, (çev. İsmail Güler), İstanbul, 2003.
- İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb 660/1262*, Institut Français de Damas, 1954.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (vd). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İslam Tarih, Sanat ve Kùltür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, 1994.
- İnalcık, Halil (vd.). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1600-1914*, Cambridge University, 1997.
- İnönü, İsmet. *Hatıralar*, İstanbul, 2006.

- Jackson, Peter (ve Laurence Lockhart). *The Timurid and Safavid Periods (Cambridge History of Iran), Vol. 6*, Cambridge University, London, 1986.
- Jebb, Cindy R. *Bridging the Gap: Ethnicity, Legitimacy, and State Alignment in the International System*, New York, 2004.
- Joseph, John. *Muslim-Christian Relations and Inter-Christian Rivalries in the Middle East: The Case of the Jacobites in an Age of Transition*, State University of New York, 1983.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*, (Jean Deny Armağanı'ndan ayrı basım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1958; *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1983.
- *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1983.
- Kandari, Faisal. "The Petition of the People of Aleppo to the Grand Vizier", International Congress on Bilad al-Sham during the Otoman Era, Damascus, 26-30 September 2005.
- Karacan, Ali Naci. *Lozan*, İstanbul, 2006.
- Karpat, Kemal. *Studies on Ottoman Social and Political History*, Leiden, 2002.
- Kaya, Zafer. *Suriye'de Türk Varlığı*, Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987.
- Kayalı, Hasan. *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*, University of California, 1997. s. 86. (Türkçe baskısı: *Jön Türkler ve Araplar – Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık – (1908-1918)*, çev: Türkan Yöney, İstanbul, 1998.)
- Khoury, Philip. "The Politics of Nationalism; Syria and the French Mandate, 1920- 1936" Ph.D. diss. Harvard University, 1980, vol. 3.
- *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920*, Cambridge University, 2003.
- Kırkıl, Emin. *Selçuklu Döneminde Halep*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 1999.

- Kinross, Lord. *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (çev. Necdet Sander), İstanbul, Mart 2006.
- Kitapçı, Zekeriya. *Ortadoğu'da Türk Askeri Varlığı'nın İlk Zuhuru* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.
- Klausner, Carla L. *The Seljuk Vezirate: A Study of Civil Administration, 1055-1194*, Harvard University, 1973.
- Kocabaş, Mehmet Ali. *Türkiye-Suriye Sınır Tespiti ve Tartışmalar (1918-1923)*, (Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 1997.
- Koçak, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İstanbul, 1996.
- Koçi Bey Risalesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1985.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984.
- *Selçuklu Dönemi Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1982.
- Kūrīyah, Yaqūb Yūsuf. *Inkilāz fī Hayāt Faysal al-Awwal*, Amman, 1998.
- Kurşun, Zekeriya. *Yol Ayırımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul, 1992.
- Lambton, Ann K. S. *Continuity and Change in Medieval Persia: Aspects of Administrative, Economic, and Social History, 11th-14th Century*, New York, 1988.
- Lane-Poole, Stanley. *The Mohammadan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions*, Boston, 1925.
- Lapidus, Ira Marvin. *Muslim Cities in the Later Middle Ages* (Edition: 2), Cambridge University, 1984.
- *A History of Islamic Societies*, Cambridge University, 2002.
- Laszlo, Rasonyi. *Tarihte Türklük*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1993.

- Leverett, Flynt (ve Flynt Lawrence). *Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire*, Brookings Institution, Washington, 2005.
- *Syria Under Bashar: Domestic Policy Challenges*, ICG Middle East Report N°24, 11 February 2004, New York.
- Lewis, Bernard (vd.). *The Cambridge History of Islam*, Cambridge University, 1977.
- *Ortadoğu (Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi)*, (çev. Mehmet Harmanacı), İstanbul 1996.
- *The Arabs in History*, Oxford University, 2002.
- Lezina, L. N. (ve (A.V. Superanskaya). *Bütün Türk Halkları Türk Onomastikası 23 Bin Boy, Oymak ve Oba*, İstanbul, 2009.
- Lyons, Malcolm Cameron (vd.). *Saladin – The Politics of the Holy War*, Cambridge, 1984.
- MacCallum, Elizabeth P. *The Nationalist Crusade in Syria*, New York, 1928.
- Maclean, Geral. *Doğuya Yolculuğun Yükselişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)*, (çev. Dilek Şendil), İstanbul, 2004.
- Manz, Beatrice Forbes. *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatih*, (çev. Zuhal Bilgin), İstanbul, 2006.
- Marcus, Abraham. *The Middle East on the Eve of Modernity- Aleppo in the Eighteenth Century*, New York, 1999.
- Marozzi, Justin. *Timurlenk*, (çev. Hülya Kocaoluk), İstanbul, 2004.
- Mason, Robert Scott. "Syria: The Society and Its Environment", (ed: Thomas Collelo, *Syria: A Country Study*), Washington, 1988.
- Masters, Bruce. *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, Cambridge University, 2004.
- Mehmalat, Osman. *Haleb el-Turas*, Halep, 1994.
- Meri, Josef W (ve Jere L. Bacharach). *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, New York, 2006.
- Meriwether, Margaret Lee. "The Notable Families of Aleppo, 1770-1830: Networks and Social Structure" Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania, 1981.

- *The kin who count: family and society in Ottoman Aleppo, 1770-1840*, University of Texas, 1999.
- Meshlah, Abdulhamid. *Mıntıkatu'l-Garbiyye li Vilayeti Haleb: İdlīb fi's-Samīneti Aşar 1700-1800, Dirase İçtima'ıyye-İktisadiyye-Tarihiyye*, Şam, 2006.
- Michailovich, Anatoly Khazanov. *Nomads and the Outside World*, Univ of Wisconsin, 1994.
- Mieroop, Marc Van De. *Antik Yakındoğu Tarihi (İÖ 3000-323)*, (çev. Sinem Gül), Ankara, 2006.
- Minahan, James. *Encyclopedia of the Stateless Nations*, London, 2002.
- Mofid, Zaydi. *Mawsū'at Tārīkh al-Hurūb al-Salībīyah*, Amman, 2004.
- Monro, Vere. *A Summer Ramble in Syria: With a Tartar Trip from Aleppo to Stamboul*, R. Bentley, London, 1835.
- Muallim, Velid. *Suriye 1918-1958 – el-Tahaddi ve el-Muvacehe*, Dimaşk/Şam, 1985.
- Nisan, Mordechai. *Minorities in the Middle East: a History of Struggle and Self-Expression*, North Carolina, 2002.
- O'Leary, De Lacy. *A Short History of the Fatimid Khalifate: Trubner's Oriental Series*, New York, 2001.
- Orhonlu, Cengiz. *“Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı”* İstanbul, 1987.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara, 2007.
- Owen, Roger (ve Şevket Pamuk). *A History of Middle East Economies in the Twentieth Century*, London, 1998.
- Özçelik, İsmail. *“Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi – Adana, Antep, Maraş, Urfa -, (1919-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi*, I-V, İstanbul, 1983.
- Öztürk, Mustafa. *16. Yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ, 2004.

- Pamuk, Şevket. *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University, 2000.
- Pappe, Ilan. *The Modern Middle East*, London, 1995.
- Perthes, Volker. *The Political Economy of Syria Under Asad*, London, 1995.
- Philipp, Thomas (ve Birgit Schäbler). *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation: Bilād al-Shām from the 18th to the 20th century*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998.
- (ve Ulrich Haarmann). *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, Cambridge University, 1998.
- “The Governors of Aleppo, Damascus, Tripoli in the Otoman Era”, *International Congress on Bilad al-Sham during the Otoman Era*, Damascus, 26-30 september 2005.
- Pipes, Daniel. *Greater Syria: The History of an Ambition*, Middle East Forum, Philadelphia 1990. (Oxford University, 1992.)
- Polat, M. Sait. *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, İstanbul, 2004.
- Provence, Michael. *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*, University of Texas, 2005.
- Quataert, Donald. *Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge University, London 2005.
- Raymond, Andre. *La ville Arabe, Alep, a l'epoque Ottomane: (XVIe-XVIIIe siecles)*, Damas, 1998.
- *Yeniçerilerin Kahiresi*. (çev. Alp Tümertekin), İstanbul, 2003.
- Rıdvan, Velid. *Müşkiletü'l-Miyah Beyne Suriye ve Turkiya*, Halep, 2004.
- Richard, Jean. *The Crusades, c.1071-c.1291*, Londra, 1999.
- Ring, Trudy (ve Robert M. Salkin, Sharon La Boda). *International Dictionary of Historic Places*, Chicago, 1996.
- Robert, Scott. “Syria: The Society and Its Enviroment”, (Ed: Thomas Collelo, *Syria: A Country Study*), Washington, 1988.
- Rodinson, Maxime (ve Arthur Goldhammer). *The Arabs*, University of Chicago, 1981.

- Roux, Jean Paul. *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket), İstanbul, 2001.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- Sakin, Orhan. *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*, İstanbul, 2006.
- *Osmanlı'da Etnik Yapı (1914 Nüfusu)*, İstanbul, 2008.
- Samur, Sebahattin. *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1995.
- Saray, Mehmet. *Atatürk ve Türk Dünyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- Satō, Tsugitaka. *State and Rural Society in Medieval Islam: Sultans, Muqta's, and Fallahun*, Leiden, 1997.
- Saunders, John Joseph. *A History of Medieval Islam*, New York 1978.
- *The History of the Mongol Conquests*, University of Pennsylvania, 2001.
- Sauvaget, Jean. “*Deux sanctuaires chiïtes d'Alep*”, Syria, Institut Francais du Proche-Orient T. 9, Fasc. 3 (1928).
- *Alep: essai zur le developpement d'une grande ville Syrienne 1369/1950*, Paris, 1941.
- Seale, Patrick. *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, University of California, 1990.
- Sevim, Ali (ve Erdoğan Merçil). *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- “*Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*”, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.
- (ve Yaşar Yücel), *Türkiye Tarihi (Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.

- Seyrig, Henri, “*Antiquités syriennes*”, *Syria*, Institut Francais du Proche-Orient, T. 34, Fasc. 3/4 (1957).
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006.
- Shalit, Yoram. “*European Foreigners in Damascus and Aleppo During the Late Ottoman Period*”, (Ed: Moshe Maoz, Onn Winckler ve J. Ginat, *Modern Syria: from Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*) Brighton, 1999.
- Shaw, Stanford. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol I; Empire of Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1290–1808*, Cambridge University, London, 1976.
- Simon, Julian Lincoln. *Population Matters: People, Resources, Environment, and Immigration*, New Jersey, 1996.
- Singh, Nagendra. *International Encyclopaedia of Islamic Dynasties*, New Delhi, 2002.
- Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi*, (Hazırlayan: Vadid Çabuk), Ankara, 1989, II.
- Sonyel, Salahi. *Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008, II.
- *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, I.
- Soucek, Svatopluk (ve Svat Soucek). *A History of Inner Asia*, Cambridge University, Londra, 2000.
- Sourdel, Dominique. *Medieval Islam*, London, 1983.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, I.
- Söylemez, Faruk. “*Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi*”, İstanbul, 2007.
- Sultan, Ali. *Tarihu Suriye – Hükmü Faysal bin el-Hüseyn*, Dimaşk/Şam, 1987.
- Sumeyan, Ardavat. *Tarihu Halep (1925-1940)*, Halep, 2003.
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatları ve Destanları*, İstanbul, 1980.

- *Safavi Devletinin Kuruluş ve Gelişiminde Türklerin Rolü*, Türk Tarih Kurum, Ankara, 1992.
- Sykes, Mark. *Darü'l-İslam*, (Terc: Yılmaz Tezkan) İstanbul, 2000.
- Şaat, Şevki. *Haleb – Tarihuha ve Mealimuha el-Tarihiyye*, Haleb, 1991.
- Şahin, İlhan. *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler: İncelemeler, Araştırmalar*, İstanbul, 2006.
- Şemseddin Sami, *Kamus'u'l-A'lam*, II-IV, Mehran Matbaası, İstanbul 1308 (1891), s. 1976.
- Şeşen, Ramazan. *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, İstanbul, 1987.
- *Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlûklüler (1193-1260)*, İstanbul, 2007.
- Tabbaa, "Circles of Power: Palace, Citadel, and City in Ayyubid Aleppo" *Ars Orientalis*, Vol. 23, *Pre-Modern Islamic Palaces* (1993), The Smithsonian Institution and Department of the History of Art, University of Michigan.
- *Constructions of power and piety in medieval Aleppo*, Pensilvanya, 1997.
- *The Transformation of Islamic Art During the Sunni Revival*, London, 2002.
- Talas, Mustafa. *El-Mu'cemu el-Coğrafi li el-Kutru el-Arabi el-Suri*, Dimaşk/Şam, 1992.
- Tavernier, Jean Baptiste. *Tavernier Seyahatnamesi*, Stefanos Yerasimos Anısına, (çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul, 2006.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları 17 Mart 1337 (1921) - 25 Şubat 1337 (1922)*, II-III.
- Tekindağ, Şehabeddin. *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı: (XIV. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1961.
- Thane, Pat (ve Anthony Sutcliffe). *Essays in Social History*, I-II, Oxford University, 1986.
- Thomas, Martin. *The French Empire between the Wars: Imperialism, Politics and Society*, Manchester University, 2005.

- Tibawi, Abdul Latif. *A Modern History of Syria, Including Lebanon and Palestine*, London, 1969.
- Togan, Ahmet Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.
- Treadgold, Warren T. *A history of the Byzantine state and society*, Stanford University, 1997.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969.
- *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984.
- *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih-Alparslan'dan Osman Gazi'ye 1071-1318*, İstanbul, 2004.
- *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul, 2005.
- Türkay, Cevdet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul, 2001.
- Türkdoğan, Orhan. *Etnik Sosyoloji*, İstanbul, 1997.
- *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, İstanbul, 1996.
- Ulman, Haluk. *1860-1861 Suriye Buhranı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1961.
- Umar, Bilge. *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması*, İstanbul, 1998.
- Umar, Ö. Osman. *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ, 2003.
- *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1939*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2004.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi (İstanbul'ın Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)*, II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.
- Üçel-Aybet, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İstanbul, 2003.
- Wagstaff, John Malcolm. *The Evolution of Middle Eastern Landscapes: An Outline to A.D. 1840*, New Jersey, 1985.

- Walker, Paul Ernest. *Exploring an Islamic Empire: Fatimid History and Its Sources*, London, 2002.
- Watenpaugh, Heghnar Zeitlian. *The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries*, Leiden, 2004.
- Wiley, Peter. *Eagle's Nest: Ismaili Castles in Iran and Syria*, London, 2005.
- Willigan, J. Dennis. "Sources and Methods of Historical Demography", New York, 1982.
- Winckler, Onn. *Arab Political Demography: Population Growth And Natalist Policies*, East Sussex, 2005.
- *Demographic developments and population policies in Ba'athist Syria*, Lancaster, 1998,
- Yale, William. *Near East – A Modern History*, University of Michigan, 1958.
- Ye'or, Bat (ve Miriam Kochan). *The decline of Eastern Christianity under Islam: from Jihad to Dhimmitud: seventh-twentieth century*, Fairleigh Dickinson Univ, 1996.
- Yerasimos, Stefanos. *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu)*, (çev. Şirin Tekeli), İstanbul, 1995.
- Yıldız, Hakkı Dursun (vd.) *Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1992.
- Yu, Zuev. "Early Türks: Essays on history and ideology", Almaty, 2002.
- Yumuk, Sema. *Suriye'de Türkmen Hanımların Faaliyetleri ve Emine Hatun*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya, 1998.
- Yücel, Yaşar. *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.
- Zakkār, Suhayl. *The Emirate of Aleppo, 1004-1094*, Beyrut, 1971.
- *Mudunu'ş-Şam fî el-Asri el-Memluki*, Dimaşk/Şam, 1985.
- Zeydan, Corci. *İslam uygulamaları Tarihi*, İstanbul, 2004.
- Ziadeh, Nicola A. *Dirāsāt fî al-Thawrah al-Arabīyah al-Kubrā*, al-Sharikah al-Urdunīyah, 1968.

Ziser, Eyal. *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*, London, 2007.

MAKALELER

Abu-Husayn, Abdul-Rahim. “*Problems in the Ottoman Administration in Syria during the 16th and 17th Centuries: The Case of the Sanjak of Sidon-Beirut*”, International Journal of Middle East Studies, Cambridge University, Vol. 24, No. 4 (Nov., 1992).

Abu-Lughod, Janet L. “*The Islamic City--Historic Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance*” International Journal of Middle East Studies, Cambridge University, Vol. 19, No. 2 (May, 1987), s. 155-176.

Alaşam, H. Fahir. “*Turkish-Syrien Relations*”, Turkish Review of Middle East Studies Foundation for Middle East and Balkan Studies, İstanbul, 1994-1995, s. 1-18.

Alptekin, Coşkun. “*Artuklular*”, DİA, III, s. 415-417.

Allouni, A. Aziz. “*The Labor Movement in Syria*”, Middle East Journal, Vol. 13, No. 1 (Winter, 1959), s. 64-76.

Ambrose, Gwilym. “*English Traders at Aleppo (1658-1756)*” The Economic History Review, London, Vol. 3, No. 2 (Oct., 1931), s. 246-267.

Amitai-Preiss, Reuven. “*The Fall and Rise of the Abbāsid Caliphate*”, Journal of the American Oriental Society, Vol. 116, No. 3 (Jul. - Sep., 1996), s. 490-491.

Antoun, Richard. “*Ethnicity, Clientship, and Class: Their Changing Meaning*”, (Ed: Richard T. Antoun, Donald Quataert, *Syria: Society, Culture, and Polity*), State University of New York at Binghamton, 1991, s. 1-40.

Apak, Adem. “*Emeviler Dönemi Türk-Arap İlişkileri ve Türklerin İslamlaşma Sürecinin Başlangıcı*”, (Türkler içinde), IV, s. 324.

- Armağan, Latif. “Osmanlı Devletinde Konar-Göçerler”, (Osmanlı içinde), IV, Ankara, 1999, s. 142-148.
- Asadov, Farda. “VIII-X. Yüzyıllarda Abbasi Ordusundaki Türk Muhafızların Sayısı ve Onlar İçin Yapılan Harcamalar” (Türkler içinde), IV, s. 375.
- Ashour, Said A. F. *Türklerin İslam Dünyasını Birleştirme Gayretleri*, (çev: Zekeriya Kurşun), Türklük Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1990, V, s. 151-164.
- Ashtor, E. “Prolegomena to the Medieval History of Oriental Jewry”, The Jewish Quarterly Review, New Series, University of Pennsylvania, Vol. 50, No. 1 (Jul., 1959), s. 55-68.
- Astour, Michael C. “Place-Names from the Kingdom of Alalah in the North Syrian List of Thutmose III: A Study in Historical Topography”, Journal of Near Eastern Studies, The University of Chicago, Vol. 22, No. 4 (Oct., 1963), s. 220-241.
- Ayalon, David. “Regarding Population Estimates in the Countries of Medieval Islam”, Journal of the Economic and Social History of the Orient, Leiden, Vol. 28, No. 1 (1985), s. 1-19.
- “Studies on the Structure of the Mamluk Army”, (Ed. Gerald R. Hawting *Muslims, Mongols and Crusaders: an Anthology of Articles Published in the Bulletin of the School of Oriental and African Studies*), New York, 2005, s. 111-112.
- “The End of the Mamlūk Sultanate: Why did the Ottomans Spare the Mamlūks of Egypt and Wipe out the Mamlūks of Syria?”, Studia Islamica, Paris, No. 65 (1987), s. 125-148.
- Aycan, İrfan. “Emeviler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri”, (Türkler içinde), IV, s. 317.
- Azimli, Mehmet. “Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu”, (Türkler içinde), IV, s. 364-365.
- Batatu, Hanna. “Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for Its Dominance”,

- Middle East Journal, Vol. 35, No. 3 (Summer, 1981), s. 331-344.
- *Syria's Peasantry, the Descendants of Its Lesser Rural Notables, and Their Politics*, Princeton University, 1999, s. 5-10.
- "Syria's Muslim Brethren", MERIP Reports, No. 110, *Syria's Troubles* (Nov. - Dec., 1982), s. 12-36.
- Birks, Stace. "*The Impact of Economic Development on Pastoral Nomadism in the Middle East: An Inevitable Eclipse*", (Ed: John Innes Clarke, William Bayne Fisher, Howard Bowen-Jones, *Change and development in the Middle East: Essays in Honour of W.B. Fisher*), London, 1981, s. 82-94.
- Bernards, Monique (ve John Nawas). "*The Geographic Distribution of Muslim Jurists during the First Four Centuries AH*", *Islamic Law and Society*, Leiden, Vol. 10, No. 2, The Madhhab (2003), s. 168-181.
- Bode, Clement Augustus de. "*On the Races of the Southern Shores of the Caspian Sea*" *Journal of the Ethnological Society of London* (1848-1856), *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* Vol. 4, (1856), s. 155-175.
- Bodman, Herbert L. *Political Factions in Aleppo 1760-1826*, The James Sprunt Studies in History and Political Science, Vol. 45, Chapel Hill: University of North Carolina, 1963, s. 7-38.
- Bou-Nacklie, N. E. "*Les Troupes Speciales: Religious and Ethnic Recruitment, 1916-1946*", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 25, No. 4 (Nov., 1993), s. 645-660.
- Bowman, Isaiah. "*A Note on the Political Map of Turkey*", *Foreign Affairs*, Vol. 1, No. 2 (Dec. 15, 1922), s. 158-161.
- Bury, J. B. "*The Turks in the Sixth Century*" *The English Historical Review*, Oxford University, Vol. 12, No. 47 (Jul., 1897), s. 417-426.

- Carruthers, Douglas. “*The Great Desert Caravan Route, Aleppo to Basra*”, The Geographical Journal, London, 1929, 52, No. 3 (Sep., 1918), 157-184.
- Clay, Christopher. “*Labour Migration and Economic Conditions in Nineteenth-Century Anatolia*”, Middle Eastern Studies, London., Vol. 34, No. 4, *Turkey Before and After Atatürk: Internal and External Affairs* (Oct., 1998), s. 1-32.
- Cleveland, William. “*Ataturk Viewed by His Arab Contemporaries: The Opinion of Sati al-Husri and Shakib Arslan*”, International Journal of Turkish Studies, Vol 2/2, Wisconsin, 1982.
- Cotts, Susan (ve Jane A. Menken and John Bongaarts). *Demographic Foundations of Family Change*, American Sociological Review, Vol. 52, No. 3 (Jun., 1987), s. 346-358.
- Çakar, Enver. “*XVI Yüzyılda Suriye Türkmenleri*”, (Türkler içinde), X, s. 413.
- Çelik, Aydın. “*Fatımi-Selçuklu Münasebetleri*”, (Türkler içinde), IV, s. 749.
- Dam, Nikolaos Van. “*Sectarian and Regional Factionalism in the Syrian Political Elite*”, Middle East Journal, Vol. 32, No. 2 (Spring, 1978), s. 201-210.
- “*Minorities and Political Elites in Iraq and Syria*”, (Ed: Talal Asad ve Roger Owen, *Sociology of ‘Developing Societies’ The Middle East*), New York, 1983, s. 138.
- Davidson, Roderic H. “*The French Language as a Vehicle for Ottoman Reform in the 19th Century*”, Varia Turcica, XVI, Isis, İstanbul, 1990.
- Dawes, Thomas. “*An Account of the Plague, at Aleppo: In a Letter to the Rev. Charles Lyttelton*”, Philosophical Transactions (1683-1775), The Royal Society, Vol. 53 (1763), s. 39-47.
- Dawn, C. Ernest. “*The Rise of Arabism in Syria*”, Middle East Journal, Middle East Institute, Vol. 16, No. 2 (Spring, 1962), s. 145-168.

- Demirkent, Işın. “*Haçlı Seferleri ve Türkler*” (*Türkler içinde*), VI, s. 656-658.
- Dewdney, J. C. “*Syria: Patterns of Population Distribution*”, (Ed: J. I. Clarke, W. B. Fisher, *Populations of the Middle East and North Africa – A Geographical Approach*), University of London, 1972, s. 141.
- Dhorme, P. “*La plus ancienne histoire d'Alep*”, *Syria*, Institut Francais du Proche-Orient, T. 8, Fasc. 1 (1927), s. 34-41.
- Diab, Henry (ve Lars Wahlin). “*The Geography of Education in Syria in 1882. With a Translation of 'Education in Syria' by Shahin Makarius, 1883*”, *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, London, Vol. 65, No. 2 (1983), s. 105-128.
- Drysdale, Alasdair. “*The Regional Equalization of Health Care and Education in Syria since the Ba'thi Revolution*”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 13, No. 1 (Feb., 1981), s. 93-111.
- Dusen, Michael H. Van. “*Political Integration and Regionalism in Syria*”, *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 26, No. 2 (Spring, 1972), s. 123-136.
- Ekin, Ümit. “*1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri*”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, 2007, s. 29-50.
- Eldar, Dan. “*France in Syria: The Abolition of the Sharifian Government, April-July 1920*”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 29, No. 3 (Jul., 1993), s. 487-504.
- Erder, Leila T. (ve Suraiya Faroqhi). “*The Development of the Anatolian Urban Network during the Sixteenth Century*”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Leiden, Vol. 23, No. 3 (Oct., 1980), s. 265-303.
- Esmer, Ahmet Şükrü. “*Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)*”, (Ed: Soysal. *Çağdaş Türk Diplomasisi içinde*), Ankara, 1999, s. 343.
- Faksh, Mahmud A. “*The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force*”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 2 (Apr., 1984), s. 133-153.

- Faroghi, Suraiya. "Towns, Agriculture and the State in Sixteenth-Century Ottoman Anatolia", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Leiden, Vol. 33, No. 2 (1990), s. 125-156.
- Fitzgerald, Edward Peter. "France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918", *The Journal of Modern History*, The University of Chicago, Vol. 66, No. 4 (Dec., 1994), s. 697-725.
- Frye, Richard (ve Aydin M. Sayılı). "Turks in the Middle East before the Saljuqs", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 63, No. 3 (Jul. - Sep., 1943), s. 194-207.
- Galvani, John. "Syria and the Baath Party", *MERIP Reports*, No. 25 (Feb., 1974), s. 3-16.
- Gavrilova, Natalia (ve Leonid Gavrilov). *Data Resources for Biodemographic Studies on Familial Clustering of Human Longevity*, Demographic Research, Volume 1, Rostock, 1999, s. 5-48.
- Gelvin, James L. "Demonstrating Communities in Post-Ottoman Syria", *Journal of Interdisciplinary History*, Cambridge, Vol. 25, No. 1 (Summer, 1994), s. 23-45
- Genç, Süleyman. "Tuğrul Bey Zaminında Selçuklu-Abbasi İlişkileri" (Türkler içinde), IV, s. 639.
- Gerber, Haim (ve Nachum T. Gross). "Inflation or Deflation in Nineteenth-Century Syria and Palestine", *The Journal of Economic History*, Cambridge University, Vol. 40, No. 2 (Jun., 1980), s. 351-358.
- Gould, Andrew G. "Lords or Bandits? The Derebeys of Cilicia", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 7, No. 4 (Oct., 1976), s. 485-506.
- Gresh, Alain. "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East", *Middle East Journal*, Vol. 52, No. 2 (Spring, 1998), s. 188-203.
- Gül, Muammer. "Önasya'da Bir Türk Devleti: Eyyubiler" (Türkler içinde), V, s. 77.

- Gündüz, Tufan. *Anadolu Selçukluları ve Türkmenler*, (ed: Ahmet Yaşar Ocak, Ali Uzay Peker, Kenan Bilici, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2006.
- “Oğuzlar/Türkmenler”, (*Türkler içinde*), II, s. 263.
- “Oğuzlar”, (*Genel Türk Tarihi içinde*), II, s. 47.
- Güney, Selçuk. “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Mülki Yapısında Aşiretler”, (*Osmanlı içinde*), IV.
- Haarmann, Ulrich. “*Rather the Injustice of the Turks than the Righteousness of the Arabs: Changing 'Ulamā' Attitudes Towards Mamluk Rule in the Late Fifteenth Century*”, *Studia Islamica*, Paris, No. 68 (1988), s. 61-77.
- Haddad, Bassam. “*Syria's Curious Dilemma*”, *Middle East Report*, No. 236 (Fall, 2005), s. 4-13.
- “*Change and Stasis in Syria: One Step Forward...*”, *Middle East Report*, No. 213, Middle East Research and Information Project, *Millennial Middle East: Changing Orders, Shifting Borders* (Winter, 1999), s. 23-27.
- Ha-Kohen, Joseph (ve Julius H. Greenstone). “*The Turkoman Defeat at Cairo*”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, The University of Chicago, Vol. 22, No. 2 (Jan., 1906), s. 144-175.
- Harel, Yaron. “*Jewish-Christian Relations in Aleppo as Background for the Jewish Response to the Events of October 1850*”, *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 30, No. 1 (Feb., 1998), s. 77-96.
- Havemann, Axel. “*The Vizier and the Rais in Saljuq Syria: The Struggle for Urban Self-Representation*”, *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 21, No. 2 (May, 1989), s. 233-242.
- Henderson, W. O. “*German Economic Penetration in the Middle East, 1870-1914*”, *The Economic History Review*, London, Vol. 18, No. 1/2 (1948), s. 54-64.

- Hillenbrand, Carole. “*The Establishment of Artuqid Power in Diyār Bakr in the Twelfth Century*”, *Studia Islamica*, Paris, No. 54 (1981), s. 129-153.
- Hinnebusch, Raymond. “*Local Politics in Syria: Organization and Mobilization in Four Village Cases*”, *Middle East Journal*, Vol. 30, No. 1 (Winter, 1976), s. 1-24.
- “*State and Civil Society in Syria*”, *Middle East Journal*, Vol. 47, No. 2 (Spring, 1993), s. 243-257.
- Hiyari, M. A. “*The Origins and Development of the Amirate of the Arabs during the Seventh/Thirteenth and Eighth/Fourteenth Centuries*”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 38, No. 3 (1975), s. 509-524.
- Holt, P. M. “*The Mamluk Institution*”, (Ed: Youssef M. Choueiri, *A Companion to the History of the Middle East*), Oxford, 2005, s. 154-169.
- Iseminger, Gordon L. “*The Old Turkish Hands: The British Levantine Consuls, 1856-1876*”, *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 22, No. 3 (Summer, 1968), s. 297-316.
- Ismail, Osman S. “*Mu'taṣṣim and the Turks*”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 29, No. 1 (1966), s. 15-16.
- Issawi, Charles. “*De-Industrialization and Re-Industrialization in the Middle East since 1800*”, *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 12, No. 4 (Dec., 1980), s. 470.
- Kafalı, Mustafa. *Suriye Türkleri*, Töre Dergisi, sayı 21, 22, Ankara, 1973, s. 32-34.
- Kafesoğlu, İbrahim. “*Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*”, (*Türkler içinde*), Ankara, 2002, IV, s. 580.
- “*Oğuzlar*” (*Türk Dünyası El Kitabı içinde*), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 156.
- “*Selçuklular*” (*Türk Dünyası El Kitabı içinde*), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 284.

- Karpat, Kemal. "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 9, No. 3 (Oct., 1978), s. 237-274.
- Kaya, Önder. "Bir Selçuklu Meliki'nin Portresi: Melik Efdal Nureddin Ali b. Selahaddin Eyyubi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI, sayı 2, Aralık 2006, İzmir, s. 139-176.
- Kayhan, Hüseyin. "Selçuklular-Fatımi Halifeliği İlişkileri", (Türkler içinde), IV, s. 753.
- Khalaf, Sulayman N. "Land Reform and Class Structure in Rural Syria", (Ed: Richard T. Antoun, Donald Quataert, *Syria: Society, Culture, and Polity*), State University of New York, 1991, s. 63-78.
- Kaylani, Nabil M. "The Rise of the Syrian Ba'th, 1940-1958: Political Success, Party Failure", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 1 (Jan., 1972), s. 3-23.
- Khalidi, Rashid Ismail. "The 1912 Election Campaign in the Cities of Bilad al-Sham", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 16, No. 4 (Nov., 1984), s. 461-474.
- Khoury, Philip. "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", *The American Historical Review*, American Historical Association, Vol. 96, No. 5 (Dec., 1991), s. 1374-1395.
- "Factionalism among Syrian Nationalists during the French Mandate", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 13, No. 4 (Nov., 1981), s. 441-469.
- "Syrian Urban Politics in Transition: The Quarters of Damascus during the French Mandate", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 16, No. 4 (Nov., 1984), s. 507-540.
- "The Syrian Independence Movement and the Growth of Economic Nationalism in Damascus", *Bulletin British*

- Society for Middle Eastern Studies, Vol. 14, No. 1 (1987), s. 25-36.
- “*The Tribal Shaykh, French Tribal Policy, and the Nationalist Movement in Syria between Two World Wars*”, Middle Eastern Studies, Vol. 18, No. 2 (Apr., 1982), s. 180-193.
- Kılıç, Orhan. *1597 Tarihli Mufasssal Yörük Defterlerine Göre Halep Türkmenleri*, Türk Dünyası Araştırmaları, Aralık, 1996, s. 59-76.
- Koca, Salim. “*Türklerin Göçleri ve Yayılmaları*”, (*Genel Türk Tarihi* içinde), I, s. 461.
- “*Sir Derya Boylarından Anadolu’ya Oğuzlar/Türkmenler*”, (*Türkler* içinde), IV, s. 230; (*Genel Türk Tarihi* içinde), III, s. 61.
- *Türklerin Soy Kütüğü*, (*Türkler* içinde), IV, s. 262.
- Kocabaşoğlu, Uygur. “*XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri*”, (Ed: İsmail Soysal. *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Sempozyum Tebliği), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 179.
- Kopraman, Kazım Yaşar. “*Mısır Memlûklüleri (1250-1517)*”, (*Türkler* içinde), s. 101-102.
- Kushner, David. “*Conflict and Accomodation in Turkish-Syrian Relations*”, (Ed: Moshe Maoz ve Avner Yaniv, *Syria Under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks*), London, 1986, s. 85-104.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. “*Haçlı Devletleri*”, (*Türkler* içinde), VI, s. 687.
- Kürkçüoğlu, Erol. “*Başlangıçtan Malazgirt Savaşına Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri*” (*Türkler* içinde), IV, s. 694.
- Lawson, Fred H. “*Domestic Transformation and Foreign Steadfastness in Contemporary Syria*”, Middle East Journal, Vol. 48, No. 1 (Winter, 1994), s. 47-64.

- Lewis, Bernard *"The Mongols, the Turks and the Muslim Polity"*
Transactions of the Royal Historical Society, Fifth Series,
Royal Historical Society Vol. 18, (1968), s. 49-68.
- *"The Sources for the History of the Syrian Assassins"*,
Speculum, Medieval Academy of America, Vol. 27, No. 4
(Oct., 1952), s. 475-489.
- Lewis, Norman N. *"The Frontier of Settlement in Syria, 1800-1950"*, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 31, No. 1, (Jan., 1955), s. 48-60.
- Longuenesse, Elisabeth. *"The Class Nature of the State in Syria: Contribution to An Analysis"*, MERIP Reports, No. 77 (May, 1979), s. 3-11.
- Lybyer, A. H. *"The Ottoman Turks and the Routes of Oriental Trade"* The English Historical Review, Oxford University, Vol. 30, No. 120 (Oct., 1915), s. 577-588.
- Mahhouk, Adnan. *"Recent Agricultural Development and Bedouin Settlement in Syria"*, Middle East Journal, Vol. 10, No. 2 (Spring, 1956), s. 166-176.
- Makdisi, Samir A. *"Syria: Rate of Economic Growth and Fixed Capital Formation 1936-1968"*, Middle East Journal, Middle East Institute, Vol. 25, No. 2 (Spring, 1971), s. 157-179.
- Mandaville, Jon E. *"The Ottoman Court Records of Syria and Jordan"*, Journal of the American Oriental Society, Vol. 86, No. 3 (Jul. - Sep., 1966), s. 311-319.
- Mango, Andrew. *"Turkey in the Middle East"*, Journal of Contemporary History, Vol. 3, No. 3, The Middle East (Jul., 1968), s. 225-236.
- Ma'oz, Moshe. *"Attempts at Creating a Political Community in Modern Syria"*, Middle East Journal, Vol. 26, No. 4 (Autumn, 1972), s. 389-404.
- *"Syrian Urban Politics in the Tanzimat Period between 1840 and 1861"*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Cambridge University, Vol. 29, No. 2 (1966), s. 277-301.

- “*Emergence of Modern Syria*”, (Ed: M. Maoz, Onn Winckler ve Joseph Ginat, *Modern Syria: from Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*) Brighton, London, 1999, s. 150-170.
- “*Syria: Creating a National Community*” (Ed: Binder. *Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East*), University of Florida, 1999, s. 77-91.
- *Middle Eastern Minorities: Between Integration and Conflict- An Overwiev*, (Ed. Moshe Maoz -Gabriel Sheffer, *Middle Eastern minorities and diasporas*), Brighton, 2002, s. 36.
- Marcus, Abraham. “*Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in 18th Century Aleppo*”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Leiden, Vol. 26, No. 2 (1983), s. 137-163.
- “*Privacy in Eighteenth-Century Aleppo: The Limits of Cultural Ideals*”, *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 18, No. 2 (May, 1986), s. 167.
- Masters, Bruce. “*The 1850 Events in Aleppo: An Aftershock of Syria's Incorporation into the Capitalist World System*”, *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 22, No. 1 (Feb., 1990), s. 3-20.
- “*The Sultan's Entrepreneurs: The Avrupa tuccaris and the Hayriye tuccaris in Syria*”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 24, No. 4 (Nov. 1992), s. 579-597.
- “*Aleppo: The Ottoman Empire's Caravan City*”, (Ed. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir, and İstanbul*, London, 1999), s. 18-36.
- Mehlem, Hisham. “*Syria between Two Transitions*”, *Middle East Report*, No. 203, *Lebanon and Syria: The Geopolitics of Change* (Spring, 1997), s. 2-7.

- Miller, Joyce Lavery. "The Syrian Revolt of 1925", International Journal of Middle East Studies, Cambridge University, Vol. 8, No. 4 (Oct., 1977), s. 545-563.
- Murphey, Rhoads.. "Conditions of Trade in the Eastern Mediterranean: An Appraisal of Eighteenth-Century Ottoman Documents from Aleppo", Journal of the Economic and Social History of the Orient, Leiden, Vol. 33, No. 1 (1990), s. 35-50.
- "Ottoman Census Methods in the Mid-Sixteenth Century: Three Case Histories", Studia Islamica, Paris, No. 71 (1990), s. 115-126.
- Na'aman, Nadav. "The Historical Introduction of the Aleppo Treaty Reconsidered", Journal of Cuneiform Studies, The American Schools of Oriental Research, Vol. 32, No. 1 (Jan., 1980), s. 34-42.
- Nour, A. Abdel. "Le réseau routier de la Syrie ottomane (XVIe-XVIIIe siècles)", Arabica, Leiden, T. 30, Fasc. 2 (Jun., 1983), s. 172.
- Okur, Mehmet Akif. "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye" (Ed. Türel Yılmaz, Mehmet Şahin. Ortadoğu Siyasetinde Suriye), Ankara, 2004, s. 18-26.
- Olmert, Y. "Britain, Turkey and the Levant Question during the Second World War", Middle Eastern Studies, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1987), s. 437-452.
- Oran, Baskın. "Lozan'ın Öncülü Bir Onur Anıtı" (Ed: Soysal, Çağdaş Türk Diplomasisi Sempozyum tebliği), Ankara, 1999, s. 269
- Orhonlu, Cengiz. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı" Türk Kültürü Araştırma Dergisi, XV/1-2, Ankara, 1976, s. 280.
- Özaydın, Abdülkerim. "Türklerin İslamiyeti Kabulü", (Genel Türk Tarihi içinde), II, s. 615.
- Parish, Woodbine. "Diary of a Journey with Sir Eyre Coote from Bussora to Aleppo in 1780", Journal of the Royal Geographical Society of London, Vol. 30 (1860), s. 193-211.

- Parker, Edward Harper. "*The Origin of the Turks*" *The English Historical Review*, Oxford University, Vol. 11, No. 43 (Jul., 1896), s. 431-445.
- Perthes, Volker. "*The Syrian Economy in the 1980s*", *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 1 (Winter, 1992), s. 37-58.
- "*Strategies of Economic and Political Liberalization*" (Ed: Kienle Eberhard *Contemporary Syria: Liberalization between Cold War and Cold Peace*), New York, 1994, s. 44-72.
- Pipes, Daniel. *Slave Soldiers and Islam: the Genesis of a Eilitary System*, *Middle East Forum*, 1981, s. 5.
- "*Radical Politics and the Syrian Social Nationalist Party*", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 20, No. 3 (Aug., 1988), s. 303-324.
- "*The Alawi Capture of Power in Syria*", *Middle Eastern Studies*, Vol. 25, No. 4 (Oct., 1989), s. 429-450.
- Poliac, A.N. "*The Influence of Chingiz-Khan's Yasa Upon General Organization of the Mamluk State*", (Ed. Gerald R. Hawting, *Muslims, Mongols and crusaders: an anthology of articles published in the Bulletin of the School of Oriental and African Studies*), New York, 2005, s. 31-32.
- Pollington, Viscount. "*Notes on a Journey from Erṣ-Rum, by Mush, Diyar-Bekr, and Bireh-jik, to Aleppo, in June, 1838*", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 10 (1840), s. 445-454.
- Rabie, Hassanein. "*Political Relations Between the Safavids of Persia and the Mamluks of Egypt and Syria in the Early Sixteenth Century*", *Journal of the American Research Center in Egypt*, Vol. 15 (1978), s. 75-81.
- Rabinovich, Itamar. "*The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45*", *Journal of Contemporary History*, Vol. 14, (Oct., 1979), s. 695.
- Raymond, Andre. "*The Population of Aleppo in the Sixteenth and Seventeenth Centuries According to Ottoman Census*"

- Documents*”, International Journal of Middle East Studies, November, 1984, s. 453.
- “*Islamic City, Arab City: Orientalist Myths and Recent Views*”, British Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 21, No. 1 (1994), s. 3-18.
- Reed, Stanley F. “*Dateline Syria: Fin de Régime?*”, Foreign Policy, Carnegie Endowment for International Peace No. 39 (Summer, 1980), s. 176-190.
- Reher, David S. “*Old and New Methods in Historical Demography*”, Contemporary Sociology, Vol. 24, No. 1, American Sociological Association (Jan., 1995), s. 78-79.
- Richards, Donald. “*Imad al-Din el-Isfahani, Administrator, Litterateur and Historian*” (Ed: Maya Shatzmiller, *Crusaders and Muslims in Twelfth-century Syria: Papers Presented at a Conference Held Nov. 1988*), University of Western Ontario, 1993, s. 133.
- Rondot, Pierre. “*Minorities in Arab Orient Today*”, (Ed: Jacob M. Landau, *Man, State and Society in the Contemporary Middle East*), New York, 1972, s. 267-281.
- Rowton, “*Urban Autonomy in a Nomadic Environment*”, Journal of Near Eastern Studies, The University of Chicago, Vol. 32, No. 1/2 (Jan. - Apr. 1973), s. 201-215.
- Russell, Josiah C. *Late Ancient and Medieval Population*, Transactions of the American Philosophical Society, New Series, Vol. 48, No. 3 (1958).
- “*Late Medieval Balkan and Asia Minor Population*”, Journal of the Economic and Social History of the Orient, Leiden, Vol. 3, No. 3 (Oct., 1960), s. 268.
- Rustum, Asad Jibrail. “*Syria under Mehemet Ali*”, The American Journal of Semitic Languages and Literatures, The University of Chicago, Vol. 41, No. 1 (Oct., 1924), s. 34-57.
- Saleh, Shakib. “*The Use of Bāḡinī, Fidāʾī and Ḥashīshī*”, Studia Islamica, Paris, No. 82 (1995), s. 35-43.

- Salibi, Kamal. “*Middle Eastern Parallels: Syria-Iraq-Arabia in Ottoman Times*”, Middle Eastern Studies, Oxford, Vol. 15, No. 1 (Jan., 1979), s. 70-81.
- Sanjian, Avedis K. “*The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956)*”, Middle East Journal, Middle East Institute, Vol. 10, No. 4 (Autumn, 1956), s. 379-394.
- Satloff, Robert B. “*Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936*”, Middle Eastern Studies, Vol. 22, No. 2 (Apr., 1986), s. 147-180.
- Saydam, Abdullah. “*Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri*” (Osmanlı içinde), IV, Ankara, 1999, s. 180-187.
- Schilcher, L. Schatkowski. “*The Hauran Conflicts of the 1860s: A Chapter in the Rural History of Modern Syria*”, International Journal of Middle East Studies, Cambridge University, Vol. 13, No. 2 (May, 1981), s. 159-179.
- Sevim, Ali. “*İbnul Adim’in ‘Bugyetü’l Taleb fi Tarihi Haleb’indeki Selçuklularla İlgili İlginç Kayıtlar*”, XII. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, 12-16 Eylül 1994, Türk Tarih Kurumu, Ankara, II, s. 563-576.
- “*Kuzey Suriye’de Görünen İlk Türk Emiri Han Oğlu Harun*”, Belleten XLIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1979, s. 365-380.
- “*Suriye Selçuklu Melikliği*” (Türkler içinde), IV, s. 764-771; (Genel Türk Tarihi içinde), III, s. 171.
- “*Suriye’de Navekiye Türkmenleri*” (Makaleler içinde), s. 70.
- *Temürtaş’ın Halep Hakimiyeti*, (Makaleler içinde), s. 39.
- *Suriye Selçuklu Devleti (Tarihte Türk Devletleri içinde)*, Ankara, 1987, s. 407-408.

- Sezer, Duygu Bazoğlu. “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye’nin İttifaklar Politikası” (Çağdaş Türk Diplomasisi içinde), Ankara, 1999, s. 441-464.
- Shaw, Stanford. “*The Ottoman Census System and Population, 1831-1914*”, International Journal of Middle East Studies, Cambridge University, Vol. 9, No. 3 (Oct., 1978), s. 325-338.
- Shields, Sarah D. “*Sheep, Nomads and Merchants in Nineteenth-Century Mosul: Creating Transformations in an Ottoman Society*” Journal of Social History, Peter N. Stearns, Vol. 25, No. 4 (Summer, 1992), s. 773-789.
- Shorrock, William I. Shorrock. “*The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914*”, International Journal of Middle East Studies, Vol. 1, No. 2, (Apr., 1970), s. 133-153.
- Smith, C. G. “*The Emergence of the Middle East*”, Journal of Contemporary History, Vol. 3, No. 3, The Middle East (Jul., 1968), s. 3-17.
- Smith, John Masson. “*Turanian Nomadism and Iranian Politics*”, Iranian Studies, Vol. 11, No. 1/4, *State and Society in Iran* (1978), s. 57-81.
- Soysal, İsmail. “*Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasi İlişkileri (1936-1939)*”, Türk Tarih Kurumu, Belleten, No: 193, Ankara, 1985, s. 78.
- “*Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)*”, (ed: Soysal. Çağdaş Türk Diplomasisi içinde), s. 515-525.
- Spagnolo, J. P. “*French Influence in Syria Prior to World War I: The Functional Weakness of Imperialism*”, Middle East Journal, Middle East Institute, Vol. 23, No. 1 (Winter, 1969), s. 45-62.
- Stone, Lawrence. “*The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History*”, Past & Present, No. 85 (Nov., 1979), s. 3-24.
- Sukkar, Nebil. “*The Crisis of 1986 and Syria’s Plan for Reform*” (Ed: Kienle Eberhard. *Contemporary Syria – Liberalization Between Cold War and Cold Peace*), London, 1994, s. 26-43.

- Sümer, Faruk. “Anadolu’da Moğollar” Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1970, s. 144.
- “Oğuzlar”, (Türkler içinde), II, s. 308.
- “XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış” İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1950, XI, s. 511.
- Anadolu’da Moğollar, Belleten, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 819-820.
- Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1963, I, s. 8-9.
- Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları, (Türkler içinde), s. 134.
- Sürsal, Hilal. “Ortadoğu’da Selçuklu Varlığı” (Türkler içinde, çev: Bülent Keleş), IV, s. 778.
- Şahin, İlhan. “1638 Bağdat Seferi’nde Zahir Nakline Memur Edilen Yeni İl ve Halep Türkmenleri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih dergisi, İstanbul, 1982, s. 227.
- “Anadolu’da Oğuzlar” (Türkler içinde), VI, s. 246-248.
- “Göçebeler”, (Osmanlı içinde), IV, Ankara, 1999, s. 198.
- “XVI. Asırda Halep Türkmenleri”, İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1982, sayı 12, s. 690-708.
- “XVI. Yüzyılda Osmanlı Anadolu’su Göçebelerinin İdari ve Sosyal Yapısı”, Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1997, s. 258.
- Şeşen, Ramazan. Selçuklulardan Önce Şam, (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sayı 65, İstanbul, 1990, s. 141-145.
- “Eyyubiler” (Türkler içinde), V, s. 67-70.
- Tanenbaum, Jan Karl. France and the Arab Middle East, 1914-1920, Transactions of the American Philosophical Society,

- New Series, American Philosophical Society, Vol. 68, No. 7 (1978), s. 1-50.
- Taş, Kenan Ziya. “*Türkiye-Suriye ilişkilerinde Çakışma ve Çatışma Alanlarının Tarihi Arka Planı*”, Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2003, s. 335-345.
- Tauber, Eliezer. “*The Struggle for Dayr al-Zur: The Determination of Borders between Syria and Iraq*”, International Journal of Middle East Studies, Vol. 23, No. 3 (Aug., 1991), s. 361-385.
- Thomas, Martin. “*Bedouin Tribes and the Imperial Intelligence Services in Syria, Iraq and Transjordan in the 1920s*”, Journal of Contemporary History, Vol. 38, No. 4 (Oct., 2003), s. 539-561.
- Torrey, Gordon H. “*The Ba’th: Ideology and Practice*”, Middle East Journal, Vol. 23, No. 4 (Autumn, 1969), s. 445-470.
- Toynbee, Arnold (ve Isaiah Friedman). “*The McMahon-Hussein Correspondence: Comments and a Reply*”, Journal of Contemporary History, Vol. 5, No. 4 (1970), s. 185-201.
- Triton, A. S. “*The Tribes of Syria in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*”, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Cambridge University, Vol. 12, No. 3/4, (1948), s. 567-573.
- Turan, Osman. “*The Ideal of World Domination among the Medieval Turks*” Studia Islamica, Paris, No. 4 (1955), s. 77-90.
- Türkmen, İlter. “*Türkiye’nin Yeni Jeopolitiği*” (Çağdaş Türk Diplomasisi içinde), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 641-650.
- Tüysüz, Cem. “*Türkmenler*” (Türkler içinde) IV, s. 552-570.
- Umar, Ö. Osman. *Suriye Türkleri*, (Türkler içinde), XX, s. 594-602.
- Valensi, Lucette. “*Inter-Communal Relations and Changes in Religious Affiliation in the Middle East (Seventeenth to Nineteenth Centuries)*”, Comparative Studies in Society and

- History, Cambridge University, Vol. 39, No. 2 (Apr., 1997), s. 251-269.
- Venzke, Margaret L. “*Aleppo's Mālikāne-Dīvānī System*”, Journal of the American Oriental Society, American Oriental Society Vol. 106, No. 3 (Jul. - Sep., 1986), s. 451-469.
- “*Special Use of the Tithe as a Revenue-Raising Measure in the Sixteenth-Century Sanjaq of Aleppo*”, Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol. 29, No. 3 (Oct., 1986), s. 239-334.
- Wagstaff, John Malcolm. “*The Origin and Evolution of Towns: 4000 BC to AD 1900*”, (Ed: Gerald Henry Blake, *The Changing Middle Eastern City*), Oxford, 1980, s. 23.
- Walker, Bethany J. *Militarization to Nomadization: The Middle and Late Islamic Periods*, Near Eastern Archaeology, The American Schools of Oriental Research, Vol. 62, No. 4 (Dec., 1999), s. 202.
- Watenpaugh, Keith D. “*Creating Phantoms: Zaki al-Arsuzi, the Alexandretta Crisis, and the Formation of Modern Arab Nationalism in Syria*”, International Journal of Middle East Studies, Vol. 28, No. 3 (Aug., 1996), s. 363-389.
- Winder, R. Bayly. “*Syrian Deputies and Cabinet Ministers, 1919-1959, Part I*”, Middle East Journal, Middle East Institute, Vol. 16, No. 4 (Autumn, 1962), s. 407-429; “*Syrian Deputies and Cabinet Ministers, 1919-1959, Part II*”, Middle East Journal, Vol. 17, No. 1/2 (Winter - Spring, 1963), s. 35-54.
- Yazıcı, Talip. “Halep”, *İslam Ansiklopedisi*, DİA, İstanbul, 1997, s. 239-245.
- Yehoshua Porath, “*Iraq, King Faisal The First and Arab Unity*”, (Ed: Moshe Sharon, *Studies in Islamic History and Civilization*), Jerusalem/Kudüs, 1986, s. 240.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Türkler ve İslamiyet, (Makaleler içinde)*, (Hazırlayan Semih Yalçın ve Selçuk Duman), Ankara, Şubat, 2007, s. 183.

- *Türklerin Müslümanlığı Kabulü, (Makaleler içinde)*, s. 491-507.
- Zamir, Meir. “*Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919*”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 17, No. 1 (Jan., 1981), s. 85-106.
- Zorn, Jeffrey R. “*Estimating the Population Size of Ancient Settlements: Methods, Problems, Solutions, and a Case Study*”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, The American Schools of Oriental Research No. 295 (Aug., 1994), s. 31-48.
- “*The Westerly Drifting of Nomades, from the Fifth to the Nineteenth Century. Part VII. The Thukiue or Turks Proper, and the Hoeitche or Uzes.*” *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 1, (1872), s. 242.

RAPORLAR VE BELGELER

- El-Hicretü el-Dahiliyyetü fi Suriye*, El-Mektebü el-Merkezi Li'l-İhsa, Şam, 2006.
- Franco-Turkish Agreement Signed at Angora on October 20, 1921*, *The American Journal of International Law*, Vol. 17, No. 1, Official Documents (Jan., 1923).
- Les frontières de la Syrie moderne*, Syria, Institut Francais du Proche-Orient T. 4, Fasc. 1 (1923).
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, Kolektif (çev: Seha L. Meray), İstanbul, 1993, V.
- Adiyatü Haleb*, Halep, 1976, II.
- Rural Syria in 1845*, *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 16, No. 4 (Autumn, 1962).
- Suriye 1916-1946 – el-Tariku ile el-Hürriyye*, Şam, 1988.

Syria: a Country Study, Federal Research Division, Montana, 2004.

Syrian population distribution by sex&governorates, according to civil registration records in 1/1/2008, Syria Central Bureau of Statistics, (Mektebü el-Merkezi Li'l-İhsa), Şam, 2009, www.cbssyr.org.

Targeting Research for Poverty Reduction in Marginal Areas of Rural Syria, Development and Change 37(3), (2006), Institute of Social Studies 2006.

The Treaties of Peace 1919-1923, Vol II, Carnegie Endowment of International Peace, New York, 1924.

Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1966.

Türkiye Suriye İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 1994.

ANSİKLOPEDİLER

The Encyclopaedia of Islam, London, 1971

İslam Ansiklopedisi, İSAM, İstanbul, 1996.

İslam Ansiklopedisi, MEB, Eskişehir, 2001.

AnaBritanica Ansiklopedisi, İstanbul, 1988